

Mehmet Şemsettin GÜNALTAY

Müderri İbrahim Efendi'nin oğlu olan Mehmet Şemsettin Günaltay, 1883 tarihinde Kemaliye'de (Eğin) doğdu. Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi'ni, Vefa İdadisi ve daha sonra Daru'l-Muallimîn-i Aliyye'nin fen şubesini bitirdi. Bu arada Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. İstanbul Daru's-Şafa-ka'da Hendese, Daru'l-Funun Edebiyat Fakültesi'nde Medeniyet Tarihi (1915), Süleymaniye Medresesi'nde Dinler Tarihi (1917), Daru'l-Funun Edebiyat Fakültesinde İslam Kavimleri Tarihi ve Süleymaniye Medresesi'nde İslam Felsefesi (1919), Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi'nde İslam Dini Tarihi ve Fıkıh Tarihi dersleri verdi. 1931 tarihinde Türk Tarih Kurumuna üye oldu. 1941 tarihinden vefatına kadar bu kurumun başkanlığını yürüttü. Bu arada Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ordinaryüs profesör olarak dersler verdi. 1961 tarihinde vefat eden bu değerli ilim adamının canlı bir siyasi yaşamı da bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanlığını da yapmış olan Günaltay'ın yayımlanmış birçok eseri mevcuttur.

Eserleri

1. Fennin En Son Keşfiyatından Telsiz Telgraf, Esir, Mevcut-ı Esîriye, Röntgen, Radyum, İyotlar, Elektronlar, İstanbul 1328.
2. Hurufattan Hakikate, İstanbul 1332.
3. Tarih-i Edyân, İstanbul 1338.
4. Maziden Atiye, İstanbul 1339.
5. Zulumattan Nura, İstanbul 1341.

6. İslam'da Tarih ve Müverrihler, İstanbul 1339-1341.
7. İslam Tarihi (elinizdeki eser), İstanbul 1338.
8. Felsefe-i Ula, İstanbul 1339-41.
9. Müntehab-ı Kiraat, İstanbul 1339/1923.
10. Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vazi-yeti, Ankara 1933.
11. Mezopotamya, Sümerler, Akadlar, Gutiler, Amüriler, Kassitler, Asurlular, Mittanüer, İkinci Babil İmparatorluğu, İstanbul 1934.
12. Suriye ve Palasün, İstanbul 1934.
13. İbraniler, İstanbul 1936.
14. Türk Tarihini İlk Devirleri, Uzak Sark Kadim Çin ve Hind, İstanbul 1937.
15. Türk Tarihini İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya, İstanbul 1937.
16. La Decadence du Monde Musulman est-elle a l'invansiyon des Seldjouki-des, İstanbul 1937.
17. Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar, İstanbul 1938.
18. Tarih: Lise I, İstanbul 1939.
19. Yakın Şark II: Anadolu, En Eski Çağlardan Akamenişler İstilasına Kadar, Ankara 1946.
20. yalcın Şark İÜ: Suriye ve Filistin, Ankara 1947.

21. İran Tarihi: En Enki Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar, Ankara 1948.

22. Yakın Şark IV: Perslerden Romalılara Kadar-Selevkoslar, Nebatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları (I.bölüm) Ankara 1951.

Günaltay Hoca'nın bu eserleri dışında çeşitli dergilerde yayınlanmış birçok makalesi bulunmaktadır. Bu makalelerden İslam öncesi ile ilgili olan bazıları Mehmet Mahfuz Söylemez ve Mustafa Hizmetli tarafından bir araya getirilip İslam Öncesi Araplar ve Dinleri başlığı ile Ankara Okulu Yayınları tarafından neşredilmiştir.

Ankara Okulu Yayınları: 99

© Ankara Okulu Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti. Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi

Baskı, kapak baskısı, cilt: SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti. Birinci basım: Ağustos 2006 İkinci basım: Ocak 2013

ISBN 978 - 975 - 8190 - 98 -0

Ankara Okulu Yayınları

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/81 İskitler/Ankara

Tel/Faks: (0312) 341 06 90

web: www.ankaraokulu.com

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Mehmet Şemsettin GÜNALTAY

Sadeleştiren Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Ankara Okulu Yayınları

Ankara 2013

İçindekiler

Yayma Hazırlayanın önsözü 7

Giriş 9

Arabistan'ın Fiziki (Tabii) Coğrafyası 15

Arap Yarımadası'nın Bölümleri 15

Arap Yarımadası'nda İkamet Eden Kabileler 25

Güney Arabistan'daki Kabileler 30

Necd Bölgesinde İkamet Eden Kabileler 30

İslâm Öncesi Araplar: Sâmi Uluslar 32

İslâm Öncesi Arap Tarihinin Evreleri 37

Birinci Tabaka Arapları: Arab-ı Bâide 39

Amâlika Arapları 40

Ad Kavmi 53

Semûd Kavmi 56

Tasim ve Cedis Arapları 60

Nebaü Devleti: Edoma ve Eski Sakinleri 62

Nebatîler 63

Nebatî Devleti ve Petra Şehri	71
Nebatîlerin Dil ve Yazılan	75
Tedmur Devleti	76
Tedmur Medeniyeti	83
Tedmur Harabesi	84
Arabistan'ın Kuzeyindeki Çeşitli Milletler	88
Kadim Milletler ve Araplar	90
Mısırlıların Arabistan'a Tecavüzleri MÖ. 1700-MÖ. 1166	90
Asurlular-Araplar (MÖ. 900-562)	92
İranlılar-Araplar	99
Güney Arabistan'ın Gerçek Tarihi	109
Main Devleti	115
Mainlilerin Orijini	119
Main Devleti Hükümdarları	121
Sebe Devleti	123
Himyer Devleti (MÖ. 115-MS. 525)	130
Yemen'de Habeşliler	133
Yemen'de Hristiyanlığı Yayma Teşebbüsü: Fil Vakıası	140
İslâm Öncesi Arap Tarihi	
Yemen'deki Küçük Emirlikler: Akyal ve Eza'	144

Cebaniler (Gebanitea) ve Katâbaniler (Catabani) 146

Kariler ve Hadramevtliler 148

Yemen'in Kadim Medeniyeti 150

Adnanî Araplar 165

İkinci Dönem Kuzey Arapları 165

Kudâ'a Kabilesi 171

Enmârvetyâd 175

Rebîa 176

Mudar 178

İslâm'ın Zuhuruna Kadar Adnanîlerin Tarihi 179

Yemen Dışındaki Kahtânî Devletler 182

Gassânî Devleti 185

Irak'ta Lahmîler Devleti 197

Benî Kinde Emirliği 222

Safa Arapları 233

Mekke-i Mükەرreme Tarihi 236

Hadarî Adnanîler 236

Yesrib Tarihi 251

Dizin 259

Yayma Hazırlayanın Önsözü

Elinizdeki eser İslâm öncesi Arap tarihi hakkında ÷lkemizde yayınlanan ilk çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Sadece Doğu kaynaklarına değil, Batılılar tarafından yazılan kitaplara ve özellikle de arkeolojik kazılara dayanmakta olan bu eser, Cevad Ali'nin el-Mufasssal adlı çalışması ile açılmış olsa da, hala önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu nedenle eseri sadeleştirerek, zaman zaman kimi ifadelerine de müdahalelerde bulunarak, yayınlamayı uygun gördük. Aslında bu tür yayınlarda aslolan metnin dilini bozmadan sadece Modern Türk alfabesine aktararak yayımlamaktır. Ancak biz burada özellikle Osmanlı kùltürüne vakıf olmayan devasa bir kitleyi de hedef aldığımız için eseri latinize etmekle yetinmedik. Zira eseri tanıyan bilim adamları zaten orijinaline her zaman ulaşıp kullanabilme ayrıcalığına sahiptirler. Fakat ÷lkemizde dün ile bağı kopmuş, Osmanlı Türkçesi ile yazılanları okuyamayan, okumaktan öte; latinize edilseler dahi anlamayan bir kitlenin varlığı da bir realitedir. Bu kitleyi de dikkate alarak metnin sadeleştirilmesi gerektiğini hissettik.

Eserin yazar olan Günaltay, bu kitabını, devasa bir çalışmanın ilk cildi olarak tasarlanmış ve adını el-Mufasssal koymuştu. Ancak eser tek ciltle sınırlı kalmış, diğer ciltleri yazılmamıştır. Bundan dolayı da yayınlanırken İslâm Tarihi adıyla yayınlanmıştır. Biz ise içeriğini dikkate alarak İslâm Öncesi Arap Tarihi adını koymayı tercih ettik. Hacimli bir eserin ilk parçası olarak tasarlandığı için eserde kitabın diğer kısımları dikkate alınarak yazılan bölümler de bulunmaktadır. Bu bölümlerin ilki, baş taraftaki bir kaç sayfalık Günal-tay'm yaşadığı dönemde Arap Yarımadasında hayatını idame ettiren kabileleri anlatan kısımdır. Kitabın orijinalini bozmamak için bu kısma müdahle etmedik olduğu yerde bıraktık. Ancak okuyucuya bu bölümde ele alınmış olan kabilelerin İslâm öncesi Arap Yanma-dası'nda var olan kabileler olmadığını hatırlatmak isteriz. Keza Gü-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

naltay tarafından eserde bazı haritalar da kullanılmıştı, okuyucuya kolaylık olması açısından bunları da yeniledik. Hatta esere bazı ilave haritalar da koyduk. Bu haritaları aldığımız eserleri de belirttik.

Kitapta özellikle Yemen dolaylarında yapılmış olan kazılar ile ilgili verilen bilgiler çok önemlidir. İslâm tarihi derslerimizde arkeolojinin tarih araştırmalarında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu belirtiyor olmamıza rağmen, bunlardan yeterince faydalandığımız söylenemez. Hala Yemen ile ilgili yapılan araştırmalarda sadece matbu eserler ile iktifa eden araştırmacılarımız bulunmaktadır. Bu eser, özellikle Yemen tarihi ile ilgili matbu eserlerin asla kâfi gelmeyeceğini, arkeolojik malzemenin çok daha ayrıntılı, faydalı hatta daha doğru bilgiler sunduklarını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Eserin elinizdeki hale gelmesinde katkısı bulunan doslara; Arapça metinleri bilgisayarda yazan Abdurrahman Özdemir'e metnin müsvettelerini okuyan Lütfi Sever'e tashihleri bilgisayara giren talebem Kamil Kırdı'ya teşekkür ederim.

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ Çorum-2005

Giriş

Milletlerin toplumsal gelişimleri, fikri uyanışları üzerinde tarihin eğitici etkilerinin inkârı mümkün değildir. Fakat tarih sadece bu yönüyle önemli değildir. İnsanlığın sel gibi akan kaderinin cereyan şeklini ve gel gitlerini izah etmesi açısından en çok ilgilendiğimiz alandır. Bundan başka bir milletin tarihi, o milletin dinî, toplumsal, edebî, mitolojik, kültürel... bütün varlığının sonsuz bir hazinesidir. Bir milletin tarihini kaldırsanız, o milletin mazisini gömmüş,

geleceğini karanlık içerisinde bırakmış olursunuz!.. Çünkü içinde yaşadığımız anı kurtaran olağanüstü olaylar, geleceği aydınlatan ışık demetleri, yaşam bahşeden güç ve ışığı geçmişin derinliklerinden alırlar.

Bir millet, hayatının en ümitsiz zamanlarda muhtaç olduğu ümit ışığını tarihinde bulur. Bir ulus mutluluğunun tatlı anlarında gururunu okşayan şevk ve neşeyi yine tarihinden alır. Mahkûm milletler; yaşadıkları anın önemsiz sorunları arasında dirilmek ve canlanmak için gerekli olan yaşam ruhunu, tarihlerinden çıkarırlar. Büsbütün kalkmak ve kurtulmak için muhtaç oldukları azim ve irade gücünü de yine tarihlerinde bulurlar.

Tarih, dinî heyecanın, milli azim ve iradenin nurlu kaynağıdır. Bu kaynaktan içmeyi ihmal etmeyen millet, ab-ı hayat kaynağına ulaşmış, ebedi zindelik tılsımını bulmuş sayılır. Aksine tarihini ihmal eden bir kavim de, mazisini ne kadar karanlık bırakmış ise, geleceğini de o kadar karanlık kalmağa mahkûm etmiş demektir. Karanlıklar içerisinde ilerleme ve tekamül yolları bulunabileceğine ihtimal verilebilir mi?

İslâm tarihi, genel tarihin en büyük dalıdır. Çünkü kadim tarih ile yakın tarih arasındaki en verimli aşamayı temsil eder. Kadim medeniyet İslâm tarihinde son bulmuşken, modern medeniyet de İslâm medeniyetinden doğmuştur. Öyleyse İslâm tarihi, hem insanlık hem de bilim açısından incelenip derinlemesine araştırılması gereken bir konudur.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

İslâm tarihi, Müslümanlar için daha başka bir özelliğe de sahiptir. İslâmiyet sadece vicdanlara hitap eden bir din değildir. İslâm, ahlak ile birlikte siyasî, toplumsal, hukukî prensipleri içeren bir ş-riat-ı ğarradır. Bunun içindir ki

İslâm dinî, etnik kökenleri, bölgeleri, gelenekleri, örfleri, adetleri başka başka olan çeşitli milletler arasında, sonsuz bir kardeşlik bağı kurmuş; bireysel ve toplumsal yaşamlarında, gelenek ve alışkanlıklarında derin bir birlik ve denklik sağlamıştır. Yine bunun içindir ki Müslüman milletlerin İslâm tarihi hakkındaki telakkileri, Hristiyan milletlerin Hristiyanlık tarihi hakkındaki telakkileriyle aynı değildir.

İslâm tarihi, hangi etnik unsur veya yöreden olursa olsun, bütün Müslüman milletler için aynı derecede bir öneme sahiptir. Çünkü her Müslüman kavmin toplumsal, siyasî, ahlakî, hukukî prensipleri, doğrudan doğruya İslâm tarihi ile alakalıdır. Bir başka ifade ile İslâm şeriatına dayanmaktadır. Yine bu sebepten dolayı her Müslüman milletin, İslâm medeniyetinde iftihar edecek bir payı vardır. Dolayısıyla her Müslüman milletin tarih ve İslâm medeniyetini benimsemesi ve hangi etnik kökenden olursa olsun, bütün Müslümanları kardeş tanıması oldukça doğal bir şeydir. Çünkü dinî ve toplumsal yaşamın denkliği sonsuza dek bu ulusların samimiyetini sağlamış, ruhlarını birleştirmiştir.

İslâm tarihi bu kadar âlemşümül bir öneme sahip olduğu içindir ki Doğu'da ve Batı'da bu konuya dair sayılamayacak kadar çok eser yazılmıştır. Fakat Doğu'da yazılan kitapların birçoğu metodolojiden yoksun oldukları gibi Batı'da yazılan eserlerin çoğunda da gizli bir düşmanlık söz konusudur.

Tarih son zamanlara kadar Doğu'da bir destannâme şeklinde anlaşılmıştır. Doğulu tarihçiler, tarihi hadiseler kendilerine ne şekilde ulaşmış ise öylece kaydetmişler, o bilgiyi inceleyip eleştiriye tabi tutmayı çoğunlukla akıllarına bile getirmemişlerdir.

Oysaki bu günkü tarih metodolojisinin başlıca ayırt edici özelliği tahkik ve tenkittir. Kesin vesikalara dayanmayan, ciddi ve kapsamlı tenkitten geçmeyen şeylerle dolu olan eserlere bu gün ilmi bir değer verilememesi çok doğaldır. Doğu'da tarihin destanımsı bir şekilde anlaşılması, bu konuya dair kaleme alman eserlerin savaşlar,

Giriş

11

fetihler ve belli şahısların otobiyografileriyle sınırlandırılması sonucunu doğurmuştur. Oysaki tarih sadece bunlardan ibaret değildir.

Tarihi bir eserin bilimsel bir değere sahip olabilmesi için tarihi hadiselerin karşılaştırılmaları, sebep ve hikmetlerinin araştırılması, sonuçlarının yazılması gerektiği gibi, sadece hükümdar ve devletin ileri gelenlerinin değil, aynı zamanda devletin de durumu, düşünce akımlarının gelişim evreleri, toplumsal yaşamın, değişim ve dönüşümü, mezhebsel akımların etkileri, edebiyat, bilim ve sanatın durumu, özetle; medeniyetin bütün yönlerinin derinden derine incelenmiş olması gerekir.

Halbu ki Doğu'da tarih son zamanlara kadar bu şekilde anlaşılmamıştır. İbn Haldun (808/1405) gibi bazı seçkin simalar istisna tutulursa, belli bir metodoloji ile tarih yazanlar çok azdır.

Fakat hatırlatalım ki Doğu'da yazılan tarih eserler metodolojiden yoksun olmakla birlikte tarih ve medeniyet hususunda araştırma yapacaklar için çok değerli birer bilgi ve belge hazineleridir. Bu gün isimlerini saygıyla anmak zorunda olduğumuz değerli seleflerimizin eser ve teliflerine başvurmaksızın bir İslâm tarihi yazmak mümkün değildir.

İslâm tarihi hususunda Batı'da yazılan eserlere gelince; bunların da çoğunda Hristiyanlık gayret ve taasubunun bariz izlerini görmemek mümkün değildir.

Oryantalistlerden en tarafsız davrananlarının eserleri bile garazkarlık (düşmanlık) şaibesinden kurtulamamıştır. Bunlar karşı koyamadıkları bir iç güdü ile hiç olmazsa İslâm'ın büyük simalarını küçük göstermeye çalışmış ve özellikle Hz. Peygamber'in tarihi hayatını ve icraatlarını tahrif etmek; İslâm'ın büyük halifelerinin, büyük komutan ve emirlerinin hal ve hareketlerini düşmanca bir şekilde betimlemek, âlim ve düşünürlerin bilimsel, teknolojik ve sanatsal çabalarını önemsiz göstermek gibi temayüllerden kendilerini alamamışlardır.

Mısırlı bir Arap olan ve İslâm coğrafyasında yetişen Corci Zeydan bile İslâm tarihi alanında kaleme aldığı eserlerinde Hristiyanlık garaz ve taassubundan büsbütün kurtulamamıştır. Hind ulemasından Şibli Numanî hazretlerinin Corci Zeydan tarafından yazılan İslâm Medeniyeti Tarihi hakkındaki eleştirileri bu noktayı aydınlat-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

mak ve ibret nazarına arz etmek itibariyle gerçekten takdir edilmesi gereken derin bir araştırma şaheseridir.

Görülüyor ki ne eski tarzda yazılmış Doğu eserleri, ne de yeni tarzda kaleme alınmış Batı eserleri İslâm tarihi itibariyle bizi tatmin edecek mahiyette değildir. Doğu'da yazılmış olan eserler ancak vesikalar ve münferit bilgiler itibariyle incelenip araştırılmaya değerdirler.

Oryantalistlerin eserleri ise bize ancak yöntem açısından rehber olabilirler. Coussin de Perceval, Reinhart Pieter Dozy, Sedillot, Ham-mer, Kramer, Wüstenfeld, Mary, Diverse, Frensel, Dulsan (?), Muir, Spenger, Wair,

Barthelemy gibi yazarların eserleri her halde büyük bir ihtiyat ve derin bir tenkit ile okunmalıdır.

Mufasssal İslâm Tarihi adı altında neşre başladığımız elinizdeki eser, derinliği şiddetle hissedilen bir boşluğu doldurmak amacıyla atılmış bir adımdır. Eser, vesikalar itibariyle Doğu kaynaklarına, metodoloji itibariyle Batıda yazılmış eserlere dayanmaktadır. Fakat konunun önemim takdir eden yazar, eserinin ancak bir yazı denemesi olduğunu itiraf etmektedir. Pek çok esere, çok uzun bir mesaiye ihtiyaç duyan bir konunun hakkıyla aydınlatılabilmesi için daha pek çok telif ihtiyacımız vardır. Bu yazı denemesi araştırmacıların daha değerli ve her yönüyle mükemmel şaheserlerinin yayımlanmasını teşvik etmiş olursa müellif kendisini bahtiyar sayacaktır.

Elinizdeki eseri telif için başvurduğumuz kaynakları ve vesikaları burada uzun uzadıya açıklamaya gerek görmüyoruz. Zira İslâm'da Tarih ve Müverrihler adıyla yakında yayımlanacak olan bir kitabımız bu eserleri tahlil edeceği gibi genç yazarlarımız için de seleflerimizin eserlerini tanıtmak hususunda rehber olacaktır.

Şimdiye kadar ülkemizde yayımlanan İslâm tarihlerinde genellikle Hz. Peygamber'in doğduğu çağdan başlamak yöntem olarak benimsenmiştir. Tarih, sadece hadiselerin üst üste konulması şeklinde anlaşılırsa bu yöntem belki doğal karşılanabilir. Ancak, son dönemlerdeki anlayışa göre tarihe daha kapsamlı ve daha derin bir saha verildiği takdirde, bu başlangıcı mazinin karanlıklarına kadar çıkarma zarureti vardır. Çünkü İslâm dini Arabistan'da doğmuş ve bu dini ilk yayanlar Araplar olmuştur. Doğuda nebevi hicretin yüz otuz ikinci senesine kadar Müslümanların kaderini sadece Araplar belir-

Giriş

lemiş, diğer ulusların tarihin cereyanı üzerindeki etki ve nüfuzları ancak bu tarihten sonra başlamıştır. Dolayısıyla İslâm tarihinin bu ilk dönemindeki siyasî, idarî, askerî, adlî, ekonomik, bilimsel ve dinî bütün faaliyetlerinin gelişim tarzlarını tespit edebilmek için, İslâm öncesi Arap tarihinin de araştırılması bir zorunluluk teşkil etmektedir. Özellikle İslâm'ın yaptığı o muazzam inkılabın mahiyeti ve büyüklüğünü kavrayabilmek için İslâm öncesi Arap tarihinin araştırılmasına gereksinim vardır. Yine bunun gibi İslâmî dönemde ortaya çıkan ve tarihi cereyan üzerinde oldukça derin izler bırakan bazı önemli hadiselerin nedenlerini ortaya koyup izah edebilmek için de ilk dönemlere kadar gitmek gerekmektedir. Çünkü bu inceleme yapılmadıkça, İslâmî döneme ait birçok hadisenin gerçek nedenlerini bulmak mümkün olmaz. İşte bunun içindir ki eserin giriş adını verdiğimiz elinizdeki birinci cildi İslâm öncesi Arap tarihine ayrılmıştır.

Girişi yazarken bir taraftan Taberî (310/922), Mesudî (346/960), Dineverî 282/895), Yakubî (294/897), İbn Kuteybe (276/889), İb-nu'l-Esîr (630/1232), Markizi (869/1441), Yakut el-Hamevî (626-1229), İstahrî (346/957), İbn Haldûn (808/1405), Hemdanî (344'ten sonra), Ebû'l-Fida (732/1331), İbn Havkal (367/977) ve İbn Hurdaz-bih (ö.300/912) gibi eski müelliflerin eserlerinden başka, son dönemde yazılan el-Arab Kable'l-İslâm, Bulûğu'l-Ereb fi ma'rifeti'l-Arab gibi eserlere müracaat edilmiş, diğer taraftan da tanınmış oryantalistlerden Glaser, Halevy, Brugsch, King, Muller, Dussaud, Sharpe, Cl. Huart gibi meşhur yazarların eserleriyle Journal Asiatique de yayımlanan yazılara da müracaat edilmiştir.

İslâm âleminde başladığına şahit olduğumuz uyanış devrini derin bir sevinç ve ümitle karşılayan elinizdeki eser, yeni

dönemi yükseltmek, irfan, medeniyet ve hürriyet alanlarında diğer uluslara mensup dindaşlara rehberlik etmek sorumluluğu altında bulunan gençlerimize, bir teşvik vesilesi olursa, yazar, çabasının manevi mükafatını görmüş olacaktır. Başarı Allah'tandır.

M. Şemsettin (GÜNALTAY)

Arabistan'ın Fiziki (Tabii) Coğrafyası

İslâm'ın doğduğu beşik olan Arabistan, İran'dan Basra körfezi, Hindistan'dan Hint Okyanusu, Afrika'dan Kızıl Deniz ve Süveyş Kanalı ile ayrılmış olan büyük bir yarımadadır. Asya kıtası ile yalnız kuzey tarafından Suriye çölü (Baditu's-Şam) ile birleşir. Kapladığı alan itibariyle Fransa'nın iki misli kadar bir genişliktedir. Suriye çölü Arap yarımadasının Kuzey sınırını oluşturmaktadır. Fakat Araplar bu doğal sınırın arkasını yani Sina, Filistin, Suriye yöresini, Fırat Nehri üzerindeki Kinesrin'den itibaren nehrin güney batısında kalan bölgeyi de Arabistan'dan saymakta ve Arapça konuşan kavimlerle meskûn sahaların tümünü bu genel isim altında toplamaktadırlar.

Eski çağlarda da Araplarca meskûn olan bölgenin kuzey sınırının Fırat Nehri kıyılarından Nil Nehri boylarına kadar uzandığı anlaşılmaktadır: Kadim Mısırlılar, memleketlerinin doğusunda bulunan ve Babil'e kadar uzanan bölgeyi Arabistan'dan sayarlardı. Firavunlar döneminde Arap kabilelerinin Kızıl Deniz ile Nil Nehri arasındaki çöllerde göçüp kondukları muhakkaktır.

Arap Yarımadası'nın Bölümleri

Kadim dönemlerde medeni uluslardan hiç biri Arabistan'ın iç bölgelerini bilmiyorlardı. Eski Yunanlılar ile Romalılar Arap Yarımadasının coğrafi bölümlerine dair kesin bir fikir edinemediler. Tarihçilerin babası Heredot, Araplara dair

beş on kelimeden başka bir şey yazmamıştır. Daha sonra Plinius, Strabon ve Diodoros Siculus, daha fazla bilgi vermekle beraber yarımada'nın durumu ve iç bölümlerini yine tamamıyla tasvir edememiştir. Kadim müelliflerden Arap Yarımadası hakkında en esaslı bilgiler veren Batlamyus'tur. Bu ünlü coğrafyacı, Arap Yarımadasını çöl (Arabia deserta), Haceriye [Arabia Petra], Saide (Arabia Felvcl adlarıyla üç kısma ayırmıştır. Bat-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

lamyus'un zikrettiği şehirlerden Teyma, 1 Huveyle, Durnate yani Dummetu'l-Cendel ve Urâne yani Havran çöl adını verdiği kısmın içindedir. Petra, Basra, Cüreş, Ezru', Litra da Haceriye kısmındadır. Sebe', Me'rib, Zufâr, Hadramevt, Umman ve Hicr ise Saide denilen bölgeye dâhildir.

Çağdaş coğrafyacılar da Arabistan'ı coğrafi şekil ve iklim itibariyle, biri Tihâme veya Gür denilen sahil kısmı, diğeri Necd yani yarımada'nın iç kısımlarındaki yüksek bölge olmak üzere, ikiye ayırmaktadırlar. Necd, batıdan doğuya doğru hissedilen bir eğim ile Semava ve Basra körfezi bölgelerine kadar uzanır.

Arap Yarımadasını bu şekilde ikiye ayıran Serât sıradağlarıdır. 2 Bu sıradağlar Moab dağlarından başlayarak Idumee'den Yemen kıtasına kadar iner. Fakat birbirini takip eden bir silsile teşkil etmez. Birçok yer geniş ve derin vadilerle ayrılmıştır. Serât dağlarının bazı tepeleri iki bin metreye kadar yükselir.

Tihâme kısmında, genellikle granit veya porfirden (porphyre) oluşan birçok dağ mevcuttur. Asîr dolaylarında ise, parlak taşlar ile kireç taşlarına da rastlanır. Bu jeolojik oluşumlar arasında birçok da sönmüş volkan göze çarpar. Araplar bunlara karra adını verirler. Yarımada'da bu tür

harralann sayısı yirmi sekizden aşığı değildir. Bu harralardan tarihte faaliyette bulunmuş olan, yalnız Medine-i Münevvere'nin kuzey doğusunda, Hayber civarındaki harradır. Adı geçen haranın Hz. Ömer döneminde faaliyette olduğu ve birçok lav püskürttüğü tarihen sabittir.

Arap Yarımadasında harralardan başka, bir de kırmızı veya beyaz kumlarla örtülü geniş bölgeler dikkat çekmektedir. Bu bölgelere yerliler en-Nufûd adım verirler. Nufûdlann eskiden deniz yatağı oldukları, mevcut izlerden anlaşılmaktadır. en-Nufûd kumlan genellikle güneyden kuzeye doğru birbirlerine denk tepeler oluştururlar.

Necd ile Tihâme arasındaki dağlık bölge Hicaz'ı oluşturmaktadır. Hicaz, Kadim Yunanlıların Arabia Petra yani Taşlık Arabistan dedikleri bölgeye dâhildir. Arap Yanmadası'nın doğusunda Basra Körfezi-

1 Teyma: Şam ile Vadiu'l-Kurra arasındaki bölgenin adıdır.

2 Serât: Hasât vezninde olup bir şeyin yukarı kısmı demektir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

17

ne kadar olan sahada da Yemâme, Bahreyn, Umman, bölgeleri bulunmaktadır. Yarımadanın güneyindeki bölgelerde de Yemen, Had-ramevt, Mihre veya Şihr yer almaktadır.

Necd'in güney kısmında ise Dahna Çölü başlar. Bu büyük çöl, Yanmada'nın hemen hemen dörtte biri kadar genişlikte bir kum der-yasıdır. Kırmızı renkte ve iri taneli olan bu kumlar, yazın kızgın güneş altında bir kan ve ateş deryası

manzarası arzeder. Dahna'da birbirleri arkasından koşuşan kum dalgaları çölde yaşayan Araplar için müthiş bir tehlikedir. Bedevilerin, adını derin bir korku ile andıkları Dahna'da, rüzgarlar bile insanı bir alev gibi yakar. Fakat bu çöllerin etrafı çiftçiliğe müsait araziler ile kuşatılmıştır. Batıda Hicaz ve Yemen, güneyde Hadramevt, doğuda el-Ahsâ buna örnek verilebilir.

Hicaz, Arap Yanmadası'nın en önemli kısmıdır. Mekke-i Mükerr-me ve Medine-i Münevvere gibi İslâm'ın iki mukaddes kentinin bulunduğu bu bölge, oldukça kuraktır. Özellikle Mekke-i Mükerr-me dolayları bitkisel açıdan tamamıyla çoraktır. Fakat Mekke'nin 18 saat doğusunda Gazvân Dağı'nın eteğinde [yer alan] Taif ile Yesrib tarafları nisbeten münbit ve mahsul vermektedir. Vaktiyle Vecc adıyla anılan Taif de nar, incir, şeftali ağaçlarıyla dolu bahçeler pek çoktur. İslâm'ın doğduğu dönemde bu bölgede Sakîf Kabilesi ikamet etmekteydi. Vahhabî trajedisi esnasında Osman el-Mudâyikî'nin ihanetinin sonucu olarak, Taif oldukça kanlı olaylara sahne olmuş, Abdullah b. Abbas'ın türbesi bile saldırılardan kurtulamamıştır.

Yanmadanın güneybatısını oluşturan Yemen bölgesi, eski coğrafyacıların Saide yani (Mesut Arabistan/Arabia Felix) dedikleri kısımdır. Fakat bu günkü Yemen, efsanevî bölgenin gölgesinden başka bir şey değildir. Mahalli rivayetler, memleketin kuraklığını ve fakirliğini Me'rib Seddi'nin yıkılmasına dayandırmaktadır ki bu pek de yanlış sayılmaz. Yemen birçok harabe ile doludur. Bu harabelerden çıkanları kitabeler, zamanla bir kısım hatıraları efsaneye dönüşerek, yaşayabilen Yemen tarihini diriltmiştir.

Yemen bölgesi oldukça yüksektir. Genel yapısı itibarıyla dağlık bir yaylayı oluşturmaktadır. San'a deniz seviyesinden 2130 metre yüksekliktedir. Dağların aralanndaki boğazların

yüksekliği ise 2000 metreyi geçer. Yemen'in dağlık bölgesi çöl ikliminden tamamen fark-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

lıdır. Bazı dağlan, Avrupa'daki Mont Blanc yüksekliğine çıkan bu yörelerde, kahve, çivit, hurma ürünleri çok yetiştiği gibi sebze ve her çeşit meyve ağacı da yetişebilmektedir. Bu dağlık bölgenin tabiat şartları ve iklim özellikleri öteden beri ikamet edenleri tarıma sevk etmiş, bedevi hayatın gelişimine engel olmuştur.

Yemen'in güney kısmının en sonunu Aden oluşturmaktadır. İngilizler, Hindistan yolu üzerinde kömür istasyonu kurmak amacıyla Aden'i işgal ettikleri zaman, bu eski mamur şehir harap bir halde bulunuyordu. Welsted'in bu yöreleri ziyaret ettiği tarihte eski dönemin mimari yapılarından muazzam bir camiden başka bir şey kalmamıştı. Bu şahsın ifadesine göre söz konusu cami de içine girilemeyecek kadar harabe bir şekilde bulunuyordu. Ancak sekizgen dört muhteşem minaresi, İslâm medeniyetinin bir birlik abidesi gibi yükseliyordu. Bundan başka, şehrin etrafındaki geniş kaleler de İslâm'ın haşmetli dönemlerinde bu limanın ne kadar mamur olduğunu gösteriyordu. Birçok mezar ve türbe, yok olmuş olan haşmetin birer hazin hatırası olarak hala ayakta durmaktadır.

Yemen'in doğusunda Hadramevt bölgesi bulunur. Tevrat'ta Hat-sarmavet adıyla anılan bu bölgeden, Plinius, Hadramitae, Batlam-yus ise Chatramattitae adıyla bahsetmişlerdir. Hadramevt de iklim itibariyle Yemen'e çok benzemektedir. Mnbit tepeler, sulu vadilerle kuşatılmıştır. Yemen gibi Hadramevt'te de arazinin bolluğu ve bereketi oranında nüfus artmıştır. Hadramevt'in doğusunda Mihre denilen bölge bulunur. Mihre'de, Sokodra Adası'nda korunmuş olan özel bir Sami lehçesi konuşulmaktadır. Koşu

hecinlerinin menşei Mihre'dir. Hecin develerine miharî adı verilmesi bu menşei göstermektedir.

Umman bölgesi, Arabistan'ı kuşatan sıradağlardan granit bir dağ ile, deniz araşıma sıkışmış dar bir sahadır. Kara tarafı siyah kayalardan oluşan yüksek tepelerle kuşatılmıştır. Sahil tarafı ise alçak ve kumsaldır. Fakat palmiye ağaçlarıyla korunmuş birçok kasaba, sahilleri süsler. Mutedil iklimi Hindistan'ı andırır. Umman bölgesi miladi 1508 tarihinde Portekizliler tarafından istila edilmiş ve 1658 tarihine kadar onlann hâkimiyetinde kalmıştır. Fakat bu tarihte, Haricî fırkalanndan İbadiye mezhebine mensup bir emirin gayretiy-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

19

le bağımsızlığını kazanmıştır. Günümüzde bu emirin soyunun hâkimiyetinde, bağımsız bir ülkedir. Başkenti Maskat şehridir.

Ebû'l-Fida'ya göre Bahreyn denilen yöre, el-Ahsâ golüyle Basra Körfezi arasında bulunduğu için bu ismi almıştır. Bahreyn, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'ne aitti. Eski idare merkezi olan Hacer (Hadjar) beldesi harap olduğundan, daha sonra el-Ahsâ idare merkezi olarak seçilmiştir. Katîf beldesi, Avâl ve Arad adındaki Bahreyn adalarında yapılan inci avcılığı sebebiyle büyük bir öneme sahiptir.

Necd bölgesi Arap Yanmadası'nın merkez yaylasını teşkil eder. Serât Dağı'ndan Irak ve Semava'ya kadar uzanan bu yüksek arazinin büyük bir kısmı kireç taşından oluşur. Bu yörede granit kayalar da bulunur. Necd, adeta bir merdivenin basamakları şeklinde ve beyazımsı bir görüntüye sahip yayla sıralarından oluşmaktadır. Necd

vahaları senenin tamamında yemyeşildir. Buralarda ağaç da az değildir. Vahalar bazı yerlerde tek tek, bazı yerlerde ise toplu halde bulunur. Arazi birçok yerde derin vadilerle kesilmiştir.

Necd'de hecin süvarilerinin seyahati o kadar rahatsız edici ve öldürücü değildir. Basra yöresinden hareket eden kervanlar, Necd'i boydan boya katederek Tihâme'ye gidebiliyorlardı. Bir Arap şairi bu seyahati şu şekilde dile getirmektedir.

u1^1 .»yJi.» .»ydu-*. u5""\—

U>i~ ^ \j -«-4* O^Lr-i"

Şam Badiyesi, Toros Sıradağları'nın son etekleriyle sahil dağları arasından başlayarak Fırat Vadisi'ne kadar uzanır. Şam Badiyesi genel görüntüsü itibarıyla hâmâd denilen kireç taşından oluşan geniş bir stepdir. Bu step ara sıra beyazımsı küçük tepelerle kesilmiştir, Badiye, Arap Yanmadası'nın güney sınırını oluşturur. Fakat Arap coğrafyacıları Şam Badiyesi'ni de Arabistan'dan sayarlar.

Suriye bölgesinde küçük dağların aralanndaki vadilerde özellikle ilkbaharda farklı bitkiler yetişmektedir. Farklı bitkilerin yetiştiği bu

İslâm Öncesi Arap Tarihi

dönemlerde deve, koyun ve atlar buralarda yaşayabilmektedir. Sürülere yiyecek sağlama zorunluluğundan dolayı büyük kabileler kışın Necd'e kadar iner, ilkbaharın girişini müteakip de güneye çıkarlardı.

Arabistan'da olduğu gibi (bu bölgede de) kireç taşından oluşan steplerde harralara rastlanır. Geçmiş (volkanik) patlamalarının göstergeleri olan harraların etrafı lav

akıntıları, savrulan maddelerin kalıntıları ve bazalt kayalanyla doludur. Medine-i Münevvere ile Suriye arasında bu gibi volkanik bölgelere çok fazla rastlanmaktadır. Meân'dan çıktıktan sonra yolcuların önüne açılan aynı tipteki geniş sahra bu tür arazidendir. Siyah çakıllarla dolu olan bu arazilerdeki tektipliliği ancak uzaktan uzağa küçük beyaz kum sahaları veya sarımsı ufuklar bozmaktadır.

Sina Yarımadası'nın merkezi bir yığın yüksek granit dağla kaplıdır. Dağlar derin vadilerle birbirlerinden ayrılırlar. Dağlık bölgelerin etrafı bir taraftan deniz, diğer taraftan kum çölleri ile kuşatılmıştır. Bütün bu yöreler tamamen çorak bir çöldür.

Vadiyu'l-Mukattab, içerisinde [bulundurduğu] oldukça fazla sayıdaki kadim yazı, tasvir ve kitabe ile ünlüdür. Ârâmîlerden Araplara kadar uzanan geniş bir tarihi dönemin izleri, muhtelif dil ve alfabelerle yazılmış olan bu kitabelerde okunabilir. İmparator Justinien ve İmparatoriçe Theodora, meşhur Saint-Catherine manastırını bu vadilerden biri üzerinde inşa ettirmişlerdi. Yüksek duvarlarla kuşatılmış olan bu manastır, bir kale manzarası arz ediyordu. Manastıra ancak çok yüksek bir pencereden girilebiliyordu. Rahipler bu pencereden bir sepet sarkıtırlar, içeriye alınacak kişi bu sepet içinde yukarıya çekilirdi. Manastır da var olan mozaik, Ravenne'deki Saint Vital mozaigine benzer ve imparator ile imparatoriçenin merasim elbiseleri ve resimleri ile süslenmiştir.

Sina Yarımadası'nın güneyinde ve Vadiu'l-Akabe'nin sağında, Musa vadisi denilen yöre bulunmaktadır. Nebatîlerin başkenti olan ünlü Petra harabesi Musa vadisinin içerisinde. Bu harabede kayaların içerisine oyulmuş birçok mezar görülmektedir. Mezarların bazılarında sanatsal izler göze çarpar. Nitekim Nebatî

sanatında Ro-ma'nın imparatorluk sanatının derin etkileri görülmektedir.

İslcım Öncesi Arap Tarihi

21

Güneyde birçok kabilenin ikamet etmekte olduğu Asîr dağları, Sahilde ise Lît beldesi ile küçük gemilere sığmak olabilen Kunfuda Limanı bulunmaktadır. Doğuya doğru meçhul büyük Sahra'nın sınırında Necran denilen bölge yer alır. Miladi yedinci asırda Necran dolaylarında Hıristiyanlık oldukça yayılmıştı. Kunfuda'nın 130 mil (209,21 kilometre) güneyindeki 18.000 nüfuslu Luheye şehri, gayet işlek bir limandır.

Yemen bölgesinin limanı olan Hudeyda geniş ölçüde bir ticaret merkezi idi. Kahve ağaçları ile çevrili bir dağ eteğinde yer alan Mu-ha kenti de vaktiyle ticaret merkezi idi. Kamaran adasında hacılar için bir karantina merkezi bulunmaktadır.

İngilizlerin Perim adası, Babu'l-Mendeb boğazına hakimdir. İçlerde ise Beytu'l-Fakîh, Taiz ve Kaukean önemli merkezleri oluştururlar.

Güneyde Aden'den sonra Hadramevt sahili başlar. Bu sahilde Mukella, Şihr, Zufâr limanları ile iç bölgelerdeki Şibâm ve Terim şehirleri ünlü ve önemlidir. Umman bölgesinin merkezi olan Mes-kat'tan başka; Matrah, Suhâr, Nisva, Rustak beldeleri de önemli ticaret merkezleridir.

Basra körfezi sahillerinde ise el-Hufhuf, el-Katîf ile Ebû Tahir Karmatî'nin inşa ettiği Hicr beldesi ve Kuveyt bölgesi önemli merkezlerdir.

Arap Yanmadası'nda ticaret kervanlarının sürekli uğradığı bazı önemli şehirler daha bulunmaktadır. Bunlardan; eskilerin Ârâmî lehçesine göre Macoraba dendikleri Mekke-i Mükeneme ile Yesrib yani Medine-i Münevvere kadim dönemlerde bile Hicaz'ın en ünlü şehirlerinden sayılıyorlardı. Yemen'de ise San'a öteden beri bir ticaret merkezi idi. Hicaz hattı üzerindeki Tebuk ile Teyma da vaktiyle önemli kentlerdi. Tebuk Hz. Peygamber döneminde bazı hadiseler sahne olduğu gibi Teyma da Aramîlerin oldukça eski kolonilerinden biri idi. Teyma, Şemer dağımn girişi olmakla ünlüdür. Vaktiyle meşhur Tay kabilesi bu çevrede ikamet ediyordu. Bu kabilenin ahfa-dı/torunları günümüzde Kürdistan taraflarında ikamet etmektedir.

Necd bölgesi, Necd-i Arız ve Necd-i Hicaz olmak üzere ikiye ayrıl-maktadır. Toplam nüfusunun bir milyondan daha fazla olduğu tah-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

min edilmektedir. Necd vaktiyle Halid b. Velid'in sülalesinden Al-ı Arab'ar denilen bir hanedanın hâkimiyetinde bulunuyordu. Son dönemlerde Suud b. Abdulaziz el-Vahhâbî, Necd'in hâkimiyetini bu ailenin elinden almıştır. Günümüzde Necd'de Vahhabiler oturmaktadır. İbn Suud'un merkezi Riyad kasabasıdır. Müseylemetu'l-Kezzâb ve Karmatilerin merkezi olan Deriyye kasabası ilk ortaya çıkışlarında Vahhabilerin de merkezi olmuştur. Mısır ordusu tarafından Deriyye tahrip edildikten sonra Riyad hükümet merkezi haline getirilmiştir. Beride, Uneyze, Ress, İniyye, Şuara, Temen, Kermuse bu bölgenin meşhur yerleşim birimlerini oluşturur.

Hicaz'ın limanları ise Yenbu'u'l-Bahr ile Cidde'dir. Mısır Çerkez-lerinden Melik Eşref Kansugavrî tarafından yaptırılan bir sur ile kuşatılmış olan Cidde, bu sayede

Portekizlerin istila girişimlerinden kurtulabilmiştir. Cidde işlek bir liman olup Hicaz'ın anahtarı konumundadır. Hicri 1126 senesinde İstanbul'dan yola çıkan Osman Ağa'nın inşa ettirdiği bir surla kuşatılmış olan Yenbu' ise Medine'nin limanıdır. Cidde ile Yenbu' arasında küçük Rabi' limanı bulunmak-tadır.

Arabistan Yarımadası kapsadığı arazi itibariyle önemli bir özelliğe sahiptir. Yakıcı güneşle mütemadiyen kavru lan kum sahaları, bu bölgeye, birçok yerinde geniş bir çöl mahiyeti vermiştir. Güney Arabistan'da bazı yerler istisna tutulursa, ağaç hemen hemen yok gibidir. Otlar ve bodur bitkiler ancak ilkbahar aylarında görülebilir. Mayısın sonlarından itibaren kuraklık bütün şiddetiyle baş gösterir. Misk bitkisi ile mimozaların dışındaki bitkiler kuruyarak toprak rengini alırlar.

Yanmada'nın orta bölgeleri de çöl mntıkasına dahildir. Bitkiler bu bölgede çok az bulunur. Bazı bölgeler büsbütün çıplak bir haldedir. Buralarda ne ota ve ne de ağaca rast gelinir. Yalnız kayalar üzerinde bazı bitkiler görülebilir. Çöl ve dağ geçitlerinden oluşan bu geniş alanda, nadiren vaha denilen sulak ve yeşil bazı ekili arazilere de tesadüf edilir. Vahalar çölde yaşayan Araplar için kurtuluşu sağlayan bir sığınaktır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

23

Tüiâme denilen batı sahillerinde bile bitkilerin çeşitliliği son derece azdır. Var olan bitkiler de, büyük sahraya özgü nitelik arz eder. Arap Yanmadası'nın dörtte birini oluşturan Dahna, tam anlamıyla bir çöldür. Çölün canlı tarafları Yemen, Hadramevt, el-Ahsâ ile Hicaz'ın çok az bir kısmıdır.

Özellikle Yemen bölgesi çorak olmaması ve tarım yapılabilir olması itibariyle diğer birçok bölgeden üstündür.

Bu coğrafi yapısı, yanmada yaşayanlarına önemli bir özellik kazandırmıştır. Bu özelliğinden dolayı dil ve milletçe bir olan Araplar, öteden beri çeşitli kabilelere ayrılmış, nisbeten büyük ailevi topluluklar halinde yaşamağa mecbur olmuşlardır. Doğanın tekdüze ve sınırlı manzarası, bireylerin ahlakında sadeliği ve düzenliliği doğurmuştur. İhtiyaçlarının sınırlılığı, alicenaplık ve ahlakın temizliliğini meydana getirdiği gibi; zor olan hayat da cesaret, dinçlik, hırçınlık, kan dökücülük gibi özellikleri doğurmuştur. Kabilelerin doğanın kendilerine hâkimiyeti karşısında, yiyeceklerini elde etmek için, zorunlu olarak çapulculuğa, çölde gezmeye mecbur kalması, bireylerde çeviklik, cesurluk, yiğitlik gibi niteliklerin gelişmesine yardım etmiştir.

Sınırsız otlaklardan oluşan Orta Asya stepleri en iyi atlan yetiştirdiği gibi Arabistan'ın kumsal ve kurak çölleri de develer için ezeli bir güzergâh olmuştur. Deve, uçsuz bucaksız çölleri kat etmek için, az bir gıda, sınırlı bir su ile yetinir ve gerektiğinde günlerce açlığa dayanabilir. Devenin bu kanaatkârlığı Arabistan çevresi için oldukça elverişlidir. Arap yanmadasında deve, çölde yaşamakta olan bedevilerin hem değerli bir yardımcısı, hem de geçim kaynağıdır.

Arabistan bölgesi, tanmsal bir alan olmadığı gibi hayvancılığa da o kadar elverişli değildir. Bu bölgede bir tek tanm veya bir tek hayvancılıkla geçinmek mümkün değildir. Demek ki Arabistan'ın bedevisi olsun, şehirde yaşayan hadarisi olsun; geçimini sağlamak için başka yollar da aramak zorundadır. İşte bu zorunluluk Araplarda ticaret ve çok ilkel olmakla birlikte imalatı geliştirmiştir.

Çöl bedevisi, ihtiyaç duyduğu maddeleri, çevre şehirlerde mübadele (değiş-tokuş) yöntemi ile elde edebilmesi için, hadarilerin işine yarayacak şeyler vermesi gerekiyordu. Halbuki bedevinin, deveden başka değiş tokuş edebileceği bir şeyi yoktu. Deve ise şehirde yaşa-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

yanların işine çok fazla yaramazdı. Bu durum, bedevileri hadarile-rin işine yarayacak olan bornoz, halı, hasır, tulum, çuval, ip ve benzeri şeyler üretmeye zorlamıştır.

Bedevi, çölde imal edilmiş olan eşyayı şehirde yaşayanlara götürmek için de kervancılığa yönelmiştir. Bu son zorunluluk, coğrafi koşulların gerektirdiği kendine özgü bir topluluk örneği vücuda getirmiştir. Bu toplumsal örnek, kabiledir. Çünkü bedevi, imal ettiği ürünü hadarilere götürmek için, çöl içerisinden kalkarak uzun ve tehlikeli bir seyahat gerçekleştirmeye mecburdur. Hâlbuki bu uzun seyahat esnasında başka kervanlarla karşılaşılınca, sayılan sınırlı olan kuyu veya vahalar için bir çatışmanın çıkması çok doğaldır. Dahası, kervanın saldırıya uğraması da oldukça muhtemeldir. Demek ki çölde hayat mücadelesi için daima bir rekabet ortamı bulunmaktadır. Bu rekabet karşısında, sayı olarak çoğalma zorunluluğu vardır. Bu da klan ve aile topluluklarından daha geniş ve daha kalabalık diğer bir topluluğun oluşturulmasıyla mümkün olabilir. Uzak akrabalıkları da kapsamına alan bu topluluk, kabile dediğimiz topluluktur.

Çölde ikamet edenler coğrafi koşulların gereklerinin bir sonucu olarak, toplu halde yaşayamazlardı. Bunların çeşitli gruplar halinde toplanmaları zorunlu idi. İlk doğal grup ise ailedir. Çöl yaşamı bu topluluğun sayıca çok olmasını gerektirdiğinden uzak akrabalar da adı geçen topluluğun kapsam alanına girmiş, bu şekilde kabile doğmuştur.

Kabileler arasında doğan rekabet ve üstünlük iddiası, bunları siyaseten birbirlerinden ayırmış, aralarında sürekli bir düşmanlığa ve savaşa yol açmıştır. Gazve denilen bu savaşların hareket noktası çoğunlukla çapulculuk alışkanlığıydı. Bu itibarla kabileye, sefer halindeki bir ordu nazarıyla bakabiliriz. Bu orduda bütün kabile fertleri gibi kadmm da çok önemli rolü vardır. Orduyu oluşturan bireyler, birbirleriyle az çok akrabalık bağlarıyla bağlıdır. Her biri binlerce kişiden oluşmuş olan bu ordular yani kabileler bir başbuğun veya şeyhin hâkimiyetinde bulunurlardı. Kabile teşkilatı gibi, liderlik de miras yoluyla geçiyordu.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

25

Sayıca fevkalade çoğalan kabileler, yiyecek sorunu yüzünden, bazen alt gruplara ayrılıyorlardı. Ancak ayrılan gruplar, bir dış tehlike karşısında yine birlikte hareket ediyorlardı.

Kabile teşkilatı, hayati esaslara dayandığından asla dağılmazdı. Çünkü kabile istisnai olaylar ve durumlar sonucunda değil, yaşam tarzının gerekliliğinin bir sonucu olarak kurulmuştur. Kabileyi oluşturan unsurlar, uzak yakın birbirlerinin akrabası olan bireylerden oluşmaktaydı. Bireylerden herbirinin yaşamı, diğer bireylerin yaşamıyla ilişkilidir. Bu ilişki onların evlat ve torunlarını da kapsamaktadır.

Dil ve millet birliği, Yanmada Araplarını, siyaseten, birleştirme-miş olmakla beraber, bazı durum ve geleneklerde aralarında yine bir birlik sağlayabilmiştir. Misafire ikram, zayıflan koruma, sözünde durma, cesaret ve

sadakat, sığınanlar düşman dahi olsa himaye Arapların aynı niteliklere sahip oldukları ortak yüksek meziyetlerdir.

Arap Yarımadasında İkamet Eden Kabileler

Arap Yarımadasında ikamet eden kabilelerin bir bölümü bedevi, diğerleri ise hadarî olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Hadarîler şehir ve kasabalarda ikamet eden Araplardır. Bedeviler de göçebe halde yaşayan kabilelerdir. Güneyde Mekke, Taif, Medine gibi şehirler bir tarafa bırakılacak olursa, geri kalan halk genel olarak bedevi sayılabilir. Necd çevresi de böyledir. Fakat sahil bölgesi ile Yemen bölgesinde hadarî yaşam az çok kurulabilmiştir. Özellikle Yemen, Had-ramevt, Umman sahillerinde ikamet edenler ticaret ve tanıma alıştırdılar.

İslâm öncesinde Arabistan halkı eşraf ve avâm diye iki sınıfa ayrılmıştı. Şeyhler, akyal ve ezva eşraf sınıfı, geri kalan halk ise avâm kitlesini oluşturmaktaydı. İslâm döneminde eşraf sınıfının yerine Şerifler ve Seyyidler geçmiştir. Hicrî onuncu asra kadar Hz. Hasan ile Hüseyin'in çocukları diğer halktan (es-Seyid, eş-Şerif) unvanıyla ayrılmışlardır. Fakat hicri 931 tarihinde Mekke emiri Şerif Be-rekât'a halef olan Şerif Ebû Numa -ki Mısır'da Yavuz Sultan Se-lim'le görüşmüştü- zamanında tarihçe gizli kalmış olan bir sebepten dolayı Hz. Hasan'ın torunlarının Eşraf-ı Hasaniye ve Hz. Hüseyin'in torunlarının Eşraf-ı Hüseyiniye unvanıyla anılmaları kararlaştırılmıştı.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Hz. Hasan'ın torunlarının Sâdât-ı Hüseyiniye unvanıyla anılmaları kararlaştırılmıştı.

Eşraf-ı Hasaniye'den bazıları Mekke'de, bir kısmı Vadiu'l-Fatıma ile Vadiu'l-Yemûn'da bazıları Arafat dağının arkasındaki Hüseyini-ye'de, bir kısmı da Medine ile Yenbu'u'l-Bahr ve Yenbu'u'n-Nahl'da ikamet etmekteydiler.

Yenbu'larda ikamet etmekte olan Hasaniyye eşrafı, Deviyu'l-Heccâr ve Ayâyîşe adındaki iki gruptur. Fas sultanlarının atası Yenbu'u'l-Nahl'ın en büyük kasabası olan Suveyk'te ikamet etmekte olan Ayâyîşe fırkasına mensuptur.

Hız. Hüseyin'in evlatlarının ileri gelenlerinden Hicaz'da ikamet edenler de aynı mahallelerde oturuyorlardı. Bunlardan yalnız Yen-bu'u'l-Bahr'dakiler, Zuraiyye adını almışlardır. Diğerleri genellikle Sadat-ı Hüseyniye adıyla anılmışlardır. Sadat-ı Hüseyniye'den üç grup da Güney Arabistan'a yerleşmiştir. Bunlardan Yemen'de ikamet eden iki gruptan biri Sadat-ı Mürava'a, ikincisi de Sadat-ı Mühadele adını almıştır. Hadramevt'te ikamet eden üçüncü grup ise Sadat-ı Aleviyye adıyla anılmıştır. Sadat-ı Hüseyniye'den diğer bir fırka da el-Ahsâ dolaylarında ikamet etmekteydi. Şerifler ve Seyyid-ler adı altında Arabistan'ın muhtelif bölgelerine dağılmış olan insanların nüfusunun tamamı elli bin kadar tahmin edilmektedir.

Arap kabileleri daha çok Güney bölgelerde bedevi olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu kabilelerin en önemlileri Anz, Huvey-tât, Cuheyne, Heytem, Nehâvile, Harb, Mutayr, Benû Suleym, Benû Uteybe, Huzeyl, Sakîf, Avdan, İbnu'l-Hâris, Benî Said, Benî Lihyân, Benî Cehâdile aşiretleridir.

1. Anz Kabilesine mensup olanlar: Güney Arabistan kabilelerinin en büyüğü Anz kabilesidir. Birçok kola ayrılan Anz kabilesi, Hicaz bölgesinin kuzeyi ile Badiyetu's-Şam ve Necd taraflarında ikamet etmektedir. Nüfuslarının toplamı üç yüz elli bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Anz, Ali evladı, Hasan evladı, Celâs ve Beşşir adlarıyla dört büyük gruptan oluşmaktadır. Bu gruplardan her biri de birçok alt kola bölünmüştür. Alioğullan kabilesi Zerka'dan Hay-ber'e kadar uzanan hacc yolu üzerinde ikamet ederlerdi. Bunlar Me-şâdika, Meşettâ, Hamâmide, Cidâleme ve Tulûh adıyla

beş gruba ayrılmıştır. Her bir grup da birçok alt kola bölünmüştür.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

27

Çeşitli kollardan oluşan Hasanoğulları Badiyetu's-Şam'da ikamet ederler. Celâs kabilesi, Ruvâle ve el-Mahlef kollarından ve bunların çeşitli boylarından oluşmuş olup Cebelu Şemmer'in arkasındaki çölde ve özellikle Dicle ve Fırat arasındaki sahada bedevi olarak dolaşırlardı. Zaman zaman Hayber civarına kadar indikleri de vakidir.

Beşşir kabilesi de başlıca Cidd ve Selka ismindeki iki büyük koldan oluşmaktadır. Selka kabilesinden bir kol, el-Ahsâ taraflarında, bir kol ise Cebel Şemmer taraflarında, bir başka kol da Hayber civa-nında ikamet etmektedir. Sonuncular Süleymanoğulları adıyla anılmaktadır.

2. Huveytât Kabilesi: Huveytât kabilesi, Kızıl Deniz'in doğu sahilinde Akabe ile İzlem'den Süveys'e kadar uzanan bölgelerde bedevi olarak dolaşırlar. Kuraklık devam ettiği zamanlarda bazen Anz kabilesinin güzergâhı olan bölgelere de geçtikleri vakidir. Birçok kol ve boya ayrılan Huveytatm en kalabalık kısmı el-Cazây ve er-Reydât kabileleridir.

3. Cüheyne Kabilesi: Malikogullan ve Musaoğullan adıyla iki büyük gruba ayrılan Cüheyne kabilesi, Yenbu'u'l-Bahr ve Yenbu'u'n-Nahl dolaylarında ve büyük kısmı göçebe bir halde dolaşırlardı. Cüheyne kabilesine mensup olanların bazıları da Kızıl Deniz sahillerinde gemicilik, balıkçılık hatta tarımla uğraşırlardı. Cüheyne kabilesinin hadarî ve bedevî olanlarının toplam nüfusu elli bin kadar tahmin edilmektedir.

4. Heytem Kabilesi: Bu kabile vaktiyle Benî Abs ismini taşıyordu. Rivayete göre, bedevî Araplar arasında yürürlükte bulunan antlaşmayı bozdukları için, kendilerine hakir ve zelil anlamında heytem adı verilmiştir. Araplar Heytem kabilesine mensup olanlara çingene nazarıyla bakarlardı. Bu kabileye mensup olup da Hicaz topraklarında ikamet etmekte olan kollar: Muheymizân, Devi Reşid, Devi Be-râk, Nevâmise, Şerâret, Hitmân adlarıyla anılırlar. Bunlardan birinci ve ikinci kollar Medine dolaylarında ikamet etmektedirler.

5. Nuhavile Kabilesi: On iki bin kadar tahmin edilen Nuhavile mensupları, Medine-i Münevvere dışındaki bahçeler ile Hûşu'l-Nu-hâvile denilen bölgelerde ikamet ederlerdi. Mekke ve Medine halkı,

İslâm Öncesi Arap Tarihi

bunları vaktiyle Yezid b. Muaviye tarafından Medine'nin ele geçirilmesi için görevlendirilen askerlerin zorla sahip oldukları kadınlardan doğan şahısların soyu saydıklarından kendilerine Nuhâvile adını vermişlerdir. Nuhâvile kabilesi mut'a nikahını caiz gördükleri gibi inanç olarak da çok zayıf olarak bilinmektedirler. Mut'a yolu ile birbirlerinin kızlarını, eşlerini değiştirdikleri için Medineliler bunlara dinsiz/mülhid nazarıyla bakarlar.

6. Harb Kabilesi: Hicaz bölgesindeki kabilelerin en büyüğü ve en nüfuzlusu Harb kabilesidir. Bu kabile Sâlimoğullan ve Mesrûhoğul-lan adında iki büyük kola ayrılmış, bunlar da ikinci ve üçüncü derecede çeşitli boy ve kola bölünmüşlerdir. Toplam nüfusları seksen bini geçtiği tahmin edilmektedir. Benî Salim bedevilerinin çoğu Yen-bu'u'l-Bahr ile Medine arasında, Benî Mesrûh'un büyük bölümü ise Beyne'l-Harameyn denilen bölgede ikamet emekteydiler. Hacıların nakli, hac yolunun korunması Harb kabilesinin

boylarına aittir. Hacıların saldırıya uğramaması için, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devletçe bunlara her sene pek çok yiyecek ve surra gönderiliyordu. Otuz bin kadar silahlı çıkaran Harb kabilesi, yağma ve adam öldürmeğe alışık olduğundan gönderilen hediye ve surraya rağmen, yine de hacılara saldırmaktan kendilerini alamazlardı. Harb kabilesinden bazı boylar da Necd taraflarında ikamet etmektedir. Harb aşiretiyle Mutayer ve Aneze aşireti arasında müthiş bir sürtüşme mevcut olduğundan çoğunlukla birbiriyle çarpışırlar.

7. Mutayr Kabilesi: Sayılan kırk bin kadar tahmin edilen Mutayr kabilesi, bedevi Araplar arasında bile gaddarlık, çapulculuk, kan dökücülük gibi vahşetlerin korkunç bir örneği sayılırlar. Civar kabileleri titreten bu vahşiler, Devîş Meymune ve Benî Abdullah adındaki iki koldan oluşmaktadır. Bu kollar da çeşitli boylara ayrılmıştır. Mutayrîler, her zaman olduğu gibi Medine-i Münevvere'nin doğusunda dolaşırlar. Fakat göçebe bir halde yaşadıklarından, bir yerde oturup kalmazlar. Nerede ot bulur veya hangi tarafa yağmur düştüğünü duyarlarsa oralara göç ederlerdi.

8. Benû Suleym Kabilesi: Bu kabile, Mekke ile Medine arasındaki bölgelerde ikamet ederler. Toplam nüfusları iki bini geçmez. Mekke'den Medine'ye giden Sultanyolu civarındaki Fikra dağında ikamet

İslâm Öncesi Arap Tarihi

29

eden Ahâmide kabilesi de Benû Suleym'in kollanndandır. Taifin doğusundaki bazı boylar da Benû Suleym'e mensup bedevilerdir.

9. Uteybe Kabilesi: Yirmi bin kadar kişiden oluşan Uteybe kabilesi, Berkâ ve Bureyyâ adındaki iki koldan oluşmaktadır. Bu kollardan her biri çeşitli boy ve kollara ayrılmıştır.

10. Huzeyl Kabilesi: Bu kabile Mekke ile Taif arasındaki Cebelu Kura dolaylarında ikamet etmektedir. Toplam nüfusları on bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Aleviyyîn, Nedviyyîn ve Benû Hâlid kabileleri de Huzeyl aşiretinin boylamdandır.

11. Sakîf Kabilesi: Bu kabile Taif şehri dolaylarında özellikle de güneydeki Beceyle köyünde ikamet etmektedir. Benû Süfyan denilen bedevi Araplar da Sakîf Kabilesi'ne mensupturlar. Bu yörede ikamet etmekte olan Sa'dogullan, Nâsıra, Rebîa, Ayle kabileleri nesepçe Sakîf kabilesinden değildir. Fakat Sakîf kabilesine karışmışlardır. Toplam nüfusları otuz bin kadardır.

12. Advân Kabilesi: Vaktiyle bedevi Araplar arasında çok muteber sayılan bu kabile, Taif in güney taraflarında ikamet etmektedir. Nüfusları iki bin kadar tahmin edilmektedir.

13. İbnul-Hâris Kabilesi: İki bin kişiden oluşan İbnu'l-Hâris Kabilesi, Taifin doğu taraflarında oturmaktadır.

14. Benî Sa'd Kabilesi: Bu kabile Taifin güneyindeki bölgelerde ve Sakîf Arapları ile karışmış bir halde yaşamaktadır. Sayılan üç bin kadar vardır.

15. Benî Uhyân Kabilesi: Benî Lihyân Mekke ile Cidde arasında ikamet ederler. Sayılan bin beş yüzden fazla olup hacıların sırtından geçinirler.

16. Benî Cehâdile Kabilesi: Bu kabile Benî Lihyân'm güneyinde Vadiu'l-Lemlem'de yaşamakta olup Yemen bölgesiyle Mekke arasında devecilikle geçinmektedir.

17. BenrRaydan Kabilesi: Bu kabile Benî Ömer, Benî Ali ve Zi-yâd kabileleriyle birlikte Kunfudeh vadisinde ikamet ederler. Bunlardan başka Benî Fehim, Becâle, Benî Mun'ân, Benî Hilâl, Benî Afî-fa kabileleri de bu bölgelerde ikamet etmektedirler.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

18. Şemmer Kabilesi: İbnu'r-Reşîd ailesi tarafından yönetilmekte olan Şemmer kabilesi, Medine'nin kuzey doğusunda, sekiz konak mesafede bulunan Cebelu Şemmer'de otururlar. Cebelu Şem-mer'in en tanınan bölgesi Hâil'dir. Şemmer şeyhi burada ikamet eder. Şemmer kabilesinin nüfusunun yirmi bini geçtiği tahmin edilmektedir.

Necd Bölgesinde İkamet Eden Kabileler

Necd'in yüksek bölgeleri de birçok kabileyi barındırmaktadır. Bu kabilelerden bazıları Badiyetu's-Şam kabileleri, bir kısmı ise Hicaz kabilelerinin kollanndandır. Anz Kabilesine mensup olanlardan Necd'in kuzey bölgelerinde [bedevi olarak] dolaşanlar bu meyanda zikrolunabilirler. Hicaz'daki Harb Kabilesinin kollarından olan ez-Zuvebî, el-Ferm, Benû Salim ve Benû Nahîd kabileleri de, Medine ile Kusaym beldeleri arasındaki bölgelerde ikamet ederler. Nüfuslarının on dört bin kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Necd'in en önemli kabileleri Ucmân, Kahtân ve Devasir Kabileleridir. Altı bin kadar cesur ve savaşçı bireyden oluşan Ucmân kabilesi, Riyâd ile Remle beldeleri arasındaki bölgede dolaşırlar. Necd'in en büyük kabilesi Kahtân'dır. Otuz bin kişiden oluşan bu kabile, iki kola ayrılmaktadır. Bir kısmı Riyâd'dan Zenbe'ye kadar uzanan bölgede diğer bir kısmı ise Havta civarında ikamet ederler.

Devâsir Kabilesi, Riyâd beldesinin güneyinde, Vâdiu'd-Devâsir denilen bölgede ikamet etmektedir. Nüfusları on beş bin kadar tahmin etmektedir.

Güney Arabistan'daki Kabileler

Güney Arabistan, Kuzeye oranla tarıma elverişli olduğu gibi sahil bölgesi de ticarete oldukça uygun olduğundan bu bölge sakinleri çoğunlukla hadaridir. Göçebe kabileler iç bölgelerde meskûn olup Kuzey Arabistan'a oranla sayı ve nüfusça daha azdırlar. Kurfude yakınlarındaki Vadiu'l-Kenûne'de, toplam nüfusları altı bin kadar tahmin edilen Bâ'y'ar, Benî Zeyd, Benî Harb, Benî Abes, Benî Suheyb kabileleri dolaşırlar. Bu vadiye bitişik olan Vadiu Veybe'de ise, nüfusları ancak üç dört yüz kişiden oluşan Benî Becir ve Benî er-Rûha kabileleri ikamet ederler. Vadiu Veybe'nin güneyinde bulunan Vadiu'l-Hi-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

31

ley'de, Bâlmunteşere, Bâluıyân, 'Avâmir, Bâlkenanî kabileleri bedevi olarak dolaşırlar. Bunlar da tahminen dört bin kadardır.

Cîzân ile Luhayye kasabaları arasında hırsızlık ve çapulculukla geçinen Benî Mervân ve Harad kabileleri ikamet etmektedir ve toplam nüfusları bin beş yüz kadardır. Luhayye civarında, bunlardan başka; Benî Kusayr, Benî Câmi', Benî Şeybe, Benî Şayi' kabileleri oturdukları gibi, Luhayye'nin doğusunda da Benî Zebn, Benî Racih, Benî Tahir, Benî Heycân ve el-Firânite adlarındaki küçük kabileler ikamet ederler. Bunlardan öncekilerin toplan nüfusları yaklaşık olarak bin, el-Vâizât Vadisi'nde ikamet etmekte olan diğer kabilelerin toplam nüfusları da yedi bin civarındadır.

Yemen dağlarında nüfusları yirmi bin kadar tahmin edilen Rifâa, Abîdât, Benî Kebîr, Bîşe, Hecâhece, Abâdile ve Uklub kabileleri ikamet etmektedirler. Bunlardan Bîşe kabilesi, Asîrlilerle sınırdaş olduklarından aralarında birçok kanlı mücadele meydana gelmektedir. Cebelu Asîr ile Taif arasındaki geniş bölgede on kadar kabile ikamet etmekte ise de bunların çoğunluğu hadari olup tarımla uğraşmaktadırlar.

Asîr kabilelerinin en önemlileri Benû Rabia, Benû Erkam, Mu-kayyed ve Kahtan kabileleridir. Cebelu Asîr'in doğusundaki Necrân Vadisi'nde otuz bin nüfuslu Yâm Kabilesi ikamet eder. Cebelu Rabt ile Hadramevt arasında da Alu Murre, el-Kereb, es-Say'ar, kabileleri, Cebelu Rabt'ın güney taraflarında da Behim ve Erhab kabileleri ikamet etmektedirler.

San'a ile Çuha arasındaki topraklarda ikamet eden Benî Matar ile el-Berviyeye kabileleri tarımla geçinirler. Bunlardan Benî Matar'ın on bin, diğerlerinin de dört bin kadar oldukları tahmin edilmektedir. San'a'nın doğu tarafında ise Benî Şeddâd, Benî Felah, Benî Kay-su'l-A'mâs, Havlan, Benî Cebr, Benî Abes ve Zabyân kabileleri ikamet etmektedir.

Hadramevt bölgesindeki Yebas Vadisi'nde, Alu Amûdiye, Alu Bâ-lubeyd ve Kureb denilen kabileler otururlar. Rebdetu'd-Dîk Vadisi'ni ise Deyin kabilesi vatan edinmiştir. Hadramevt'de Vadiu Dûğen, Va-diu Leyser de Alu Mahfuz, Alu Yezîd, el-Hâlike, Alu Kesîr, Alu Betâ-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

tî, sonuncu vadide de Alu Avâbise ikamet etmektedir. Bütün bu kabileler tarım ve çiftçilikle uğraşırlar. Hadramevt'in diğer bölgelerindeki vadilerde de birçok kabile

yaşamaktadır. Bunların tamamı da hadarî olup, ziraat ve ticaretle ilgilenmektedirler. Örneğin Vadiu Amed'in hurmalık bahçeleri arasında ikamet eden Baüs, Benî Mâdî, Bâsuleyb, el-Ca'de, Nehed, Benî Muhaşin, es-Sakra kabileleri göçebe yaşamı tamamen unutmuşlardır. Vadiu İbn Râşid'de ikamet edenleri oluşturan Alu Temîm, Alu Kesîre, el-'Avâmir, Alu Câbir de köylerde hadari bir hayat sürmektedirler.

Mukellâ ile Aden arasındaki bölgede toplam sayılan beş bin kadar tahmin edilen Avâlik, Şeybân, Akâbere, Benî Hasan, Alu Abdul-vâhid kabileleri ikamet ettikleri gibi Aden'in kuzey doğusundaki dağlarda da yirmibin nüfuslu Yâfi' kabilesi ikamet eder. Şihr şehri civarında Alu Humûm; Zufâr dolaylarında Menâhil, Mihra, Benû Hûd kabileleri ikamet etmekte olup tarımla uğraşmaktadırlar.

Arap Yarımadasının doğusunda, Basra körfezi boylarında ve el-Ahsâ bölgesindeki halk çoğunlukla şehir ve kasabalara yerleşmiş olmakla beraber, bu coğrafyada göçebe kabileler yine de bulunmaktadır. Bunların en önemlileri el-Murre, Benî Hacir, Benî Hâmid ve Su-bey' kabileleridir. el-Murre Kabilesi üç bin kadar nüfusa sahip olup, Katîf Beldesi civarında dolaşırlar. Beş bin kadar bireyden oluşan Benî Hacir de Katîf civarında bulunmaktadır. Benî Hâlid'in en toplu yaşadıkları yerler de Necd ve Cebel ile el-Ahsa beldesi dolaylarıdır. Subey' kabilesi de, Riyâd, Kuveyt ve el-Ahsa kasabaları arasında konup göçerler.

İslâm öncesi Araplar

Sâmî Uluslar

İlk dönemlerde, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Sina Dağı, Arap Yarımadası'ndaki bölgeler Samî ulusların gezdikleri bölgelerdi. Bunlar; Ârâmî, İbranî ve Arap adlarıyla, başlıca

üç büyük kola ayrılmaktadır. Ârâmîler, Mezopotamya ve Irak ile Suriye'nin bir kısmını işgal etmiş olup, Kuzey Samî kabilelerini oluşturuyorlardı. İbraniler de Filistin bölgesi ile Suriye sahillerinde oturuyor, Orta Samî kabilelerini oluşturuyordu. Samî ulusların en önemli kolunu oluşturan

İslâm Chıcesi Arap Tarihi

33

Araplar ise Ceziretu'l-Arab (Arap Yarımadası) ve Turu Sina yanma-dasıyla Badiyetu's-Şam ve Irak'tan Arap Yarımadasına komşu olan bölgelerde oturuyorlardı.

Ârâmîler zamanla, tarihte şöhret kazanan bir takım kollara ayrılmışlardı. En önemlileri, Mezopotamya ve Irak'ta ikamet eden Süryanîler ile Keldanîler idi. Samî dillerinin bir lehçesi olan Ârâmîce de biri Süryanîce diğeri Keldanice olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

İbranîler, milattan önce üçüncü asırdan beri Filistin dolaylarında ikamet ediyorlardı. Suriye sahillerini işgal eden ve İbranîce'ye benzer bir lehçe konuşan Fenikeliler de İbranîlerin bir kolu sayılıyorlardı.

Samî dillerden İbranice* denilen lehçeyi konuşan kabilelere gelince, bunlar eski zamanlardan beri Arap Yarımadasında dolaşmaktaydılar. (46) Arapça'nın bir kolu sayılan Himyer lehçesi Yemen'de, Habeş lehçesi de Âdis Âbâd da konuşuluyordu.

Samîlerin yayıldıkları ilk merkezi belirleme konusunda çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür. Bir nazariyeye göre Samîlerin ana vatanı Mezopotamya'dır. Bu bölgeden çıkan Samî kabileler, Suriye, Filistin, Arabistan ve Habeşistan'a doğru yayılmışlardır. Bu nazariye Mezopotamya'yı insanlığın beşiği sayan Tevrat'a dayanmaktadır.

Samî uluslara ait kitabeleri inceleyen filologlara göre, Samîler, Kuzeyden yani Toros civarından güneye inerek bir kısmı Mısır'a gitmiş, bir kısmı Suriye ve Filistin'e dağılmış; Âkâd adını alan diğer bir kolu yarımada'ya çekilmiş, Araplar da Arap Yanmadası'na yayılmışlardır. Daha sonra Arabistan'dan Afrika'ya bazı kabileler geçmiş, bunlar da Habeşlileri oluşturmuşlardır. Bu nazariye, Babil bölgesi tarihinin bazı noktaları ile Ârâmîlerin en eski izlerini kuzeyde gösteren çivi yazısı kitabelerine dayanarak ileri sürülmüştür.

Kuzeyden güneye doğru bir yayılma hareketi öngören bu nazariyeye karşın; bir üçüncü nazariye de ters bir yayılma hareketine, yani güneyden kuzeye yönelmiş bir yayılma esasına dayanmaktadır. En kuvvetli sayılan bu nazariyeye göre Samîlerin yayıldıkları menşe

Metinde İbranice denilmesine rağmen siyak ve sibak dikkate alındığında "Arapça" olmalıdır.

İslâm (İncisi Arap Tarihi

Arap Yanmada'sıdır. Samî uluslardan Ârâmîler, İbranîler,... Arabistan'dan kuzeye doğru göç ederek tarihte yerleştikleri memleketlere yayılmışlardır.

Samîlerin Arabistan'dan yayıldıklarını kabul eden bu nazariyenin taraftarları pek çoktur. Fakat bunlar Arap Yanmadası'nı, Samîlerin ilk ortaya çıktıkları yer olup olmadığı hususunda aynı düşünmemektedirler. Arabistan'ı Samîlerin beşiği sayanlar, Habeşlilerin de Yemen'den Afrika'ya geçmiş olduklarını iddia etmektedirler. Samîlerin Arabistan dışından gelerek burada çoğaldıktan sonra kuzeye doğru yayılmış oldukları kanaatinde olanlara göre Samîlerin anavatanı Habeşistan'dır. Samîlerin en eski ataları Babu'l-Mendeb yoluyla Afrika'dan Güney Arabistan'a

geçmiş, buralarda çoğalınca, Hicaz, Necd ve Bahreyn dolaylarına yayılmıştır. Bunlardan bir kısmı Filistin'e, diğer bir kısmı Irak'a üçüncü bir kısmı Fenike'ye dağılmışlardır. Ârâmîler Necd bölgesinden, İbranîler de Hicaz bölgesinden yayılmışlardır. 3

Samî dilleri ile Kadim Mısır ve Afrika'nın bazı dilleri arasında bir yakınlık görenler ise, Samîlerin ilk vatanlarının Yukarı Mısır olduğunu varsaymaktadırlar. Fakat kelime yapısı açısından Samî dilleri ile eski Mısır lisanı arasında büyük bir benzerlik bulunmakla birlikte dil ve lehçe itibariyle ayrılık oldukça bariz olduğundan bu nazariye, o kadar çok taraftar kazanamamıştır.

Görülüyor ki Samî ulusların ilk menşelerinin neresi olduğu henüz kesin olarak belirlenememiştir. İleri sürülen varsayımlar, bir faraziye mahiyetindedir. Kadim Araplarla, Âsûrlu, Babilli ve İbranîle-re ait gerçekleşecek yeni yeni keşiflerle bu karanlık mesele layıkıyla açıklanacak ve bir çözüme yaklaşılabilecektir. Samî kavimlerin ilk beşiği neresi olursa olsun, hiç şüphe yoktur ki, bunlar birbirlerinden ayrılarak başka başka bölgelere gittikleri zaman, henüz aynı lisanı konuşuyorlardı. Bu dil, Samî dillerinin aslı idi. Fakat bu uluslar, ayrı ayrı coğrafyalara gittikten sonra ana lehçe, asli yapısını korumakla beraber aşama aşama değişmiştir. 4

3 Necd ile Aram kelimelerinin her ikisinin de yüksek bölge ve dağ anlamına gelmelerinin bu iddiayı desteklediği varsayılır.

4 Hubert Grimme, 10-14.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Mezopotamya Samîlerin gelişlerinden önce Turanilerden sayılan Sümerlerle meskûn İdi. Sümerler daha o vakitlerde bile medeniyet sahasında oldukça ileri gitmişlerdi. Bunların dilleri Samî olmadığı gibi kendileri de Samî kökenli değillerdi. 5 Samîler, önceleri Sümer-lerin batısında, Irak ve Suriye çöllerinde göçebe bir halde yaşıyor, savaş ve akınlarla yiyeceklerini elde ediyorlardı. İslâm'dan önce Benî Lahm ve Benî Gassân da bu tarzda yaşadıkları gibi, günümüzde de bu bölgede yaşamakta olan aşiretlerde hemen hemen aynı yaşam tarzı görülmektedir.

Sümerler, güçlü düşmanların saldırılarına uğradıkları zaman, batı sınırlarındaki bedevi Samîlerden yardım istiyor, onların yardımıyla düşmanlarını uzaklaştırmaya muvaffak oluyorlardı. Aynı durum, daha sonra İranlılarla Bizanslılarda da görülmektedir. Her iki devlet de sıkıştıkları zaman, Benî Lahm (Lahmiler) ve Gassanî-ler'den yardım istiyorlardı.

Samîlerden Fırat boylarında göçebe olarak yaşayan aşiretler, komşu medeni merkezler ile ilişkide bulunuyorlardı, hatta bunlardan bazıları komşu şehirlere yerleşiyor, Sümerlerin askeri hizmetlerine giriyorlardı. Bu yöre sakinleri, memleketlerinin müdafaası için asker ve cesur savaşçılara pek çok muhtaç olduklarından şehirleri-

5 Mezopotamya, kadim dönemlerden beri tarıma elverişliliği sebebiyle, dış ulusların hırsını çok çekmiş bir bölgedir. Anlaşıldığına göre, Samîlerin gelişlerinden önce buralar kuzeyden inen göçebe bir kavim tarafından işgal edilmiş, akıncılar bu bölgelerdeki huzur ve tembelliğe alışık olan yerlilerini sürerek yurtlarına yerleşmişlerdir. Tarihte Sümer adını alan bu en eski akıncılar, Samî ve Ari olmadıkları gibi dilleri de bu iki dilden farklı idi. Babil kitabelerini inceleyenler bunları Turanî saymaktadırlar. Sümerler, Yanmada'da kısa sürede medenileşerek büyük şehirler kurmuş, muazzam mabedler yapmış, nesiller boyu

kendilerine özgü bir yazı icat etmişlerdir. Bu yazıya çivi yazısı denilir. Sümerler sayesinde Irak, Hz. İsa'dan üç bin yıl önce, adeta bir medeniyet merkezi idi. (Clay, Light on the Testament from Babel 75) Ülke birçok küçük devletçiğe ayrılmıştı. Coğunlukla bir şehir ile civarındaki topraklardan ibaret olan bu küçük devletçikler arasında savaşlar eksik olmazdı. Galib gelen devletçik, bütün Babil bölgesini nüfuzu altına alıyor olmasına rağmen bu durum uzun süre devam etmiyordu. Sümer devletlerinden en eskisi Nipure hükümeti idi. (King, 143-153). Çivi yazısının menşei, şekil yazısı yani Hiyerogliflerdir. Bu yazı daha sonra Akkâd-larla Babillilerin ve Âsurlulann yazılarına kaynaklık etmiştir. Sümerlerden Lagach yani şimdiki Tellûh dolaylarında hükümrân olan Gudea devrine ait çivi yazısı ile yazılmış birçok kitabe keşf olunmuştur. Bu kitabeler, milattan 23 asır önceki bir zamana aittir. Sümerlere, Samîlerden ilk halef olanlar Âkkâdlar'dır. Âkkâdlardan sonra bir aralık Babil bölgesi tekrar Sümerlere geçmiştir. Bu defa Ur yani şimdiki Mukayyer şehri prensi hâkimiyeti ele almıştır. Bu aileye ait de, birçok kitabeler keşfedilmiştir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

ne sığınan Samî bedevileri iyi bir şekilde kabul ediyor, çölden gelen bu Samîlere, Ârâmîler yani dağlılar adını veriyorlardı. 6 Sümerler medeniyette ilerledikten sonra eski cesaret ve hızlı hareket etme becerisini kaybederek tembellik ve rehavete düşmüşlerdi. Halbuki Irak ile Suriye arasındaki çölde göçebe bir halde yaşayan Samîler, aksine bedeviliğin sağladığı cesaret ve hayat ile donanmış bulunuyorlardı. Bunlardan Fırat Nehri yakınlarında yaşayanlardan bir grup, Sümerlere saldırarak yerlerine geçmişlerdi. Bunlar Akadlardır. 7

Daha sonra Mezopotamyalılar, Fırat Nehri'nin batısında dolaşan Samîlere Umuru yani Batılılar adını vermişlerdir.

Bazen umuru ismi, Fırat'ın batısından Akdeniz'e kadar uzanan sahadaki bedevi ve ha-darîlerin tümü için de kullanılıyordu. 8 Daha sonraları bu bölgedeki uluslara Arabi veya Arab adı verilmiştir. Bu son isim de eski Samî lehçesine göre Batılı demektir. Samîlerin ikamet ettikleri bölgeler de Mâd. Arabi yani Batılıların ülkesi şeklinde isimlendirilmiştir. Arap Ülkesi denilen bu saha, kıraç ve çölden ibaret olduğundan, Arap ifadesi daha sonra Samî lisanlarda çöl anlamında kullanılmıştır. 9

Samî dillerden günümüzde sadece Arapça yaşamaktadır.* Bu bölgelerdeki diğer Samî milletlerin torunları tamamen Araplaşmış olduklarından bu gün ülkelerinde Arapça konuşulmaktadır. Arapça'dan sonra Samî dillerden en çok bilinen İbranîce ve Süryanîce lehçeleridir. Bu iki dil ile yazılmış birçok kitabe bulunmaktadır. Süryanîce, Emeviler ve Abbasiler döneminde, Suriye ve Irak Hristi-yanlarının ilmi ve edebî dili idi. Halife Me'mun döneminde ve ondan önce ve sonra Yunanca eserlerden birçoğu Arapça'ya tercüme edilmeden önce Süryanîce'ye tercüme edilmişti. İbranî ve Süryanî lehçelerinin dil, gramer ve edebiyatları, bu kitabeler sayesinde korunmuştur. Son dönemlerde Keldanîce yazılmış bazı kutsal kitaplar

6 Rowlson, 11, 48-49.

7 Akkadca en eski kitabeler, Agade hükümdarı Sarganlı Sari yani Sargon tarafından yazdırılmıştır. Milattan 2500 yıl önce yaşamış olan Sargon, Babil bölgesinden başka, İran'dan Akdeniz'e kadar uzanan sahayı da istila etmişti. Akkadca kitabelerde Sümer dil ve edebiyatının derin etkileri görülmektedir. Akkadca kitabeleri yazdıran hükümdarlardan sonra Babil bölgesi Hâkimiyeti tekrar Sümerlere geçmiştir.

8 Clay, 16-138.

9 Arapça'da A'rabîbedevi demek olduğu gibi İbranîce'de Arap, bedevi demektir. Kadim Mısırlarda bedevilere Şâsû deniliyordu.

* Bugün İbranice ile Süryanîce de yaşamaktadır, (sad)

İslâm Öncesi Arap Tarihi

37

keşfedildiğinden bu lehçe de bir dereceye kadar bilinmektedir. Samî dillerden en az bilineni, Âsûriler ile Fenikelilerin dili idi. Fakat son zamanlarda bu iki dile ait de birçok eser keşfedilmiştir. Bu sayede bunlarla ilgili de oldukça bilgi elde edilebilmiştir. Karşılaştırmalı Samî dilleri bilimi, Samî uluslarının yazılan arasındaki yakınlığı açıkça ispat etmektedir. Bütün bu lehçelerde harflerin sırası "ebced" tertibine göre olup isimleri de birbirlerine benzemektedir. Samî yazılarında harfler bitişik değildir. Yalnız Süryanîce ile Arapça'da istisnaî olarak harfler birbirlerine bitişirler. 10

Samî ulusların göç izlerini bulabilmek için milattan üç bin yıl öncesine kadar çıkmak gerekir. Kenanîlerin Suriye ve Filistin'de görünmeleri bu kadar eski bir zamana çıktığı gibi, Basra Körfezi sahillerinden gelen Fenikeliler'in de Suriye sahillerinde ticarî şehirler kurmaları; Akdeniz ticaretini genişletmeye gelmeleri de bu kadar eskidir. Yine bu zamanlara doğrudur ki Hiksoslar da Mısır'a girmiş, orada bir devlet kurmuşlardır.

İslâm öncesi Arap Tarihinin Evreleri

Zamanımızda "Arap" genel ismiyle Arap Yarımadası, Irak, Suriye, Mısır, Sudan ve Kuzey Afrika'da yaşamakta olan halklar kastedilmektedir. Fakat İslâm öncesi dönemde bu isim, sadece Arap Yarımadasında ikamet eden halk için

kullanılmakta idi. Çünkü o dönemlerde Suriye ve Irak halkı Süryanî, Keldânî, Nebatî, Yahudî ve Yunanlı oldukları gibi; Mısırlılar Kıbtî, Kuzey Afrikalılar da Berberi, Yunanlı ve Vandallılar idiler. Sudanlılara gelince bunlar da Nubeli-lerle Zencilerden oluşuyorlardı.

Fakat İslâmiyetin zuhurunu müteakip, yanmada Araplan, yuka-nda adı geçen memleketlere yayılarak oralarda yerleşmiş, zamanla da Arap dili, diğer dillere üstünlük sağlamış olduğundan, Arap ismi bu uluslara da teşmil edilmiştir. İlk zamanlarda özellikle Firavunlar, Asurîler ve Fenikeliler döneminde, Arap ismi, Ârâmî yerine kullanılıyordu. Arap Yanmadası'nın kuzey bölgelerinde, batı da Nü'den, do-

10 Eski Mısırlılar Üe Yunanlıların yazıyı Fenikelilerden aldıkları anlaşılmaktadır. Fenikeliler, hem sağdan sola, hem de soldan sağa doğru yazıyorlardı. Yunanlılar da önceleri bu İki tarzı kullanmışlarsa da sonraları yalnız soldan sağa yazma yöntemi yaygınlık kazanmıştır. Bu usûl Yunanlılardan Romalılara, onlardan da Avrupalılara geçmiştir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

ğu da Fırat'a kadar uzanan çöllerde yaşamakta olan Ârâmîlere Arap deniliyordu. Bu ismin o zamanlarda bedevi ve çölde oturanların karşılığı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Arap Yanmada'sının Kızıl Denizle Basra Körfezi arasındaki güney kısmı da, kadim Yunan coğrafya kitaplarında Etiyopya'dan yani Habeşistan'dan sayılıyordu. Yunan coğrafyacıları da Habeşistan ve Yemen ile Basra körfezinin batı dolaylarını bir bölge saymış, hepsine birden Asya Etiyopyası adını vermişlerdir.

Tarihi abidelerin rehberliği ile çağların derinliklerine nüfuz edildiği takdirde, Arapların Arap Yarımadası ile kuzeydeki çöllerde bedevi bir hayat geçirmekte oldukları görülür. Demek ki İslâm öncesi Arap tarihinin inceleme sahası bu bölge ile sınırlıdır. Tarih bu bölge sakinlerini bütün yönleri ile araştırırken, biri Arab-ı Baide, diğeri Arab-ı Bakiye olmak üzere iki tabakaya ayırmaktadır. 11 Arab-ı Baide, eski çağlarda yaşayan ve sonra yok olan Araplardır. Arab-ı Bakiye ise, İslâm'ın doğuşuna kadar varlıklarını koruyan Araplar'dır. Arab-ı Bakiye, şu iki büyük koldan oluşmaktaydı.

1. Kahtanîler

2. Adnanîler

Kahtaniler güney yani Yemen Arapları idi. Himyeriler ile kollar Kahtanîleri oluştıuruyordu. Adnanîler de kuzey yani Hicaz Arapları idiler.

İlk zamanlardan İslâm'ın zuhuruna kadar geçen müddet zarfında Arap tarihi üç büyük döneme ayrılabilir. İlk çağlara ait olan birinci dönemde liderlik bir başka ifade ile Arap idaresinin, Arap Ya-nmadası'nın kuzey bölgelerinde ikamet eden kabilelerde olduğu anlaşılmaktadır. Bu kabilelerin çoğu Arab-ı Baide'dendir.

İkinci dönem veya orta dönemde, Arap idaresi, Güney bölgesindeki kabilelere geçmiştir. Bunların çoğu da Kahtanîlerden idiler. Üçüncü dönemde ise, Arap liderliği yine Yanmada'nın kuzeyine geçmiş ve bu durum İslâm'ın zuhuruna kadar sürmüştür. Üçüncü dönemde liderliği ele alan kabilelerin çoğunluğu da Adnanîler'den idi-

11 Baide lafa, "yok olmuş" anlamına gelen "bîd" kelimesinden türemiştir. Bu anlama göre "Arab-ı Baide yok olmuş Araplar demektir.

ler. Bu tasnife göre İslâm öncesi Arap tarihini şu üç tabakada mütalaa edebiliriz.

1. Arab-ı Bâide veya birinci dönem Kuzey Arapları
2. Kahtaniler veya güney devletleri
3. Adnanîler veya ikinci dönem kuzey Arapları Birinci Tabaka Arapları

Arab-ı Bâide

Arap tarihinin, asırların derinliklerine gömülen ilk devri oldukça karanlıktır. Çölde yaşayan Arap kabilelerin ilk çağlarda Kuzey Arabis-tanla, Suriye ve Irak arasındaki çöllerde bedevi olarak yaşadıkları şüphesizdir. Fakat bunların hayatı hakkındaki bilgiler kesin tarihi vesikalardan ziyade rivayetlere dayanmaktadır. Gerçi kutsal kitaplar ile milli menkıbelerden çıkarılan bilgiler, daha sonra Babil ve Mısır tarihleriyle karşılaştırılmak suretiyle bu dönem oldukça aydınlatılabilmiş-tir. Ancak kesin vesikalara dayandırılamayan birçok konu hakkındaki görüşler, hala bir varsayım mahiyetinden öteye geçmemektedir.

Tarihçi İbn Haldûn, Arab-ı Âribe veya Arab-ı Ureba şeklinde isimlendirdiği en eski Arapları, Sâ'm'm Lâvez ve İrem isimlerindeki iki oğlundan türetir. 12 Bu hususta İbn Haldûn'un Tevrat'a dayandığında kuşku yoktur. 13 Arap tarihçilerine göre Arab-ı Baide tabakasını oluşturan Âmâlika, Âd, Semûd, Tasim, Cedis, Emîm, Curhum, Hadramevt kavimleriyle bunlardan doğan kabileler, bu iki şahsın soyundan türemiş oluyorlar.

İbn Haldun'da Arab-ı Badiye'ye dair şu satırları görüyoruz.
"Arab-ı Badiye'yi oluşturan uluslar, Arap yarımadasında

hükümran olmuş ve birer devlet kurmuşlardır. Aralarından güçlü hükümdarlar çıkmış, egemenlik ve nüfuzları Suriye ve Mısır'a kadar genişlemiştir. Bunların, Benî Hâm'm baskısıyla Babil'den Arap yarımadasına göçmüş oldukları rivayet edilmektedir. Devletleri Benî Ya'rub b. Kahtan'm galebesine kadar devam etmiştir. 14

12 Ârtbe, Arap lafzından türetilmiştir. Saf Arap elemektir. Arab-ı Âribe gibi Arab-ı Ure-bâ da saf Arap anlamındadır.

13 Tevrat, Sâm'ın Lâvez, İrem, Aylan yani Âlâm, Âşûr yani Âsûr ve Erfahşed adında beş oğlu olduğunu haber verir. Beni Arfahşed İbranîlerdir.

14 İbn Haldun, II, 18.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Aynı tarihçi eserinin diğer bir sayfasında: "Âd kavmi ile Amâli-ka'nın Irak'a hakim olduklarını" açıkça ifade etmektedir. 15 Fakat hatırlatalım ki Arab-ı Bâide'nin kollarına (şa'b) dair muhtelif Arap tarihçilerinin beyanâtı bir eksiklik örneğidir. 16

Hal böyle iken bütün bu rivayetleri karşılaştırmak suretiyle Arab-ı Bâide tabakasını başlıca iki kısma ayırmak mümkün görünmektedir: Birinci kısma, Lâvez b. Sâm'm soyundan sayılan Amâli-ka'yı; ikinci kısma da İrem b. Şam'ın soyundan türedikleri iddia edilen diğer Bâide kabileleri dahil edebiliriz.

Arap tarihçilerin açıklamalarına dayanan bu tasnife göre; önceleri Irak'ta yani Babil'de ikamet eden Amâlika, Lâvez soyundandır. Ve Hâm soyundan gelenlerin baskısıyla daha sonra Arap Yarımadasına geçmişlerdir. Diğer Bâide kabileler de İrem soyundan yani Ârâ-mîlerden sayılmaktadırlar. Arap tarihçilerden çıkarılan şu sonuç, az

bir değişiklikle hem son zamanlarda Babil, Âsuriye'de keşfolunan kitabelerin muhtevaları, hem de kadim Yunan tarihçilerinin kayıtlarıyla örtüştürülebilir. Bu ameliye bizi, Bâide denilen Arapların aslının Amâlika olduğu yahut Amalika isminin bütün bu kabilelere şamil olduğu neticesine ulaştırır.

Amâlika Arapları

Arap tarihçileri Amâlika ismi altında, Sina Yanmadası'ndan itibaren Kuzey Hicaz dolaylarını işgal eden en eski Arapları kastederler. Amâlika ifadesinin aslı, bir kanaat oluşturacak kadar bilinmemektedir. Bazı tarihçiler bu ifadeyi Babillilere ait kitabelerde Akabe dolaylarında ikamet ettikleri bildirilen Mâlik veya Mâlûk adındaki Arap kabilesinin ismiyle ilişkili saymaktadır. Bunlara göre, İbranî-ler, bu ismi, Kuzey Hicaz'ın tüm kabilelerini kapsaması, önüne ümmet veya şa'b manasını ifade eden "am(m)"kelimesini ilave ederek Ammâlîk veya Ammâlûk şekline sokmuşlardır. Daha sonra Araplar

15 İbn Haldun, II, 259.

16 Kafatası kemiklerinin birbirine birleştii üst kemiklere şa'b ismi verildiği gibi büyük kabile ve büyük dağa da şa'b denilmektedir. Mastar anlamı, biriktirmek ve dağıtmak demektir. Arapların toplumsal yapılarına göre şa'b, bir soydan gelen insanların toplam şekli yani kabiledir. Kabile müteakiben batn. fahz, fasila ve semiye (klan) adındaki kısımlara ayrılmaktadır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

41

bu son şekli kendi lehçelerine göre Amâlîk veya Amâlîka tarzında telaffuz etmişlerdir. 17 Bu şekilde önceleri Akabe

dolaylarında bir Arap kabilesine ait olan bu isim, bütün Kuzey Hicaz'daki kabileleri kapsayacak hale getirilmiştir.

Modern Arap tarihçilerin ısrarla iddia ettiklerine göre; Amâlîka Arapları milattan önce yirminci asırdan evvel, biri Mezopotamya'da ve diğeri Mısır'da olmak üzere iki büyük devlet kurmuşlardır. Irak'ta kurulan ilk devlet Babiliye veya Hamurabî Devleti, Mısır'daki ise Şâ-sûlar denilen Hiksoslar Devleti'dir. 18

Samîlerin menşeinin Arap Yarımadası olduğu şeklindeki varsayım ile bu iddiayı banştırabilmek için Amâlîka'nın oldukça eski bir zamanda, Arabistan'dan çıkarak Suriye ve Irak dolaylarına dağılmış, buralardan da Mısır ve Babil'e yayılmış olduklarını kabul etmek gerekir. Samîlerin anavatanlarının Arap Yarımadası olduğunu var sayan nazariyeye göre de, Amâlîka'nın önceleri Mezopotamya'dan Irak, Suriye ve Sina çöllerine geçerek bir kısmının şehirlere yerleştikleri, diğer kısmının ise göçebe olarak çöllerde dolaştıkları, daha sonra, yani milattan yirmi asır önce, muhtelif tarihlerde Babil ve Mısır'ı istila ederek birer devlet kurdukları varsayılabilir.

Babil'deki Hamurabî Devleti ile Mısır'ı istila eden Hiksoslar Arap sayanlar, tarihte kimlikleri henüz tamamıyla belirlenmemiş olan Amâlîka'ya çok büyük roller yüklemiş olmaktadır. İlk Babil devletinin Amâlîka Araplarına ait olduğu iddiası milattan önce dördüncü asırda yaşamış olan Keldanî tarihçi Berose'nin bir rivayetine dayanmaktadır. 19 Berose Mezopotamya'da egemen olan devletlere ait

17 Corci Zeydan, el-Arab Kable'l-İslam, s. 38.

18 Corci Zeydan, el-Arab Kable'l-İslam, s. 38-60.

19 Büyük İskender ve bazı halefleri ile çağdaş olup, Yunanca'ya vakıf bir Keldanî kâhini idi. Makedonya

ordularının Asya istilasından sonra Keldanistan'ın Yunanca bir tarihini yazarak İskender'in haleflerinden Suriye hükümdarı Antiyokus'a takdim etmişti. Bu değerli vesika, maalesef hadiselerin şiddetli kasırgaları arasında kaybolduğundan aynen günümüze intikal edememiştir. Fakat milattan önce birinci asırda yaşayan şahıslardan Ebulodoros ve Bolisnur bu eserin bazı kısımlarını aynen kendi kitaplarına alarak daha sonra gelenlere aktarmışlardır. Daha sonra Usabiyus ve Sens-lus aynı kısımları bu eserlerden istinsah etmişlerdir.

Berose'nin Keldâniye tarihi, yaratılışdan başlayarak yazarın yaşadığı döneme kadar Mezopotamya'da cereyan eden olayları ihtiva ediyordu. Berose'nin Mezopotamya'ya egemen olan devletlere dair düzenlemiş olduğu cetveli aynen alıntılıyoruz:

İslâm Öncesi Arap Tarihi

düzenlediği listede bir de Arap devleti'nden bahsetmiştir. Cetvele göre bu devlet Keldaniye Devleti'ni müteakip, yarımadayı istila etmiş, dokuza ulaşan hükümdarları 245 yıl kadar saltanat sürmüşlerdir. Bunlardan sonra Babil, Asurlulara geçmiştir.

Berose'nin Babil'de egemen olduğunu haber verdiği Arap devleti, son dönem keşifleri ile ortaya çıkan İlk Babil Devleti'yle az çok ör-tüşmektedir. Milattan 2050 yıl önce Sâmu Abî tarafından yarımadanın Sümer ve Akkadlar tarafından iskan edilen bölgesinde kurulan bu devletin Samî olduğunda kuşku yoktur. 20

Devletin İsmi Hükümdarların Sayısı Egemenlik Sûreleri

Tufandan önceki devleüer 10 432.000 Tufandan sonraki devletler 86 24,080 Madî Devleti 8 224

Diğer devletler Rakamları silinmiştir

Keldaniye Devleti 49 458

Arab Devleti 9 245

Asuri Devleti 45 526

Cetvelin abartılarla dolu olan ilk bölümü, sonraki tarihçiler tarafından olması gerektiği şekilde tenkit edilmiştir. Fakat Mad devletinden sonraki kısmının tarihen sabit olduğu kabul edilmektedir. 20 Keldaniye'nin ilk sakinlerinin göçebelerden olduğu sanılmaktadır. Bunlar birbirleri ile savaşılan liderler arasında bedevi bir yaşam sürüyorlardı. Daha sonra kuzeyden inen ve Samî yada Ari olmadıkları için Turam sayılan Sümerler, bu bölgeyi istila etmişlerdir. Sümerlerin kendilerine özgü bir din ve hukukları olduğu gibi, aslı şekillere dayanmakta olan bir de yazı icat etmişlerdi. Bu yazıya çivi yazısı adı verilmektedir. [Sümerler hakkında daha fazla bilgi için Mufassal Türk Tarihi adlı eserimizin birinci cildine müracaat ediniz]

sSB^Sb K—»h ^^«BİpWİ Sümerler zamanındaki çivi yazısı
Bunlardan sonradır ki, Samî oldukları anlaşılan Akkadlar batıdan gelerek Mezopotamya'ya sokulmuşlar ve bir müddet Sümerler kuzeyde, Akkadlar güneyde birer medeniyet merkezi kurmuşlardır.

Milattan 2500 yıl önce Samüerden I.Sargon zuhur ederek kendisi ve oğlu Naram-sin Babil'de bağımsızlık kazanmışlardır. Bunlara ait keşfedilen kitabelerin Samî lehçesiyle yazılmış olduğu görülmektedir. (King, 138 ve 225) Bu devletin nüfuzu İran'dan Akdeniz ve Sina Yanmadası'na kadar uzanmaktaydı. Elde edilen kitabelerde Sargon'un doğumuna dair Hz. Musa'nın menkıbesine benzer bir hikaye bulunmaktadır. Sargon ve halefleri zamanında Devlet Sümerlerle ortaklı. Daha sonra

egemenlik ve nüfuz tamamen Samîlere geçmiş, Sâmv-âbî tarafından Birinci Babil devleti kurulmuştur. Hz. İbrahim'in zuhuru ve Keldanistan'dan hicreti bu devlet zamanına denk geldiği tahmin edilmektedir. Bu devletten gelen hükümdarların isimleri aşağıdaki şekildedir. 1. Sumu-abum 2. Sumu-la-el 3. Sabium 4. Abil-sin

5. Sin-mubalit 6. Hammu-rabi 7. Samsu-iluna 8. Abi-eshuh 9. Ammi-Ditana 10. Ammi-Zaduka 11. Samsu-Ditana

İslâm Öncesi Arap Tarihi

43

Irak'ın eski sakinlerinin Umuru olarak isimlendirdikleri bu ulus bir aralık Samîlerin Kenanî koluna nispet edilmiştir. Sonradan Cor-ci Zeydan aşağıdaki sebeplere dayanarak, bunların Âmâlika'dan oldukları iddiasını ileri sürmüştür.

1. Keldanistan tarihçisi Beroze, Babil'de egemen olan devletler arasında Arap Devleti adı altında bir devletten de bahsetmiştir. Be-rose'nin Babil devletleri arasında Arap Devleti'ni yerleştirdiği zamana en yakın olan devlet, Birinci Babil devletidir. Beroze'ye göre Arap devletinden dokuz hükümdar gelmiş ve toplamı 240 yıl saltanat sürmüşlerdir. Son zamanlardaki keşiflerde Birinci Babil devletinin üç yüz yıl devam ettiği ve on bir hükümdarının gelmiş olduğu görülmektedir. Bu rakamlar arasındaki yakınlık, her iki devletin de aynı olduğuna delalet eder. Her halde bu yakınlık, Arap tarihçilerinin Himyeri Devleti hakkındaki rivayetleriyle son zamanlarda Yemen dolaylarında keşfolunan oyma (hak edilmiş) eserlerde görülen tarihlerden daha fazladır.

Bazı tarihçiler Birinci Babil Devleti'nin milattan önce 2416 tarihinden 2082 tarihine kadar devam etmiş olduğunu kaydetmektedirler. Fakat kitabelere dayanan hesaplamalara

göre, bu devlet, milattan önce 2050 tarihinden 1750 tarihine kadar üç yüz sene devam etmiş ve bunlardan on bir hükümdar gelmiştir. İlk Babil devleti, Kelda-nîlerin medeniyet ve devlet sistemini almış, yazışmalarda Sümer dilini kullanmıştır. Fakat Arapların Suriye ve Mısır'ı istila etmelerinden bir süre sonra bu yörelerin eski sakinleri dillerini kaybederek Araplaşmış oldukları gibi Samîlerin hâkimiyetine giren Sümerler de bir süre sonra dillerini unutarak Samîleşmişlerdir. Fakat Sümer yazısı denilen çivi yazısı, bazı harfler ilavesiyle korunmuştur. İlk Babil devletinin en büyük hükümdarı, insanlık tarihinin en eski yasa koyucu olarak tanındığı Hamurabî'dir. (mö. 1948-1906)

Hammurabî Medresesi harabeleri

Hammurabî'nin düzenlemiş olduğu 282 maddelik bir yasa mecmuası son zamanlarda Sûs'da keşfedilmiştir. Kısmen tek parça bir taş, kısmen de kil levhalar üzerine nakşedilmiş olan bu mecmuada evlilik, boşanma, miras, evlat edinme, toplumsal sistem, ticaret ve idari sisteme dair özel hükümler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı. Sümerler zamanından beri devam edegelen yasalar iken, bir kısmı da bizzat Hammurabî tarafından konmuştur. Hamurabî'nin bu kitabesi miladi 1901 tarihinde keşfedilmiştir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

2. Eski Babil sakinleri, Irak çöllerinde ikamet eden uluslara U-mu.ru yani batık diyorlardı. Bu isim Fırat'ın batısında ikamet eden Samîlerin tamamını kapsamaktaydı. Şam ile Suriye göllerindeki Ârâmîler, bir başka ifade ile Amâlika da bu Samîlere dahildir. Esasen yarımada'nın sakinleri olan Umumlara daha sonra Arabî yani Batılılar adı verilmiştir. Hâlbuki tarihçi Muhammed Cerîr et-Taberi de Âmâlika'nın atasını Urbeb adıyla kaydetmiştir.

3. Mezopotamya'da kurulan Hamrnurabî Devleti'ne ait dillerle Arap lehçesi arasındaki benzerlik, diğer Samî lehçelerinin hepsinden daha fazladır. Öncelikle ötre, üstün ve esre gibi Arap harekeleri, Arapça'da nasılsa, Babil dilinde de öyledir. Halbuki Petra ve Ted-mur'un eski sakinlerinin dillerinin yanı sıra, eski veya yeni diğer Samî lehçelerde, Arapça harekeler bulunmamaktadır. 21 Bu sonuncular da Âmâlika kalıntılanndandır. İkicisi: Babil lehçesinde tenvin (mim harfi), Arap lehçesinde ise (nun harfidir)dir. Bu iki harf de birbirlerinin yerlerine kullanılabilmektedir. Üçüncüsü: Arapça'da olduğu gibi Babil lehçesinde de çoğul takısı (vav nun)'dır. Halbuki diğer Samî dillerinden Süryanîce'de çoğul takısı (ya nun)dir. İbranîce'de ise (ya mim)'dir. Dördüncüsü: Babil lehçesinde fiil sıgılan/kipleri, diğer Samî dillerinden ziyade Arapça'ya yakındır. Beşincisi: Süryanî ve İbranî lehçelerinde bazı isimlerin kimi harfleri düşürdüğü/iskat ettiği halde, Babil ve Arap lehçelerinde bu harfler varlıklarını korumuşlardır. Örneğin "enf kelimesi Babil ve Arapça lehçelerinde bu şekilde olduğu halde İbranî ve Süryanî lehçelerinde "nun" zamanla düşmüştür. "İneb" lafzı da yine Babil ve Arap lehçelerinde "nun" ile olduğu halde İbranî ve Süryanî lehçelerinde ise "nun"suzdur. Demek ki Arapça ile Babilce arasında, Süryanî ve İbranî lehçelerinden daha büyük bir yakınlık bulunmaktadır. Bu iki lehçe arasındaki farklılık; medenileştikleri için Babillilerin lehçelerinin az çok değişmesi, bedevi olarak kalan Arapların da eski lehçelerini korumuş olmaları gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. 22

4. Babil Devleti hükümdarlarının isimleri Arapça'dır. Örneğin bu devletin ilk hükümdarının adı Sdmû Abî yani Ebû Sam, yedinci hükümdarın adı da Şemso Eyluna yani Şemso İlahına demek-

21 Enscycl-Brit- XXI, 651, art.sem.

22 Dussaud, 108.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

45

tir. 23 Bundan başka bu devlete alt olarak Babil'de keşfolunan eserlerde, lafız ve anlam olarak Arapça ifadelere tamamen benzeyen birçok özel isim görülmektedir. Hammurabî Devleti'nin, Samî uluslardan en çok Araplara yakınlığı bu isimlerin karşılaştırılması ile açıkça ortaya çıkmaktadır. 24

5. Bâbillilerin tanrı isimleri ile onlara nispet edilen eşyaların isimleri, Yemen ve diğer bölgelerdeki Arapların eski tannlanm isimlerine çok fazla benzemektedir. îl, Ba'l, Şems, Astar, Sîn, Sem-dân, Nesr, Yesu', ... gibi tanrı isimleri, her iki tarafta da aynıdır.

6. İlk Babil Devleti başkent olarak çöl sınırındaki Babil şehrini seçmişti. Halbuki daha sonra çölden gelen Araplar da bu bölgeden ayrılmamışlardır. İslâm öncesinde Benî Lafim Arapları, devlet merkezlerini Hîre'de kurmuş oldukları gibi, İslâmiyet! müteakip Hz. Ömer'in uyarısı ile aynı yörede Küfe şehri kurulmuştur. Öyle anlaşıyor ki bu yöre çölden gelen Araplar için en uygun yerleşim yerini oluşturunuyordu. Babil Devleti'nin de bu bölgeyi merkez olarak seçmesi dikkate alınır, (bu devleti kuranların) çölden gelen Âmâli-ka'dan olduklarına hükmedilebilir.

İlk Babil Devleti'nin Arap olduğunu ispat için ileri sürülen bu veriler dikkate değer olmakla beraber, bu hususta kesin kanaat verebi-

23 King, 240.

24 Corci Zeydan'ın Babylonian expedition, vol. III'den naklen eserine aktardığı aşağıdaki

İslâm Öncesi Arap Tarihi

lecek bir mahiyette olmadıkları kuşkusuzdur. Çünkü bu sebepler ancak, Hamurabî Devleti'nin Samî kökenli olduğunu ispat etmektedir.

Gerçi birinci Babil Devleti'ni Arap sayanların bu iddia ile "İlk Ba-bil devleti de Emevî devleti gibi bir Arap devletidir." şeklinde bir anlamı kastetmedikleri doğaldır. Bu sebeple Hamurabî Devleti Arap olsa bile, dilinin bu günkü Arap lehçesinin aynısı olması gerekmez. Çünkü İslâm Devleti ile Hammurabî Devleti arasında yirmi beş asırlık bir zaman bulunmaktadır. Halbuki iklim ve çevrenin değişimi, asırların peş peşe gelişiyile milletlerin adet ve dilleri de pek çok değişime maruz kalır. Dolayısıyla, yukarıda verilen bilgilere rağmen Hammurabî'nin mensup olduğu Umuru Samîlerinin Arap oldukları iddiasını kesin bir hakikat telakki edemeyeceğiz.

Samî dilleri uzmanları, keşfedilen kitabelere dayanarak, Arapların ancak milattan önce beşinci çağdan itibaren, Suriye ve Irak bölgelerine dağılmaya başlamış olduklarını iddia etmektedirler. Ahd-ı Atık (Tevrat) ve çivi yazısı kitabelerinde Araplardan Amelek ismiyle bahsedilmiş olması da Arapların o zamanlarda Arabistan dışına çıkmış olduklarına delalet edemez. Öyle anlaşıyor ki bu iddia henüz kesin doğru sayılamayacağı gibi, tam olarak ihtimalden uzak değildir.

Hiksoslara gelince; bunların da Âmelikâ'dan veya Samîlerin diğer bir kolundan olma ihtimalleri bulunmaktadır. Hatta Hiksoslan Turanî uluslardan sayanlar bile vardır. 25 İlk çağlarda Mısır ile Irak arasındaki geniş bölgede dolaşan

Samîlerin bir taraftan Irak'a girmiş, diğer taraftan Mısır'a sokulmuş olmaları oldukça doğaldır. Öyle anlaşılıyor ki Samîlerin Mısır ile ilişki kurmaları oldukça eskidir. Son zamanlardaki keşiflerden, Mısır'da demir çağının Samîlerle başlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Samîler Irak'ı istila etmeden önce, medeniyet ve sanayide oldukça ilerlemiş olan Keldaniye Sümerleriyle münasebetleri bulunmaktaydı. Bu sayede Sümerlerden demir aletlerini almış ve Mısırlılara da tanıtmışlardır. Mısır'ın en eski tanrılarında birinin Samî kökenli olan Ptah'ın olması adı geçen ulusun Mısır'a sokulduğu tarihi oldukça eski zamanlara çıkarmaktadır. 26

25 Bkz. Mufasssal Türk Tarihi kitabımızın birinci cildine.

26 King, 40, 43, ve 93.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

47

Samîler Mısır'a doğudan veya Süveyş Kanal'ı ya da Kızıl Deniz yoluyla geçmişlerdir. Mısırlıların oldukça eski zamanlarda Arap topraklarına, Kutsal Topraklar veya Ardu Âline adlarını vermiş olmaları, Samîlerin Nil boylarında ortaya çıkışlarının oldukça eski olduğuna delalet eder. Esasen eski Mısırlılar, Samîlerin bazı kollarını tanıyor ve bunları özel isimlerle anıyorlardı.

Mısırlılar, Samî milletlerin hepsine birden genel bir isim olarak 'Âmû ve Âmû ismini verirlerken, Fenikelilere Hâr veya Hâl demekteydiler. Dikkate değer ki Âmû ismi de ümmet veya Âme anlamını ifade eden Samî kökenli bir kelimedir.

Mısır'ın kadim eserleri arasında, Samîlerin, deltanın doğusunda bedevi olarak yaşadıklarını gösteren bazı kitabeler yer almaktadır. Bu bölgelerin birçok yeri, hala Samî isimlerle anılmaktadır. 27 Heli-opolis'de bu şehrin imran ve medeniyetinin Samî kökenli olduğuna delalet eden birçok veri bulunmaktadır.

Mısırlılar, Samîlerden çölde yaşayanlara Şâsû yani bedevî diyorlardı. Bu isim Babillilerin bunlara verdiği Arapça veya Arap adıyla eş anlamlıdır. Şâsûlar, Doğu Mısır çölüne, Nil ve Kızıl Deniz arasından giriyorlardı. Mısırlılar bu çöle Teşr yani Kırmızı Topraklar adını veriyorlardı. Buna karşın, Nil Vadisine de Kimi yani siyah topraklar adını veriyorlardı. 28 Teşr ile Sina yarımadası arasında konup göçen Şâsûlar, doğudan Irak bedevileriyle ilişki kurabiliyorlardı.

Samîlerden Arapların da çok eski zamanlarda Sina Yarımadasında varlıkları, Bâbil Kitabeleri'nden de anlaşılmaktadır. Bu kitabelerden birinde Sargon'un oğlu ve halefi Naram-Sîn'in Sina Yan-madası'nda Muğân isminde bir Arap kabilesiyle savaşarak emirlerini esir ettiği kaydedilmektedir. 29 Aynı kitabede bu kabilenin Babil'e karayoluyla ticari malların nakliyle meşgul olduğu da kayıtlıdır. Ba-bil kitabelerinde Akabe dolaylarında ikamet eden Mâlik isminde bir Arap kabilesinden de bahsedilmemektedir.

Zannedildiğine göre, Şâsûlar, Mısır çöllerine inmeden önce, Arap yarımadasının arka taraflarında, Medyen arazisi denilen bölgede do-

■n Brugxh, 1, 14 ve 280. 2H Brugxh, 1, 46. 29 Klng, 158.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

taşıyorlardı. O zamanlarda Mısırlılar bu bölgeye de Şâsû adını veriyorlardı. Medyen toprakları çevresinde dolaşan

Şâsûlar, öteden beri, Nû'in doğu vadisine geçiyor, Mısır'ın mamur beldelerinde yağma ve çapulculuk yapıyorlardı. Mısırlılar da bunlara çapulcu nazarıyla bakıyor, hakir görüyor, fakat saldırılarından da korkuyorlardı. 30 Hatta Firavunlar bazen iç karışıklıkları yatıştırmak için Şâsûlar'dan yardım talep ediyorlardı.

On İkinci sülalenin saltanatının sonlarına doğru Mısır'da baş gösteren bir hâdise, bu şekildeki münasebetlerin artmasına vesile olmuştur. Mısır hükümdarı Amenemhait vefat ettiği zaman oğlu Senhât, yeni hükümdar Uristasenle uyuşamadığımdan Filistin'e sığınan hükümdarın kızıyla evlenerek, Suriye eyaletinden bazı bölgelere vali olmuştur. Fakat prens yaşlandıktan sonra bağışlanmaya mazhar olarak vatana dönme izni elde etti. Senhât'm Mısır'a dönüşü, Filistin ile Mısır arasında daimi ilişkilerin başlamasına sebep oldu. Filistin'den Mısır'a ve Mısır'dan Filistin'e gidenler, günden güne çoğaldı. Hatta Benî Hasan'da keşfolunan bir mezar kitabesinde II. Uristasen zamanında Abyeşu' ismindeki Arap melikinin Orta Mısır'da Urinkos emiri Hunûment'i ziyaret etmiş olduğu kaydedilmektedir. Bu vakadan bir süre sonra, IV. Uristasen, Filistin'i fethetme arzusuna kapılmıştı. Böylece Mısırla Filistin'de ikamet edenler arasında ilişki bozulmuş olduğu gibi, Samîlerde de Firavunlardan intikam alma hırsı uyanmış oldu. Şâsûlar, bu fırsatı ganimet sayarak Aşağı Mısır'ı istila ettiler. Bu istila, ilk zamanlarda, Mısır için bir felaket olmuştur. Çöl bedevileri, şehirleri, mabedleri yıkmış; halkın bir kısmını kılıçtan geçirmiş, kadın ve çocukları esir etmişlerdi. Fakat daha sonra, düzenli ve adil bir idare kurmaya muvaffak olmuşlardı.

Badiyetu's-Şam'da ikamet edenlerin doğudan Irak'ı, batıdan da Mısır'ı fethetmeleri, o asırlarda Araplarda İslâm'ın ilk dönemlerinde görülen uyanışa denk bir uyanışın olduğunu göstermektedir. Bu olaylardan yaklaşık otuz asır

sonra, Müslümanlar İran ve Bizans'ın zayıflığından faydalanarak, Suriye ve Irak'ı fethetmiş oldukları gibi, çölde ikamet edenler de Mezopotamya ile Mısır'daki zayıflama ve

30 Grime, II.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

49

bozulmalardan yararlanarak her İki bölgeyi de İstila etmiş oluyorlardı.

Şâsûlar Aşağı Mısır'da Şam'ın soyundan Har adıyla anılan Fenikelileri bulmuşlardı. Aynı şekilde otuz asır sonra Müslüman Araplar da Suriye ve Irak'ta Samîlerden Nebatîler İle Süryanîler ve İbra-nîleri bulmuşlardı. Şâsûlann deltayı İstilas, kendilerine Mısır'ın kuzeyinde bir devlet temin etmiş, Firavunlar da Saide çekilmeye mecbur olmuşlardı. Şâsûlar, Şalatî (Shalati) veya Salatis ismindeki reislerini Mısır hükümdarı ilanetmiş, Menfis'i başkent edinerek güçlü bir devlet kurmuşlardı.

Şâsûlar Mısır'a yerleştikten sonra, kendilerini iki tehlike karşısında bulmuşlardı. Biri Teb'deki Firavunların düşmanlığı; diğeri de Filistin ve Suriye'deki Kenanîlerin ansızın bir istilaya kalkışma ihtimali idi. Şâlâtî, dış tehlikelere karşı, askeri bir karargâh olmak üzere Hauârou Amlâk veya Avaris şehrini kurmuştur.

Mısırlıların Şâsû dedikleri bu ulusa kadim Yunan tarihçileri Hik-sos, eski Arap müellifleri de Amâlika veya Arab-ı Bâide adını vermişlerdir. Arapların bunlar hakkındaki bilgilerini, İbn Haldun şu birkaç satırla özetlemektedir. "Sanıldığına göre, Mısır Amâlika'sı asıl Amâ-lika'dandır. Kıpt hükümdarlarından Velîd b. Dumer (veya) Turân îrâşete b. Kâzân b. Artır b. Amlâk, Suriye'deki Amâlika hükümdarına

zulümden şikayet etmiş ve yardım ricasında bulunmuştu. Amâlika hükümdarı bu ricayı kabul etmiş, Mısır'ı istila ederek Kıptileri itaat altına almıştır. Curcânî, Hz. İbrahim zamanındaki firavun Si-nân b. Eşel ile Hz. Yusuf dönemindeki firavun Reyân b. Velid ve nihayet Hz. Musa zamanındaki firavun Velid b. Mus'ab'ın bu Amâli-ka'dan olduklarını iddia eder. Bazıları da Hz. Yusuf zamanındaki firavun Reyân b. Velid'e Kıptilerin Nektâvuş adını verdiklerini, Yusuf kıssasındaki Mısır azizinin de vezirinin Itfîr olduğunu iddia etmektedirler. 31

Mısır'ı istila eden Şâsûlar, modern Arap tarihçilerinin kabul ettikleri gibi, gerçekten Samîlerin Arap koluna, bir başka ifade ile Amâlika'ya mensup bulunuyorlardı. Şâsûlann Arap olduğu fikrini

31 Bkz. İbn Haldun, II, 27.

İslâm (İncesi Arap Tarihi

ilk defa ileri süren, miladi birinci asrın sonunda vefat eden Josep-hus adındaki bir Yahudi tarihçidir. Josephus bu konu hakkında milattan önce üçüncü asrın ortalarına doğru yaşayan İskenderiye tarihçilerinden Mânîsûn'dan şu satırları aktarmaktadır: "Mısır hükümdarlarından Timâvus döneminde ülke, tanrının gazabına uğradı. Kökenleri bilinmeyen bir ulus doğudan gelerek Mısır'ı istila etti, hükümdarları aşağılayıp zelil etti. Şehirleri tahrip ederek, heykel ve tanrıları yıktılar, erkekleri öldürüp, kadın ve çocukları da esir ettiler. Kendilerine Salitis (Sheshi) adında birini hükümdar tayin ederek Menfis'i de başkent yaptılar. Aşağı ve Yukarı Mısır'a cizye koydular. Salitis, Asurlulann muhtemel akınlarına karşı Nil vadisinde, istihkamlar yaptırdı. Aynı amaçla Sât Vilayeti'nde Avaris şehrini kurarak surlar, burçlar ve kalelerle tahkim ettirdi. Salitis yaz mevsimlerinde buraya gider, askerlerin eğitimlerine

nezaret ederdi. On üç sene hükümdarlık yapan Salitis'ten sonra Bnon hükümdarlığa geldi. Bu da kırk dört sene iktidarda kaldı. Bunu takip eden Apoch-nan otuz altı sene yedi ay, halefi Apophis altmış bir sene, bunu takip eden Iannas elli sene bir ay hükümdar oldu. Son ve altıncı hükümdar olan Assis ise kırk dokuz sene iki ay saltanat sürdü. Şâsû-ların bu hükümdarları ile, memleketlerini kurtarmak isteyen Mısırlılar sürekli savaş halindeydiler. Bunlara Hiksos yani Mulûku Ru-at 32 deniliyordu. Bu isim kutsal dil, hiyeroglifde hükümdar anlamına gelen "hik" ile "işin idaresini üzerine alan" anlamına gelen "sos" dan oluşmaktadır. Bazıları Hiksoslann Arap olduklarını söylemektedir. 33

Brugsch de Hiksos ifadesinin, hiyeroglif kökeninde "hik" ile "şâ-sû" ifadelerine dayandırılabileceğini, bu iki ifadeden birincisinin "hükümdar", ikincisinin de "çöl" veya "bedevi" demek olduğunu söyledikten sonra Hiksoslann doğu çöllerinden yani Arap bölgesinden gelmiş oldukları sonucuna varmaktadır. Brugsch'a göre Mısırlılar, Hiksoslara "men" veya "menatiu" adını veriyorlardı. Kutsal dilde de bunlara Rutnû veya Lutnû adını veriyorlardı. İstilahlarına göre bu son isim Suriyeliler demektir.

32 Ruat, Rai kelimesinin çoğulu olup çoban, bir işin idaresini üzerine alan, casus, vali, hakim, kâhin idareci vs. gibi anlamlara gelmektedir, (sad)

33 Josephus, Wars of the Yews, 1.19.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

51

Brugsch'm araştırması, Hiksosların Samî uluslardan oldukları İddiasını güçlendirmektedir. Hiksoslar döneminde, Mısır'da, Samî ulusların ve bunlardan özellikle Yahudilerin

çok fazla çoğalmış oldukları kesindir. Mânisûn, Şâsûlardan isimleri geçen altı hükümdardan başka I. Abâbî ve II. Abâbî diye iki ayrı hükümdar adı daha kaydetmiştir. Hiksosların diğer hükümdarlarının isimleri bilinmemektedir. Bunlar deltada yerleştikten sonra Mısır'da yeni bir medeniyet doğmuş, birçok mimari yapı vücut bulmuştu. Fakat Hiksosla-n uzaklaştıran Firavunlar, bunların hatıralarını dahi bırakmamış, nerede isimlerini görmüşlerse tamamen yok etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki Mısır'da keşfedilen abide ve kitabelerde Hiksos hükümdarlarının isimlerine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bunlar hakkındaki bilgiler Mânisûn'un aktardıkları ile sınırlı kalmıştır.

Hiksoslara ait mimari kalıntılar üzerinde sadece iki hükümdarın ismi görülebilmiştir. Bunlardan biri Ebûbî sülalesinden Raakunun diğeri de Nubeti veya Nub'dur. Menfis diline göre Ebûbî lafzı Ufufî şeklinde telaffuz edilebileceğine göre bu isimle Manisun'un haber verdiği Hiksos hükümdarı Apophis'in ismi arasındaki yakınlık dikkate değer.

Brugsch, Hz. Yusufun milattan önce 1750 tarihinde Nub'zama-nmda Mısır'a gelmiş olduğunu ve büyük Kahtan'ın da bu hükümdar zamanında zuhur ettiğini iddia etmektedir. 34

Şâsûlann Samî uluslardan oldukları iddiasının taraftarları oldukça çoktur. Hiksoslar dönemine ait keşfedilen eserlerin üzerinde yer alan Samî isimler ve bunlar zamanında Mısır diline karışan Samî kökenli kavramlar, bu iddiayı destekler gibi görünmektedir. Şâ-sûlan Amâlika Araplarından sayanlar ise, aşağıdaki sebeplere dayanmaktadırlar.

1. Manisun'dan naklen Yahudî tarihçi Josephus'un az önceki ifadeleri

2. İbn Haldün ve diğer Arap tarihçilerinin Mısır Amâlikası hakkındaki rivayetleri

3. Daha önceleri Muluku Ruat (tebaanın hükümdarları) anlamı verilen "Hik Şâsû"nun Brugsch tarafından "Çölün Hükümdarı" veya

•M Brugsch, History of Egypt Under the Pharaosh, t. I, 274.

İsîâm Öncesi Arap Tarihi

"Bedevilerin Hükümdarı" anlamını ifade ettiğinin ispat [edilmiş olması]. Çünkü kadim Mısırlılar "çöl halkı" ile Arapları kastediyorlardı.

4. Mısır[daki kimi tarihi] eserlerde Hiksoslann Arap beldelerinden geldiklerine dair bazı kayıtların bulunması.

5. 'Âmû, Lûtnû, Şâsû, vd. gibi Hiksoslann Samî olduklarını gösteren isimlerin bedevi yaşamla ilişkisi. Çünkü bedevilik Samîlerden yalnızca Araplar ve Babillilere özgüdür.

6. Mısırlıların, Şâsûlann galip gelmelerini sağlayan at cinsini ancak bunların hâkimiyetinden sonra kullanmaları. 35

7. Mısırlıların, Hiksoslan sürdükten sonra Araplarla sürekli mücadele halinde kalmaları, Arapların fırsat buldukça, Mısır ülkesini çapul ve talana büyük bir arzu ile teşebbüs etmeleri.

Bununla beraber, Hiksoslann Amâlika'dan olduklarını ispat için ileri sürülen bu sebepler kanaat oluşturacak kadar güçlü görünmemektedir. Esasen eski Arap tarihçileri de, Amâlika'ya büyük ve kapsamlı bir tarih affetmemektedirler. Bütün rivayetler, Araplann ara sıra Mısır'a akınlar düzenlediklerinden fazla bir fikir verecek mahiyette değildir. Gerçi İbn Haldun, Mısır firavununun Amâlika

hükümdarından yardım istediğini, onun da Mısır'ı istila etmiş olduğunu yazıyor ise de, onun bu ifadesi sıradan bir rivayetten daha kuvvetli görünmemektedir. 36

İbn İshak ve İbn Haldun Amâlika'nın aşağıdaki kabilelerden oluştuklarını açıklamaktadırlar.

Hicaz'da: Benî Matar, Benî Azrak

Necid'de: Benî Tuğâr (İbn Haldun'a göre Benî Ğifâr), Benî Bu-deyl, Benî Râhil (İbn İshak'a göre Benî Râcil)

Yesrib'de: Benî Leff, Benî Sa'd

Hicazla Teyma arasında: Benî Erkam (bu kabilenin daha sonra Necid'e geçtiği rivayet edilmektedir.)

Görülüyor ki Arap tarihçileri, Amâlika'yı, Arap Yanmadası'nın Hicaz ve Necid dolaylarıyla sınırlı tutmuşlardır. Bunlara göre, Amâ-

35 Maspero , [I, 51 ve Klng, 140.

36 Corci Zeydan, el-Arab Kable'l-İslam, s.59.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

53

lika'nın tamamı Arab-ı Bâlde'den bile değildir. Çünkü Arap tarihlerinde, Cürhümîler döneminde ilkin Tihâme'de daha sonra Yesrib'de ve en sonunda Karsîsa'da Sameyda' adıyla bir devlet kuran ulus da Amâlika'dan sayılmaktadır.

Ad Kavmi

Kadim Arap tarihlerinde, efsanevî bir haleye bürünen Ad kavmi, modern tarihçilerin araştırmalarına göre, Amâlika

kalıntılarından veya Ârâmî bedevilerindendir. Bâide kabilelerinden, ismi etrafında zengin bir menkıbe silsilesi oluşan bu eski ulus, Arap tarih ve edebiyatında güç ve saltanatın bir timsalidir.

Arap tarihçileri, Ad-ı İrem adı altında bahsettikleri bu ulusu, en eski Araplardan sayarlar. Kuran'ı Kerim'de de bunlardan "sütunlar sahibi Ad-ı İrem" ifadesiyle bahsedilmektedir. 37 Araplar, Bâide Kabilelerini İrem neslinden saymış ve hepsine birden İremli adını ver-

37 İrem; kabile ismidir Araplar, Salih (as)'in kavmine Semûdu İrem dedikleri gibi Hud (as)'un kavmine de Adu İrem adını veriyorlardı. Fakat müfessir ve tarihçilerden bazıları İremi, Ad tarafından inşa edilmiş muazzam bir şehrin adı sanarak "sütunlar sahibi" ifadesini bunun sıfatı saymışlardır, tbn Haldun bu zanda hata olduğunu hatırlatır.

Hayali olduğu sanılan İrem şehrinin yerinde olduğu gibi, inşa edeninde de ihtilaf edilmiş olduğunu görüyoruz. Burayı inşa şerefine Ad'a verenler olduğu gibi, oğlu ve halefi Şeddâd'a nisbet edenler de bulunmaktadır. İbranîce'de Şam şehrinin bir adının da İrem olduğunu öğrenenler, Ad'ın hayali olduğu sanılan bu muazzam beldesinin Suriye'de olduğunu kabul etmişlerdir. Bazıları da İskenderiye'yi, böyle bir şehir için daha uygun görmüşlerdir. Üçüncü bir gurup da şehrin Şeddâd tarafından Yemen'de inşa edildiğini iddia etmiş, hayalin ürettiği bir uydurma olan bu ışıldayan kenti parlak bir menkıbeye bağlamışlardır. Çoğunlukla Arap tarihçileriyle müfessir-ler tarafından ayrıntılı bir şekilde kaydolunan bu menkıbe, 1001 gece masallarını uyduran bir çevre için hayret edilecek bir şey değildir. Güya Şeddâd b. Ad, cennet misali bir belde kurmayı kararlaştırarak vali ve memurlara bulundukları bölgede ne kadar altın, gümüş, inci, yakut, misk, anber ve zaferan gibi madde varsa toplattırarak gönderilmesini emretmiştir. Madenler

işletilerek bulunabilen altın ve gümüş çıkarılmıştır. Dalgıçlara da denizlerdeki mücevherler çıkartılmıştır. Adeta birer dağ yığını oluşturan bu altın, gümüş ve mücevherlerle, varlığı ancak uydurmacıların dimağında oluşan bu hayali belde kurulmuştur. Muazzam konaklar, tatlı saraylar yapılmıştır. Sarayların üzerinde, etrafı mücevherlerle süslenmiş odalar inşa edilmiş, şehrin altından geçmek üzere vadiler yapılmıştır. Nehirler, Irmaklar akıtılmıştır. Nehir kenarlarına meyveleri mücevher ve yakuttan olan altın ağaçlar diktirilmiştir. Özetle, insan hayalinin yaratabileceği üç yüz bin sarayı içeren bir cennet misali belde vücuda getirilmiştir. Şehrin ortasında nehirler, kenarında sarayların hepsinden yüksek bir de hükümdar sarayı yükseltilmiştir. Sarayın vadiye açılan altın kapıları, çeşitli yakutlarla süslenmiş, sokaklara misk ve zaferan gereçler serilmiştir. Bkz. Yakut Hamevi. I, 213.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

inişlerdir. 38 Kadim Yunan müelliflerinin Güney Arabistan kabileleri arasında zikrettikleri Adramitai ulusunun İrem dediğimiz kavim olması büyük bir ihtimaldir. Adramita isminin ilk önce Hadramevt olması da hatıra gelebilir. Fakat Yunan tarihçileri Hadramevt'i ayrıca Xadramotitai, Latinler de Chatramotitai adı altında zikretmişlerdir. Bu iki ismin ayrı ayrı zikredilmiş olması, başka başka kabilelere ait olduklarının delilidir. Büyük bir ihtimalle, Yunanlılar, Adramita ismiyle Âdramiler yani Ad denilen kavmi kastetmişlerdir. 39

Araplar arasında dilden dile dolaşan darb-ı mesellerden Arapların Ad kavmine oldukça eski bir tarih isnad ettikleri anlaşılmaktadır. Hatta mitolojik abartılarla dopdolu olan bazı rivayetlerde, bu ulus Amâlikalardan daha eski olarak gösterilmektedir. 40 Arap tarihçilere göre, Ad kavmi, Yemen ile Umman arasında, Ahkaf, Hadramevt ve Şihr taraflarında

ikamet ediyorlardı. İsimleri kaydedilen en büyük hükümdarları; Âd, Şeddâd ve Şedîd idi. Bunlar Ahkaf da saltanat sürmüşlerdir. Eski Arap tarihlerinde bunların kurduğu devlet Ad-ı Ula adıyla anılmaktadır.

Ad-ı Ula Devleti'nin en güçlü zamanı Şeddâd devri idi. Hatta, Şe-dâd'm Suriye, Irak, Mısır ve Hindistan gibi memleketleri fethettiği bile iddia edilmektedir. Fakat diğer milletlerin tarihlerinde Arapların bu iddiasını destekleyecek hiçbir iz bulunmamaktadır. Şeddâd'm admı yükselten milli menkıbe, İrem Bağı'nın tesisini bu hükümdara isnat eder. İrem Bağı, Arap şairleri için zengin bir konu olduğu gibi İslâm döneminde İran ve Türk edebiyatına da girmiştir.

38 Hamza el-İsfahanî, s. 122, 128.

39 Corci Zeydan, El-Arab Kable'l-İslam, s.62.

40 Ad kavmini, insanüstü bir yaratılışa tasvir eden bu rivayetler, eski Arap tarihlerinin çoğunda büyük bir önemle kaydedilmiştir. Bu rivayetlere göre, güya Ad kavminden her adamın boyu yetmiş ile yüz zira' (35 ile 50 metre) arasında, başı ise büyük bir kubbe hacminde bulunuyor, gözleri yırtıcı hayvanları bile dehşete düşürüyor idil... Aynı rivayetler, Ad kavminden dokuz hükümdarın geldiğini söyler. İlk hükümdar olan Ad, 1200 sene yaşamış. 1000 eş almış, bunlardan 4000 çocuğu olmuştur. Bazıları biraz daha insafli davranarak Ad'ın ömrünü 300 seneye indirmişlerdir. Bununla beraber bu hurafeden şu gerçek çıkarılabilir: Ad kavminin çok eski olduğu rivayeti, Araplar arasında nesilden nesile intikal ederek gelmiştir. Fakat bu kavmin hükümdarlarından ancak bir kaçının isimleri kalabilmiştir. Diğerleri zamanla unutulmuştur. Araplar, Ad kavminin kadimliği ile isimleri tespit edilmiş olan hükümdarlarının sayısını bağdaştırmak için her hükümdara uzun bir ömür

isnat etmiş, bu uzun ömre göre de hükümdarlarının o kadar eş ve çocuklarının olmasını uygun görmüşlerdir!...

tslâm Öncesi Arap Tarihi

55

İbn Haldun'a göre, Ad kavmi daha sonra İkiye ayrılmış, reislerine nispetle biri Halcanî diğeri Lokmanî adıyla anılmıştır. A'raf Sure-sin'de haber verildiği üzere hak yoldan sapan Ad kavminin irşad ve ıslahı İçin, Hz. Hûd görevlendirilmiştir. Halcanîler, gönderilen peygambere isyan etmişler, Lokmanîler (ise) itaat etmiştir. Asi Halcanîler, Rihu Sarsar 41 ile yok olmuş, Lokmanîler ise, Kahtanîlerin tarih sahnesine çıkışları ve egemenliklerine kadar varlıklarını ve hâkimiyetlerini korumuşlardır.

Lokmanîler, Arap tarihlerinde İkinci Ad adıyla anılmaktadırlar. Uzun süre devam eden İkinci Ad, Ya'rub b. Kahtan tarafından, Ah-kaf dolaylan istila edildiği zaman, Hadramevt'e sığınarak oralardaki kabilelere karışmışlardır.
42

Arap tarihçileri, ünlü Me'rib Seddi'nin inşasını Ad kavmine isnat etmektedirler. Fakat ileride yapılacak olan açıklamadan anlaşılacağı gibi, bu isnat, tarihi gerçeklere uygun değildir. Araplar, Ad kavmini, en eski ve en kuvvetli uluslardan biri saydıklarından, üzerlerinde resimlerin var olduğunu gördükleri kadim harabeleri, bunlara isnat etmeyi adet edinmişlerdir. Oysa ki Arabistan'da tarihi araştırmalarda bulunan oryantalistler, kadim devletlere ait keşfettikleri eserlerde, bunların Ad kavmine ait olduklarını var saydıracak hiçbir belirti bulamamışlardır. Okunan kitabelerden, bu kalnülann Arabistan'ın diğer sakinlerine ait olduğu ortaya çıkmıştır.

Yalnız Yakut el-Hamevî'nin Mu'cemu'f-Buîddn'ında Tay dağlarından Âça' civarında Ceşş İrem denilen dağın tepesinde bir takım ev kalıntıları ile kayalar üzerinde yontulmuş şekillerin bulunduğu ve bunların Ad-ı İrem kavmine ait olduğu şeklinde bir kayıt görülmektedir. 43 Aynı müellif, eserinin diğer bir yerinde de Tay kabilesine ait

41 Kamer suresi ayet 19'a telmihte bulunmaktadır.

42 İbn Haldun, II, 24; Yakut, I, 212; Ebû'l-Fida, I, 103.

43 Yakut el-Hamevî'nin verdiği şu bilgi, Şuara Suresinde Hz. Hûd'un Ad kavmine gerçekleşen uyarılan ile ilişkili görülmektedir. Zira ayet-i kerimede, Ad kavminin yüksek yerlerde büyük binalar yaptığı haber verilmektedir. Bahsedilen ayet-i kerime şöyledir; "Siz yüksek yerlerde büyük binalar yaparak onlarla İftihar mı ediyorsunuz? Kendinizi ölümsüz sanarak sağlam ve müstahkem binalar inşa ediyorsunuz. Birini yakaladığınız zaman, esneklik gösterip merhamet etmeyerek zor ve şiddetle hamle yapıyorsunuz" Ayet-i celilede ki (bebi') yüksek yer, (mesâni') de havuz, köy, köşk, kule ve hisar anlamlannadır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

bölgede Sîr isminde bir dağdan bahsetmekte ve burada eve benzer bir takım mağaraların bulunduğunu haber vermektedir. 44 Muhtemeldir ki Yakut el-Hamevî'nin haber verdiği resimlerle ev kalıntıları arasında bir ilişki vardır. Son çağlarda Havran, el-Ala', Medâin-i Salih, Teyma ve Yemen'de keşfolunan eserlerin üzerindeki kitabeler okunarak ait oldukları ulusların tarihleri ortaya çıkarıldığı gibi, temenni ederiz ki, Yakut el-Hamevî'nin bahsettiği resimler de bir gün keşfedilip çözülerek Ad kavminin efsaneler arasında kaybolan gerçek tarihi de meydana çıkarılır.

Semûd Kavmi

Kadim Arap tarihinde Ad kavminden sonra önemi haiz olan Bâ-ide Araplanndan biri de Semûd adı verilen ulustur. Semûdluların da Ad kavmi gibi Amâlika kalıntılarından olmaları muhtemeldir. Eski Arap tarihlerine göre Semûd kavmi, Hicaz'da, Medine ile Şam arasındaki Vadiu'l-Kura ve Hicr dolaylarında ikamet ediyorlardı. Hicaz bölgesindeki Medâinu's-Salih, bu kadim Hicr toprakları dahilindedir. Müslümanların fethinden önce, bu yörelerde Yahudiler ikamet etmekteydi. 45

Arap tarihçiler, Semûd kavminin Kur'an-ı Kerim'de, sürekli Ad kavmiyle birlikte zikredilmiş olmasına bakarak, bunların önceleri Yemen'de ikamet ettiklerini ve Hicr bölgesine daha sonra geldiklerini tahmin etmişlerdir. Ebû'l-Fida, Semûdlulan Yemen'den çıkaran kavmin Himyerîler olduğunu iddia etmektedir 46 Futûhu's-Şam'm yazan Ebû İsmail'in, Semûd kavminin Aden ile Basra arasındaki coğrafyayı doldurduktan şeklindeki ifadesi, güneyden kuzeye doğru gerçekleşen göç hareketiyle izah edilebilir. 47 Fakat şayet böyle bir göç gerçekleşmişse oldukça eski bir tarihte meydana gelmiş olmalıdır. Çünkü Asur kitabeleri Semûd kavminin işgal ettiği ülkeleri zikrederken, Hicaz'ı da, Asur hükümdarı Sargon'un milattan önce 715 tarihinde istila ettiği bölgenin içerisinde göstermektedir.

44 Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân.

45 el-Bekrî, s.30.

46 Ebû'l-Fida, I, 70.

47 Ebû İsmail, Futûhu's-Şam, 25.

islâm Öncesi Arap Tarihi

UtlSIUUHJ-HF-V MtU l

siy fin \ıwh tmı oılsı o/u) '■fil* r ;>vfii)!\" vk'a ılı"/ ıu> u)o
j/joi» , •)!! ,rrud *ri) w\vn nvj \AUtv iu-* t nin ısv-nı acu-n
1H1 m* m w) . W pi w | iıu ı< yjijs«an ouı ya *n t*- • ,

Medâin-i Salih harabelerindeki Nebatî Kitabesi

J r. '■} > 'j^i 'Al ^ ır^l »

jV-J 5 •>.>•» *'•» > iS J ^ Jf>

« , jl vAT" ^jl» wi!t v

Medâln-i Sâlih harabelerindeki Nebatîlere ait kitabenin
günümüz Arap Alfabesiyle okunmuş hali

Yunanca tarihlerde de miladi İlk yıllarda Semûd kavminin
Hicr dolaylarında ikamet ettikleri ifade edilmektedir.
Yunanlılar bu ulusu Thamudeni, Hicr bölgesini ise Agra
adıyla kaydetmişlerdir. Hicr civarında Arapların Feccu'l-
Nakka dedikleri yere de Batlamyus Ba-danata adını
vermiştir. 48

Tevrat'ta kendilerinden hiç bahsedilmeyen Semûd kavmine
dair Kuran'ı Kerim'de oldukça ayrıntı bulunmaktadır.
Kuran'da bunlar Ashabu Hicr adıyla da zikredilmiştir. Hz.
Salih (as) Semûd kavmini hak dine davete memur olmuş,
yirmi yıl devam eden gayreti başarılı olamadığından, bu
sapık ulus bir semavi afet ile yok edilmiştir.

Kuran-ı Kerim'de Semûd kavminin kayaları oyarak evler
yaptıkları haber verilmektedir. Günümüzde Hicr
dolaylarında ve özellikle Medainu's-Salih'te bu şekilde
oyulmuş birçok ev hala bulunmaktadır. Medainu's-Salih'te
görülen harabeler üzerindeki kitabeler kayalara kazınmış
ve daha sonraki dönemde tamamıyla okunabilmiştir. Nebatî

yazısı ile yazılmış olan bu kitabelerde Hicr dolaylarının milat-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

tan kısa bir süre önce Petra'da var olan Nebatî Devleti'nin egemenlik alanına girdiği anlaşılmaktadır.

Medainu's-Salih harabelerinin en önemlileri Kasru'l-Bint, Paşa Kabri, Kale ve Burç denilen kayalardır. Bunların üzerindeki resimlerin/stellerin çoğu sıradan birer kabrin mezar kitabeleridir. Kas-ru'l-Bint'in kitabesi, Nebatî Devleti hükümdarlarından Hâris'in, tahta oturuşunun dokuzuncu senesinde yani miladi ilk yıllarda yazılmıştır. Kitabe, Kemkem bnt. Vâil bnt. Haram adında bir kadınla, kızı Kuleybe'nin mezar taşı olup, Vehbu'l-Lât b. Abdubâde adında biri tarafından yontulmuştur/yapılmıştır.

Medainu Salih'teki Kasru'l-Bint

Kitabede, bu kabri alan veya satan, rehin olarak bırakanın, kabirden bir ceset veya bir aza çıkaranın, kabre Kemkem ile kızı Ku-leybe ve bunların soylarından başkalarını defnedenlerin Zu's-Şera, Lât, Umde, Menût ve Kays'ın lanetine uğramaları temenni edilmektedir. Daha sonra yazılan şeylere muhalefet edenlerin Zu's-Şera, Hübel ve Menût'un beş kere lanetine düçar olmaları kaydedilmiş ve böyle bir harekete yeltenenlerden Sâhir'in bin dirhem Hârisî ceza alması gerektiği hatırlatılmıştır. 49

İfadenin tarzından Zu's-Şera, Lât, Umde, Menût ve Kays ifadelerinin tanrıların isimleri oldukları anlaşılıyorsa da Sâhirle ne kastedildiği tam olarak belirlenememektedir. Şimdiye kadar keşfedilip

49 Cooke, North Semitic Inscriptions, 220.

okunan Hicr kitabelerinde tarihi aydınatabilecek önemli bir şey ortaya çıkmamıştır.

Arapların Semûd kavminin Yemen'den gelmiş oldukları şeklindeki iddialarını esas aldığımızda, lehçelerinin aynı lehçeye, yazılan-nm da müsned yazısı'na yakın olması gerekirdi. Hicaz'ın muhtelif yerlerinde ve yine adı geçen bölgenin güneyindeki el-Ala'da taşlar üzerine kazılmış bir takım Himyeri hattı/yazısı keşfedilmiştir. Oysa ki Hicr kitabeleri Ârâm lehçesi ve Nebatî hattıyla yazılmıştır.

Hicaz bölgesinin bazı yerleri ile el-Ala'da keşfolunan Yemen lehçesi ve müsnet yazısı ile yazılmış olan kitabeler, Hz. İsa'nın miladına yakın bir dönemde yazılmıştır. 50 Bunlardan bazılarının üzerinde Lih-yân hükümdarlarının isimleri görüldüğünden "Lihyâniye" adını almıştır. Glaser, Lihyânilerin Semûd Kavmi kalıntılarından olduklarını iddia etmektedir. 51 Havrân'da, Cebelu Safâ'da keşfedilen ve müsned yazısının türevlerinden oldukları anlaşılan kitabelere de "Safeviye" adı verilmiştir. Hicr dolaylarında Kadim Yemen lehçesi ve yazısı ile yazılmış bu gibi kitabelerin keşfi, bu yöre sakinlerinin Yemen taraflarından gelmiş oldukları ihtimalini güçlendirmektedir. Gerçi Güney Arap yazısı ile yazılmış olan bu kitabelerin dili, Kuzey Arabistan lehçesiyle ilişkilidir. 52 Fakat, bu ilişkiyi de iki ulusun zamanla karışmasının bir sonucu sayabiliriz. Medain-i Salih kitabelerinin de Ârâmî lehçesi ve Nebatî yazısıyla yazılmış olması, Nebatîlerin o zamanlarda bu yörede egemenlik kurmaları ile izah edilebilir.

Arap tarihçileri, Semûd Kavmi kalıntılarından bazı grupların daha sonra güneye inerek Hadramevt taraflarına

yerleştikleri ve orada Res adıyla bir şehir kurduklarını kaydeder. Kur'an-ı Kerim'de zikro-lunan "Ashabu Res" bunlardır. Fakat İbn Haldun "Ashabu Res"ın Semûd'un bakiyelerinden olma ihtimalini kabul etmemektedir. Rivayete göre Ashabu Res'e Hanzala b. Safvân adında bir peygamber

50 Dussaud, LesArabes enSyrtAvant l'tslam, 66; Litman Mitli, 1901.

51 Glaser, Skizze der Geschichte und der Geographie Arabien, (Berlin 1890 ?) 124 ve 230.

52 Kuzey Arap hattı İle yazılan kitabelerden keşfedilenlerin en eskisi miladi 328 tarihinde İmrlu'1-Kays adındaki bir emirin mezarı üzerinde kazınmış olan kitabedir. Bu kitabe şam'ın gûney doğusunda yer alan el-Anhâre denilen bir köyde bulunmuştur. Kitabenin dili tamamıyla Kuzey Arapça lehçesidir. Cahiliye dönemine ait bazı kitabeler de keşfedilmiştir. Bu ikinci tür kitabelerde kullanılan yazı, Nebatî hattından türetilen ve Arap yazısının en eski formunu oluşturan K fi yazısıdır.

İslâm  ncesi Arap Tarihi

gönderilmiş, fakat, bunlar kendisini bir kuyuya atarak ağzını örmek suretiyle öldürmüşlerdir.

Tasim ve Cedis Arapları

Arap tarihlerinde bu iki isim; Ad ve Semûd isimleri gibi, daima beraber zikredilmiştir. Tasimler, L vez'in soyundandır. Cedisler ise İrem'in soyundan gösterilmiştir. Arap tarihçilerinin bunlar hakkında verdikleri bilgiler birbirleri ile çeliştiği gibi çok da eksiktir. Birbirleri ile uzlaştınlamayan rivayetlere göre bu iki  mmet, başlangıcı belirlenemeyen bir zamandan beri, Necd'in doğusunda

Yemâme dolaylarında ikamet ediyorlardı. Egemenlik ve sulta Tasimlerde idi. Cedislere, bunlara karşı vassâl konumunda bulunuyorlardı. Her iki ulus asırlarca bu şekilde iyi ilişkiler içerisinde yaşamışlardı. Fakat Amlîk veya Amlâk adındaki şahıs iktidara geldikten sonra zulüm ve rezaletleriyle bu huzur ve sükunu bozdu. Orta Çağ'da Avrupa dere-beylerinden bazılarının yaptığı gibi, hırs ve aşırılıklarını, tebaası arasındaki evliliklerin kutsallığını zedeleyecek dereceye vardırdı. Zulüm, daha çok vassâl konumunda bulunan Cedislere reva görülüyordu. Bunlardan Esved adındaki bir şahsın Gufeyre ismindeki kız kardeşi de aynı rezilliğe kurban olunca, bu adam (en-naru ve'l-arû) 53 feryadıyla Cedislileri ayaklandırdı. Kavmini zalim Amlîk ile Tasimlerden intikam almaya ikna etti. Kusursuz bir ziyafet düzenleyerek Amlîk ile Tasimleri davet etti. Yemek esnasında kılıçlarını çıkararak zalimlerin üzerine atıldılar. Reis Amlîk de dahil olmak üzere bunları tamamen kılıçtan geçirdiler. Tasimlerden sadece Riyâh b. Mürre adındaki bir şahıs bu katliamdan kurtularak Yemen taraflarına kaçabildi. Cereyan eden hadiseyi Yemen hükümdarı Tubba'a arz ederek kendisini Cedislere karşı bir askeri hareketin düzenlenmesine ikna etti. Tuba' büyük bir kuvvetle Yemame üzerine yürüyerek Cedislere kılıçtan geçirdi. Böylece hem Tasim hem de Cedis ulusları tarih sahnesinden silinmiş oldu. 54

Bu iki ulus hakkında Arap tarihlerinin kaydettiği menkıbe bundan ibarettir. Bu bilgiler arasında, söz konusu ulusların ne, tarih sahnesinde kalış süreleri, ne de siyasî ve toplumsal yaşamlarına da-

53 Utançtansa ateşte olmak yeğdir.

54 Bkz. Ebû'l-Fida, I, 105.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

ir hiçbir kayıt mevcut değildir. Yalnız menkıbede Cedislilerden Zer-kau'l-Yemâme adında bir kadından bahsedilmiştir. Güya, bu kadın gayet uzaktan görebiliyormuş. Hatta Tubba' Cedisler üzerine yürüdüğü zaman üç günlük yoldan onları görmüş ve kavmine haber vermiş ise de kimseyi inandıramamışmış...

Tarihçi Dineverî, Cedislileri imha eden Tubba'nın Hasan b. Es'ad olduğunu kaydeder. 55 İbn Haldun'da da değişik ifadeler arasında, bu hükümdarın Hasan'ın babası Tubba' olduğu şeklinde bir rivayet görülmektedir.

Cedis ulusunun Yemen hükümdarlarından Tubba' Hasan b. Es'ad tarafından imha edildiği rivayetine bakılırsa, bu hadise beşinci miladi asrın başlarında meydana gelmiş olup söz konusu uluslar, zikredilen tarihte yok olmuşlar demektir.

Arap tarihçilerinin Arab-ı Bâide'den saydıkları bu iki ulustan Ce-disliler'in Yunan coğrafyacılannca bilindiği anlaşılmaktadır. Gerçekte, Yunan tarihçileri, Arap yarımadasının doğusundaki kabileleri ele alırlarken Jolisitae ismindeki bir kableden de bahsetmişlerdir. Yu-nanca'da şekil olarak birbirlerine yakın olan "lam" harfi ile "dal" harflerinin yer değiştirebilmelerindeki kolaylığa dayalı olarak, bu ismin Jodisita olması muhtemeldir. Bu son isim ise Cedis ifadesinin tahrif edilmiş bir şeklidir.

Yakût el-Hamevî, bu iki ulusa ait bazı kalelerin bulunduğunu haber vermektedir. Bunlardan biri Maş'ar, diğerleri de Şumûs ve Mu'nak adlarıyla cahiliye şiiirlerine girmiştir. Yakut el-Hamevî'ye göre, Maş'ar, Tasimliler tarafından inşa edilmiş bir kale; Mu'nak ise yine onlar tarafından yüksek bir yerde inşa olunmuş bir Yemâme sarayı idi. 56 Hemdanî, Tasim ve Cedislilerin en ünlü kentinin Yema-me'deki Karye

olduğunu ve buraya Hadrau Hicr denildiğini haber vermektedir. Üçüncü veya dördüncü asırda Müslümanlar bu şehrin harabelerini görmüş ve tasvir etmişlerdir. Burada o zaman birçok tarihi eser ve kale kalıntısı ile kilise şeklinde ve beş yüz zira (yaklaşık olarak 250 metre) uzunluğundaki bir harabe görülmüştür. 57

55 ed-Dineveri, 13.

56 Yakut el-Hamevî, IV, 14, 579.

57 el-Hemdanî, 140, 160.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Zerka Yemâme'nin bu yüksek binadan birinin üzerine çıkarak Tub-ba'm ordusunun yaklaşmasını gözlemlemiş olması muhtemeldir.

Hemedanî, Yemame'de Tasim ve Cedislilerden kalma Ca'de isminde bir beldeden daha bahsetmektedir. Ca'de'de bulunan bir saraya; çok eski olduğu için, Adiy deniliyor ve Tasimlere isnad ediliyormuş.

Arap tarihçileri, Arab-ı Bâide tabakasından birçok ulustan daha bahsetmektedirler. Ancak bunlar hakkında kapsamlı bilgi verememektedirler. Diğer milletlerin tarihleriyle şimdiye kadar keşfolunan kitabelerde de bunlara ait hiç bir kayda rastlanmamıştır.

Nebatî Devleti

Edoma ve Eski Sakinleri

Nebaü devleti, Filistin'in güneyinde kadim Edom yörelerini içeren bölgede kurulmuştu. Bu bölge kuzeyden Filistin, doğudan Şam Badiyesi/çölü, güneyden Hicaz badiyesi/çölü,

batıdan Vadiu'l-Urâ-be ile sınır olup kuzeyden güneye uzunluğu yüz, genişliği ise yirmi mil kadardı. Fakat bu sınırların genişliği muhtelif zamanlarda az çok değişmiştir. Edom arazisi taşlık ve dağlık olduğundan Araplar buralara Biladu Cibâl adını verdikleri gibi Yunan coğrafyacıları da bölgeyi taşlık (Arabia Petra) dedikleri kısımdan saymışlardır.

Haceriyye yani taşlık adı, bölgenin hükümet merkezi olan Petra şehrinden dolayı verilmiştir. Petra adı da, bu şehre İbranîler tarafından verilen Silâ' isminin tercümesidir. Çünkü Sila' da Petra gibi taş anlamındadır.

Yunanlıların Edoma dedikleri Cibâl bölgesi, yani Edom yöresine Yahudiler de Saîr adını veriyorlardı. Bu bölgenin ilk sakinleri, mağaralarda yaşayan Huriler idi. Bunlara Yunan coğrafyacıları Trog-lodytes demektedirler. Bu eski kavmin meskeni olan doğal ve yapay mağaralara Petra dağlarında hala rastlanmaktadır.

Sifru't-Tekvîn'de zikredildiği üzere; belirlenemeyecek kadar eski zamanda, Edomlular adı geçen yöreyi istila ederek eski sakinlerinin yerlerine yerleşmişlerdir. Edomlular, her biri bir reis idaresinde birçok kabileden oluşmuşlardı. Milattan önce üçüncü asırda İsrailo-

tslâm Öncesi Arap Tarihi

63

ğulların hükümdarı Talut (Saul) Edomlulara saldırmış, fakat bunları tamamıyla dağıtamamıştı. Daha sonraları Hz. Davud (as) Cibâl bölgesini tamamıyla ele geçirerek Edomluların itaat altına almayı başarmıştı. Edoma arazisi bu tarihten itibaren Urşalim/Kud-düs'ten Kızıl Deniz'e giden yolun güzergâhını teşkil etmeye başladı. Hz. Davud'un oğlu ve halefi Hz. Süleyman (as) döneminde Edoma generallerinden biri İsrailoğulların hâkimiyetinden

kurtulmak için bir isyan hazırlamış ise de hiçbir şeye muvaffak olamamıştır. Bu yöre Yehûşâfât zamanına kadar, Benî İsrail'in nüfuzu altında kalmıştı. Fakat burada Edomlular, İsrailoğullannm düşmanları ile birleşmiş ve nihayet bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Babil hükümdarı Nabuchodonosor yani Buhtu Nasr, İsrailoğulları hükümdarlarından Yevâhîm ve Sıdkıya zamanlarında Urşalim üzerine yürüdüğü zaman, Edomlular kendisini desteklemiş, Kudüs'ün yağmalanıp tahrip edilmesinde ve İsrail oğullarının öldürölüp yok edilmelerinde oldukça büyük faaliyet göstermişlerdir. Buhtu Nasr, Edomluların bu hizmetlerine ödöl olarak, devletlerini destekleyerek sınırlarının bir taraftan Akdeniz'e diğör taraftan Mısır'a kadar genişlemesine yardım etmiştir.

Fakat, Edomlular batıya doğru saltanatlarını genişlettikleri dönemde, Nebatî denilen ulus, doğudan kendilerine saldırmış, memleketlerini zabtederek yerlerine oturmuşlardır. Bu tarihten itibaren, yenik Edomlular, galipler ile birleşmiş, birleşik bir kitle teşkil etmişlerdir. Bu suretle Nebatîler, milattan önce dördüncü asırdan itibaren bir devlet kurmuş ve bu devlet milattan sonra ikinci asrın başına kadar varlığını sürdürerek miladi 106'da Romalıların Hâkimiyeti altına girmiştir.

Nebatîler

Edom bölgesinde bir hükümet kurmayı başaran Nebatîlerden, Arap tarihçileri hiç bahsetmemişlerdir. Gerçi Arapça eserlerde ara sıra "Enbat" ismine rastlanmaktadır. Fakat Araplar bu isimle Pet-ra'daki ulusu değil, Irak halkını kastetmektedirler. Tarih, Petra Nebatîleri hakkındaki bilgileri Yunan tarihçiler ile Tevrat'ın bölümlerine, bir de son zamanlarda keşfedilen tarihi eserler ve kitabelere borçludur.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Nebatîlerin kökeni konusu, tarihçiler arasında oldukça tartışma doğurmuştur. Tevrat'a dayananlar, Nebatilerin; Nebayit b. İsmail'in soyundan geldiklerini iddia etmektedirler. Doğu dilleri uzmanlarından Etien Marc Quatremere de Nıbt isminin Fırat ve Dicle nehirleri arasında ikamet eden halkı ifade ettiğini ileri sürerek Nebatilerin aslen Iraklı oldukları, daha sonra buradan göç ederek Edom yöresine yerleştikleri fikrini savunmuştur. Bazı tarihçiler de Nebatîlerin aslını Arablann meskûn bulundukları beldenin ortasındaki Cebelu Şe-mer/Şemer dağında aramışlardır. Bu fikrin savunucularına göre, önceleri Şemer dağında ikamet eden Nebatileri, Irakın verimli ve zengin toprakları çekmiş ve Asurlulann kendilerini sürüp çıkardıkları zamana kadar, Irak'ta kalmışlardır.

Diğer bir grup tarihçi ise, Nebatîlerin Basra Körfezi sahillerinden geldiklerini iddia etmişlerdir. Fransız oryantalistlerinden Coussin de Perceval da Nebatilerin Irak'tan gelmiş olduklarını kabul etmektedir. Fakat bu müellife göre, Nebatîleri Edom yöresine getiren Buhtu Nasr'dır. Bu son ihtimal dikkate alındığında Nebatilerin Edom bölgesine geliş zamanları milattan önceki altıncı asra ait bir olay olması gerekir.

Nebatîlerin kökenine dair daha pek çok nazariye bulunmaktadır. Bütün bu nazariyeler netice itibariyle bu ulusun Arap veya Ârâmî oldukları meselesinin çözümüne katkı sağlamaktadır. Petra Nebatîlerine ait kitabelerin Aramca yazılmış olduğuna dayananlar, bu ulusun Ârâmî kökenli olduklarını kabul etmişlerdir. Fakat buna karşın, Nebatîlerin Arap olduklarını destekleyen veriler daha çok ve daha güçlüdür.

Birincisi, Nebatîlerden bahseden eski Yunan tarihçileri, bunlara Arap adını vermiştir. İkincisi, bu ulusun kitabelerde görülen hü-kümdarların isimleri; Haris, Ubâde, Rîbâl, Mâlik ve Cemîle gibi Arap isimleridir. Nebatîlerin Arap olduğuna hükmedebilmek için bu isimler yeterli derecede güçlü birer şahittir. Zira Ârâmîlere ait kitabelerde görülen isimler, Arap isimlerinden çok farklıdır.

Gerçi Nebatîlerin kitabeleri de Ârâmî dili ve yazısı ile yazılmıştır. Fakat, buna dayanarak Nebatîlerin Ârâmî olduklarına hükmetmek doğru olamaz. Çünkü o dönemlerde bu yörede de Ârâmî lehçesi ve

İslâm Öncesi Arap Tarihi

65

yazısı herkes tarafından kullanılacak kadar yayılmıştı. Dolayısıyla Nebatîler de Arap olmakla beraber Aramcayı yazı dili olarak kullanmışlardır. Her halde Aramca, Nebatîlerin kendi aralarında kullandıkları dil değildi. Nebatîlere çağdaş olan Yunanlı tarihçilerin bunlardan Arap adı altında bahsetmiş olmaları da bunu desteklemektedir. Nebatîlerin Irak Amâlikası'nın kalıntılarından olmaları ihtimali oldukça güçlüdür. Tarihçi Josephus'un Edom'un bir kısmını Amâli-ka ile meskûn olarak göstermesi, diğer kısmını da kuzey Filistin'den sayması bu ihtimali güçlendirmektedir. 58 Gerçekte Hamurabî Dev-leti'nin yıkılışından sonra Amâlika, Irak'tan çıkarak Fırat nehri sahilinden Arabistan'a dağılmış, orada birçok kabile ve boya ayrılmıştı. Bunlardan bir kısmının Asuriler, Fenikeliler ve Mısırlılar arasında ki ticaret güzergahı olan Edom bölgesine yerleşmiş olmaları uzak ihtimal değildir. Esasen Araplar da İrmanîler adıyla İrem'den doğan kabileleri kastediyorlardı. 59 İbn Haldun, İrem sülalesinin İrmaniler adıyla anıldıklarını açıklamış olduğu gibi; Hamza İsfahanı de İrma-

nilerin Şam Nebatileri, Urduvânîlerin de Irak Nebatileri olduklarını yazmaktadır. 60 Asurlulara ait bazı kitabelerde de Nebatîlerin isimleri görülmektedir. Milattan önce yedinci asrın sonlarında ve Asur Ba-nibal zamanına ait bazı kitabelerde, bu hükümdarın yendiği krallar arasında Nebatî hükümdarı da bulunmaktadır. Bu kitabede bahsedilen Nebatîlerin Irak Nebatîleri olmaları muhtemeldir. Petra Nebatîleri hakkındaki bilgiler açıkça, milattan önce dördüncü asrı geçmemektedir. Milattan önce birinci asırda vefat eden tarihçi Diodor, Büyük İskender'in haleflerinden Antigonis'in milattan 312 sene önce, Petra üzerine gerçekleştirdiği askeri seferini izah ederken Nebatîler hakkında oldukça önemli bilgiler vermiştir. Diodor diyor ki "On bin kadar seçkin savaşçı çıkaran Nebatiler, çöl kabileleri arasında emsalsizdiler. Sarp ve kurak memleketleri, hürriyet ve bağımsızlıklarını korumalarına imkan vermiştir. Çünkü bunlar dış saldırıya uğradıkları zaman memleketlerindeki sarp dağlara çekilirler, derbentleri kapatırlardı. Hiçbir düşman ordusu susuz çölü geçerek bu sarp dağlarda onları takibe muvaffak olamazdı. Hâlbuki Nebatîlerin kendileri, kayalar arasında açmış oldukları sarnıçları kış mevsiminde

58 Josephus, Ant.III.

59 İbn Haldun, II, 278.

60 Hamza İsfahanî, 97; İbn Haldun, 170.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

yağmur sulan ile doldururlar, düşmanları susuzluktan kırılırken kendileri, çekildikleri sarp yerlerde hiçbir sıkıntı çekmezlerdi. Nebatîler bu yörelerde Edomlulara halef olmuşlardır.

Büyük İskender'in diyadoklanndan yani haleflerinden Antigonis Mısır'da hakimiyet kurmuş olan Batlamyus üzerine yürüdüğü zaman, Nebatîler ülkesinden geçmeğe mecbur olmuştu. Mısır'a gidebilmek için ya Nebatîlerle anlaşmak veya onları yok etmek gerekiyordu. Oysaki Batlamyus iyi ilişkileri ile Nebatîlerin kalplerini kazandığından Antigonis için bunlarla anlaşmak ihtimali kalmamıştı. Zorunlu olarak, uzaklaştırılmalarına karar verdi. 61 Nebatîlerin bir savaşla meşgul olmalarından faydalanarak şehirlerini istila ederek talan ettirdi. Nebatîler, geri çekilen Antigonis ordusunun artçılarını tamamen kılıçtan geçirdiler.

Antigonis, hiçbir şeye muvaffak olamadığı gibi ordusunun bir kısmının da boş yere yok olmasına sebebiyet vermiş oldu. Cüretkar Nebatîleri kesin bir şekilde mahvetmek için oğlu ve aynı zamanda ordusunun komutanı olan Dimitriyos'un komutası altında yeni bir ordu gönderdi. Nebatîler kendi kuvvetlerinin beş on misli büyüklüğünde olan bu muazzam orduya karşı koyamayacaklarını anlayınca, kalelerine çekilerek Antigonis'e, bir dilekçe gönderdiler. Ârâmî yazısı ile yazılmış olan bu dilekçede, geçmiş hareketleri için özür diliyor, kendilerini savunma dışında bir şey yapmamış olduklarını, savunmanın da bir suç olamayacağını ileri sürerek bağışlanmalarını rica ediyorlardı.

Antigonis, Nebatîleri avlamak için, bu dilekçeye uygun bir cevap verdi. Fakat Nabatiler bu cevaba güvenemediler. Dimitriyos, Nebatîleri sığındıkları yerde muhasara altına aldı. Uzun süre devam eden kuşatma, hiçbir sonuç vermedi. Nihayet kuşatılanlardan birisi sur üzerine çıkarak Dimitriyos ile mülakat talep etti. General: "Bizimle neden savaşıyorsunuz? Biz medeni ulusların arzulamayacakları bir çölde oturuyoruz. Bu mücadele, esir olmamak için sığındığımız, yaşayabilmek için gerekli olan her şeyden

yoksun şu taş yığını için mi? Bizi bırakıp giderseniz bu günden itibaren sizin en sadık taraftarları-

61 Sharpe, I, 276.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

67

nız oluruz. Yok, kuşatmayı sürdürürseniz, emin olunuz ki çekeceğiniz meşakkatten başka bir şeye ulaşamayacaksınız. Bu dayanıklı kalenin ele geçirilmesi ancak hepimiz öldükten sonra mümkün olabilir. Bu taktirde de elinize, sizin için hiçbir zaman yerleşmeye müsait olamayacak olan bu taş yığınlarından başka bir şey geçmeyecektir.

Bu taşlar için mi bu kadar kan döküyorsunuz!." şeklinde bir konuşma yaptı. Nebatînin bu mantıklı ifadeleri Dimitriyos üzerinde gerekli etkiyi gösterdi. Dolayısıyla bir süre sonra ordusunu alarak ekil-

Öyle anlaşılıyor ki, bu tarihten sonra, Nebatîler medenileşmeye başlamış ve düzenli bir devlet kurarak hükümdarları adına sikke darbedecek kadar ilerlemişlerdir. Son zamanlarda bunlara ait keşfedilen paralarda hükümdarlarından çoğunun Haris, Ubâde, Mâlik isimleri taşıdıkları görölmektedir. 63

İsimleri bilinen Nebatî hükümdarlarından en eskisi milattan önce 169 tarihinde yaşayan I. Hâris'tir. I. Haris, Seleucide/Selefkıye devleti krallarından Suriye hükümdarı Antiochus Epiphane ile İskenderiye hükümdarlarından Ptolemee Philometor ile çağdaşı idi. Bu iki devlet arasında meydana gelen ve Seleucide kralının galibiyetiyle sonuçlanan savaşta, muhtemelen Nebatîlerin, Suriye hükümdarı lehinde bir müdahaleleri olmuştur.

I. Hâris'in halefi Zeydâyil'dir. Onun zamanında İskenderiye'de II. Ptolemee Evergete; Suriye'de ise Aleksandros hükümrân idiler. Zey-dayil'den sonra Nebatî devleti tahtına Erotimos lakabıyla meşhur

Nebatî hükümdarlarından bazısına ait sikkeler

di. 62

62 Corci Zeydan, el-Arab Kable'l-İslam, 82.

63 Yunanlılar, Hâris'i Aretas, Ubâde'yi Obadas, Mâlik'l de Malichus şeklinde kaydetmişlerdir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

olan II. Haris, geçmiştir. Bunun zamanında Mısır'da, II. Ptolemee Soter, Suriye'de de İskenderiyanus bulunuyordu.

Milattan 90 sene önce, Nebatî Devleti tahtına, I. Ubâde geçmiş, milattan önce 87 tarihinde de buna oğlu Zibâl halef olmuştur. Şimdiye kadar zikredilen Nebatî hükümdarlarının isimlerine (darbedi-len) sikkeler bulunamamıştır. Fakat bunlardan sonra gelen on üç hükümdar adına basılmış olan bazı sikkeler bulunabilmiştir. Adına sikke basılmış olan Nebatî hükümdarlarının en büyüğü III. Hâris'tir.

III. Haris, Suriye'nin bazı bölgelerini ele geçirmiş olduğundan Ptolemee'den nefret eden Suriyeliler kendisini, Dımeşk'in de fethine davet ettiler. III. Haris milattan önce 85 tarihinde Şam'ı Ptele-mee'nin elinden alarak Selefkiyelilere teslim etti. Hâris'in bu lütüf-karlığma bir şükran nişanesi olarak Suriye Yunanlıları kendisine PhüHelene yani Yunan Dostu ünvanı vermişlerdir. III. Haris, Herca-nus ile kardeşi Aristopolos arasında baş gösteren taht mücadeleleri esnasında Hercanus'un tarafını tutarak Küdüs'ü/Urşelimi kuşatmıştı. Fakat Roma generallerinden

Sacarus'un Kudüs'ün imdadına koşması III. Hâris'i Filadelfiya yani Rabbath Amman taraflarına kaçmak zorunda bırakmıştı. Hercanus da bu kaçışta Haris ile birlikte bulunuyordu.

Fakat Aristopulos kendilerini takip ederek Bâbîrun adındaki yerde savaşa zorlamış, askerlerinden altı bin adam öldürmüştür. Üç sene sonra, Roma'da hükümrân olan Pompeyus tarafından bu yöre valiliğine tayin edilen Sacarus, Nebatî Devleti'nin başkenti olan Petra üzerine yürümüştür. Fakat yolların sıkıntılı oluşu ve ordusunda baş gösteren erzakın kıtlığı yüzünden Petra'yı kuşatamamış, III.Hâris'ten üç yüz riyal aldıktan sonra çekilmiştir.

Nebatî hükümdarlarından adına para bastıran ilk prens, III. Hâris'tir. Bu şahıs şimdiki Şâm vilayetinde hükümrân olduğu zaman Seleucide/Selefkîye hükümdarlarının sikkelerini görmüş, onlar gibi kendisi de para/sikke darbetmeye başlamıştır. Bu paralardan bazılarının üzerinde III. Haris ile Sacarus'un ittifaklarına delalet eden resimler bulunduğu gibi bir de deve ve güzel kokulu ağaç şekilleri de mevcuttur.

69

III. Hâris ile Roma komutanlarından Sacarus'un sikkeleri

III. Hâris'e halef olan II. Ubâde ile I. Mâlik zamanlarına ait zikredilmeye değer bilgiler bulunmamaktadır. III. Ubâde'ye gelince, onun zamanında Roma komutanlarından Alius Gallus Arabistan'ın fethine memur edilmiş, bu hususta Nebatîlerden de yararlanılmıştır. III. Ubâde ile çağdaş olan Strabon, Alius Gallus'un Arabistan seferi münasebetiyle Nebatîlerden de bahsetmiştir.

Strabon'un naklettiğine göre kayser Agostiyos milattan önce 18 tarihinde Mısır valisi Alius Gallus'u Arabistan'ın

fethiyle görevlendirmişti. Alius Gallus, bu hususta Nebatîlerin yardımını istemiştir. Ubâde, Strabon'un adını Silos şeklinde kaydettiği vezirini Romalılar-a destek vermek için görevlendirdi. Silos, Roma ordularını geçişi zor olan yerlere sürükledi. Uzun zaman yollarda çeşitli sıkıntılar çekildi. Sonunda Strabon'un Rhamanitae adını verdiği beldeye ulaşabildiler. Buranın hükümdarının adı Elisaros idi. Romalılar bu şehri altı gün muhasara ettiler. Fakat aşın sıcaklar ve susuzluk yüzünden daha fazla dayanamayarak yedinci gün çekilmeye mecbur oldular. Necrân ve Hicr yoluyla Kızıl Deniz sahiline inerek oradan Mısır'a döndüler. Bu tarihlerde Hicr, Romalıların hâkimiyetinde bulunuyordu. 64 Roma'da, büyük ümitlerle başlanılan Arabistan seferi, bu şekilde başarısız olmuş oldu.

Nebatî Devleti hükümdarlarından IV. Hâris döneminde Romalılar ile Nebatîler arasında oldukça kanlı bir savaş meydana gelmiştir. IV. Hâris, Herod Antipas tarafından himaye edilmekteydi. Fakat evlendiği Romalı bir kadın yüzünden aralan açıldı. Gerçekleşen kanlı savaşta Herod müthiş bir hezimete uğradı. İmparator Tiberius, Hâris'in ya parangaya vurularak Roma'ya getirilmesini veya öldürülerek başının gönderilmesini Vitellius'a emretti. Vitellius, Pet-ra üzerine yürüdü. Hazırlıklarını tamamlamak üzere Kudüs'de bir

64 Sprenger, The Camping of Aelius Gallus in Arabia.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

süre ikamet etti. Bu esnada Tiberius'un ölüm haberini aldı (m.37). Bunun üzerine Vitellius, Hâris'in üzerine yürümekten vazgeçerek Antakya'ya döndü. Hâris de Şam şehrine gitti. Havarilerden Sen Pavlos'un Kutsal kitaplarda görülen kaçı bu zamana denk gelmektedir.

IV. Hâris'ten sonra Nebatî Devleti hakkında tarih kitaplarında o kadar fazla bilgi görülmemektedir. Öyle anlaşıyor ki miladi kırk yılından sonra Nebatî Devleti zayıflayıp yıkılmaya yüz tutmuştur. Keşfedilen sikkelerden Fûubater lakabını taşıyan IV. Hâris zamanından itibaren devlet işlerine kadınların da karışmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim IV. Hâris'in Hulda ve Şakila adlarındaki eşleri adına para basılmıştır. IV. Hâris'in halefi II. Mâlik döneminde de eşi Şakila büyük bir nüfuz kazanmıştı. Mâlik'in ölümünden sonra Şakila, oğlu II. Ribâl'e vesayetten yine devlet işlerini elinde tutmuş, ondan sonra da saltanat ve nüfuz Ribâl'in eşi Cemile'ye geçmiştir. Nebatîlerin son hükümdarı olan III. Mâlik döneminde Roma imparatoru Tarajan Mısır ordusunun yardımıyla Petra'yı zaptetmiş ve miladi 106 tarihinde Nebatî devletine son vermiştir. 65 Romalılar, Nebati devletinin yıkılışını büyük bir sevinçle alkışlamış, bu zaferin hatırasını tebcilen para bile bastırmışlardır.

Keşfolunan sikkeler ile diğer tarihi kaynaklarda İsimleri görülen Nebati hükümdarları şunlardır:

İsimleri Yaklaşık saltanat sûreleri

M.Ö.169 M.Ö.146 M.Ö.1 10-96 M.Ö.90 M.Ö.87 M.Ö.87-62
M.Ö.62-47 M.Ö.47-30 M.Ö.30-9 M.Ö.9-M.S. 40

I. Hâris Zeydâyil

II. Hâris I.Ubâde

I. Ribâl b. I.Ubâde

III. Hâris b. Rlbâl

II. Ubâde b. III.Hâris

I. Mâlik b. II.Ubâde Hl.Ubâde b. I.Mâlik VI.Hâris b. I.Mâlik

(Eşi Melike Hulda)

(Eşi Melike Şakila)

II. Mâlik b. IV.Hâris M.S.40-75 (eşi Melike Şakila)

II. Rlbâl b. II.Mâlik M.S.75-101 (Valide ve vasiyesi Melike Şakila)

(Eşi Melike Cemile)

III. Mâlik M.S.101-106 (Dussaud, J. efs-1904).

İslâm Öncesi Arap Tarihi

71

I. Hâris döneminden IV. Hâris'in saltanatının sonlarına kadar geçen zaman, Nebatî Devleti'nin en parlak dönemidir. Bu dönemde Nebatîlerin sınırları, batıda Sina Yanmadası'nın arkalarına, doğuda Havrân'dan, Irak sınırlarına, güneyde Vadiu'l-Kura'ya kadar genişlemişti. Semudlulann ülkesi olan Hicr de Nebatîlerin egemenlik alanlarına girmişti. Romalılar, Mısır ve Suriye bölgelerini istila ettikten sonra Nebatîleri de ortadan kaldırmak istemiş, imparator Ağustos döneminden itibaren Nebatîlerle çarpışmaya başlamışlardır. Sonunda imparator Tarajan'ın kesin darbesiyle Nebatî Devleti yok olmuştur, (m. 106). Devletlerinin yıkılışından sonra Nebatîler, bağımsızlıklarını kaybetmenin bir sonucu olan aşağılayıcı bir dinginliğe atılarak asabiyetlerini kaybetmiş, Süryanî ve Ârâmî uluslara karışarak Suriye ve Filistin sınırlarında Sina'dan Fırat'a kadar uzanan çöllere dağılmışlardır.

Nebatî Devleti ve Petra Şehri

Nebatî Devleti'nin güçlü zamanlarda, ülke, Arap Yanmadası'nın hemen hemen bütün kuzey bölgesini kapsıyordu. Mevâb, Belkâ', Havran, Sinâ, Hicaz'ın kuzeyi, bu bölgeye dahildi. Kadim zamanlarda bu yörenin en ünlü beldelerinden olan Petra, Busra, Ezruh, Umman, Cereş, Kerek, Şubek, Eyle, Hicr gibi şehirler Nebatîlerin hâkimiyetine geçmişti. Bu şehirlerin kalıntılarında görülen ve Nebatî diliyle yazılan kitabeler, bu hâkimiyetin ayakta kalan göstergeleridir.

Nebatî medeniyetinin hatırası olan kitabeler, özellikle, Petra, Hicr, el-Ulâ, Hubran, Salhud, Mâdâ, İmtân, ile Sinâ'daki Vadiu'l-Mekteb'de keşfolunmuşlardır. Bu kitabeler miladi on dokuzuncu asnn son yansından itibaren okunmağa başlanmıştır. Şam şehri sınırlarındaki Demmer'de de Nebatilere ait bir kitabe bulunmuştur.

Milattan önceki birinci asırda yaşayan Yunan tarihçilerinden Sicilyalı Diyodore Nebatîlerin adâb ve ahlakına dair şu bilgileri vermektedir. "Nebatîler, nehir, ırmak ve kaynak namına hiçbir şey bulunmayan çorak bir çölde yaşarlardı. Tanmla uğraşmak, ağaç yetiştirmek, şarap içmek, ev inşa etmek, bunlara göre yasaktı. Çiftçilik ve ev yapmayı, göç etmeye engel sayarlardı. Yasağa muhalefet edenler, ölümle cezalandınırlardı. Nebatîler develerin veya koyun-lann sütü veya etiyle yaşar, oralarda çokça yetişen men [Kudret

İslâm Öncesi Arap Tarihi

helvası] ile yerel bir tür su içerlerdi. Başlıca ticaret mallarını teşkil eden mirsafî ve sair parfüm malzemelerini Akdeniz sahilleri ile Arap Yarımadasından ve karasakızı Lut denizinden getirerek Mısır'a ihraç ederlerdi. Nebatîlerden çölde ikamet eden birçok kabile de bulunmaktaydı. Nebatîler, Yemen ile Mısır ve Akdeniz Sahilleri arasındaki ıtriyaat ticaretini ellerine almışlardı. Mısırlılar, ölüleri

mumyalamada kullandıkları karasakızı Nebatîlerden satın alıyorlardı. Nebatîler çöllerde tam bir özgürlük içerisinde yaşarlardı. Güçlü olduğunu öğrendikleri bir düşman, memleketlerine hücum ederse derhal çöle çekilirlerdi. Hiçbir düşman kendilerini burada takip edemezdi. Çünkü susuzluktan dolayı çölde askeri hareket olanağı bulunmazdı. Hâlbuki kendileri, yeraltında yaptıkları, gizli sarnıç-lardaki sular ile geçinirlerdi. 66

Nebatîler, daha sonra Yunanlıları taklit ederek para basma-ya/darbetmeye başlamışlardır. Yunan muhibi/dostu (phil helene) lakabını taşıyan III. Haris adına darbedilen sikkelerin bir yüzünde Hâris'in sağa bakan başı, diğer yüzünde ise zafer işareti olduğu anlaşılan bir kadın resmi bulunmaktadır. Bu resmin arkasında Hâris'in Yunanca adı olan Basileas-Areteou ve önünde de Phil helene yani "Yunan muhibi" tabiri kazınmıştır. III. Hâris'in farklı şekillere sahip sikkeleri de keşfedilmiştir.

II. Ubâde'ye ait sikkelerin bir tarafında ise bu hükümdarın başı, diğer yüzünde de bir karkas kuşu nakşedilmiştir. Kuşun bulunduğu yüzde Nebatî yazısı ile Melik Ubâde, arka yüzünde ise Nebatî hükümdarı ifadeleri yer almaktadır. Başın bulunduğu tarafta bir de sekizinci sene ifadesi bulunmaktadır. II. Ubâde'nin paralarının bazıları üzerinde de bir baş yerine iki taş tasviri vardır. I. Mâlik'in sikkelerine gelince, bunların da, bir tarafında iki baş, diğer tarafında da karkas kuşu tasvirleri bulunmakta ve el-Melik Malik Meliku'l-Enbat (Nebatîlerin hükümdarı Kral Malik) ifadeleri işlenmiştir.

Nebatî Devleti'nin başkenti olan Petra şehri, Vadiu Musa'da, Tedmur ve Gazze ile Basra körfezi, Kızıl Deniz ve Yemen arasındaki yolların birleştiği noktada bulunuyordu. Strabon bu belde hakkı-

66 Corci Zeydan, el-Arabu Kable'l-İslara, s.77.

73

da şu bilgileri vermektedir: "Petra, düz bir yerde bir kaya şehirdir. Etrafı, sağlam bir kale gibi büyük sahralarla kuşatılmıştır. Bu sahraların arkası yakıcı bir kum deryasıdır."

Petra'nın kurucusu Nebatîler değildir. Bu şehir, Edomlulardan kalmıştır. Tevrat'ta, milattan önce 837 tarihinde ve Emsiya zamanında bu şehrin mevcut olduğu ve sila' yani "taş" olarak isimlendirildiği zikredilmektedir. 67 Sila', Nebatî Devleti'ne geçtikten sonra Yunanlılar bu şehri Petra adıyla tanıttırmışlardır. Eski Arap eserlerinde Petra'dan hiç bahsedilmemiştir. Yalnız Yakut el-Hamevî, Vadiu Musa'da Sila' adında bir kaleden bahsetmiştir. Muhtemelen Taş anlamını ifade eden Sila' ile Petra kastedilmiştir. 68

Araplar, İslâm dininin yayılmasını müteakip Petra şehrini de tanımış, buraya er-Rekîm adını vermişlerdir. Müslümanlar tarafından Petra'ya verilen er-Rekîm adı Yunanlılarca bu beldeye verilen Arke adının değişmiş bir ifadesidir.

Petra'da Nebatîler zamanında özellikle I. Haris döneminden itibaren birçok bina yapılmış, burası çöl içerisinde muazzam bir belde haline getirilmiştir. Fakat Nebatî Devleti'nin yıkılışından sonra, şehir de yıkılmaya yüz tutmuş, tedricen yıkılıp gitmiştir. Bu gün bu eski beldenin harabeleri üzerinde, geçen ve tahripkâr olan onca zamana rağmen hala ayakta kalan bir takım muazzam kalıntılar görülmektedir. Bunların en büyüğü Firavun Hazinesi denilen binadır.

Firavun Hazinesi, kaya içinde oyulmuş yüksek bir binadır. Cephesi üzerinde Nebatî yazısıyla bir takım kitabeler

bulunmaktadır. Binanın yan tarafında kayaya oyulmuş bir geçiş yolu, geniş bir çukura çıkmaktadır. Bu çukurda doğal veya yapay olan on kadar mağara yer almaktadır.

Mağaralardan bazılarının cephelerinde bir takım şekiller görülmektedir. Mağaraların, bu yörelerin en eski sakinleri olan Hûrîlere ait olduğu sanılmaktadır.

67 Hamza el-İsfahanî, Sifru'l-Muluk es-Sani s. 14.

68 Yakut el-Hamevî, c.III, 117; İbn Hişam, c.II, s. 164 ile Yakut Hamevî ve el-Bekri, el-Betra maddesinde, Hazretl Peygamberin Beni Uhyân ile olan gazvesi münasebetiyle zikredilen şehrin Petra olduğunu sanmışlardır. Ancak bu sanı yanlıştır. Çünkü el-Betra, Medine civarındadır. el-Betra ile Nebatilerin başkenti Petra arasında beş yüz mil kadar bir mesafe bulunmaktadır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

t Petrada Firavun hazinesi

Araplar er-Rakîm adıyla özellikle Firavun Hazinesi'ni kastetmişlerdir. Emeviler döneminde er-Rakîm oldukça ünlüydü. Halifeler bu yöreden geçtikleri zaman, Firavun hazinesine inerlerdi. Yezîd b. Ab-dulmelik'in buraya inmesi münasebetiyle söylenmiş olan bir kaside, Arap tarihlerinde oldukça ünlüdür. 69

Makrizî'nin ifadesinden anlaşıldığına göre, Bahri Memlukları zamanında Petra taraflarına gidenler, oralarda birçok kadim sikke

69 Yakut el Hamevi bu kasidenin şu parçasını kaydeder.

:ra harabeleri: Resimde yukarıda bu , dim kentin inşa edildiği kayalıklardan biri, bunun altında ve sağ tarafın-d,ı bir mezar, sol tarafında şehrin girişindeki dere, alt tarafında

tiyatro arkasında da vadiye doğru uzanan bölge görülmektedir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

75

bulmuşlardı. 70 Nebatî Devleti zamanında Petra, doğu, batı, kuzey ve güney ticaretinin merkezi olmuştur. Bu sayede Nebatîler de bedevilikten kurtularak ziraat ve ticarete başlamış, Petra'yı sağlam binalarla süslemişlerdi. Nebatîlerin ticaret amacıyla bazen çok uzaklara kadar gitmiş olduklarına delalet eden eserler bulunmuştur. Bunlardan biri, İtalya'da bulunan bir kitabedir. Nebatî yazısı ile yazılmış olan bu kitabe, Saydu isminde bir Nebatî'nin IV.Hâris'in saltanatının on dördüncü senesinde Hâris'in eşi adma yaptığı bir vakıfnamedir. Petra yıkıldıktan sonra, ticari güzergâh Tedmur'a kaymıştır.

Nebatilerin Dil ve Yazılan

Nebatî Devleti zamanından kalma kitabeler, Aram lehçesi ve Nebatî yazısıyla yazılmışlarsa da, halkın kendi aralarında Arapça konuştukları şüphesizdir. Bunlar Aramî lehçesini herkesin konuştuğu bir dil şeklinde kabul etmişlerdi.

Aramca, Samî dillerinden biridir. Babil'e yerleşen ilk Samîler, Sü-merlerden çivi yazısını alarak kanun ve yasal düzenlemelerini bu yazı ile kaydetmişlerdir. Bâbil ülkesinde ikamet eden etnik unsurların birbirleri ile olan çekişmelerine rağmen, Babil dili bu memleketin resmi dili olmuştu. Daha sonra Samî dilleri birbirinden ayrılınca her bir kol, birçok değişim ve dönüşüme uğramış çivi yazılarından kendi yazılarını türetmişlerdir. Türetilen bu yazılardan biri de Ârâmî yazısıdır.

Ârâmî harfleri ïH^-f - 7\l^ *| ^L

Aramca bir ara resmi dil mahiyetini almış olduğundan Nebatîler, Tedmurlular... da bütün kitabelerini bu lehçe ile yazmışlardır. Bu muhtelif uluslara ait kitabelerin yazılan da, lehçeleri gibi, birbirlerine benzemektedir.

Nebatîler yazı dili olarak Ârâmîce, yazı olarak da Ârâmî yazısı kullanmakla beraber, kendi aralarında Arapça konuşuyorlardı. Kitabelerde geçen isimlerin Arap ismi olması da bunu desteklemektedir. Esasen Nebatîlerin kullandıkları Aramca asıl Aramca'dan farklıdır. Nebatî Aramcasında, bu ulusun konuşma dili olan Arapça'nın etkisi açıkça görülmektedir.

70 Markizi, I, 213.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Mamafih Nebatîlerin konuştukları Arapça'yı, İslâm'ın ilk yıllarında Arapların kullandıkları lehçenin aynısı saymak da doğru değildir. Bu iki Arapça arasında tekâmül yasasının gerektirdiği bir farkın bulunması doğaldır. Muhtemelen Nabatilerin kullandıkları Arapça, Havran da Nemâre harabelerinde keşfolunan Amr b. İmriu'l-Kays'm mezarı üzerindeki Arapça'ya daha yakın idi.

Tedmur Devleti

Suriye'nin başkenti Şam ile Fırat arasındaki çölün kuzey bölgesinde yer alan vahada kurulan bu devlet, başkentine nispetle Tedmur Devleti adını almıştır. Tedmur Şehri, Şâm'ın 260 km. kuzey doğusunda ve Fırat'ın 140 km. doğusunda, Şam ve Halep vilayetleri sınırında yer almaktadır.

Şam ile Fırat arasında uzanan çöl bir üçgen şeklindedir. Açının kuzeye denk gelen noktasında Tadmur bulunduğu gibi, iki sak (açının başnoktasından ayrılan iki tarafı) mdan

doğudaki Irak sınırını, batıdaki ise Şam sınırını oluşturur. Açının tabanı da Arap yarımadasının kuzeyindedir. Çölün kuzeyinde Tedmur'un bulunduğu saha bir vahadır. Bu vahaya, gayet iyi hurma ağaçları yetiştiği için, Yunan ve Roma coğrafyacıları tarafından hurmalık /hurma bahçesi anlamında Palmir adı verilmiştir.

Tedmur vahası, Şam, Halep, Hıms ve diğer Suriye şehirleriyle kadim Roma ve Yunan ülkelerinden Babil ve Irak dolaylarına giden yolların birleştiği, sulu ve verimli bir bölge olduğu için eski zamanlarda önemli bir ticaret merkezi idi.

Suriye ile Irak arasındaki en kısa yol çöl yoludur. Fakat bu susuz ve kuru kum sahrasından geçmek oldukça zor olduğu için örneğin Hîre'den Suriye'ye gitmek isteyenler, Fırat sınırı üzerinde kuzey doğu istikametini takibe mecbur oluyordu. Bu yol ise Tedmur'dan geçiyordu. Kervanlar, uzun ve yorucu seyahat esnasında Tedmur'da dinleniyor, daha sonra güneye dönerek Şam'a gidiyorlardı. Eski zamanlarda doğudan batıya ve batıdan doğuya giden ordular da; kervanlar gibi, bu yolu takip ediyorlardı.

Tedmur'dan ilk kez (Tevrat'ın) Sifru'l-eydm es-Saniyyesi'nde Tedmur veya Tedmûr adıyla bahsedilmiştir. Tedmur beldesinin ilk ba-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

77

nisi hakkında Arap yazarları muhtelif rivayetler kaydetmektedirler. Bu rivayetlerden birine göre bu şehrin kurucusu İsrailogullan hükümdarı Hazreti Süleyman'dır. Fakat bu rivayet gerçeğe yakın görülmemektedir. Çünkü Tedmur Hz. Süleyman'ın egemenlik alanının dışında bulunuyordu.

Doğu ticaretini Kızıl Deniz yoluyla Ak Deniz'e kaydırmak suretiyle Filistin'in ihyası siyasetini takip eden Hz. Süleyman'ın Filistin haricinde ticaret güzergâhı kurulmasına taraftar olamayacağı kuşkusuzdur. Hz. Süleyman zamanından sonradır ki ticaret yolu, denizden

karaya geçmiş ve böylece önce Petra, sonra Tedmur büyük bir önem kazanmıştır. Öyle anlaşıyor ki; milattan önce altıncı asırdan itibaren, Yemen ve Habeşistan'dan Irak, İran ve Anadolu'ya giden ticaret kafileleri Suriye'nin yükseklerini geçerek Tedmur'a uğruyor ve buradan gidecekleri ülkelere dağılıyorlardı. Öyle ki Tedmur'un siyasî ve ekonomik önemi, özellikle ikinci miladi asrın ilk dönemlerinden yani Petra'nın düşüşünden itibaren daha da artmaya başlamış; miladi üçüncü asırda doruk noktasına ulaşmıştır.

Nebatîler gibi Tedmur sakinleri de köken itibariyle Arap idiler. Bunların da Amelika kalıntılarından oldukları sanılmaktadır. 71 Demek ki çöllerde dolaşan Amâlika Arapları, o zamanlarda da ticaret merkezi olan Tedmur vahasına yerleşmiş, kısa sürede oranın eski sakinlerini de temsil ederek Araplaştırdıkları gibi kendileri de medenileşmişlerdir. O dönemlerde Suriye yöresinde Ârâmî dili ve yazısı yayıldığından, bunlar da yazı dili olarak Aramca'yı kabul etmiş, kullanmışlardır. Nitekim isimleri, huy ve diğer özellikleri Arap olduklarını göstermektedir. Kullandıkları Aramca'da bile Arapça'nın rengi açıkça hissedilmektedir. Arapça da olduğu gibi Tedmur Aramca-sı'nda da kelimelerin sonunda i'rabın bulunması bunu desteklemektedir. 72 Bundan başka, Tedmurlulann kabilelere ayrıldıkları görülmektedir. Bu şekildeki bir toplumsal yapı Araplara özgüdür.

Eski zamanlardan beri, ticaret güzergâhı olan Tedmur, ilk kez, Kudüs üzerine yürüyen ünlü Buhtunnasr (Nabuchodonosor) tarafından tahrip edilmiştir. Fakat Büyük İskender'in geniş imparator-

71 Bkz. İbn Haldun, II, 259.

72 Eney, Brit, Art, Sem, Lang.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

luğunun enkazı üzerinde kurulan Selefkiye (Seleucide) Devleti döneminde Tedmur'un ticari önemi tekrar artmağa başlamış ve devletin iki önemli merkezi olan Selefkiye (Seleucide) ile Antakya (Antioche) arasında bir güzergâh olmuştur.

Tedmur öteden beri şehrin bazı "ileri gelenleri" tarafından idare ediliyor ve bağımsız olarak varlığını sürdürüyordu. Fakat, milattan önce birinci asrın ortalarına doğru, Romalılar Petra gibi Tedmur'a karşı da istila hırsı beslemeye başlamış, ünlü Marc Antonius'u bu şehrin fethiyle görevlendirilmiştir. Fakat Romalıların bu teşebbüsü bir sonuç vermemiştir. Tedmur miladi ikinci asrın ortalarına kadar bağımsızlığını korumuştur. Miladi 130 tarihinde Andrianus, Ted-mur'u egemenliği altına alınca buraya Adnians Polis adını vermiştir. Onun tarafından belediye işlerinin tanzimi ile gümrüklere koymuş olduğu vergi narhını açıklayan emirnamenin taş üzerine kazınmış bir sureti son zamanlarda keşfolunmuştur. Septime Seve döneminde Tedmur artık Roma sömürgeleri arasına girmiştir. Tedmur bu dönemde bir çeşit senato demek olan "Şeyhler Meclisi" tarafından idare ediliyor, başlarında da bir reis bulunuyordu. Hristiyanlığın yayıldığı ilk dönemlerde Romalılarla İranlılar arasında savaş çıkınca, Tedmur'un servet ve önemi de artmağa başladı. Çünkü iki savaştan ülke arasında bulunuyordu. Romalılar için hareket üssü olan Tedmur, Doğa Roma'nın en önemli beldelerinden biri oldu. 73 Bu sayede Tedmurlular medeniyet sahasında oldukça ilerlemeyi başardılar. Hatta şeyhlerle ileri gelen emirler, Roma imparatorlarından rütbe ve makam alma hırsına bile düştüler. İmparatorların askeri hizmetlerine girenler görülmeğe başladı. Bunların en meşhuru Uzeyne b. Hayran b. Vehbu'l-Lât b. Nasr'dır. Tedmur, Roma'ya bağlı bulunmakla birlikte, eski idari şekli yok olmamıştı.

Romalıların bu yöre üzerindeki hâkimiyeti yüzeyseldi. Gerçekte egemenlik ve nüfuz, Tedmur emirlerinin elinde bulunuyordu. Emir, tabası ile ilgili istediğini yapabiliyordu.

Romalılardan, augoste ünvanını alan Uzeyne, vatanperver bir emir idi. Romalıları Tedmur'dan çıkarmak için, gizlice planlar kurmaktan vazgeçmiyordu. Fakat daha sonra Romalılar Uzeyne'nin

73 Corel Zeydan, el-Arabu Kable'l-İslam, 84.

tslâm Öncesi Arap Tarihi

79

amacını öğrendiklerinden kendisini üçüncü miladi asrın ortalarında öldürtmüş, adamlarını da dağıtmışlardı.

Uzeyne'nin, biri Hayran ve diğeri Üzeyne (Odenat) adında iki oğlu kalmıştı. Küçük oğlu Üzeyne, Romalılardan babasının intikamını alma amacıyla idi/niyetine sahipti. Dağlara çekilerek uygun bir zaman kollamaya başladı. Zeki, cesur ve azimli olan bu çocuk, Ted-mur yöresindeki bedevilerin kalplerini kazandı. İhtiyaç durumunda kendisine yardım etmeleri hususunda onlardan söz aldı.

Miladi 258 tarihinde Romalı Valerian, İran hükümdarı I. Şapûr üzerine yürüdüğü zaman Tedmur'a uğramıştı. Uzeyne'yi çağırarak kendisine konsül unvanı vermişti. Fakat bu teveccüh ve unvan da Üzeyne'nin intikam hırsını yatıştırmadı. İran ile Roma arasındaki bu savaş Şapûr'un zaferi ve Valerien'in esareti ile son bulunca, Üzeyne, İran hükümdarına birçok hediye ile beraber, bir de ariza 74 gönderdi. Tedmur hükümdarı bu arızasında İranlılara yaklaşmak istiyordu. Fakat Uzeyne'nin bu müracaatı Şapûr tarafından iyi telakki edilmedi. Bunun üzerine Üzeyne, kalben sevmediği Romalılarla birleşti. İmparator

Gallienus'un gönderdiği cüzi bir kuvveti, kendi ordusuna ilave ederek İran hükümdarı üzerin yürüdü. İranlıların başına bela kesildi. İranlıların daha önce Romalılardan ele geçirmiş oldukları yöreleri geri aldığı gibi kisranın başkenti olan Medain'i de iki kez kuşattı. Zafer işareti olarak, aldığı esirleri, imparator Gallienus'a gönderdi. Bu zaferler, Üzeyne'nin güç ve nüfuzunu oldukça fazla artırmış oldu. Nüfuz sahası, Suriye'ye kadar genişlemeye başladı. İmparator da kendisini auguste unvanı ile onurlandırdı.

Bu tarihte, Roma komutanları birer birer bağımsızlık iddiasında bulunmuşlardı. Üzeyne de Suriye'de bağımsız hükümdar gibi davranmaya başladı. Miladi 264 tarihine doğru Diyarbakır ve Musul dolaylarından Arap Yarımadasına kadar olan bölgeler, görünüşte Ro-ma'ya bağlı olan (ancak) gerçekte bağımsız olarak hüküm süren Üzeyne'nin yönetimi altında bulunuyordu.

Üzeyne, İranlılarla savaşa devam ettiğinden Tedmur'da bulunmadığı zamanlar devlet işlerini eşi Zenubiya'ya yani Zeyneb'e bırakıyordu. Vefatından sonra, saltanat büsbütün Zenubiya'ya geçmiştir.

74 Dilekçe.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Zenubiya (Zeribie): Üzeyne miladi 267 tarihinde vefat ettiği zaman, dört oğlu kalmıştı. Bunlardan Vehbu'l-Lât, Hayrân'dan Tey-mu'l-Lât ise Zenubiya'dan ve en büyük oğlu olan Hirodis ise diğer bir eşinden doğmuştu.

Üzeyne'nin vefatım müteakip büyük oğlu Hirodis de öldü. Saltanat tahtı Zenubiya'nın en büyük oğlu olan Vehbu'l-Lât'a intikal etti. Yunanlıların Esinodoros adını verdikleri Vehbu'l-Lât henüz küçük olduğundan Zenubiya, oğluna vesayeten devlet işlerini idare etmeye başlamıştı.

Zenubiya, tarihte görülen kadınlar arasında müstesna bir şahsiyettir. İmparator tarafından, Romalılarca en büyük şeref lakabı olan sitmiya unvanı verilen Zenubiya, Araplara özgü özellikleri tam olarak kendisinde toplamıştı. Esmer, fakat güzel çehresi, siyah gözleri, delip geçen bakışları, sağlam bünyesi, gücü ve metaneti, yüksek lütufkârlığı ile Arap seciyelerinin bir örneği idi. Aram, Kıptî, Yunan ve Latin dilleri ile doğu ve batı tarihi bildiği sanılmaktadır. Arapça ise anadili idi. Eşinin bulunmadığı zamanlarda devlet işlerini oldukça büyük bir yetenekle idare etmiş, müstesna bir yaratılıştta olduğunu eylem ve icraatıyla göstermiştir. 75

Roma imparatorlarından Gallienus ve II. Claude dönemlerinde bağımsız olarak saltanat süren Zenubiya, miladi 270 tarihinde Roma imparatorluğunu ele geçiren Aurelianus döneminde bu bağımsızlığı bulamamıştı. Çünkü daha önce Roma, iç işleriyle uğraştığından sömürgelerin işlerine bakamıyordu. Fakat Aurelianus hükümdar olup iç içleri düzene sokunca, Tedmur için ya Roma'ya tam olarak bağlılığını arz veya düşmanlığını ilan etmekten başka yol kalmamıştı. Miladi 271 tarihinde Vehbu'l-Lât kendisine Roma imparatorlarının lakaplarından olan augoste unvanını verdirdi. Sikkelerden de imparator Aurelianus'un adını kaldırarak ikinci tarz siyaseti takip etmeye başladı. Bu hareket, Roma'ya çok kötü etki ettiğinden Aurelianus, Tedmur hükümetini ortadan kaldırmaya kesin karar verdi. Halbuki Zenubiya, imparatorun Avrupa'daki meşguliyetinden faydalanarak Suriye, Mısır ve Mozopotamya ile Anadolunun Ankara'ya kadar olan kısmını nüfuzu altına almıştı.

75 Corci Zeydan, el-Ardbu Kable'l-İslam, 85-86.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Aurelianus Roma İmparatorluğunun hakimiyeti altında bulunan Asya'daki bölgeler için oldukça büyük bir tehlike olan Tedmur devletini ortadan kaldırmak amacıyla Roma'da büyük bir ordu toplayarak doğuya doğru harekete geçti. Zenubiya'nın ordusunda da Arabistanlı, Iraklı, Doğu Anadolulu ve Suriyelilerle beraber birçok da Rum bulunmaktaydı. Antakya ve Hıms'da gerçekleşen büyük muharebede, Zenubiya'nın kuvvetleri perişan oldular. Bunun üzerine Suriyeliler de kendisine isyan ederek Aurelianus'un tarafına geçtiler. Bu hezimete rağmen, Zenubiya Roma'ya itaatini arzetmemiş-tir. Fakat Aurelianus, para gücüyle Araplar arasına müthiş bir nifak sokmayı başarınca, Zenubiya artık Tedmur'da duramadı. İran'a kaçmaya mecbur oldu. Tedmur da miladi 272 yılında Romalıların eline geçti. Asırlardan beri bağımsız olarak yaşayan Tedmur artık Roma'nın gerçek bir sömürgesi olmuştu. Aurelianus, Tedmur'daki hazineleri aldıktan sonra halk hakkında bir genel af ilan etti.

Zenubiya'nın Romalılarla savaşı

Deve üzerinde olan şahıs Zenubiya iken, üzerine hücum eden imparator Aurelianus'un general ve askerleridir.

Fakat Tedmur, Mısır ve Suriye gibi esaret altında yaşamaya alış-mamıştı. Bir süre sonra bir milli hareket baş gösterdi. Milli bağımsızlığın tekrar kazanılması için yapılan ihtilal hareketi Tedmur için bir ölüm uyanışı oldu. Aurelianus, ihtilal hareketini kanlara boğdu. Taedmur surlarını yıktırdığı gibi sakinlerinin ileri gelenlerinin tamamını da öldürttü.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Zenubiya döneminde, gücünün zirvesine ulaşan Tedmur Devleti, yine bu kadın zamanında, Roma'nın kesin ve

amansız bir darbesiyle yıkıldı, gitti. Zenubiya, garip tavırlarıyla müstesna bir şahsiyet idi. Ordusunun başında, deha sahibi bir komutan, savaş alanında yılmaz bir kahraman, sarayında dilber bir kraliçe idi. Seferlerde mahfeye bindiği nadir olurdu. Daima ordusunun başında ata veya hecin devesine binerek giderdi. Dilindeki fesahat, anlatım tarzındaki cazibeyle dinleyenlerini büyülerdi. Devlet işlerine dair olan oturumlara, başında taç, üzerinde ihtişamlı elbiselerle girer, oğlu Veh-bu'l-Lat'ı da beraberinde bulundururdu. 76

Bu dönemde Medain ve Roma saraylarının protokolü, Tedmur'da da uygulanırdı. Kisralann huzuruna çıkanlar gibi, Zenubiya'nın karşısında ayakta durma şerefine nail olanlar da yerlere kapanırlardı. Sarayında birçok hizmetçi bulunur, bahçeye veya sarayın reva-kma çıktığı zaman, Tedmur eşrafının kızlarından oluşan bir mev-kip 77 kendisini takip ederdi.

Çoğunlukla, askerine sarayının önündeki meydanda resmi geçit yaptırır, başına değerli mücevherlerle murassa' 78 miğfer, arkasında savaş elbiseleri olduğu halde atlı saflar önünden geçerek askeri teftiş ederdi. Kendisini görenler, bir güzellik ve hamaset tanrıçası sanırlardı. Özetle; bu kadın, görüşlerindeki metanet, simasındaki tatlılık, tavırlarındaki nezaket, hareketlerindeki fetanet ve cesaret, siyasetindeki sağlamlıkla müstesna bir örnek idi.

Kendine verilen Zenubiya adı Zeynep veya Bnt. Zubayî'in bozulmuş bir şeklidir. Tedmur'da eşi Uzayne ile beraber Zenubiya'nın da bir heykeli bulunmuştur. Uzayne heykelin tabanındaki kitabede hükümdarın ismi ile beraber Meliku'l-Mulûk (Hükümdarların Hükümdarı) ve Muhyiu'd-Devle (devleti ihya eden) ünvanı da okunmaktadır. 79

76 Corci Zeydan, el-Arabu Kable'l-İslam, s.87.

77 Bir hükümdarı veya devlet ricalinden birinin arkasından yavaş yavaş yürüyen grup.

78 Murasa': Değerli taşlarla donanmış.

79 Arap tarihçileri, Hîre tarihinde ez-Zlbâ' adında bir kadından bahsederler. Cuzeymetu'l-Ebrâş'ın sergüzeşti arasında ismi görülen bu kadının Zenubiya olduğunu iddia edenler vardır. Fakat İngiliz oryantalistlerinden Redhouse bu iddiayı cerh eleştirmekte, kabul etmemektedir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

83

Xl.63fXJ-3 İ.l.Jj-t.j, ^X Xb~J13İ ~3tı. X3X r

Tedmur kraliçesi Zunubiya'nın heykeli üzerindeki kitabe 80
Tedmur Medeniyeti

İlk zamanlarda doğu ile batı arasındaki ticaret iki yolla gerçekleştiriliyordu. Bunlardan biri deniz yoluydu ki Kızıl Deniz'den Mısır ve İskenderiye'ye, oradan da Akdeniz sahillerine giderdi. Diğer de kara yolu olup Basra körfezi, Suriye Çöl'ü yoluyla yine Mısır'a ulaşırdı. Milattan önceki dönemlerle, milattan kısa bir süre sonrasına kadar bu yollardan biri Petra'dan geçiyordu. Miladi ikinci asırda Petra düşünce bu yol Tedmur'dan geçmeye başlamıştır. Milattan önceki asırlarda da, Tedmur da ticaret güzergâhı idi. Ancak, o derece işlek değildi. Tedmur, özellikle Petra'nın düşmesinden sonra büyük bir ticari önem kazanmıştır.

Roma'nın güçlü olduğu dönemlerde Arapyanmadası, Irak, Sind Nehri vadisi ile İran ve Hindistan ticari ürünleri hep Tedmur yoluyla batıya akıyordu. Ticaret güzergâhı üzerinde bulunmak, Ted-mur'un medeniyet ve imarında en büyük

etken olmuştur. Tedmur-lular bu sayede zenginleşmiş, bedevi yaşamı bırakmış, ticaret ruhu kazanmışlardır.

Öyle anlaşıyor ki Tedmur halkı da, o çağda diğer medeni ülkelerde olduğu gibi; başlıca iki sınıftan oluşmaktaydı. Seçkinler/havâs

80 Zunubiya heykeli üzerindeki bu kitabenin her satır Arap harfleriyle şöyledir:

u ; y^**~ ^f ^> — f • at Âli tS-î-jl jrrj- ^ — *

Corel Zeydan. Cook'dan (291. sayfa) bu kitabeyi Arapça'ya aşağıdaki şekilde aktarmaktadır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

sınıfı, sayı olarak az olmalarına rağmen Tedmur'un servet ve gücü, hep bunların elinde idi. Muazzam saraylarda, muhteşem binalarda ikamet ediyorlardı. Avam tabakası ise, saz ve kamıştan yapılmış çadır biçimindeki barakalarda oturuyorlardı. [Havasın] bütün gereksinimlerinin sağlanması için didiniyor, çalışıyor, seçkin sınıfın etrafında bir demir hale oluşturunuyordu.

Tedmur Devleti'nin kadim İskenderiye sikkeleri şeklinde parası vardı. Bu sikkeler üzerinde Tedmur hükümdarlarının resimleriyle bir takım yüzler kazınmıştı. Zenubiya'ya ait, keşfolunan paraların bir tarafında omuza kadar baş resmi ve etrafında Yunan harfleriyle

Zenubiya ve Vehbu'l-lât'a ait sikkeler

Septimiya Zenubiya yazısı bulunmamaktadır. Diğer yüzünde ise başka bir şekil yer almaktadır. Zenubiya'nın oğlu Vehbu'l-Lât adma basılmış/darbedilmiş bazı sikkeler de bulunmuştur.

Tedmur Harabesi

Tedmur'un eski ihtişamını gösteren tarihi eserler, bu gün bile hayret ve takdir edilecek kadar muazzamdır. Hala ayakta olan kalıntıları, sarayları, kocaman heykelleri, özetle [o dönemden kalma tarihi eserler] karşısında, insan bu yıkılmış şehrin geçmişteki haşmetini hayalinde çok güzel canlandırabilmektedir.

Avrupalılar Tedmur harabesini Petra'dan daha önce tanımışlardır. 34 derece 25 dakika kuzey enlem, 36 derece 40 dakika doğu boylam üzerinde ve Halep şehrinin 240 km. güney doğusunda, Şam'ın 260 km. kuzey doğusunda bulunan bu harabeler, bu gün bile kaybolan haşmetinin izlerini üzerinde taşımaktadır.

1691 senesinde Arapların rehberliği ile bu yöreyi ziyaret eden bazı İngiliz gezginler, Tedmur'un bulunduğu yerden Avrupa'yı haberdar etmiş, daha sonra buralara kadar gelen Fransa edebiyatçısı* nndan ünlü Volney, 'Tedmur Harabeleri' başlığıyla ibret gösteren bir hatıra yazmıştır. Tedmur harabeleri içerisinde hala ayakta olan mimarî yapıların en önemlileri Ba'l ile Büyük Revâk ve ölülerin gö-

tslâm Öncesi Arap Tarihi

85

müldükleri özel mezarlardır. Güneş'ten kinaye olan Ba'l'a mahsus mabed, her bir kenarının uzunluğu 740 ayak uzunluğunda kare şeklinde muazzam bir bina idi. Etrafı yetmiş ayak yüksekliğinde bir sur ile kuşatılmıştı. Bu kocaman mabedin dörryüze ulaşan sütunlarından günümüzde yüz kadarı ayaktaadır.

*BKKm&m^ Tedmur harabeleri: Tedmur harabe-| leri günümüzde Suriye'nin en güzel manzaralarından

sayılmaktadır. mi'J-J< -ÎV-* - Resimde görülen harabeler dinî tan-

UİUitti' vfc* • «MJ>f «'hu

p^y1 r^Tr nlarla Tedmur'un geri kalan mlma-

SBfcs^^.^^EMIİ ri eserleridir.

Büyük Revâk'a gelince; bu abide gerçekten Tedmur'un hayreten-gizliğinden bir örnektir. Ba'l mabedinden yüz metre uzakta inşa edilmiş olan bu kocaman abidenin dayandığı sütunlardan 150 kadarı hala bütün azametiyle yükselmektedir. Bunların sayılarının önceleri yediyüz elliye ulaştığı anlaşılmaktadır. Büyük Revak'm ayakta olan sütunları, duvar ve kemerleri, hayret veren bir sanat örneğidir.

Tedmur'da Büyük Revâk harabesi

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Ölülerin defnedildikleri yerler, dikdörtgen hisarlara benzemekte olup garip bir şekildedir. Her mezar, sekiz ayak yüksekliğinde ve otuz ayak genişliğinde dört tabakadan oluşmaktadır. Özel bir kapı ile bir tabakadan diğerine geçilebilmektedir. Şimdiye kadar bunlardan yüz kadarı keşfolunabilmiştir.

Tedmur harabelerindeki tarihi eserler üzerinde Ârâmî yazısı ve Tedmur diliyle yazılmış bir takım kitabeler bulunmuştur. Bu kitabeler, dörde ayrılmaktadır. Birincisi heykeller ve binaların üzerindeki kitabeler; ikincisi mezar kitabeleri; üçüncüsü dua ve salavat gibi bir takım dini yazılar; dördüncüsü de siyasî kitabelerdir.

Şimdiye kadar keşfedilip okunabilen kitabelerin en eskisi milattan yedi sene öncesine ait bir mezar taşıdır. Sonuncusu da Büyük Revâk'm direklerinden ikisi üzerinde yer alan Uzeyne ve Zenûbiya isimleriyle Selefiker takvimine ait 582 rakamını içeren kitabedir. Miladi 271'e denk gelen bu tarih, Tedmur Devleti'nin yıkıldığı yılı göstermektedir. 81 Demekki bu kitabe Tedmur Devleti'nin en son ki-tabesidir. Bu iki tarih arasındaki zamanlara ait de birçok kitabe keşfolunmuştur. Bunların bazıları hem Ârâmî hem de Yunan alfabesiyle yazılmıştır.

Tedmur, Aurelianus tarafından tahrip edildikten sonra eski önem ve canlılığını kaybetmiştir. Gerçi daha sonraları Justinyanus bir aralık Tedmur'u onarmışsa da, bu tarihi kent eski canlı halini bir daha bulamamıştır.

Arapça eserlerden, İslâm fetihleri esnasında Tedmur'un önemsiz bir kasaba halinde olduğu anlaşılmaktadır. Halid b. Velid, Suriye'yi fethettiği zaman, Tedmur'u da kuşatmış ve halkının isteğiyle şehri teslim almıştı. Tedmur'un muazzam binalarını gören Araplar, bu kocaman binaların, insanlar tarafından yapılamayacağı zannında bulunmuş olmalılar ki şehrin Hz. Süleyman dönemindeki cinler tarafından inşa edilmiş olduğuna dair bir efsane uydurmuşlardır. 82 Yakut

81 Cooke, North Semitic Inscriptions, p.313.

82 Miladi 604 tarihinde yani Nebevi hicretten 18 sene önce vefat eden, Ukkâz Panayı-n'nın sahibi, Nâbiğatu'z-Zübyânî bu efsaneyi şu beyitlerle tasvir etmektedir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

87

el-Hamevfnin ifadesine göre; Tedmur son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed tarafından ikinci kez tahrip

edilmiştir. Buna rağmen Tedmur'un hicrî altıncı asra kadar yine meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Mervân b. Muhammed, Tedmur'u tahrip ettiği zaman maiyetinde bulunan İsmail b. Muhammed b. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin rivayetine göre; memleketlerinin tahribine engel olmaya çalışan Ted-murlular, insafsızca yok edildikten sonra şehir de tahrip olunmuştur. Tahrib esnasında enkaz arasında bulunan bir kaya içerisinde, bir merkad/mezar bulunmuştur. Mezar açıldığı zaman, içerisinde bir divan üzerinde, arkasına dayanmış bir kadın cesedi görülmüştür. İsmail el-Kasrî'nin ifadesine göre; durumdan haberdar olan Mervân, hiç dokunulmaksızın bu yerin tekrar kapatılmasını emretmiş ve öyle yapılmıştır. 83 Yakut el-Hamevî'nin Tedmur'un bir tek harabelerinden bahsetmiş olması onun zamanında 84 bu şehrin metruk bir halde olduğunu göstermektedir. Aynı müellif, Tedmur'da taştan iki heykel bulunduğunu haber vermektedir. Bu heykellerin bilahare keşfolunan Zanubiya ve Uzeyne heykelleri olması muhtemeldir. Arap şairleri, hayretle seyrettikleri bu heykelleri etkili şiirlerle tasvir etmişlerdir. Bu şiirler arasında İbn Sa'lebe et-Temîmî, Ebû Dülef, 85 Muhammed b. Hâcip ve Ebû'l-Hasan el-İclî'nin şiirleri Arap edebiyatının ibretâmiz

83 Yakut el-Hamevî, II, 369.

84 Yakut el-Hamevî hicri 629 tarihinde vefat etmiştir.

85 Basra'da Kasru Evs sahibi Evs b. Sa'lebe et-Temîmî, Emevî halifesi Yezid b. Muavi-ye zamanında Irak'tan Şam'a giderken Tedmur'daki bu iki heykeli görmüş, hislerini Yezid'in huzurunda şu beyitlerle dile getirmiştir:

r Lsn J > ut_r Cl\ ^* J*

f 'i JI^,. ^ .1 _U. J» UVil-ljç* J,

S* J.< t»> o- jı*-x JvC- J»

**.-İZ 4-*» O*

İbn Dülef de Şam seyahatında Tedmur'dan geçerken bu iki heykel karşısında hissettiği duygulan şu neşideye emanet etmiştir:

öitii .».İyi «U* JfcVol .UJI .H S

İslâm Öncesi Arap Tarihi

parçalan olarak zamanımıza kadar İntikal etmiştir. 86 Fakat Arap şairleri bu heykellerin tarihi önemi ve değerini takdir edememiş olduklarından, bunlar hakkında yerliler arasında yayılmış bulunan menkıbelere dair hiçbir şeyi zikretmemiş, yalnız kişisel hislerini güzel bir şekilde dile getirmişlerdir. Hatta (bu şiirlerde) heykeller üzerinde kitabe vs. olup olmadığına dair de bir şey bulunmamaktadır.

Arabistan'ın Kuzeyindeki Çeşitli Milletler

Kadim Yunan yazarları gerek Arabistan'ın coğrafi özelliklerinden bahsederken ve gerekse bazı devletlerin tarihi durumları hakkında bilgi verirlerken Arabistan'da ve özellikle bu bölgenin kuzey kısmında ikamet eden bazı milletlerin isimlerini de kaydetmişlerdir. Asur-lularla Mısırlıların Arabistan'da gerçekleştirdikleri fetihler (hakkındaki bilgiler) arasında da bazı Arap kavimlerinin isimleri görülmektedir. Ancak bu kavimlerin hiçbir kalıntısı (günümüze gelmemiş) olduğundan, haklarındaki bilgilerimiz oldukça azdır. Şüphe yok ki, Nebatîlerle Tedmurlulann da medenileşmiş milletlerden oldukları, Arâmî yazısı ile yazılmış kitabeleri keşfedilmemiş olsaydı bilinmeyecek; Hicaz'ın yukarı taraflarında ikamet eden kavimler gibi; onların da tarihleri mazinin karanlıkları içerisinde kaybolup gidecekti.

Yunan müelliflerinin, Hicaz'ın kuzey bölgelerinde ikamet etmekte olduklarını haber verdikleri kavimler, bir takım kabilelerden oluşmaktaydı. Bunların arasında devlet halinde yaşayanların bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Kadim Yunan kaynaklarına göre, Kuzey Arabistan'da Mısır sınırından Fırat boylarına kadar uzanan sahada ikamet eden Arap kabilelerinin en önemlileri şunlardı:

86 Muhammed b. Hâcib'in yine bu iki heykel hakkındaki şiiri de şudur:

Ebû'l-Hasan el-lclî de Tedmur heykellerini şu kıtalar ile tasvir etmektedir:

İslâm Öncesi Arap Tarihi

89

1. Saracîn (Saracene): Şarkıyyûn kelimesinin bozulmuş hali olması muhtemeldir.
2. Sekânit (Sakanitae): es-Sukûn kelimesinin bozulmuş hali olması muhtemeldir.
3. Avâdiye (Oaditae): Âd kelimesinin bozulmuş hali olması muhtemeldir.
4. Leyânite (Laenite): Lihyân kelimesinin bozulmuş hali olması muhtemeldir.
5. Semârinî (Zamarinî): Şemmer kelimesinin bozulmuş hali olması muhtemeldir

Yunan müellifleri, bu kabileler hakkında öneme değer bilgiler vermemiş, yalnız bir vesileyle isimlerini zikretmişlerdir. Serâsîn dedikleri kabilelerin Sinâ yarımadasında ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla,

Yunanlılar bu ismi daha sonra genelleştirerek Arap yarımadasının sakinlerinin tamamına vermişlerdir. 87

Dolayısıyla Yunanlılara göre Serâsînler eski dönemden beri Mısır sınırına tecavüz ediyorlardı. Romalılar döneminde bile hücumlarını sürdürmüşlerdir. Romalılar bunları savaşıarak değil, ancak ittifak ve anlaşmalarla bu tecavüzden vazgeçirebiliyorlardı. Miladi dördüncü asrın ortalarında, Serâsînlerin şeyhi vefat ederek, makamını Maviye adındaki zevcesine bırakmıştı. 88 Maviye, Romalılarla olan anlaşmayı bozarak Filistin ve Suriye üzerine yürümüş, Petra şehrini de zaptetmişti. Daha sonra bu zaferlerden cesaret alarak Mısır'ı fethetmişti. Süveyş kanalın [m olduğu yere] geldiği zaman imparator Valens saldırganın oldukça lehinde olmak üzere anlaşmayı yenilemeye mecbur olmuştur. Bu esnada Serâsînler arasında birçok Hristiyan da bulunmaktaydı. Bu sebepten, imparatorla imzalanan anlaşmada, bu cemaatin kendilerine mahsus metropolitleri olması da kararlaştırılmıştı. Bu metropolit Musa isminde idi. Bu tarihten sonra Serâsînler, Mısırlılarla iyi geçinmiş, düşmanlarına karşı onlara yardım etmişlerdir. 89

87 Corci Zeydan, el-Arap kable'l-İslâm.

88 Maviye lafa Mau's-Sema kelimesinin bozulmuş bir hali olması muhtemel olduğu gibi Hîre hükümdarlarından Münzir'in ismi olması da muhtemeldir. Bkz. İbnu'l-Esîr, I, 195.

89 Scharpe. History of Egypt, II, 293.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Yunanlıların Sina'da ikamet eden bir kavmin ismi olarak kaydettikleri Serâsîn ifadesinin kökeni meçhuldür. Bazıları bu lafzı, Arapça Sahraviyyîn (çölde yaşayanlar) veya serakîn ve yahut şüreka kelimelerinin bozulmuş hali saymışlardır.

Bazıları ise [kelimenin] aslının şarkıyyîn kelimesi olduğunu tercih etmişlerdir.

Roma doğu memleketleri tarihi incelendiği zaman, görülecektir ki Suriye şehirleri ve özellikle çöle yakın olan Hıms, Hama, Şam, Reha, Havran ve Balka beldeleri birçok kez Arapların hâkimiyetine geçmiştir. Milattan önce birinci asırda Pompeius, Mısır'a girdiği zaman Hama'da bir Arap devleti, Suriye'nin diğer şehirlerinde de başka devletçikler bulunmaktaydı. Yunanlılar bu prenslerden bir kısmının isimlerini bile kaydetmişlerdir. 90

Tarihçi Dussaud, Cebelu'ş-Şeyh'te hükümrân olan Etorya (?) emirliğinin de Arap olduğunu iddia etmektedir. 91

Kadim Milletler ve Araplar

Eski zamanlarda, Arap ülkesi zaman zaman yabancı büyük hükümdarların saldırılarına maruz kalmış, bu suretle Araplar da eski milletlerin bir kısmının tarihlerine dahil olmuşlardır. İlk çağların mamur ülkelerinden Suriye veya Mısır'ı istila etme hırsına düşen, yahut Irak'ın verimli sahalarına göz diken eski büyük hükümdarlar, güzergâhlarına denk gelen eden Güney Araplarıyla çarpışmış, kimisi de Arabistan içlerine kadar sokulmuşlardır. Arap ülkesine tecavüz eden kadim milletler; Mısırlılar, Babilliler, İranlılar en sonra da Romalılar olmuşlardır.

Mısırlıların Arabistan'a Tecavüzleri MÖ. 1700-MÖ. 1166

Komşu devletlerden Arabistan'a ilk önce saldıran Mısırlılardır. On sekizinci sülâlenin kurucusu Ahmözis milattan 1700 yıl önce Chaso, Amâlika veya Hiksoslan Avaris ve diğer Mısır topraklarından çıkardıktan sonra onları Sina yarımadasının ortalarına kadar sürmüştür. Fakat bu esnada Etopyahlar ile Nubyeliler Mısır'a saldırdıklarından, daha

ileri gidememiş, memleketini kurtarmak için dönmek zorunda kalmıştır.

90 Yunanlıların kaydettikleri hükümdar İsimleri şunlardır: Azizus, Zamblichus, Samp-sigernamus ve Soemus'tur.

91 Dussaud, Les Arabes en Syrfe avone l'Istom, 10, 14.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

91

Amâlika devletinden önce, Arabistan ve sair doğu ülkeleri, Mısır-lılarca bilinmemekteydi. Fakat Şasûlan Mısır sınırından uzaklaştırdıktan sonra Babilliler ve Fenikeliler gibi medeni milletlerin varlığından haberdar olmuşlardır. Şâsûlann istibdadı, o zamana kadar atalet uykusuna dalmış olan Mısırlılarda bir uyanışa yol açmış, onları ülkeyi genişletmeye hırslandırmıştır. Bu sülaleden zuhur eden III. Thoumösîs ki -Tarihte firavunlar Napolyonu sayılır- milattan önce on üçüncü asırda büyük bir ordu ile doğuya yürüyerek Süveyş Kanalı yoluyla Arap yarımadasının kuzey bölgesini; Suriye, Filistin, Fenike ve Fırat ile Dicle nehirlerinin arasındaki bölgeleri istila etmiştir.

III. Thoumösîs'in yendiği uluslardan biri de Şâsûlar idi. Mısır'da keşfolunan tarihi eserler arasında III. Thoumösîs'in zafer hatırası olarak yazılmış önemli bir kitabe de ele geçmiştir. Bu kitabede III. Thoumösîs'in fethettiği beldeler ile ganimet olarak aldığı mallar zikredilmektedir. Fırat ile Dicle nehirlerini arasındaki, Hayta (Husile-rin ülkesi), Sengar (Şangar), Lübnan, Kıbrıs, Fenike, Şâsû, Lûzem (lâviziler) ülkeleri III. Thoumösîs'in fethetmiş olduğu memleketler arasındadır. Kitabede Nube, Habeşistan ve sair bölgelerde fetholunan memleketlerin isimleri de zikredilmiştir. Fethedilen ülkelerden kitabede isimleri zikredilmiş olanların sayılan 269'a ulaşmaktadır. 92

Araplara saldıran Mısır firavunlarından biri de yirminci sülale hükümdarlarından III. Ramses'tir. III. Ramses, Arabistan'a en çok askeri sefer düzenleyen firavunlardan biridir. Milattan 1200 yıl önce yaşamış olan Ramses, büyük firavunların sonuncusudur. Mısır lehçesine göre adı Hâkûn Tabağ (?) olan Ramses, Mısır'daki iç sorunları kontrol altına aldıktan sonra ülkesini karadan ve denizden tehdit eden komşu Samî uluslar üzerine yürümüştür. 93

Ramses'in amacı, Mısır ile Kızıl Deniz sahilleri ve özellikle Yemen arasındaki ticaret yolunu güven altına almaktır. Ramses, aynı zamanda, Arabistan yoluyla Hint Okyanusu ile Nil arasında karadan ticaret yolları tesis ettirdi. Altın madeni araştırmak üzere Sina'ya bir heyet gönderdi. IV. Ramses de onun yaptıklarını sürdürerek, Milattan önce 1166 tarihinde Arabistan ve Mısır arasında kısa bir ticaret yolu kurmaya çalışmıştır.

92 Brugsch, 1, 405.

93 Brugsch, I. 148-175.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Asurlular-Araplar (MÖ.900-562)

İlk çağlarda Arabistan komşu milletler arasında değerli madenlerinin çokluğuyla meşhur olduğundan, bu uluslara mensup büyük hükümdarların hırs ve tabah bakışlarını çekiyordu. Bu sebepten dolayı Asurlular da Babil yöresini fethettikten sonra hırslı bakışlarını Arabistan'a çevirmişlerdi. Araplarla çarpışan ilk Asur hükümdarı II. Tiglat Palasar'dır. Tiglat Palasar, milattan önce dokuzuncu asırda, Suriye'yi istila ettikten sonra, fetihlerini ilerleterek Mısır sınırında Hubeybe adında bir kraliçeyle karşılaşmış, onu görevden alarak yerine kendi adamlarından birini geçirmiştir. 94 Hubeybe'nin hükümran olduğu kavmin, çoğu

hükümdarları kadm olan Serâsin-ler olduğu ihtimalini benimseyen tarihçiler görülmektedir. Fakat Hubeybe'nin yaşadığı dönem ile Yunan tarihçilerinin bahsettikleri Serasinler arasında on ila asırlık bir sürenin bulunması, bu ihtimali temelinden çürütmektedir.

Milattan önce sekizinci asra ait Asur kitabelerinde Araplardan "Aribi" adıyla bahsedilmektedir. Aynı kitabelerde, o çağda kuzey Arabistan'da Mousri ve Melouhha adında iki Arap emirliği bulunduğu da kaydedilmiştir. Söz konusu Mousri emirliğinin ileride bahsedeceğimiz Main Devleti'nin, Medyen topraklarındaki Mousran kolu olduğu şüphesizdir. 95

Asur hükümdarı III. Tiglat Palasar (MÖ.740-MÖ.727) Mousriye hidiv makamına Idibi'il adında bir Arap şeyhini tayin etmişti. Şayet Mousran adı Medyen'in coğrafi müradifi ise Asuriyye hükümdarının çöl Araplarına karşı bir askeri sefer düzenleyerek memleketlerinin bazı kısımlarını ele geçirmiş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Tam bir bağımsızlığa ulaşan bu Arap şeyhinin Asurlulara karşı isyan çıkarmaktan vazgeçmediği yine Asur kitabelerinden anlaşılmaktadır.

94 Bkz. Ravlinson, Five great Monarchies, II, 306.

95 Main kitabelerinde Medyen topraklarına verilen Mousran ismi, Sami uluslar tarafından Mısır'a verilen isme çok yakındır. Gerçekte. İbranîlerin Mısır'a verdikleri Misrayim ismiyle Arapların Mısır ismi. Mousran'm hemen hemen aynıdır. Bu benzerlik, Tevrat'ın birçok sahifesinde bahsedilen Mısrayim yani Mısır ifadesi ile Mainilerin Mousran Devleti'nin kastedildiği varsayımını doğurmuştur. İsrailoğullan tarihini büsbütün değiştirecek bir mahiyette olan bu nazariyeye özellikle Almanya'da çok büyük önem verilmektedir.

Asurlulann Arabistan'ın içlerine kadar sokulmaları Charoukin yani Sargon dönemine tesadüf etmektedir. Milattan önce 721-705 yıllarında hükümrân olan II. Sargon zamanında Hicaz'ın yukan taraflarında göçebe olarak yaşamakta olan Araplar, Sâmeriyye'ye akın etmiş ve şehri yağmalamışlardır. Sâmeriyye, Asurlulann hâkimiyetinde olduğundan 96 Sargon saldırganları cezalandırmak amacıyla Arabistan'a yürümüş, milattan önce 715 tarihinde Âmire beldesinin sonuna kadar ilerlemiştir. Yabancı hükümdarlardan, Arabistan'a bu kadar sokulabilen ilk fatih Sargon olmuştur.

Sargon, meşhur Husrev Âbâd (Khorsabad) Kitabesi'nde bu fütuhâtı şu şekilde aktarmaktadır: "Mousri hükümdarı Firou ile Aribi yani Arap melikesi Şemsiye ve Yatemar es-Sabâî (Itamara le Sabe-en) üzerine cizye koydum. Dağlardan çıkan altınları aldım. Develerini, sürülerini ganimet olarak ele geçirdim.

İsrailiye hükümdarı Huşe', Asuri şehinşahı Sargori'un huzurunda

96 Hz. Süleyman'ın vefatından sonra İsrailoğullannın arasına tefrika düşmüştü. Yalnız Yahuda ve Bünyamin boylan Hz. Süleyman'ın büyük oğlu Rahbeâm'a biat etmiş, diler on boy İse İleri gelenlere muhalefet ederek Yerubaam'ı hükümdar tanımışlardı, milattan önce 976. Birinci grup merkezi Kudüs olan Yahuda Devleti'ni, ikici grup ise merkezi Sâmeriyye olan İsrâüiyye Devleti'ni kurmuşlardı. Bu iki devlet arasında kanlı mücadeleler eksik olmuyordu. Milattan önce 721 tarihine doğru İsrâüiyye hükümeti Yahuda devletini oldukça çok sıkıştırdığından aciz

kalan Yahuda hükümdarı Âhâz, Asur hükümdarı Sargon'dan yardım istemeye mecbur olmuştu. Sargon, Asur ordularıyla Suriye'ye geçerek Sâmeriyye üzerine yürümüş, şehri kuşatarak, Mısır fi-ravunuyla ittifak kurmaya çalışan hükümdar Havşe'ı esir etmiş, yirmi bin kişiye ulaşan Sâmeriyye halkını Asur topraklarına aktarmış, yerlerine de Asurlulardan birçok kişiyi yerleştirmiştir (mö.722). Bu şekilde Sâmeriyye ve çevresi Asurlulann himayesi altına girmiş, sömürgesi haline gelmiştir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Semûd kabileleriyle, varlıklarından hiçbir alimin haberdar olmadığı çöl kabilelerine galip geldim. Benden önce hiçbir hükümdara cizye vermemiş olan bu kabileleri itaat altına aldım, geri kalanlarını esir ederek Sâmeriyyeye naklettim." 97 Sargon'un oğlu ve halefi Zeyn Ahi İrba yani Senâharib (Sennacherib) devrinde de, Asurlularla Araplar arasında birçok muharebe olmuştur. 98 Senâharib, Asurlu-lara karşı isyan eden Suriye devletlerini itaat altına aldıktan sonra

Asur hükümdarı, esirlerin gözlerini çıkarıyor

Hükümdar resimler ve saçaklarla süslenmiş bir entari ve uzun bir manto giymiştir. Esirlerin ellerine ve kollarına zincir, dudaklarına halka geçirilmiştir. Bu halkalara bağlı bir ip- mızrağının ucuyla bir esirin gözlerini çıkara-, ran, hükümdarın elinde bulunuyor.

97 Glay, Light on the Testament from Babel 336-338; Glaser, 344 ve 442. Hüsrev Âbâd kitabesinde Şemsiye denilen Arap melikesinin, yukarıda adı geçen Hablbe'nin haleflerinden olması muhtemeldir.

98 Glay, 343. Zeyn Ahl-İrba: Tanrı Zeyn kardeşleri çoğaltsın" anlamına gelen bir birleşik isimdir.

Filistin üzerine yürüyerek Hazkiya'yı mağlup etmiş, yüz binlerce esir almıştı. Kitâb-ı Mukaddeste nakledilen bu olay, son dönemlerdeki keşiflerle de desteklenmiştir. Gerçekte, Bâbil'de keşfedilen altı köşeli silindir şeklindeki bir stelde Senâharib'in Husîler'in memleketi ile Sayda, Kıbrıs, Ervâd, Moab, Edom ve Askalân taraflarını istila ettikten sonra Arabistan'ın Kuzey ve batı yöresine yani Sina yarımadasına kadar ilerlediği nakledilmektedir. Aynı kitabede Senâharib'in bu sefer esnasında savaştığı uluslardan birinin de Mâlûk yani Mâ-lûkâ isminde olduğu kaydedilmektedir. Asurluların Mâlûk dediği bu ulus, Arapların Amâlika'sıdır.

Milattan önce 681 tarihinde Senâharib'e halef olan oğlu Assar Haddon zamanında, Asur-Arap mücadelesi yine devam etmiştir. Sargon ve Senâharib dönemlerinde mükemmel bir şekilde gelişen fetih siyaseti, Asurluların en büyük hükümdarı olan ve on üç sene saltanat süren Assar Haddon döneminde oldukça parlak zaferlerle taç giymiştir. Bu hükümdar zamanında Medye seferini, Suriye ve Fenike zaferleri takip etmiş, bir iki akın sonucunda Mısır da fetholunmuştu. Assar Haddon'un, son dönemlerinde, Mısır hükümdarı Taharka (Tirhakah) ile Tir hükümdarı Ba'al'm boyunlarına takılmış bir ipi elinde tuttuğunu tasvir eden bir heykeli keşfolunmuştur.

Vaktiyle Senâharib, Sayda'yı zaptettiği zaman, oraya Abdumele-kût adında birini hükümdar tayin etmişti. Arap şeyhlerini te'dip için tanrıların ellerinden almıştı. Assar Haddon döneminde de Abdume-lekût'un oğlu Eytuba'al bağımsızlık iddiasına kalkışmış olduğundan, Asur hükümdarı kesin bir darbe ile Sayda'yı tahrip etmiş, fakat Arapların tanrı heykellerini iade etmiştir.

Assar Haddon, bir kitabede parlak zaferlerini tasvir etmekte, Mısır, Tir, Kıbrıs ve Suriye fetihleri hakkında uzun ayrıntılar vermektedir. Bu kitabede Asur fatihinin Arabistan'da fethettiği memleketlerle itaat altına aldığı hükümdarların isimleri de bulunmaktadır. Assar Haddon'un bu kitabesinde görülen Kusi ve Musur isimleri,

tslâm Öncesi Arap Tarihi

Asur Hükümdarıyla hizmetçi ve muhafız askerleri Soldan birinci adam hükümdar, ikincisi hükümdarın hizmetçisi, üçüncüsü de bir askerdir. Hükümdar ile askerin külahları günümüzde Kürtlerin giydikleri külahlara benzemektedir. Hükümdar, san renkli, çiçekler ve saçaklarla süslenmiş bir palto giymiş, bir metre uzunluğunda bir yaya dayanmış, beline de bir kılıç takmıştır. Ayaklarında üstü açık ve topuğunu kapatan derisi bacağına doğru yukan çıkmış kundura bulunmaktadır. Bir mızrağa dayanan ve kemere bağlı bir kılıç taşıyan askerin ayakları çıplaktır.

oryantalistler arasında birçok tartışmayı doğurmuştur. İki ülke adı oldukları anlaşılan bu ifadeler, kitabede adı zikredilmemiş olan ulusun lehçesine aittir. Bundan başka, Kusi halkının Asurca adı da kitabede bulunmamaktadır.

Kitabeye göre Kusi, çölün arkasındaki en son mamur belde idi. Buradan öte, dağlardan başka bir şey yoktu. Assar Haddon, Kusi'ye gitmek için mütemadiyen sam yeli esen bir çölü katetmeye mecbur olmuş, Asur hükümdarlarından hiç birinin gidememiş olduğu bu bölgenin hükümdarı Leyla'yı itaat altına almıştı."

Oryantalist Glaser, bu bölgenin Bahreyn veya civan olduğunu iddia etmektedir. Fakat Halevy, Kusi ile o zamanlar henüz Asurlu-lar tarafından kolonize edilmemiş

olan Etiyopya'nın (l'ethiopie) kas-dedilmiş olduğu ihtimalini tercih etmektedir.

Halevy'nin nazariyesi, kitabenin [Kusi kelimesinden] önceki ifadelerine daha uygun görölmektedir. Çünkü kitabede Tir kralı Baa'l ile Kusi hükümdarı Tarkou'nun dost ve müttefik oldukları şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Halbuki o zamanlarda Tir hükümdarının Bahreyn ile münasebette bulunabilmesi ve ittifak kurmuş olması uzak [bir ihtimalidir.

99 Librcuy of Universal History, I, 179.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

97

Kitabeye göre; Assar Haddon, Tir'i kuşattıktan sonra, ordusunu Muzur'dan Melouhha'ya sevk etmiştir. Melouhha'nın neresi olduğu da belirlenemediğinden kitabenin bu parçası henüz tam olarak ay-dınlatılamamıştır. Kitabede çöl seferini betimleyen şu satırlar da Halevy'nin nazariyesini güçlendirmektedir. "Hükümdar daha sonra susuz Muzur vadisi civarındaki Rapihi yani Rafah beldesine kadar gitti. Ordu, büyük bir zahmet ve meşakkata maruz kaldı. Mahrumiyet yüzünden kuyu sulan içmeye mecbur oldu." Kitabedeki susuz Muzur vadisinin Mısır ile Kenan topraklarını ayıran Vadiu'l-Arîş olması büyük bir ihtimaldir. Çünkü kitabenin takip eden satırlarında Aribi yani Arap şeyh ve emirlerinin develerinden bahsedilmektedir. Bu develer Asur ordusunu, [insanları] helak eden iki başlı yılanlar-ıyla karşılaşılın çölden geçirmek için Arap şeyhleri tarafından hazırlanmıştır. 100

Herhalde Halevy'nin haklı olarak iddia ettiğİ şekliyle, kitabenin bu satırları, Filistin ile Mısır'ı ayıran çölde vukubulmuş bir sefere aittir. Nitekim muhtelif asırlarda bu çölü geçme teşebbüsünde bulunan ordular daima aynı

zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. He-redot [111,7] İran hükümdarı Keykavus (Cambyse)'un Mısır'a gitmek için aşmaya mecbur olduğu bu çölü, ancak Arap şeyhlerinin yardımıyla geçebilmiş olduğunu uzun uzadıya anlatmaktadır. Heredot'a ait bu anlatımın Assar Haddon kitabesine denkliği, Asur ordusunun aşmaya mecbur olduğu çölün Mısır ile Filistin arasındaki el-Arîş çölü olma ihtimalini gerçeğe yaklaştırmaktadır.

Assar Haddon, Yemâme'de de birçok yer fethetmiş, hükümdarlarını boyun eğmeye mecbur etmiştir. Bu hükümdarlar arasında Kaddel hükümdarı Kays, Nebatî hükümdarı Ekber, Meclân hükümdarı Ma'nu Sâk, Dayhur hükümdarı Yân', Kahtaba hükümdarı Habeş'in isimleri kitabelerde yer almaktadır. 101

Assar Haddon, Bâbil ile Suriye arasındaki Arap kabilelerini sürekli Asuriye'ye tabi bulundurmak için, üzerlerine, Asurlulara hayran ve taraftar olan Tâbûya'yı kraliçe olarak tayin etmiş, Arapların

100 Assar Haddon kitabesinin bu satırları Heredot (Heredote)'nin Arabistan'ın kanatlı yılanlarından bahseden satırlarıyla mukayese edilmelidir. Bkz. II, 407, 409; III, 75. 101 Glasser, Geo. 11,5.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

vermekte oldukları vergileri de artırmıştır. Tâbûya, Ninova saraylarında terbiye görmüş olduğundan Asurlulara çok fazla bağlı idi.

Asurlulann güçlü hükümdarlarından sonuncusu olan Assur Ba-nipal milattan önce, vahşiliğe varan bir şiddetle fetih siyasetine ağırlık vermişti. Tahta oturduğundan bir süre sonra, Asurlular'm katı hâkimiyetleri altoda inleyen uluslar, amansız galiplerine karşı bir ittifak kurmuş, Arap kabileler

de bu ittifaka dahil olmuşlardı. Nebatî hükümdarı Nâtân ile Kaydar hükümdarı Yutaha (?) b. Hazayı! de müttefikler arasında bulunuyorlardı. Bu şekilde Fırat ve Basra körfezi sahillerinden Şam'a kadar uzanan saha, büyük savaşlara sahne oldu. Fakat, neticede Asurlular yine galip gelerek Edom, Petra ve Mo-ab yörelerini istila ettiler. Son savaş Şam şehrinin yakınlarındaki Hûhûruna adındaki yerde meydana geldi. Araplar, müthiş şekilde hezimete uğradılar. Asurlular, düşmanlarıyla ittifak kuran iki Arap emirini esir ederek Ninova'ya götürdüler ve orada idam ettiler. 102

Fakat Asuriye'nin kan ve fecaatla dopdolu olan bu ezici gücü doğal olarak uzun müddet devam edemedi. Asur Banipâl'm İkinci

Asur Banipâl

halefi Sinsharishkoun döneminde bu amansız saltanat yıkıldı gitti. Bâbil valisi Nabopolassar ile Meyde hükümdarı Keyâksâr'm bir iki kesin darbesi, kan ve ateşle kurulmuş olan bu saltanatın yıkılması için yetmişti.

Asuriye'nin yıkılması esnasmda, diğer egemen uluslar gibi Araplar da bağımsızlık ve hürriyetlerini kazanmışlardı. Fakat bu durum, uzun süre devam edemedi. Nabopolassar'm oğlu ve halefi Nabukud-natsar (Nabuchodonossor) yani Buhtu Nasr, Asur zincirleri yerine Bâbil parangalannı ikame etti MÖ.606-538.

102 Rawlinson, Fiue Great Monarchie, II, 493.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

99

Savaştan dönen Asur askerleri Eski bir stelden alınan bu fotoğraf Asurlulann kan ve fecaatlarla dolu şiddetini

göstermektedir. Yukarıdaki askerler kestikleri başlan, bunlara karşılık para vermeğe memur kâtiplere gösteriyorlar. Aşağıdaki askerler ise kesik başlarla top oynuyorlar.

Yabancı ulusların Arap yarımadasında icra ettikleri fetihlere dair hiçbir şey kaydetmeyen Arap tarihçilerine göre, Buhtu Nasr önce Ma'd b. Adnan ile savaşmış, onu yendikten sonra Hicaz üzerine yürümüştür. 103 Fakat şimdiye kadar keşfolunan Bâbil tarihi eserleri veya kitabelerinde Buhtu Nasr'm Araplarla savaştığına dair hiçbir kayıt görülememiştir. Yalnız Keldanî tarihçi Berose, Buhtu Nasr'ın Arabistan üzerine yürüdüğünü ve Araplarla savaşmış olduğunu yazmaktadır. 104

iranlılar - Araplar

Arap tarihçileri, İranlılarla Araplar arasındaki ilişkileri, İran'ın mitolojik hükümdarları zamanına, yani Pişdadîler tabakasına kadar çıkarmaktadırlar. Araplara göre; İran mitolojisinde Bivrased ismiyle meşhur olan Dahhâk, Yemenli idi. Meşhur şair Ebû Nuvâs "Yemen kabilelerinden elâil ile cinlerin savaşta ibadet ettikleri Dahhâk bizdendir." diyerek Arapların bu kanaatlerine tercüman olmuştur. 105

Fakat bilinmezliğin derinliklerine gömülmüş olan dönemlere alt diğer tüm menkıbe ve efsaneler gibi, Araplarla İranlıların münase-

103 İbnu'l-Esîr, el-Kamü, I, 117.

104 Rawlınson, III, 490.

105 Ve kane mlnna ed-Dahhaku ta'buduhu el-Celâllu ve'1-Clnnu fl muhariblha.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

betlerine dair nakledilen bu tür rivayetler de doğal olarak hiçbir vesikaya dayanmamaktadır. İran'ın gerçek tarihi gibi, Fars ve Arap ilişkileri de tarih noktasından (nokta-i nazarından) Ahamenitlerle başlamaktadır.

Gerçekte milattan önce dokuzuncu asırdan itibaren, Irak sınırlarından başlayarak, Kuzey Arabistan'ın Asur fatihlerinin saldırılarına maruz kalan mekânlardan olduğu görülmektedir. Asur hükümdarları, kanlı savaşlarla çölün bağımsız kabilelerini itaat altına almış, çölde ikamet edenleri Ninova'ya haraç ödeyenler haline getirmiştir. İran'da doğan Ahamenit hanedanının büyük hükümdarı Keyhüsrev (Kirus) Fars bölgesinde bağımsız bir devlet kurduktan sonra, Batı Asya'nın siyasi durumu değişmiştir. Keyhüsrev, Babil ve Ninova şehirlerine varis olduğu gibi bu iki başkent'in eski sahiplerinin

politikalarına da varis olmuştur. Önceleri Buhtu Nasr'm haleflerine haraç ödeyen Araplar; yeni durumun bir gereği olarak, bu defa da İranlılara vergi vermeğe mecbur olmuşlardı. Keyhüsrev'in oğlu ve halefi Keykâvus (Cambys) Mısır seferi esnasında; yardımcı kuvvetler olarak, Arapları da götürmüştü. Heredot'un açıkladığına göre; İran ordusu susuz Sina çölünü ancak Arap şeyhlerinin yardımları sayesinde geçebilmişti. İran-Yunan savaşları esnasında da Araplar, İranlıların tarafını tutmuşlardı. Gerek bu savaşlarda ve gerek Key-

101

kavus'un Mısır seferinde, savaş malzemeleri ile ordunun muhtaç olduğu suyu nakletme hususunda Arap şeyhleri tarafından sağlanan develer, çok önemli hizmetler ifa etmişlerdir. 106

İran ve Arap ilişkileri daha ziyade Sâsânîler döneminde gelişmiştir. Tarihçi İbn Haldun, Hişam el-Kelbî'ye dayanarak, Sâsânîlerin ilk hükümdarı Erdeşir'in Irak-ı Arap bölgesinde ikamet eden kabileler ile uzun süre çarpışmış olduğunu kaydeder. Arap tarihçilere göre; O zamanlar bu bölgelerde Araplardan Tenûh, Ubâde* ve Ahlâf denilen üç taife ikamet ediyordu. Kudâ'a kabilesinden doğmuş olan Tanûh kabilesi Fırat nehrinin batı taraflarında, Ubbadlar Hîre'de, Ahlaf ise Enbar ve Hire yörelerinde oturuyorlardı. İbnu'l-Kelbî, Şâpür b. Er-deşir tarafından kuşatılan Hazar şehri hükümdarlarının da Benî Kudâ'a'dan olduğunu iddia etmektedir. 107

Arap Tarihçilere göre, İran ve Arap ilişkileri, Şapur Zü'l-Ektaf döneminde çok kanlı bir hal almıştı. Küçük yaşında iktidar mevkiine geçen bu hükümdarın saltanatının ilk yılları emirler arasındaki çekişme yüzünden oldukça karışık geçmişti. Merkez, bu kargaşalıklarla önceki nüfuzunu kaybetmiş, ötede beride ihtilaller baş göstermişti. İran'ın güç ve kuvvetinin bu şekilde zedelenmesi, Basra körfezinin Arabistan sahillerinde dolaşan kabileler, Bahreyn'den İran'a girmelerine sebep olmuş, Abdu'l-Kays ve İyâd kabileleri, Basra Kör-fezi'nin İran sahilleri ile Irak yöresini istila etmişlerdir.

Fakat İran'ın zaafı, hükümdarın çocukluğundan kaynaklandığından, Arap kabilelerinin bu zaferleri doğal olarak kalıcı bir mahiyeti haiz değildi. Şapur Zü'l-Ektaf ordularına kumanda edecek yaşa ulaşır ulaşmaz, saldırgan Araplara büyük bir kayıp verdirerek uzaklaştırdı. 108

106 Heredot, 197 ve 237.

107 Hadar: Fırat Nehri İle Dicle Nehri arasındaki Tlkrlt Dağı'nda o zamanlar çok ünlü bir yerleşim yeri idi. Hükümdarına Süryaniler Satrûn, Araplar da Sunun

diyorlardı. Rivayete göre, Şapur, Hazar kalesini ele geçirmek için uzun süre kuşatmıştı. Cahiliye şairlerinden ünlü... (Kitapta boşluk var)

"Hazar halkım görmezmissin ki dünya nimetleriyle müreffektirler. Acaba dünyada nimeti ebedi olan kimse var mıdır? Şapur asker şevkiyle bu şehri muhasara etmiş, iki sene kuşatmış, kalesini kazmalarla yıktırmıştır."

Günaltay Ubâde ile tbadları kastetmektedir. Ancak Hire'nin sakinleri olan tbadlar bir kabile olmayıp bir tarikattir. (sad)

108 İbnu'l-Esir. el-Kâmil II. 172.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Fars Körfezi'nden Bahreyn'e geçen İran orduları, Yemâme ve Ka-tîf çevresini zaptettiler. İhsa ve Katîf tarafları, katliama uğrayan Arapların cesetleriyle doldu. Şapur daha sonra İran ile Roma arasında Diyarbakır'la Mardin yöresinde dolaşan Benî Bekr ve Benî Rebîa üzerine yürümüş, olanları tarumar ederek memleketlerini zaptetti. Ebû'l-Fida'mn ifadesine göre; Şapur bu savaşlar esnasında, esir düşen Arapların kürek kemiklerini çıkarmayı adet edinmiş olduğundan, kendisine Zü'l-Ejcta/lakabı verilmiştir. 109

Arap tarihçileri, İran hükümdarlarından, Erdeşir'in de Bahreyn'e bir askeri sefer düzenlemiş olduğunu kaydederler. Rivayete göre, Bahreyn hükümdarı, Erdeşir'in saldırılarına karşı kovmaktan aciz kalınca kendisini denize atmak suretiyle intihar etmiştir.

İranlılarla Araplar arasındaki ilişki, Hîre'de Benî Lahm Devle-ti'nin kurulmasından sonra istikrarlı bir hale gelmiştir. Benî Lahm tarihinden bahsedileceği sahifelerde görüleceği üzere, İran ile Bizans arasında doğan ve devam

eden kanlı mücadeleler, Arapların konum ve önemini oldukça fazla artırmış, Medâin ile Hîre arasında sıkı bir samimiyetin kurulmasına yardım etmiştir. Zî Kâr vakası gibi istisnai bazı hadiselerle rağmen İranlılarla Araplar, Lahmilerin tarih sahnesinde kaldığı sürece, dost ve müttefik olarak yaşamışlardır.

Eski çağlarda, Mısır, Asur ve İran devletleriyle Araplar arasında geçen olayları betimleyen sayfalar, Kuzey Arap bölgesinin oldukça eski bir tarihi olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Fakat Kuzey Hicaz'ın bu eski tarihi, Arap tarihçilerine tamamen denebilecek derecede meçhul kalmıştır. Oysaki diğer uluslar [tarafından yazılan] tarih kitaplarıyla, keşfedilen tarihi eserler, Kuzey Arapların bu eski tarihlerine tanıklık etmektedir.

Kuzey Arapları, Keldâniye, Asuriye, Mısır ve İran tarihlerine karışmış oldukları gibi, kadim Yunan, kadim Roma tarihlerine de girmişlerdir. Büyük İskender bile Arabistan'ın fethine karar vermişse de, ölüm pençesi daha erken yetişmiş olduğundan, hayalini ger-

109 Ebû'l-Fida, I, 51.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

103

çeklerleştirmeye muvaffak olamamıştır. İskender'in halefleri döneminde bazı Arap şeyhleriyle gerçekleşen ilişkilere daha önce değinilmişti.

Romalıların Araplarla teması, Augustos zamanında başlamış, A-lius Gallus devrinde daha da artmıştır.

Kahtanlı Araplar

Güney Arabistan

Kadim Yunan coğrafyacıları, Arap Yanımadası'nın diğer bölgelerine ve özellikle Kuzey çöllere oranla az çok verimli olan ve ürün verebilen güney bölgesi Arabiya-ı Saide (Arabia Felix) adıyla anmışlardır. Bunlar, Saide adıyla batıda Kızıl Deniz, güneyde Umman Denizi, doğuda Fars Körfezi, kuzeyde Suriye ve Irak çölleri; Haceriye veya Petra adıyla da kuşatılan bölgeyi kastediyorlardı. Bu sınırlara göre; Yemen, Hadramevt, Şihr, Umman ve Arûd ile Hicaz'ın büyük bir kısmı, Necid ve Tihâme yöreleri tamamıyla Saide bölgesinin içerisinde kalmış oluyordu.

Kadim tarihte Yemen adıyla, Saide kestediliyordu. Halbuki Araplar, Yemen adını yarımada'nın güney doğu kısmına veriyorlardı. Herhalde, Yemen'in gerek coğrafi kısımları, gerek içerdiği bölgelerin adları, zamana göre değişmiştir. İslâm'dan önce var ve canlı olan beldelerin çoğu, zamanla harap olmuş, yerlerini kumlar istila etmiştir. Bu gün kumlar altından o eski medeniyetin tarihi eserlerinin kalıntıları peş peşe keşfolunmaktadır.

Son dönemlerde Güney Arabistan'da araştırmalarda bulunan Arnaud, Halevy ve Glaser gibi oryantalistlerin keşfettikleri tarihi eserler ve kitabeler sayesinde, Arap ve Yunan tarihçilerinin hiç bahsetmemiş oldukları birçok tarihi gerçek meydana çıkmıştır.

İslâmî dönemde, Güney Arabistan hakkında coğrafi ve tarihi en güvenilir bilgileri veren müellifler, Yakubî ile Hemedanî'dir. Yakubî, hicri üçüncü asrın ortalarında Yemen'in durumu hakkında çok önemli bilgiler vermiştir. Yakubî'nin ifadesine göre, Yemen 84 mah-lâf a ayrılmıştı. Her mahlâfta çeşitli kasabalar, köyler, yurtlar vardı.

Yakubî'nin isimlerini kaydetmiş olduğu mahlâflardan en önemlileri Şubve, Me'rib, el-Meârif, es-Suhûl, Zî Ruayn, Ceyşân, Ruda',

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Zümâr, el-Hân, Harâz, Havzen, Hudûr, Akyân ve Havlan adındaki mahlâflardı. 110

Hicri dördüncü asrın başlarında yaşayan Hemdanî ise Sıfatu Ce-zireti'l-Arab adındaki değerli ve güvenilir eserinde her mahlâfın köylerine, vadilerine hatta dağlarına kadar bilgi vermektedir. Yakubî ile Hemdanî'nin bu hususta verdikleri bilgiler, birbirine uygunluk arz etmektedir. Fakat, bu iki yazarın verdikleri coğrafi bilgiler kendi zamanlarına ait olduğundan, eserlerinde, yalnız isimleriyle tarihi kalıntıları yaşayan eski devletlerle, harap olmuş beldeler hakkındaki bilgilere tesadüf olunamaz. Bundan dolayıdır ki, sadece Arap kaynaklarına dayanarak Yemen'in tarihini yazmak mümkün değildir.

Arap tarihçiler, Yemenlileri Ya'rub b. Kahtân'dan türetirler ve bunlara Arabu Mutearibe veya Arabu Müsta'rebe adını verirler. Rivayetlere göre Süryanî lehçesiyle konuşan Kahtân b. Âiz b. Hûd b. Şâ-lih b. Arfahşad b. Sam b. Nûh maiyetindeki halkıyla Yemen'e geldiği zaman, bu bölge Arabu Aribе ile meskûn bulunuyordu. Henüz bir devlet karabilecek güçte olmayan Kahtânîler, Arabu Bâide ile karışarak dillerini almış, bu nedenden dolayı da kendilerine Arabu Mutearibe denilmiştir.

Eski Arap tarihlerinin aktardığı rivayetlere göre Ya'rub b. Kahtân zamanında Kahtânîler büyük bir güç kazanarak, Yemen'de Âd ve Hicaz'da Amâlika'ya galip gelmiş, onların enkazı üzerinde bir Kahtânî devleti kurmuşlardır. [Adı geçen Ya'rub] kardeşlerinden Cür-hüm'ü Hicâz'a, Ad b.

Kahtân'ı Şihr'e, Hadramevt b. Kahtân'ı Şihr'in dağ bölgelerine, Umman b. Kahtân'ı da Umman dolaylarına tayin ederek bütün Arap yarımadasını nüfuzunun altına almıştır. 111

Ya'rub b. Kahtân'a oğlu Yeşcub, ona da Abduşems halef olmuştur. 112 Araplar Abduşems b. Yeşcub'u Sebe adıyla da anmakta ve

110 İbn Vâdih el-Yakubî, Tarihu Yakubi, I, 227. Mahlâf, Yemenlilerin ıstılahına göre, kaza, sancak karşılığıdır. Bizim sancak veya kaza dediğimiz idari taksimata, eskiden Yemenliler mahlâf, Suriyeliler cünd, Iraklılar küre, Ehl-i Cibâl rüstak, Ahvazlılar tu-suc diyorlardı.

111 İbn Haldun, el-İber Divânu'l-mübtede' ve'l-Haber, II, 47.

112 Yeşcub, helak/yok olma anlamına gelen şecub'den türemiş bir müzari fiildir. Arap tarihçilerine göre bu şahsa Yeşcub ismi uğur olsun diye (tefeülen) verilmiş, bu suretle hükümdarlığı zamanında düşmanlarını yok etmesi temenni edilmiştir.

105

Me'rib'de ki ünlü sedin kurucusu saymaktadırlar. 113 Rivayete göre en ünlü Kahtânî kabileler, Abduşşems'in on oğlundan ikisine yani Himyer ile Kahlân'a mensupturlar. Abduşşems'in vefatından sonra, Kahtânî tahtı oğlu Himyer'e intikal etmiştir. Arap tarihlerinde bu zât Himyer Devleti'nin kurucusu olarak tanınmıştır.

Arap tarihçileri, Himyerileri Mulûk ve Tebabia adlarıyla iki tabaka saymışlar ve bunların 2970 sene kadar devam ettiklerini kabul etmişlerdir. Halbuki bu müddet zarfında hükümrân olmaları gereken hükümdarların sayısı, aynı

eserlerde, ancak eli ile altmışı geçmediğinden bazılarını zorunlu olarak, beş yüz sene kadar bir saltanat süresi vermek gibi gariplikler yapılmıştır.

Arap tarihçileri, aynı zamanda; Kahtân'dan Himyer'e kadar geçen hükümdarların isim ve sıralarında da az çok ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf Himyer'den, Yemen'in Habeşliler tarafından istilasına kadar geçen zaman açısından daha karışık bir şekil almıştır. Himyer krallarının sayılan, saltanat tarihleri, sıralan hakkında Arap tarihlerinde bir uygunluk görülmemektedir. Himyer hükümdarlarının adı, sıra ve saltanat tarihleri ihtilafı olduğu kadar, bu hükümdarlara nisbet edilen hadiseler de o kadar kanşık ve girifttir. Yalnız Himyer meliklerinin sonuncusunun el-Hâris olduğunda ittifak edilmiştir. Arap tarihçilerine göre, el-Hârisu'r-Râiş, meliklerin sonuncusu, Tebabia'nın ise ilkidir. Rivayete göre el-Hârisu'r-Râiş'den önce, Himyer devleti biri Sebe'de diğeri Hadramevt'te olmak üzere iki kola ayrılmış iken, Hâris bu iki kolu birleştirerek bütün Yemen dolaylarını kendisine bağlamış, bu nedenden dolayı da Tabe' adını almıştır.

Hicri beşinci asırda yaşayanlardan biri olan Nişvân b. Said el-Himyerî, Araplar arasında yaygın olan rivayete dayanarak, Himyer Devleti tarihini nazm haline getirmiştir. Nişvân'ın Kaside-i Himyeri-ye adıyla meşhur olan bu tarihi manzumesi Von Kremer tarafından yayınlanmıştır. 114 Nişvân b. Said, Himyerle el-Hârisu'r-Râiş arasında on dört hükümdar adı saymaktadır. Halbuki Mesudî bu iki isim arasında üç, İbn Haldun altı, Ebû'l-Fidâ on hükümdar adı kaydetmektedir. Hamza el-İsfehanî ise Himyer ile el-Hârisu'r-Râiş arasın-

113 Abduşems'e, Sebe' denilmesi, pek çok adamı sebe ettiğinden yani esir aldığından dolayı imiş...!

114 Von Kremer. Himjarische Kasideh, Lipzing 1865.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

da yüz eli nesil yaşatmıştır. 115 Bu ihtilafların da gösterdiği gibi Arap tarihçilerinin Himyer meliklerinin sayısı, isim ve saltanata geliş sıralarına ait ifadeleri birbirlerinden çok fazla farklıdır.

Arap tarihçileri, Tebâbia dedikleri ikinci tabaka [Yemen] Hükümdarları hakkında da aynı ihtilaflar içinde boğulmuşlardır. Araplara göre Tabalardan ilki el-Hârisu'r-Râiş, sonuncusu da Zü Ceden'dir. Fakat bu iki hükümdar arasındaki kralların isim ve sıraları, her tarih kitabında başka başkadır. Tarihçi Hamza el-İsfahanî'ye göre Tebdbia'nın sayısı 26, saltanat süreleri ise 1700 yıldır. 116 Yalnız, bu

115 Arap tarihçilerinin Himyer melikleri hakkındaki ihtilaflarının derecesini göstermek amacıyla aşağıdaki cetveli aktarıyoruz.

Kaside-i Himy eriyeye göre Ebû'l-Fida'ya göre İbn Haldun 'a göre Mesudî'ye göre

El-Miltât El-Kulays Sudûd

el-Hârisu'r-Râiş'den

116 Arap tarihçilerinin, sayılarıyla hükümdarlık süreleri ve hükümdarlık sıraları hakkında pek çok ihtilaf ettikleri Tebâbia'nın; Hamza el İsfahanî'ye göre; isim ve hükümdarlık süreleri aşağıdaki gibidir:

İşta Saltanat Müddetleri İsim Saltanat Müddetleri

İslâm Öncesi Arap Tarihi

sayı ve sürenin mukayesesi, Arap tarihçilerinin bu hususta verdikleri bilgilere ne kadar az güvenilebileceğini çok güzel göstermektedir. Özellikle Arap tarihlerinde, Tuba'lardan bazılarının hayat hikayeleri ile fetihlerine dair görülen menkıbelere ancak bir hurafe şeklinde bakabiliriz.

Arap tarihçilerine göre, Tebâbia'mn en ünlü hükümdarı Şemer Yeruş'dur. Vücudunda ra'se (titreme hastalığı/parkinson) olduğu için Yeruş diye lakaplanan Şemer, rivayetlere göre Irak-ı Arab, ile Fars bölgesini zaptederek Maverâü'n-Nehr'e kadar ilerlemiş, Soğd şehrini tahrip etmiş ve yerine yeni bir yerleşim yeri inşa etmiştir. Bu yeni yerleşim birimine kendi ismine nispetle Şemerkend yani Şemer Beldesi denilmiştir. Bu isim daha sonra Semerkant şekline dönüştürmüştür.

Arap tarihçilerinin fetihlere düşkün olarak gösterdikleri hükümdarlardan biri de Afrikis b. Ebrehe'dir. Araplar buna Sa'b adını da verirler. Saçlarını ikiye bölerek her birini başının bir tarafından salıverdiği için Zü'l-Karneyn lakabını alan Afrikis, Arap tarihçilerine göre; parlak zaferlerle Kuzey Afrika'yı zaptederek Afrika beldesini inşa etmiş ve Kenan'dan sürdüğü/getirdiği Berberilerle Arap kabilelerini buralara yerleştirmiştir.

Es'ad Ebû Kereb ismi de bir efsane silsilesi ile kuşatılmıştır. Rivayetlere göre; Es'ad Ebû Kereb Azarbaycan dolaylarını istila ettikten sonra Türk illeri ile Çin'e yürüyerek birçok esir ve ganimetle Arabistan'a dönmüştür. Önceleri Irak ve Mısır taraflarını zapteden Es'ad Ebû Kereb'in meşhur, emsalsiz ve kuşku götürmez zaferi bütün Asya'ya yayılmış, Hindistan hükümdarı kendisine birçok hediye göndermeğe mecbur olmuştur. Tuba' Es'ad, daha sonra oğlu Ha-san'ı Soğd bölgesine göndererek Türkler'e [karşı] savaşı

görevlendirmiş, diğer oğlu Ya'fer'i Rum ülkesine (Roma'ya), yeğeni Şemri Zi'l-Cenh'ı de İran bölgesine göndermiştir. Şemri, İran hükümdarı Key-kubd'ı mağlûp ederken, Hasan da Semerkand'ı tekrar feth etmiş, daha sonra her ikisi de birlikte Çin imparatorluğu üzerine yürümüşlerdir. Bunlar, Çin'den sınırsız ganimet ve esir ile dönerken, Ya'fer de Romalıları mağlup ederek İstanbul önlerine gelmiş, büyük bir malı ganimet olarak aldıktan sonra, Roma üzerine hareket et-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

miştir. Fakat Roma kuşatması esnasında ordusunda baş gösteren veba salgını birçok ölüme sebebiyet verdiğiinden, şehri ele geçireme-den dönmeye mecbur olmuştur. 117

Asya ve Avrupa'da galip ordular dolaştıran Es'ad Ebû Kereb, en son, Hicaz bölgesinde Yesrib'i zaptederek oğlunu vali tayin etmiş, Mekke'yi fethettiği esnada Ka'be'ye bir örtü örtmüştür. Es'ad Ebû Kereb, sonraları Yahudiliği kabul etmiş, bu suretle Musevilik ilk kez onun döneminde Yemen'e girmiştir. 118

Arap tarihçilerinin Yemen'in melik ve tebabiasma isnat ettikleri fetih ve menkıbelere tarihi bir değer atfedilememesi doğaldır. Ye-men'den hareket ederek İran'ı tarumar ettirdikten sonra bir taraftan Çin'e, diğer taraftan İstanbul ve Roma'ya ordular sevketme hayalgü-cünün kolayca uydurup icra edebileceği bir askeri hareket olsa bile, bunun fiilen hareket sahasına konulması imkânsızdır. Yemen hükümdarlarının, gerçekten bu gibi fetihleri olsaydı, İran, Çin, Bizans, Roma ve Mısır tarihçilerinin de, bundan bahsetmeleri gerekirdi. Halbuki, bu milletlere ait tarihi vesikalar ve telif eserlerde böyle bir askeri hareketin gerçekleştiğini andırır hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Arap tarihçilerinin Hasan b. Tuba'm, Tasimlilere karşı Cedîslile-re yardım etmiş olduğu hakkındaki rivayetleri de, tarih nokta-i nazarından bakıldığında, bu mahiyettedir. Şimdiye kadar, ne sair kadim milletlerin tarihlerinde ne de Yemen'de keşfolunan tarihi eserler ve kitabelerde bu rivayetleri destekleyecek hiçbir kayıt bulunamamıştır.

Hükümdarlarından bazıları hakkında mitolojik destanlar rivayet edilen Tebabia padişahlarının sonuncusu olan Zü Ceden zamanında Habeşliler Yemen'i istila ederek bu devlete son vermişlerdir.

Görülüyor ki, Arap tarihçilerinin Yemen devletlerinin tarihte kalış süreleri, hükümdarlarının saltanatları, soyları ve tahta geçiş sıraları hakkında birbirini çürüten rivayetleri, hiçbir tarihi değere sahip değildir. TUBalardan bazılarında isnad edilen temelsiz fetihleri

117 İbn Haldun, II, 53. 116 İbn Haldun, II, 54.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

109

kaydeden İbn Haldûn bile, Yemen'in kadim meliklerinin soylarının çok fazla karışmış ve bunlardan bir çoğunun isimlerinin unutulmuş olduğuna işaret ederek, bu husustaki rivayetlere sahih nazarıyla bakılamayacağım hatırlatmaktan kendini alamamıştır. 119

Güney Arabistan'ın Gerçek Tarihi

Arap tarihçilerinin çelişki, ihtilaf, efsane ve abartılarla dopdolu olan rivayetleri arasında Yemen'in gerçek ve doğru denilebilecek bir tarihini ortaya çıkarmak imkânsızdır. Fakat son zamanlarda keşfedilen birçok kitabe ile kadim Yunan müelliflerinin Arap yarımadasına dair vermiş oldukları

bilgiler, Arap kaynaklarında belirsiz ve meçhul kalmış veya mitolojik bir şekil almış olan noktalan aydınlatmış olduğundan, bu imkânsızlık giderilebilmiştir.

Eski Yunan müelliflerinden Strabon, Plinius, Periblus (?) ve Bat-lamyus'un Yemen bölgesindeki yerleşim yerleri ve sakinleri hakkında bir vesileyle vermiş oldukları bilgiler, bu açıdan daha çok öneme sahiptir. Bu bilgilerden bazıları, Arap tarihçilerinin rivayetleriyle uygunluk arzederken, bazıları çelişirken, kimisi ise Araplara ait tarih ve coğrafya kitaplarında mevcut bile değildir. 120 Arap ve Yunan müelliflerinin verdiği bilgiler ile son çağlarda Yemen'de keşfedilip okunabilen Himyer kitabelerinden anlaşıldığına göre; İslâm'ın doğuşundan önceki asırlarda Güney Arabistan'da Mainîye, Sebeîye ve Him-yerîye adındaki üç büyük devlet ile, Hadarîler, Cebâirîler, Kurîler, Katabîler, Ummanîler ve Zufârîler adındaki bazı küçük emirlikler yaşamışlardır.

Yemen tarihi özellikle son zamanlarda keşfedilip okunan Himyer kitabeleriyle aydınlatılmıştır. Şimdiye kadar keşfedilip okunan kita-

119 İbn Haldûn, II, 44.

120 Yunan müelliflerinin Güney Arabistan'da İkamet ettiklerini söyledikleri Arapların, Yunanca İsimleri Arapça karşılıklarıyla birlikte aşağıdaki gibidir Maînîler (Mainael), Sebeîler (Sabael), Himyerîler (Homeritae), Cebâiler (Gebanitae), Kurîler (Gerraei), Katabîler (Catabanl), Ummanîler (Omanitae), Zufârîler (Sappharitae).

Bu kavimlerden Sebeîler hakkında Arapların verdikleri bilgiler çok eksiktir. Mainll-lerden ise Arap tarihçileri hiç bahsetmemişlerdir. Halbuki Yunanlılar, bunların ticarete olağanüstü İlerlemiş şanlı ve büyük bir kavim olduklarını

açıklamaktadırlar. Kurîler ve Katabîler de böyledir. Yunan müellifleri Güney Arabistan'da Mariaba yani Me'rib, Sabotta yani Şubve, Carnus yani el-Karn, Nascus yani Naşk gibi bazı önemli beldelerden de bahsetmişlerdir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

belerin sayısı iki bini geçmiştir. Bu kitabelerin yardımıyla kadim Ye-men'in Maîn, Naşk, Kam, Şubve ve Zufâr gibi şehirlerin bulundukları bölgeler ve bu şehirlerin harabeleri keşfedildiği gibi, Arap ve Yunan tarihçilerince bilinmeyen bazı beldelerin, kitabelerde görülen isimlerinin yardımıyla kumlar alfanda gömülü harabeleri de keşfedilmiştir.

Arabistan'da tarihi keşiflerin yolu, ilk önce, miladi on sekizinci asrın ortalarında Almanlar tarafından açılmıştır. Bu asrın başından itibaren Mısır ve Kızıl Deniz yoluyla Hindistan'a seyahat eden Avrupalılar, Yemen ve Hadramevt sahillerinden geçerken, yerli halktan memleketlerinde kumlar altında gömülü birçok bina, tarihi eser ve üzerlerinde Yahudiler ile Araplar tarafından okunamayan bir takım kitabelerin bulunduğunu öğrenerek dünyanın batısının irfanını bu durumdan haberdar etmeye başlamışlardır.

<_ />

i. x

t

t « _ »

f

o

h fi ft fl

i n r

«BOBİE S /• t • »• e»

V V V

-1

t t

A

n a fl fi fl

o □ -n

X 2 t i

ı r

v f

in»

HHHNH

\ ><■>(> (<2 £ > t

9 S S

A A * *

on

A A A

Müsned yazısı denilen Himyer yazısının harfleri

İlk kez, Mihâyilis (m.1717 -1791) adındaki bir Alman bilgin, bu bölgelerde keşiflerde bulunarak bahsedilen yazıların okunması gerektiğini ortaya attı. Felsefe ve ilahiyat uzmanı olan Mihâyilis, Tevrat'ın doğu gelenekleri ile coğrafyasına ait bazı ayetlerinin açıklanması hususunda, bu keşiflerden fazlasıyla yararlanılabileceğini iddia ediyordu. Mihâyilis bu fikrini Danimarka kralı V. Frederic'e arzede-rek bu hükümdarı bir bilimsel heyet oluşturarak Arabistan'a göndermeğe ikna etti. Miladi 1757 tarihinde coğrafyacılardan Niebuhr'in başkanlığında oryantalistlerden F.C.Von Haven, doğa tarihi bilginle-

tslâm Öncesi Arap Tarihi

111

rinden Forskal İle ressam Baurenfeind'den müteşekkil bir heyet oluşturuldu. Heyetin doktorluğuna da Doktor Cramer getirildi.

Heyet 1761 yılının başlarında Kopenhag'dan ayrıldı, İzmir ve İstanbul'u ziyaret ettikten sonra 1762 senesi sonlarında Mısır ve Kızıl Deniz yoluyla Yemen sahillerine çıktı. Ertesi sene heyet üyelerinden Von Haven, Mehâ'da; Forskal da Perîm'de vefat etti. Arkadaşlarının aralarından ebediyen yok oluşlarını Yemen'in kötü havasına bağlayan diğer üyeler, araştırmalarına devam edemeyerek Bombay'a gittiler. Fakat bu defa da Baurenfeind yolda, Kramer de Bombay'da vefat etti. Heyetten yalnız reis Niebuhr hayatta kaldı. Avrupa'ya ulaştıktan sonra, seyahatini [anlatan] resimli bir eser yayınladı. Niebuhr, eserinde Yemen dolaylarına dair, gözlemler ve rivayetlere dayanarak önemli bilgiler vermiş, Zufer ve Hudafe beldelerinde ne Arapların ne de Yahudilerin okuyamadıkları bir takım yazıların bulunduğunu belirtmiştir.

On dokuzuncu asrın başlarında Fransız bilgininden Jean-Froço-is Champollion, Mısır hiyeroglifini çözüp okumayı başardıktan sonra, oryantalistlerden Niebuhr'in bahsettiği kitabelerin de çözülmesi merakı uyandı. Alman oryantalistlerden Ulrich Seetzen bu amaçla 1810 tarihinde Yemen'e gitti. Niebuhr'un bahsettiği Hudafe'yi bulamadıysa da Zufâr'da üç kitabeyi keşfetmeyi başardı. Bunlardan ikisinin aslını, üçüncüsünün ise istinsah edilmiş olan kopyasını alarak Mehâ'ya döndü. Burada da beş kitabe keşfedildi.

Seetzen'in bu keşfi Avrupa'da yayılınca, Hindistan'a seyahat eden İngiliz subayları Yemen sahillerinden geçerken karaya çıkarak araştırmalarda bulunmaya başladılar. James R. Wellested adında bir subay 1837 tarihinde Hısn'ı Gurâb kalesinin kalıntılarında bir kaya üzerinde bir takım Himyeri harfleri keşfetti. Wellested'in arkadaşlarından Cruttenden adındaki diğer bir subay da San'a'da ünlü şeddin civarındaki, Me'rib harabesinden getirildiği haber verilen dokuz kadar kitabe buldu.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Almanlar tarafından başlayıp İngilizlerin sürdürdüğü araştırmalar, nihayet Fransızların himmetiyle bereketli bir şekil aldı. Fransız oryantalistlerden Arnaud miladi 1834 yılında Yemen içlerine kadar sokularak 57 kitabe ile San'a'ya döndü. Daha sonra dostlarından Cidde Fransız konsolosu Mösyö Fransa'm teşvikiyle Me'rib harabesinde kazı yapmaya karar verdi. Birçok zorluk ve meşakkate göğüs gererek, Me'rib harabesine kadar gitti. Bedevilerin saldırılarına karşı, hayatını tehlikeye atarak kazılara başladı. Keşfettiği kitabeleri gizlice istinsah edebildi. Fakat iklimin etkisiyle yakalandığı göz hastalığı, kazılan sürdürmesine engel oldu.

Şanssız Arnaud bu şerefli araştırmasından gözlerini kaybetmiş olarak San'a'ya döndü. İstinsah ettiği kitabeleri, dostu Fransel'e gönderdi. Bu zatın çabalarıyla bu değerli vesikalar Paris'de journal Asiatique'de yayınlandı.

Me'rib sedini ilk ziyaret eden Avrupalı, Arnaud olmuştur. Arna-ud'un tasvirine göre, journal Asiatique'de Me'rib sedinin bir de haritası yayımlanmıştır.

Arnaud'nun keşfettiği kitabeler, neşredildikten sonra, bunların çözümü ve okunması için, oryantalistlere uygun bir faaliyet zemini açılmış oldu. Nihayet ünlü oryantalist Auisander 1845 tarihinde bu kitabeleri çözüp okumayı başardı. Yemen tarihinin gelişip bilimsel bir şekil alması bu dönemden başlamaktadır. Auisander'in bu başarısını müteakip, Paris'te Samî Eserleri Topluluğu (Corpus Inscripto-rum Semitorum) adıyla bir bilimsel heyet kurularak bu tür kitabe ve yazıların çözüm ve okunmasıyla uğraşılmaya başlandı.

Fransa Milli Eğitim Bakanı, 1869 tarihinde oryantalist Halevy'yi. Mösyö Arnaud'un yarım bırakmak zorunda kaldığı araştırmanın tamamlanması için görevlendirdi. Halevy, selefine nisbetle daha teçhizatlı olarak Me'rib'e kadar gitti. Keşfettiği 680 kitabe ile geri döndü. Bu kitabeleri her an bedevilerin hücumuna maruz kalmak korkusu altında ve çok büyük bir zorlukla istinsah edebilmişti. Halevy, aynı zamanda, Roma fatihlerinden ünlü Alius Gallus'un vaktiyle geçmiş olduğu Biladu'l-Cevfi de keşfetti. Buradan Nec-rân'a geçti. Main Devletinin başkenti olan Main harabesini buldu. Bu harabede keşfedilen kitabelerde Main hükümdarlarıyla tannla-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

nndan birçoğunun isimleri ve bu devlete ait coğrafi yerler ile kabile isimleri okunmuştur.

Halevy'nin bu önemli keşfinden sonra, tekrar Almanlar yeni heyetler göndermeye başladılar. Edvard Glaser birkaç defa Yemen içlerine kadar sokularak Me'rib harabesinde araştırmalarda bulundu. Glaser bu seyahatlerinde binden fazla kitabe keşfetmişti. Bunlardan bazıları, Yemen tarihine, Me'rib sedinin inşa ve tamirine dair önemli bilgiler ihtiva ediyordu.

Glaser, keşifleri ile araştırmalarının bir sonucu olarak 1890 tarihinde, kadim Arabistan tarihi ve coğrafyasına dair çok değerli bir eser yayınladı. Bunu Habeşistan hakkındaki kitabı takip etti.

Me'rib harabesini ziyaret etmek üzere, bu üç oryantalisten başka, Fransızlardan Hubert, Avusturyalılarından Vlancer isminde iki zat da Arabistan'a girmişlerse de yolculuk esnasında vefat ettiklerinden amaçlarına ulaşamamışlardır. 121 İngilizlerden Hirsch ile Theoder ise Hadramevt dolaylarında bazı önemli keşiflerde bulunmuşlardır. 122

Müsned yazısı denilen (bir yazı ile yazılmış olan) Himyeri kitabelerinden şimdiye kadar keşfolunup okunabilenlerin sayısı 2032'yi geçmiştir. Bunlardan bir kısmı aynen Avrupa'ya nakledilmiş, bir kısmı da fotoğraf ile istinsah edilmiştir. Fransa, İngiltere ve Almanya müzelerine götürülen orijinal kitabelerden bazıları taş, bazıları da levhalar üzerine işlenmiştir.

Himyer yazısı

121 Dussaud, 3 vd.

122 Ency. Br. Ata Araliaz.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Kitabelerin 1032 parçası Edvard Glaser, 686 parçası Halevy, 69 parçası Julius Oiten (?), 56 parçası Tomas Arnaud, 189 parçası da diğer şahıslar tarafından keşfedilmiştir. Halevy ile Julius Oiten'in (?}, keşfettikleri kitabelerden çoğu Main Devleti'ne aittir. Toplamı 2032 ye ulaşan müsned yazısı ile yazılan bu kitabelerden 450 kadarı mükerrerrdir. Bunlar çıkarılınca orijinal yazılar olarak 1560 kitabe kalmaktadır.

Himyer yazısının çözümü ve okunması ile Yemen tarihinin aydınlatılması hususunda Ausiander, Halevy, Mordtmann, Müller, Glaser, Derenbourag ve Hommel gibi büyük oryantalistlerin hizmetleri, gerçekten övülmeye değer. Bunlardan Hommel, Main Sebeiye ve Himyerlilerin dil ve sarfına dair Almanca çok önemli ve de değerli bir eser yayınlamayı başardı. 123

Gerek bu kitabelerden ve gerek eski Arap tarihlerinden anlaşıldığına göre; ilk çağlarda Yemen bölgesi idari olarak bir takım mah-jecflere yani yurtlara bölünmüştü. Her mahfed bir veya bir kaç kasrı ihtiva ediyordu. Kasrlar, etrafları sur ile çevrilmiş olan birer kaleden başka bir şey değillerdi. Liderler (ruesa) yani şeyh, emir veya ve-cih'ler unvan ve mahiyetleriyle bu müstahkem kasrlarda ikamet ediyorlardı. Yemen'in bu idari teşkilatı, Hammurabî Devleti zamanında eski Babil'deki teşkilatın aynıdır.

Orta Çağ'da Avrupa'da baron, kont ve markilerin o muazzam şatoları ne mahiyette idiyse, Yemen'deki şeyh, emir ve vecihlerin kasr-ı lan da o mahiyette idi. şeyh, emir ve vecihler, bu kasrlarda birer derebeyi gibi hareket ediyorlardı. Her mahfed veya kasrın sahibi, o mahfed veya kasr adına izafe edilen zû lafzıyla anılıyordu. Mesela Ğamdân kasrının sahibi Zû Ğamdân, Maîn kasrının sahibi Zâ Main ismiyle anılıyordu. Bütün Yemen bu şekilde birçok

mahfede bölünmüştü. Her mahfed bağımsız bir devlet mahiyetinde idi. Asırların geçmesine rağmen, isimleri bize kadar ulaşabilen mahfed veya ka-srlardan en ünlüleri şunlardır: Gamdan, Telfem, Nâit, Sirvâh, Sel-hîn, Zufâr, Şibâm, Beynûn, Riyam, Berâkiş, Ruvsân, Erbâb ve İm-rân kasırları. Bunlardan bazıları İslâm dönemine kadar varlığını korumuş, Arap şairlerine pek zengin şiirler ilham etmişlerdir.

123 Corci Zeydan, el-Arabu Kdble'l-İslcun, 20-22.

İstdm Öncesi Arap Tarihi

115

Mahfedlerden birinin emiri, bazen birkaç mahfedi idaresi altında topluyordu. Bu şekilde çeşitli mahfedlere hakim olan emire kayl, bu mahfedler ile onlara bağlı olan köy ve mezraların toplam şekline de mahlâf deniliyordu. Mehlaflar bir kaylm yani emirin ülkesi demekti. Mahlaflar, çoğunlukla mahfedlerden en büyüğünün adıyla, bazen de kaylm ikamet etmekte olduğu mahfedin adıyla anılıyordu.

Daha sonra Yemen'de devletler teşekkül ettikten sonra, kasr veya mahfedlerin şehirlere dönüştükleri ve bazen isimlerinin de değiştiği anlaşılmaktadır. Bu nedenden dolayıdır ki ileride görüleceği üzere, Raydan Kasrı yerine Zufâr Beldesi, Selhîn Kasrı yerine Me'rib Beldesi ifadesi yerleşmiştir.

Yemen'deki kayllar yani küçük devletçiklerin emirleri sürekli birbirleriyle çekişme ve mücadele içerisinde yaşarlardı. Hindistan, Habeşistan, Somali, Mısır, Suriye ve Irak arasındaki ticaret, bunların elinde bulunuyordu. Yemen'e giren ticari mallar, kayllar tarafından düzenlenen muhafızlı kabilelerle sevk ediliyordu.

Kayllar arasında komşu mahlâfları, egemenliği altında toplayabilecek güç ve liyakatte bir emir çıktığı zaman kendisini hükümdar ilan eder, diğer mahlefleri de zapt ederek bir devlet kurardı. Bu şekilde kurulan devlet, kurucusunun evlat ve torunlarının liderliği altında çağın gereklerine göre, az çok devam ederdi. Bu şekilde kurulan devletlerden yalnız Himyerilerin isimleri Arap tarihlerinde zikredilmiştir. Main ve Sebe devletleri ise, Yunanca olarak yazılmış olan kitaplar ile keşfedilen kitabelerden öğrenilebilmiştir.

Main Devleti

Son asırlarda, oryantalistlerin keşifleriyle oldukça aydınlanan Main, eski Arap tarihlerine tamamen meçhul kalmıştır. Yakubî, Di-neveri, Taberi, Mesudî, İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Fida, İbn Haldun gibi büyük tarihçilerin eserlerinde, böyle bir devletin varlığından haberdar olduklarını gösterir hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Vaktiyle Yemen'de Main adıyla bir devletin yaşamış olduğu, eski Yunan tarihçilerinin kayıtlarından anlaşılmış, nihayet Himyer kitabelerinin keşfedilip okunması, meseleyi tamamıyla aydınlatmıştır. Vaktiyle Strabon, Yemen'e dair şu satırları yazmıştır: "Arap yanma-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

dasının güney kısmı, dört ulus tarafından paylaşılmaktadır. Bunlardan birincisi Mainiler (Minaei) olup hükümet merkezleri Karn (Car-nus) şehridir. İkincisi Sebeiler (Sasaei)'dir. Bunların da hükümet merkezleri Me'rib (Mariaba) beldesidir. Üçüncüsü Katabiler (Katâbani)'dir. Bunların da hükümet merkezleri Temna beldesidir. Dördüncüsü ise Hadramevtlilerdir (Chatramotitae). Hükümet merkezleri Şubve (Sabatta) şehridir."

Strabon, eserinin diğ er bir sayfasında, Main Devleti'nin Nebatîlerin başkenti olan Petra ile geniş ticari münasebetlerinin bulunduğunu kaydetmiştir. 124 Plinius da Mainililerin etrafı ağaçlık beldelerde ikamet ettiklerini haber vermiştir. Dionious (?) ve Batlamyus gibi müellifler de Mainililerden bahsetmiş, ticaret ve güçlerinin genişliğini abartılı bir şekilde övmüşlerdir.

Kadim Yunan müelliflerinin bu kayıtlarına rağmen, son asırlara kadar, tarihçiler Main'in neresi olduğunu bir türlü belirleyememiş, bu ulusa ait hiçbir tarihi eser ve kalıntı bulamamışlardı. Hatta bazı tarihçiler, Yunanlıların Mina (Minaei) adıyla Mekke civarındaki Mi-na'da ikamet eden halkın kasdedilmiş olduğu sanısında bulunmuşlardı. Fakat ünlü oryantalist Halevy tarafından miladi 1879 tarihinde San'a'nın doğusunda Cevfu Cenubî denilen bölgede Main harabesi keşfedildikten sonra, bütün tereddüt ve şüpheler yok olmuştur. Çünkü bu harabede keşfedilen müsned yazısı ile yazılmış olan kitabelerin birinde, Yunan müelliflerinin vaktiyle haber verdikleri Main ve Berâkeş şehirlerinin isimleri görülmüş, harabeleri de keşfolunmuştur. Halevy, Cevfu Cenubî'de icra ettiği kazılarda 303 kitabe bulmuştu. Bunlardan 79'u Main harabesinden, 154'ü Main civarındaki Berâkiş'den, 70'i de Sevda' harabesinden çıkarılmıştı. Sevda', Yunanlılar tarafından Kdrnâ Arapça eserlerde ise Karn denilen beldenin harabesidir. Halevy, bu seferinde Yunanlıların Nascus dedikleri Naşk beldesi harabesini de keşfetmiştir. Buraya günümüzde Araplar el-Beyda' adını vermektedirler.

Halevy ve Glaser keşfolunan Main harabesinin Yunanlıların haber verdikleri Main Devleti'nin başkenti ve Barâkuş'un da yine bu hükümete ait bir başka yerleşim birimi olduğunu iddia etmektedir-

124 Strabon, III, 355.

ler. Hemdanî'nin KitabıTîklil adlı değerli eserinde Main ile Barâ-kuş'u Cevfu Cenubî'deki mahfedlerin sırasında ve onlarla birlikte zikretmiş olması, bu iddiayı desteklemektedir. 125

Yunanlılar, Main devletinden bahsetmiş oldukları halde, hükümdarlarından hiç birinin ismini zikretmemişlerdir. Bu isimlerle ilgili ancak, keşfolunan kitabeler sayesinde bilgi elde edilebilmiştir. Halevy'nin keşfettiği kitabelerden Main hükümdarlarından bir kısmı ile tanrıların isimleri, halkın gelenek ve göreneklere ve durumları ancak öğrenilebilmiştir. Günümüzde, bu yok olmuş devletin hükümdarlarından 26 sının isimlerini biliyoruz. Bu isimlerden bazıları birbirinin aynıdır. Birbirlerinden ancak lakaplarıyla ayrılabilirlerdir. İsimleri öğrenilen Main hükümdarlarının hangi çağda yaşamış oldukları meselesi, henüz kesin olarak belirlenememiştir. Winckler, Hommel ve Otto Weber gibi Alman bilginlerine göre Main devleti milattan önce on dördüncü asırdan yedinci asra kadar devam etmiştir. Fakat insan doğasının tarihi bilgi bulunmayan surlarda ve kitabeleri çok eski zamanlara isnat etme hususundaki meyli, nazarı itibara alınacak olursa, bu mütalaayı büyük bir ihtiyatla karşılamak gerekir. Alman ekolünün bu kitabeler için kabul ettiği 1500 yıllık geçmiş, şüphesiz çok uzundur. Mainlilerin bu kadar eski bir zamanda kitabeler yazabilecek bir medeniyet seviyesine ulaşmış olmaları uzak ihtimaldir. Diğer taraftan bu kitabelerde Asurlulardan da bahsedilmiş olması, bunların yaşamış olduğu tarihi çok fazla aşağıya indirmeğe de müsait değildir. Rene Dussaud'un tercih etti-

125 Araplar, Yemen'de vaktiyle Main adında bir devletin yaşamış olduğundan haberdar olmamakla beraber, Cevfu Cenubî mıntıkasında Main ve Barakuş adında iki mahfe-din bulunduğunu biliyorlardı. Main Devleti'nin yıkılmasından sonra. Yemen'in uzun süre Himyer melikleri ile Tebabia hakimiyeti altında kalması, bu eski devletin hatırasını unutturmamış olmakla beraber. Main ve Barakuş isimleri ait oldukları kasr-lann enkazıyla birlikte yaşamış, unutulmamıştır. Arap şairlerden Mâlik b. Huraym ed-Dulânî şu:

Beytinde Main'den bahsetmiş olduğu gibi Ferve b. Museyk de ^"•^ O* <i»ll^" ^J"* J-^r jM. J1

Şiirinde Berakuş admı zikretmiştir. Alkame'nin aşağıdaki parçasında ise her iki belde adı zikredilmiştir.

Muller, Die Burgan Und Schlosser Sûdarabiens Nahchdem İklû des Hemedanî, II, 95.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

ği şekliyle Mainililere ait en eski kitabeleri, milattan önce sekizinci asra dayandırmak tarihi hakikate daha yakın görülmektedir. Çünkü Asurlular da bu çağda Mısır'a karşı gerçekleştirdikleri savaşı betimleyen çivi yazısı (cuneiformes) ile yazılan kitabelerinden Aribi adıyla Araplardan bahsetmişlerdir. 126

Muhtelif kaynakların mukayesesinden anlaşıldığına göre; milattan önce sekizinci asırda, Arap yarımadasının güneyinde durum şu şekilde idi: Cevfu Cenubî'de Main Devleti bulunuyor, hükümdarları Karnavû (Karnawou), yani Karn şehrinde ikamet ediyordu. Diğer beldeler özellikle Yaül (Uathyl), Naşk (Nashk), Nişan (Nechan), Hâ-rîm (Harim), Kâmnâ (Kamna) şehirleri de ticaret itibarıyla oldukça önemli merkezlerdi. Bu hükümetin güneyinde

Katâbîler (Catabani-tes), doğusunda Hadramevtliler ikamet ediyorlardı. Ayrı ayrı hükümdarlara tabi olan bu küçük devletler, Mainilerle barış içerisinde yaşıyorlardı. Kuzey batıda ve Ak Deniz ticaret yolu üzerinde bulunan Medyen toprakları da Mainilere bağlı idi. Mainilerin kuzey böl- ^ gelelerinde keşfolunan kitabelerde dinî liderlerinden Levî (Lewi) unvanıyla bahsedilmiştir. Bu ünvan, İbranîlerin (Levi) boyunu hatırlatmaktadır. 127

Mainlilere ait kitabeleri inceleyen Müller'e göre, Mainilerde hükümet verasetle babadan oğula geçiyordu. Bazen ikisinin birlikte devleti yönettikleri de oluyordu. Sebe hükümdarları ilk zamanlarda mekreb unvanıyla anıldıkları gibi; Main hükümdarları da ilk zamanlarda rrdzvâd unvanını taşıyorlardı. Bu unvanların siyasî sultadan ziyade, dinî nüfuz ve kehanet anlamını içeriyor olmaları büyük bir ihtimaldir. Şu halde bu devletin ilk kuruluşunda Mizvâdu Main demek Main hakim ve kâhini demektir. Aynı şekilde, küçük emirlikler zamanında Bâbil'de de Bâtîs tıpkı böyle idi.

Main Devleti tam anlamıyla ticari bir devlet idi. Egemenlik başarısı askeri fetihlere değil, ticari istilaya dayanıyordu. Nüfuzu Ak Deniz, Kızıl deniz ve Basra Körfezi kıyılarına kadar yani hemen hemen bütün Arap Yarımadasını kapsıyordu. Fenikeliler, Nebatîler fetihle-

126 Dussaud, Les Arabes en Syrtc avant L'İslâm, 74.

127 Medyen halkına [peygamber olarak] gönderilen Şuayb (YetihvoTm Uz. Musa ile münasebetini dikkate alanlar; Medyenlilerin dini liderlerinin adlarının İsrailoğullarının Levi boyunun adından almış olmaları ihtimalini ileri sürdürmektedir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

rin yerine ticaretle genişledikleri gibi, Mainliler de ticaret sayesinde nüfuz alanlarını Hicaz'ın kuzey bölgelerine kadar genişletmişlerdi. Vadiu'l-Kura yakınlarında el-Âlâ'da, Safa'da, Havrân'da Mainilere ait bir takım kitabelerin keşfedilmesi, bunların egemen oldukları sınırı gayet güzel göstermektedir.

Main Devletine ait pek çok stel ve kitabe bulunmuş ise de bunların arasında devletin tarihini esaslı bir biçimde aydınlatacak mahiyette yazılar, maalesef, oldukça azdır. Bundan dolayıdır ki bu devletin ne zaman kurulduğu ve ne kadar tarih sahnesinde kalmış olduğunu kesin bir şekilde belirlemek mümkün olamamaktadır. İlk kuruluşlarını milattan on dört asır önceye kadar çıkaranlar olduğu gibi, sekizinci asırdan başlatanlar da vardır. Main devletinin yıkılışına gelince; bunu da Glaser, bazı kitabelerdeki kayıtlara dayanarak, Sebelilere atfetmektedir. Glaser'e göre Sebe hükümdarları henüz mekreb unvanı taşıdıkları bir zamanda, Main Devleti'ni yıkarak Arabistan hâkimiyetini ellerine almışlardır. 128 Fakat devletleri yıkıldıktan sonra da Mainlilerin ticaretlerine devam ettikleri muhakkaktır. Bazı kitabelerde milattan iki asır önce Sebe Devleti döneminde Kürtlerle beraber Mainilerin de isimlerinin görülmesi bu kanaati güçlendirmektedir. 129

Müller, Strabon'un haber verdiği Kârnâ beldesinin Mainilerin son başkentleri olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiaya göre Main şehrinin eski başkent olması icap eder. 130 Kitabelerden anlaşıldığına göre, Mainlilerin lehçesi, Sebelilerin (Himyerilerin) lehçesine çok benziyordu. Her iki milletin kullandıkları harfler birbirlerinin aynıdır. Yalnız müzekker ğaib zamiri Mainlilerde (s) olduğu halde Sebelilerde bu günkü Arapça'da olduğu gibi (h)'dir. Mainliler, bu hususta Samî uluslardan Babillilerle Habeşlilere daha yakındırlar.

Mainlilerin Orijini

Arap tarihçiler bâide kabilelerden sonra, Yemen'de yaşayan kavimleri Kahtân'a nisbet ederek bütün Yemen sakinlerini Kahtânîler-den sayarlar. Bu iddia Sebe ve Himyer devletleri hakkında doğru ol-

128 Glaser, Skizze der Geschichte und der Geographie Arabien, II. 451.

129 Glaser, Skizze der Geschichte und der Geographie Arabien, II, 40.

130 Müller, Die Burgan Und Schbsser Südarabiens Nahchdem İklil des Hemedani II, 58.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

sa bile Mainliler hakkında doğru olmayabilir. Çünkü Main Devleti, Benî Kahtân'a oranla daha eskidir. [Tevrat'ın] Sifru'l-Ahbari'ş-Sâ-nfden Mainlilerin Uzia zamanında tarih sahnesinde bulundukları anlaşılmaktadır. 131 En eski Babil eserlerinde görülen bazı kayıtlar ise, bunların tarihini daha eski zamanlara kadar çıkarmaktadır. Hz. İsa'nın doğumundan 3750 sene önce yaşayan Bâbil hükümdarı Naram-Sîn'e ait olup çivi yazısı ile yazılan bir kitabede Naram-Sîn'in Sina yarımadasındaki Meğân üzerine yürüyerek hükümdarları Ma-nium'u huradan uzaklaştırdığı haber verilmiştir. 132 Main adı milattan 2500 sene evveline ait Bâbil kitabelerinde Mâlik denilen ümmet ile beraber de defalarca zikredilmiştir.

Mâlik kavmi Amâlika olduğuna göre; Mainlileri de Amâlika'dan saymak akla gelebilir. Nitekim, Arap tarihçileri de Kahtanîlerden önce Yemen'in Amelika ile meskûn olduğunu iddia ederler. Bundan başka, Glaser'in de işaret ettiği gibi, kadim Mısırlılar da memleketlerini istila etmeye

gelen Şâsûlan Men veya Ma'n adıyla anmış ve bu isimle Amelika'yı kastetmişlerdir. 133

Fakat, Mainlilerin dinî, siyasî ve toplumsal hayatlarına, hükümdar ve ilahlarının isimlerine dair kitabelerden çıkarılan bilgilere göre, bunları aslen Irak Amelikasmdan yani bedevî Ârâmîlerden sayma ihtimali daha kuvvetli görülmektedir. Tarihen sabit olduğu üzere Hammurabî Devleti'nin kuruluşundan önce Ârâmî bedevileri Arap Yarımadasının yukarı taraflarında oturuyorlardı. Bunlardan bir kısmı, daha sonra Babili istila etmişler ve orada Hammurabî Devleti'ni kurarak Sümerlerin din, devlet sistemleri, yasaları ile ve sair toplumsal yapılarını almışlardı. Son ihtimale göre, Mainlilerin atalarını da bu hayata ortak olan kabilelerin arasında sayıyoruz. Bu kabileler, Sümer ve yarımada'nın diğer asli sakinleriyle karışarak dilleri değişmiş, Araplıkları yok olmuştur.

Irak'ta Hammurabî Devleti yıkıldıktan sonra, Mainliler oralardan çekilerek az çok medeni olan yaşamlarına uygun bir iklim bulmak amacıyla Güney Arabistan'a kadar inmiş, Cevfu Cenubî'ye yerleş-

131 Tevrat (Sifru'l-Ahbari's-Sânî el-Ashâh), 26. sayı.7.

132 Manlum İfadesinin sonundaki (m) tenvin içindir. King, 158.

133 Brusgsch, History of Egypt under the Pharaohs, I. 268.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

121

inîşlerdir. Yeni yurtlarına yerleştikten sonra, Irak'ta olduğu gibi kasrlar, mahfedler kurmuş, yörenin gereklerine uygun olarak ticarete koyulmuşlardır. Ticarî hesaplarını veya siyasî

haberleşmelerini kaydetmek için, ticarî ilişkide bulundukları Fenikelilerin ebced harflerini kullanmaya başlamışlardır. Mainlilerin Fenike harflerini kabul etmelerine neden olan etmen, şüphe yoktur ki, bu harflerin çivi yazısına oranla daha kolay ve daha yaygın olmasıydı. Mainliler Fenike harflerini aldıktan sonra, bu harfler zamanla değişip dönüşmüş, nihayet mûsned yazısı denilen Himyer yazısı doğmuştur. Se-beilerle Habeşlilerin yazılan da, daha sonra Mainlilerin bu yazısından alınmıştır.

Mainliler, Yemen'e yerleştikten sonra, dilleri tekâmül yasalarına uygun olarak genişleyip gelişmiş ise de Babil lehçesiyle olan eski ilişki tamamıyla yok olamamıştır. Örneğin Babillilerde olduğu gibi, Mainlilerde de ğaib zamiri (s) olarak kalmıştır. Arapça'da onun evi anlamına (beytuhu) denildiği halde, Main lehçesinde bu anlamda (beytus) deniliyordu. Samî dillerinden yalnız Habeş lehçesinde (s) harfi ğaib zamiri olarak kullanılmaktadır. Bu da Mainlilerle Habeş-liler arasında var olan eski münasebetin bir göstergesidir.

Irak Amelikası ile Mainlilerin köken itibarıyla bir olduklarına, her iki kavme ait isimler arasındaki benzerlik de kesin bir delildir. Hammurabî Devleti hükümdarlarına ait isimlerle, inanç esasları, ibadetlerinin şekilleri arasındaki benzerlik de ayn ayrı birer kanıttır. Her halde, Mainlilere ait keşfolunan kitabelerdeki hükümdar ve tanrı isimleri, bunların köken itibarıyla Fırat'ın batısında ikamet eden Ârâmî bedevilerinden oldukları ihtimalini güçlendirmektedir.

Main Devleti Hükümdarları

Güney Arabistan'da Main adında bir devletin bulunduğunu haber veren kadim Yunan tarihçileri, bu devletin hükümdarlarından hiç birinin ismini kaydetmemişlerdir.

Yemen'de, böyle bir devletin varlığından bile bahsetmemiş olan Arap tarihlerinde ise, doğal olarak hükümdar adı aramak abestir. Fakat on sekizinci asırdan beri Güney Arabistan'da gerçekleşen keşifler ve araştırmalar sonucunda elde edilen kitabelerde, Main devleti hükümdarlarından bir kısmının isimleri bulunabilmiştir. Günümüzde bu devletin hükümdarla-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

ndan 26 sının ismini biliyoruz. Bu isimlerden bazıları birbirinin aynıdır. Fakat Mainliler, hükümdarlarını bu gün bizim de kullandığımız fatih, nasır, gazi... gibi övgü içeren sıfatlarla anmış oldukları için birleşik isimler, birbirlerinden lakaplarla kolayca ayrılabilir.

Kitabelerden çıkarılan Main hükümdarlarının isimlerini, aralarındaki benzerliğe göre aşağıda sunuyoruz:

134 Müller, Die Burgan Und Schlosser Südarabiens Nahchdem İklü des Hemedanî, II, 66; Huart, History Des Arabes, I, 56.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

123

Sebe Devleti

Arap tarihçiler Sebe adını müphem olarak kullanmışlardır. Ancak bu ifade ile Sebe Devleti'ni veya Sebe halkını kasdetmiş oldukları şüphesizdir. Mesudî, Sebe'nin 484 sene saltanat sürdüğünü, bundan sonra da devletin Himyer'lilere geçtiğini yazarken bu anlamı kastettiği kuşkusuzdur. 135

Yunanlılar da Yemen dolaylarında Mainiler, Sebeiler, Katâbani-ler ve Kuriler gibi ulusların ikamet ettiklerini

kaydettikleri halde Sebe hükümdarlarının isimlerine dair bir şey aktarmamışlardır. Yalnız Strabon, Sebeilerin toplumsal ve ekonomik durumuna dair çok az bilgi vermiş, hükümet merkezlerinin Maryaba yani Me'rib beldesi olduğunu söylemiştir. Sebeilerin orijini, tarihen kesin bir şekilde çözülememiştir. Araplar, Sebelilerin (Kahtân)'dan türediklerini iddia eder ve bunlara Arab-ı Muarrebe adını verirler. Arap tarihçilerine göre; Kahtan, Yemen'de ikamet edenlerin en büyük atası idi. Fakat Kahtanîlerin Yemen'e nereden gelmiş olduklarına dair Arap tarihlerinde açık bir kayıt bulunmamaktadır. Yalnız Kahtanilerin Arapça'yı Yemen'e girdikten sonra, asli sakinlerden yani Arabu Âribe'den öğrenmiş oldukları açıklanmıştır.

Arap tarihçilerinden bazıları Kahtan adıyla Tevrat'da Samîoğul-lanndan biri olarak gösterilen Yaktân arasında bir münasebet görmüş, Kahtan ifadesinin Yaktan kelesinin Arapçalaşmış hali olduğunu varsaymıştır. Doğal olarak, bu iddianın doğruluk derecesini tahkik etme imkânı yoktur. Muhtemel ki Sebe halkı başlangıcı tayin edilemeyen bir zamanda Yemen'e gelerek Mainililer civarında yurt tutmuş, gerek bunlarla ve gerek Arap Yarımadasının diğer sakinleriyle karışarak din, adet ve dillerini aynen almışlardır.

Milattan önce 979 veya 862 tarihinde vefat eden İsrailoğullan hükümdarı Hz. Süleyman ile Sebe melikesi arasındaki ilişkiye dair kutsal kitaplardaki bilgiler, Sebe devletinin tarihini bu asra kadar çıkarmaktadır. Keşfolunan kitabeler ve diğer tarihi eserlerden de Sebelilerin milattan önce sekizinci asırda, bir devlet halinde yaşadıkları anlaşılmaktadır.

135 el-Mesudî, Murûc, I, 193.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Yemen'in en yakın komşusu Habeşistan olduğuna göre, kadim Yemen halkıyla Habeşliler arasında bir münasebet aramak anlamsız görülemez. Çok eski zamanlarda bile, Yemenliler ile Habeşliler, birbirlerini tanıyor, ticari münasebetlerde bulunuyorlardı. Hatta, bu iki bölgenin iklim ve ticari ilişkilerini dikkate alan birçok eski coğrafyacı, Yemen dolaylarını da Etiyopya'dan saymışlardır. Yemen'deki Kahtanileri, Habeşlilerden bir grup saymak o kadar uzak bir ihtimal değildir. Habeşlilerden bir kısım halk, Babu'l-Mendeb yoluyla Ye-men'e geçerek oraya yerleşmiş, zamanla Araplaşarak bir devlet kurmuş olmaları imkân dairesinin dışında değildir. Esasen Habeşlilerin de Samî uluslardan oldukları şüphesizdir. Muhtemelen çok eski zamanlarda, bir kısım Samîler, Mısır'ın doğusundaki sahra yoluyla Habeşistan'a inmiş ve Habeş halkını oluşturmuşlardır. Yahut Habeşlilerin aslı Şasu denilen Mısır Amelikası'dır. Mısırlılar, Şasu Amelikası'nı [ülkelerinden] uzaklaştırdıkları zaman onlardan bazı kabileler Habeşistan'a inerek oraya yerleşmiş olabilirler. Bu kabileler Habeşistan'da çoğaldıktan sonra, bazıları Babu'l-Mendeb boğazından, zaman zaman Yemen'e geçmiş, iyice güçlendikten sonra orada devletler kurmuşlardır. Tuba' ve Himyer lafızlarının orijin olarak Hebeşçe olmaları da bu nazariyeyi desteklemektedir. 136

Sebelilerin orijinleri ne olursa olsun, şurası kesindir ki bunlar Yemen'e geldikten sonra büyük bir devlet kurmuş, ticarete çok fazla ilerleme göstermişlerdir. Asur hükümdarlarından II. Sargon (mö. 721-705)'a ait bir kitabede, kendisine cizye veren ulus ve hükümdarlardan bahsedilirken, Musiri hükümdarı Firav, Arabi melikesi Şemsiye, Gazza hükümdarı Eserhânû isimlerinin yanında bir de Ye-samara es-Sebe' (İtamara le Sabeen) adı zikredilmiştir. 137 Kusrev a-bâd Kitabesi'ndeki bir kayıt, milattan önce sekizinci asırda Ye-men'de Sebe Devleti'nin var olduğunu ispat eder. Çünkü Me'rib'de keşfedilen kitabelerde de Yesamara ismi görülmüştür.

Asurlulann bu kitabesinde Sebe hükümdarlarının
İl.Sargon'a cizye verdiğinin yazılmış olmasından Sargon'un
Arabistan'ı baştan başa fethederek Yemen'e kadar inmiş
olduğu sonucunu çıkarmağa

136 Corci Zeydan, el-Arab Kablele'l-İslam.

137 Müller, Die Burgan Und Shtosser Südarabiens
Nakchdem İklü des Hemedanl II, 36.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

125

gerek yoktur. Esasen, Yemen'in Sargon tarafından feth ve
istila edilmiş olduğunu destekleyen hiçbir tarihi vesika
bulunamamıştır. Se-be Devleti, Fenikeliler gibi ticari bir
devlet idi. Güney Arabistan ticareti de bunların elinde
bulunuyordu. Yemen'den çıkan ticaret kabilelerinin Güney
Arabistan yoluyla Akdeniz sahillerine ve özellikle o
zamanlarda oldukça önemli bir ticaret çıkışı olan Gazza'ya
geçebilmeleri için, bütün bu yörelere hakim olan
Sargon'dan izin almak gerekiyordu. Sebe hükümdarlarının
Asurlulara cizye vermesi bu izni alabilmek için olmalıdır.

Son zamanlarda Me'rib ve Sirvah'da keşfolunan tarihi
eserlerden Sebe hükümdarlarından birçoklarının isimleri
öğrenilmiştir. Kitabelerde okunan isim ve lakapların
karşılaştırılmasıyla, Sebeli-lerin önceleri sıradan bir emirlik
veya kehanet kurarak bu çekirdekten daha sonra büyük bir
devlet çıkarmış oldukları sonucuna varılmıştır.

Fakat Sebe Devleti'nin bu genişlemesi, Romalıların veya
İslâm sonrasında Arapların yaptıkları gibi, fetih ve istila
yoluyla olmamıştır. Çünkü Sebe, fatih bir devlet olmayıp,
ticari bir devlet idi. Sebe hükümdarlarına ait kitabelerde
Mısır ve Asur hükümdarlarının kitabelerinde olduğu gibi

"fethettim, galabe çaldım, cizyeye bağladım, ganimet aldım" gibi ifadeler görülmez. Sebe kitabeleri, aksine "inşa ettim, vakfettim, tamire çalıştım..." gibi cümleler içermektedir. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, Sebeliler servet ve ticaretle ilerledikçe komşu mahfed ve mahlâfıı tedricen kendilerine katılmış ve böylece büyük bir devlet meydana gelmiştir.

Herhalde, Mainliler gibi Kahtaniler de önceleri Ezvâ veya Asha-bu Mahfed halinde yaşamış, Zû Sebe', San'a'nın doğusundaki Sir-vâh'ı aldıktan sonra kutlanmış, diğer mahfetler de kendisine iltihak etmişlerdir. Sebe hükümdarları, Mainlileri ortadan kaldırıncaya, nüfuzları büsbütün artarak önce Sirvâh'ı ve daha sonra Me'rib'i başkent edinmişlerdir.

Şimdiye kadar keşfolunan kitabelerden, Sebelilerin başlıca dört dönem geçirmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemler, hükümdarlara verilen lakap ve ünvanlarla ayrılmaktadır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

1. Birinci dönemde hükümdarlara Sebe Mekrebi denilmiştir.
2. İkinci dönemde bu unvan Sebe Meliki şeklini almıştır.
3. Üçüncü dönemde hükümdarlık lakabına, daha sonra Zujjâr adını alan ve o zamanda Yemen'in en büyük mahfedlerinden olan Reydân ismi de ilave edilerek Sebe ve Reydân Meliki şekline getirilmiştir.
4. Dördüncü dönemde ise hükümdarlara Sebe, Reydân, Hadra-mevt...vd. Meliki denilmiştir.

Kitabelerden elde edilen bilgilerle Arap tarihlerinin aktardıkları rivayetleri bağdaştırmak için, bu dört dönemi ikiye ayırmak uygun görülmüştür. Hükümdarların Sebe

mekrebi veya Sebe meliki ünva-nmı taşıdıkları ilk dönem, Arap tarihçilerinin Sebe dedikleri devlete denk düştüğünden, bu dönem Sebe Devleti adı altında ele alınacaktır. Hükümdarların lakaplarına Reydân, Hadramevt ve diğer isimleri ilave ettikleri son iki dönem ise Arapların Himyer adını verdikleri devlete denk geldiği için bu iki dönem de Himyeriye ve Tebabia adı altında ele alınacaktır.

Sebe Devleti

Sebe Devleti'nin ilk kuruluşunu kesin bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Asur hükümdarı Sargon'a cizye verdiği kitabelerden anlaşılan Yese'amer, her halde bu devletin ilk hükümdarı değildir. Tevrat'ta ve Kur'an'ı Kerimde Hz. Süleyman zamanında yani milattan önce dokuzuncu asırda Sebe melikesinden bahsedilmiş olduğu görülmektedir. Eğer kutsal kitaplardaki Sebe, Yemen'deki Sebe ise, bu devletin dokuzuncu asırda var olduğunu kabul etmek gerekir. Milattan önce sekizinci asra ait Asur kitabelerinde Sebe hükümetinden bahsedilmiş olması dikkate alındığı taktirde, Sebe Devleti'nin kuruluşunun başlangıcım milattan önce dokuzuncu asrın ortalarına kadar çıkarmak gerekir.

Şimdiye kadar keşfolunan kitabelerde, bu devlet hükümdarlarından 27 kadarının isimleri öğrenilebilmiştir. Bunlardan on beşi mekreb ve on ikisi meiifc'dir. Mainlilerde olduğu gibi Sebelilerde de hükümdarlık irsi idi. Olağan durumlarda, babaya çoğunlukla oğlu halef olurdu.

tslâm Öncesi Arap Tarihi

127

Sebe hükümdarlarının kendilerine mahsus ve Main devleti hükümdarlarından ayrı bir takım lakap ve unvanları vardı. Keşfolunan tarihi eserlere göre, beşe ulaşmış olan bu unvanlar şöyledir:

1. Vâtîr
2. Beyyîn
3. Zarih
4. Yuhnam
5. Yenûf

Bu beş ünvandan ilki büyük, ikincisi seçkin, üçüncüsü şerefli, dördüncüsü ihsan eden, beşincisi ise ulu anlamına gelmektedir. Kitabelerde adlan okunan mekrebler şunlardır:

1. Yese'amer
2. Zemer Ala
3. Yede' iyi b. Zemer Ala
4. Sumhuala Yenûf b. Yede' iyi b. Zemer Ala
5. Kereb iyi Vâtîr b. Sumhuala Yenûf b. Yede' iyi
6. Yese'amer Beyîn b. Sumhuala Yenûf
7. Sumhuala
8. Yese'amer Vâtîr b. Sumhuala
9. Yede' iyi b. Zerah b. Yese'amer Vâtîr b. Sumhuala
10. Sumhuala Yenûf b. Yede' iyi b. Zerah
11. Yese'amer Vâtîr Sumhuala Yenûf b. Yede' iyi b. Zerah
12. Yede' iyi Beyîn b. Yese'amer

13. Sumhuala Yenûf b. Yese'amer

14. Kereb İyi Beyîn

15. Zemer Ala Vâtîr b. Kereb İyi

On beşinci mekreb olan Zemer Ala zamanında mekreb unvanı yerine melik lakabı kullanılmış olup bu durum, on ikinci ve sonuncu hükümdar olan Yerim Eymen zamanına kadar devam etmiştir. İsimleri kitabelerde okunan Sebe melikleri ise şunlardır:

1. Sumhuala Zerih

2. İlî Şereh

3. Kereb İyi

4. Yese'amer

İslâm Öncesi Arap Tarihi

5. Kereb İyi Vâtîr

6. Yede' İyi Beyîn

7. Veheb b. İyi Yâhûz

8. Kereb İyi Vâtîr Yuvehneam

9. Veheb İyi

10. Ânmârom Yûhâmîn

11. Zemer Ala Zareh

12. Neşe' Kerib Yûhâmîn

13. Vâtlrom Yûhânîm

14. Yekrob Malik Vâtîr

15. Yerim Eymen

Sebe Devleti'nin mekreb ve meliklerin idaresinde olmak üzere yedi asrı geçen bir süre tarih sahnesinde kaldığı tahmin edilmektedir. Bu hususta yetkin bir şekilde araştırmalarda bulunan Glaser'e göre, bu devlet Sebe adı altında milattan önce 115 tarihine kadar devam etmiş ve belirtilen tarihten itibaren, hükümdarlar Sebe ve Rey-dân hükümdarları unvanı almışlardır. Bir başka ifade ile Himyer Devleti başlamıştır. 138

Tarih sahnesinde kalışı yedi asrı geçen, Sebe Devleti'nin tarihi hadiselerine dair, ne Arap tarihlerinde, ne de keşfedilen tarihi eserlerde esaslı bilgiler mevcut değildir. Yalnız bu devletin de, Main devleti gibi, ticari bir devlet olduğu muhakkaktır. Muhtemelen gelecekte keşfedilecek tarihi eserler ve kitabeler, bu güne kadar karanlıkta kalan bu asırları az çok aydınlatabilecektir.

Araplar arasında oldukça yaygın olan rivayete göre, Yemen devletinin yıkılışı nedeni, Me'rib Seddi'nin yıkılışı, yani Arim Seli hadisesidir. Arap tarihçilerine göre Yemen Arapları, Arim Seli'nin gerçekleşmesine ve Me'rib Şeddi adıyla bilinen barajın yıkılmasına kadar Yemen ve Hadramevt bölgelerinde ikamet etmişlerdi. Fakat şeddin yıkılacağını görünce, büyük bir selin gerçekleşmesinden ve kıtlıktan korkarak yurtlarını terk etmiş, kabile ve batınlarına göre, çeşitli memleketlere dağılmışlardır. Bunlardan Gassanoğullan Suriye'ye, Lahmîler Irak'a, Evs ve Hazrecoğullan Yesrib'e, Ezdoğullan Minâ'ya, Huzaa kabilesi de Mekke'ye çekilmişlerdir.

İ38 Glaser, Die Abessiner inArabien und Afrika (1895 ?), 30.

Yemen Sebelilerine alt eski sikkeler

Öyle anlaşıyor ki, bu devlet tedricen güç dayanaklarını kaybetmiş, Arim Seli'nin gerçekleşmesi ise, büsbütün yıkılmasına neden olmuştur. Sebe Devleti, Hindistanla, Habeşistan, Mısır, Suriye ve I-rak arasındaki ticareti Mainlilerin elinden almış, bu sayede oldukça fazla nüfuz ve güç kazanmıştı. Milattan önce ikinci asırda bu ülkeler arasındaki ticarî münasebeti sadece Sebeliler idare ediyorlardı. Hindistan ve Habeşistan'dan Arap Yarımadası sahillerine getirilen ticarî maddeler Sebeliler tarafından oluşturan kabilelerle Mısır, Suriye ve Irak'a naklediliyordu. Bu sayede Sebelilerin ülkesi mamur olmuş, servetleri artmış, egemenlikleri Arap Yanmadasmca tanınmıştı. Fakat, ticaret yolu karadan denize dönünce, Sebeliler de zayıflamış ticaret güneyden denize daha yakın olan Reydân sakinlerinin ellerine geçmiştir.

Sebelilerin bir kolu olan ve Himyerliler denilen Reydân ahalisi, yavaş yavaş nüfuzlarını genişletmiş, ya Sebelilere galip gelme veya onlarla birleşmek suretiyle büyük bir devlet kurmuşlardır. Bu büyük devletin hükümdarları bazen Me'rib'de bazen de Reydan'da yani Zufâr'da ikamet ediyorlardı. Daha sonra hükümet merkezi büsbütün Zufâr'a nakledilmiştir.

Sebeliler, önceleri Şirvan'da ikamet ediyor, reisleri de Zu Sirvâh unvanıyla anılıyordu. Devlet kurulduktan sonra Me'rib şehrini inşa ederek hükümet merkezi haline getirmişlerdir. Bu tarihten itibaren, reisleri Sebe Mekrebi unvanıyla anılmıştır. Daha sonra nüfuz ve güçleri artınca,

hükümdarlarının mekreb unvanı da melik unvanına dönüşmüştür.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Me'rib şehrinin inşasından sonra geçen iki dönem ki -ilkinde hükümdarlar mekreb ikincisinde melik unvanı taşımışlardır- asıl Sebe devleti demektir. Hükümdarlar, Sebe ve Reydân Melikive Sebe, Reydân, Hadramevt vd... Meliki unvanı aldıkları zamandan itibaren de Himyer dönemi başlamıştır.

Himyer Devleti (MÖ.115-MS.525)

Arabistan tarihinde çok önemli bir yer işgal eden Himyeriler, Sebelilerin bir koludur. Sebe Devleti'nin başkenti Me'rib'den Rey-dân'a yani Zufâr'a aktarıldıktan sonra bu devlet Himyer adını almış, milattan önce 115 tarihinden milattan sonra 525 tarihine kadar yani 640 sene tarih sahnesinde kalmıştır. Arap tarihçilerinin Himyer'i Sebe'nin oğlu saymaları, Yunan müelliflerinin de Himyerilerden ancak milattan yirmi yıl önceki hadiseler sırasında bahsetmiş olmaları, bunların Sebelilerin bir kolu olduğu iddiasını güçlendirmektedir. 139

Himyeriler önceleri Reydân'da oturuyor, reisleri Zu Reydân unvanını taşıyordu. Sebelilere galip gelmeleri veya onlarla birleştirmelerinden sonra, Yemen saltanatı bunlara geçmiş, hükümdarları da bu tarihten itibaren, Meliku Sebe ve Zu Reydân ünvanıyla anılmıştır. Daha sonra Hadramevt ve sair yerler de hâkimiyetlerine geçince, hükümdarların lakaplarına bu isimler de ilave olunmuştur.

Himyeriler, Sebe Devletine nisbetle, fatih devletler arasında gösterilmektedir. Himyer hükümdarları arasında, Arabistan'da birçok yer fetheden, İranlılar ve Habeşlilerle savaşan hükümdarlar bulunmaktadır. Altıyüz kırk sene kadar tarih sahnesinde kalan Himyer Devleti, zaman olarak

birbirine denk iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönemde hükümdarlar Sebe ve Reydân Meliki unvanını taşıyorlardı. Bunlar Himyer hükümdarlarının birinci tabakasını oluşturdu 1 rurlar. İkinci dönemde ise hükümdarlar, Sebe ve Reydân ve Hadra* mevt meliki lakaplarıyla anılmışlardır. İkinci tabakayı teşkil eden bu devir hükümdarları Şemer Yaruş (Chamir Youhair'ich) zamanından (m. 274-281) itibaren başlar. Şemer Yaruş birinci tabakanın son ve ikinci tabakanın ilk hükümdarıdır.

139 Sprenger, 78.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

131

Fakat birinci tabakanın ilk hükümdarının kim olduğunu kesin olarak tayin etmek mümkün olamamaktadır. Gerçi Arap tarihlerinde bazı isimler görülüyorsa da, ihtilaflar ve çelişkilerle dolu olan bu gibi kayıtlara çok fazla güvenilmez. Tarihi eserler ve sikkelerde görülen hükümdarların ise ne zaman iktidara geldikleri ve saltanat süreleri açık olarak belli değildir. Bununla beraber Himyeriler hakkında çok önemli araştırmalarda bulunmuş olan Glaser, Arap ve Yunan tarihleriyle keşfolunan kitabelerde görülen hükümdar isimlerini karşılaştırarak birinci ve ikinci tabaka hükümdarlarının isimleri ve saltanat müddetlerini içeren bir çizelge düzenlemiştir. Bu çizelgeye göre ikinci tabaka hükümdarları Arapların Tebabia dedikleri hükümdarlara uygunluk göstermektedir. Yine Arap tarihçileri ve özellikle Corci Zeydan tarafından tarihi hakikatlere az çok yakın görülen bu çizelgeyi aşağıda aktarıyoruz:

Himyerilerden Birinci Tabaka Hükümdarları

Sebe ve Reydân Hükümdarları (m.ö. 115- m.s. 275)

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Himyerilerden ikinci Tabaka Hükümdarları

Sebe ve Reydân ve Hadramevt melikleri (m. 276-525)

Bu cetveldeki birinci tabaka hükümdarları, Arap tarihlerinde görülen Tebabia'dan önceki Yemen hükümdarlarına denk düşmüştür. İkinci tabaka hükümdarları ise Tebabiadır. Çünkü Arap tarihçileri de Tebabia dönemini, Hadramevt ve şehrin çevresine hâkimiyetle ayırmışlardır. 140

Yeni Arap tarihçilerden Corci Zeydân, Arap ve Yunan eserleriyle keşfedilen tarihi vesikaların tetkik ve karşılaştırılmasına dayanan bu cetveli doğruya daha yakın saymaktadır. 141 Fakat bu cetvel, birçok açıdan eski Arap kaynaklarına muhaliftir. Arapların, Himyer ve Tebabia hükümdarlarına ait zikrettikleri isimleri, bu cetveldeki isimlerden daha çoktur. Bunun sebebi de, Arapların, bu hükümdarlar zamanında şöhret kazanmış olan bazı akyal ve ezva isimlerini de Yemen hükümdarları arasına dahil etmiş olmalarına dayandırabiliriz.

Himyerilerin az çok fetihlerde bulundukları kesin ise de Arap tarihçilerinin bunlara özellikle tebabiadan bazılarına isnat ettikleri ci-

140 el-Mesudî, Murucu'z-Zeheb ve Meadtnu'l-Cevher, I, 208.

141 Corci Zeydan, el-Arab Kable'l-İskun, 123.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

hangirane fetihlerinin abartılardan uzak olmadığı şüphesizdir. Çünkü şimdiye kadar bu rivayetlerin doğruluğunu az çok destekleyebilecek hiçbir vesika bulunamamıştır. Daha önce görüldüğü gibi, Arap tarihçilerine göre, Tebabianın en ünlü hükümdarı Şemer Yaruş'dur. Kitabelerde adı Chamir Youhair'ich şeklinde kaydedilmiş olan bu hükümdar daha önce görüldüğü üzere, eski Arap tarihlerinde birçok parlak fetihlerin kahramanıdır. Es'ad Ebû Kereb, Hasan b. Tuba' hakkında Arap tarihçilerinin kaydetmiş oldukları menkıbeler de aynı mahiyettedir.

Arap tarihçileri, kutsal kitaplarda Hz. Süleyman ile münasebette bulunduğu haber verilen Sebe melikesinin de Tebabia'dan Hud-hâd veya Yeşruh b. Hâris'in kızı olduğunu iddia ederler. Fakat bu iddia, tarihi realitelerle banştırabilecek durumda değildir. Çünkü Hz. Süleyman milattan sekiz buçuk asır önce yaşamış, Tebabia ise miladi üçüncü asrın son yansından itibaren tarih sahnesine çıkmıştır. Bahsedilen Belkis de miladi 330-345 senelerinde hükümdar olmuştur. O halde, daha önce zikrettiğimiz gibi, kutsal kitaplarda Hz. Süleyman ile münasebette bulunduğu haber verilen meliklerinin Tebabiadan değil eski Sebe hükümdarlarından olması gerekir.

Yemen'de Habeşliler

Yemen ile Habeşistan arasındaki münasebet oldukça eskidir. Eski müellifler de bu iki kıtayı aynı bölgeden saymışlardır. Hatta Sa-lit (?) ve Ritter gibi tarihçiler daha ileri giderek Habeşistan'ı Samî ulusların beşiği saymışlardır. 142 Fakat bu iddia kabul görmemiştir. Aksine tarihçilerden bazıları Habeşlilerin tarihten önceki bir dönemde Yemen'den karşı tarafa (Afrika'ya) geçen Araplar oldukları kana-atindedirler. Habeş ve Himyer dilleri ile yazılan arasındaki benzerlik bu son iddiayı desteklemektedir.

Ancak, Sebeliler Habeşistan'dan Yemen'e geçmiş oldukları taktirde de dil ve yazılan arasındaki benzerlik izah olunabilir. Eski bir tarihte Habeşistan'dan Yemen'e geçen Sebeliler, Arap Yanmadasm-da bir devlet ve bir medeniyet kurmakla beraber, eski vatanlarıyla ilişkilerini kesmelerini gerektiren bir neden yoktur. Habeşistan'da

142 Renan, L'histoire des Langues Semitiques, I, 306.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Becâ adındaki bölgede keşfolunan ve milattan önce altıncı aşıra ait olduğu anlaşılan bir kitabenin Yemen'den Habeşistan'a hicret edenler tarafından yazılmış olduğu anlaşılmıştır. 143

Bununla beraber, Yemenlilerin mi Habeşistan'dan geldikleri yoksa Habeşlilerin mi Yemen'den göçmüş oldukları meselesi henüz tam olarak halledilememiştir. Muhtemelen gelecekte keşfedilecek, tarihi eserler, tarihin bu karanlık noktasını aydınlatacaktır. Yalnız Yunanlılar ve Süryanîlere ait eserlerden Hristiyanlığın yayıldığı ilk zamanlarda, Habeşlilerin Yemen'deki Sebe Devleti'nin zayıflaması ve çeşitli devletçiklere bölünmesinden faydalanmak istemiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu esnada Habeşliler güçlü dönemlerinde bulunuyorlardı. Hükümet merkezleri Axom şehriydi.

Sanıldığına göre, miladi birinci asırda Habeşlilerden bir grup, Ye-men'in güney sahillerine ve Mehra taraflarına çıkmış, Himyerilerle çarpışmışlardır. Fakat Arap tarihlerinde Habeşlilerin bu gibi saldırılarına ait hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Arap tarihçileri yalnız miladi altıncı asırda ve Zü Nüvâs zamanlarında Yemen'in Habeşliler tarafından fethedilmiş olduğundan bahsetmişlerdir. Halbuki keşfedilen bazı tarihi eserlere göre, Habeşliler daha miladi

ikinci asrın başlarında Yemen sahillerine saldırmaya başlamışlardır. Habeşlilerle Yemenliler arasında miladi ikinci asırdan önceye ait olan ilişkiler, kesin vesikalarla ispatlanmış değildir. Fakat Adulis da yani Zila'da keşfolunan bir kitabede Necaşî'nin miladi ikinci asrın başlarında Yemen sa^ hillerini istila ettiğinden açıkça bahsedilmiş olduğu görülmektedir. 144

Diğer bazı tarihi eserlere göre de miladi üçüncü asrın sonlarında diğer bir Necaşî, Yemen ve Tihâme'nin bazı kısımlarını fethederek Habeşistan ile Arap Yarımadası arasındaki ticareti kolaylaştırmıştır. Fakat çok geçmeden Himyeriler bunları Yemen'den uzaklaştırmayı başarmışlardır. Elli sene sonra, Habeşliler daha büyük bir kuvvetle Arabistan'a geçmiş bu defa bütün Yemen bölgesini fethetmişlerdir.

Habeşliler, bu son başarılarını ve Yemen'deki fetihlerini içeren Ar xonm'da Yunanca bir takım kitabeler yazdırmışlardır. Bu kitabeler*

143 Glaser, Abessiner in Arabien, 13.

144 Necaşî, Habeş lehçesine ait Necûs kelimesinin Arapçalaşmış halidir. Habeşçe'de Ne-cus melik ve hükümdar demektir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

135

de Necaşî'nin Axonm, Himyer, Reydân, Etopya, Sebe ve Zila' hükümdarı lakabıyla anılmış olduğu görülmektedir. 145

Miladi dördüncü asrın ortalarında Habeşlilerle Himyeriler arasında birçok savaş meydana gelmiştir. Bu savaşlar, bazen

bir tarafın bazen de diğer tarafın lehinde sonuçlanmıştır. Himyerilere ait keşfolunan tarihi eserlerde Habeş necaşilerinden el-Ulâ İskendi'nin ismi görülmektedir. el-Ulâ İskendi miladi 340 tarihinde yaşayan Himyer hükümdarı Hudhâd ile savaşmıştır. el-Ulâ İskendi miladi 340-348 tarihine kadar hükümlan olan el-Ula Umeyde'ye halef olmuş, bu da Hudhâd ve Belkis ile savaşmış ve miladi 340 tarihinde Roma imparatoru Kostantinus'un emri ve izniyle Yemen fethedilmiştir. Kostantinus, Arabistan'da Hristiyanlığın yayılmasını kolaylaştırmak için Habeşlileri Yemen'in fethine teşvik etmiştir. Habeşistan bu tarihten kısa bir süre önce, Frumentus Sâmeveh adında bir Romalının gayretiyle Hristiyanlığı kabul etmişti. Frumentus Sâmeveh miladi 354 tarihinde Axonm'da piskopos olarak bulunuyor

El-Ula Umeyde'den sonra Yemen ve Habeşistan'da onun evlatlarından Azanas yani Uzeyne ve Sazanas yani Şâzân hükümdar olmuştur. Bunlardan Uzeyne miladi 348 tarihinden 365 tarihine kadar saltanat sürmüş iken, Şâzân ise 365-374 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Şâzân, bu aileden Yemen'e hakim olan Necaşilerin sonuncusudur. Şâzân'dan sonra Yemen, asıl sahibi olan Himyerilere geçmiş, miladi 374 tarihinde hükümdar Yekrub Yu-han'am Yemen hükümdarlığını elde etmiştir. Yemen miladi 525 tarihinde tekrar Habeşliler tarafından istila edilinceye kadar Himyeri-lerin elinde kalmıştır. Arap tarihçileri, yalnız 525 miladi senesinde gerçekleşen Habeş istilasından bahsetmişlerdir. Bu istila neticesinde Tababia'ya Habeşliler halef olmuşlardır.

Habeşlilerin Yemen istilaları hakkında Arap ve Yunan tarihçileri ayrı ayrı sebepler zikretmektedirler. Araplara göre bu istilanın sebebi Yahudilerin Hristiyanlara yaptıkları zulüm ve baskılardır. Arap tarihçilere göre, Yahudilik, Yemen'e Himyer hükümdarlarından biri tarafından sokulmuş ve halk tarafından ilgi görerek Yemen'in her

tarafına yayılmıştı. Halbuki Roma imparatoru Kostantin Hristiyanlığı

145 Müller, Die Burgcn Und Schlosser Südarabiens Nahchdem İklil des Hemedam, 33, 211.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

kabul edip İstanbul'u başkent olarak seçtikten sonra gerek kendisi gerek halefleri hristiyanlığın yayılıp desteklenmesini kutsal bir görev saymışlardır. Bu amaçla Frumentos, adında bir papaz da Habeşistan'a gönderilmiştir. Frumentos Habeşistan'da Hristiyanlığı yaymayı başarmıştır. Doğru Roma imparatorları Hristiyanlığı nüfuzlarının yayılması ve ticaret alanlarının genişlemesi için bir vasıta edinmiş olduklarından Habeşistan'dan sonra, Arap Yarımadasında da yayılması için çaba sarfetmiş, Necran ve Aden taraflarına bir takım ruhbanlar göndermekle kalmamış Necran'da bir manastır da inşa ettirmişlerdi. Necran Ka'be'si veya Necran Mezarı yani ziyaretgâhı adı verilen bu manastırda ruhbanlar ve papazlar ikamet ediyorlardı. 146

Fakat miladi altıncı asrın başlarında Himyer tahtına çıkan Zu Nüvâs -ki Yunanlılarca Dimyanus adıyla ünlüdür- oldukça tutucu bir Yahudi olduğundan Necran'a sokulan Hristiyanlığı yok etmek ve Arabistan'ı kurtarmak gayretine düşmüştü. Bu amaçla Necran üzerine yürüdü. Necranlıları Hristiyanlığı terk ederek Yahudiliği kabule davet etti. Fakat Necranlılar bunu kabul etmediler. Zü Nuvas, Necranlıların liderleri olan Abdullah b. et-Tâmir'i idam ederek mallarını yağmaladı. Birçok uhdut yani çukur kazdırarak içlerinde ateş yaktırdı. Esir edilen Hristiyanları bu çukurlara attırarak yaktırdı. 147 İndileri parçalattı. Arkasından Yemen'e döndü. Beth-acham piskoposu Simeon m. 523 de yazdığı bir mektubunda bu faciayı şu şekilde tasvir etmiştir. "Sebe hükümdarı Necran'a bir anlaşma üzerine girmişti. Fakat

şehre girdikten sonra anlaşılmaya bağlı kalmadı. Her tarafı yağma ettirdi. Kiliseye sığınan papazlarla halkı orada yaktırdı. Piskopos Paul'un kemikleri mezarından çıkartılarak ateşe atıldı. 148

Necran reislerinden Devs b. Salebe, bu bilinçli katliamdan kaçarak, bu asırda Hristiyanlığın en büyük hamisi olan Doğu Roma imparatorlarına sığındı. Zü Nuvas'ın hristiyanlara yaptığı vahşi zulmü

146 Necran hristiyanları Hz. Peygamberin zamanında Medine'ye temsilciler göndererek bağış yoluyla bağlılıklarını arzetmiş ve dinlerini muhafaza etmişlerdi. Hz. Ömer döneminde Arap yarımadası gayri Müslimlerden temizlendiği zaman, Necranlılara da, arazi ve mülklerinin bedelleri ödenerek hepsi birden Kûfe'nin yakınlarında yine Necran adındaki yere nakledilmişlerdir.

147 Bu olay hakkında Buruc suresinde de şu ayetler bulunmaktadır. "Tutuşmuş ateş hendeklerinin sahipleri lanete müstahak oldu. Onlar hendekleri yanında oturur. İman ehline ettiklerini seyredereklerdi."

148 Assemani, Bilel.Ori. 1, 364.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

137

naklederek yardım istedi. Fakat imparator I. Jüstiyan mesafenin uzaklığından dolayı asker sevkedemedi. Durumu Habeş necaşisine bildirerek Yemen üzerine yürümesini ve Himyerilerden hristiyanların intikamını almasını tavsiye etti. 149

Necaşi amcaoğullarından Aryat b. Edham'ın komutasında Ye-men'i zaptetmek üzere altmış bin kişilik bir kuvvet

gönderdi. Ebre-he b. es-Sabâh da bu ordu komutanlarından idi. Necaşi, Eryat'a Ye-men'e girdiği zaman erkeklerin üçte birini öldürülmesini, şehirlerin üçte birini yıkmasını ve kadınların üçte birini de esir ederek Habeşistan'a göndermesini emretmişti. Eryat'ın ordusu gemilerle Aden'e çıktı. Zü Nüvas Habeşlileri Aden'de karşıladı. Eryat ordusuna hitaben, "Askerler! görüyorsunuz ki arkanızda deniz, önünüzde düşman bulunuyor. Arkaya giderseniz denizde boğulursunuz, karaya kaçarsanız, çölde ölürsünüz. Sizin için sabır ve matanetle düşmana karşı koymak ve muzaffer olmaktan başka çare yoktur." şeklinde bir konuşma yaptıktan sonra savaşa başladı. İki taraf da ölümü hiçe sayıyordu. Müthiş bir savaştan sonra Habeşliler parlak bir zafer kazandılar. Zü Nüvas, ordusunun perişan olduğunu görünce "Sudan illerinde esir olmaktansa suda boğulmak daha hayırlıdır" diyerek atını denize sürdü, boğulup gitti. Arkasından Zü Ceden adındaki bir şahıs Himyer Devletini ele geçirerek Habeşlilere karşı koymak istedi. Fakat neticede Zü Ceden de mağlup oldu. Zü Nüvas gibi o da Habeşlilere esir olmamak için atını denize sürerek boğuldu. Bu suretle Himyer Devleti yıkıldı. Eryat, Yemen'i istila ederek Necaşinin tavsiyesini yerine getirdi.

Yemen'in Habeşliler tarafından istilasını hakkında Arap tarihçilerinin gösterdikleri sebep bundan ibarettir. Halbuki Doğu Roma tarihçileri Yemen'in istilasını ekonomik ve ticari bir nedene bağlamaktadırlar. Bu tarihçilerin ifadesine göre, Himyer Devleti altıncı asra doğ-

149 Zü Nüvas, Himyer lehçesine göre Nuvas ismindeki kasr veya mahfedin sahibi demektir. Halbuki klasik Arapça'da Nüvas, saçları sallanan anlamını ifade eder. Zü Nü-vas'm kendi ismi yerine yurdunun veya kalelerinden birinin adıyla anılmış olmasını, Huart dikkate değer görmekte olup bunu, bu zatın saltanatı irs yoluyla değil, gasp yoluyla ele geçirmesine hamletmektedir. Huart bu iddiasını Arap

tarihlerinde Sebe hükümdarı Hasan'ın Suriye seferi esnasında Yemen'de ortaya çıkıp salanaü gaspet-tiği rivayet edilen Chanatir menkıbesi üzerine bina etmektedir. [Dolayısıyla adı geçen yazar] Zü Şenâtir ile Zü Nuvas arasında bir münasebet görmektedir. Fakat Huart'ın bu iddiasını destekleyecek hiçbir vesika yoktur.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

ru eski gücünü kaybetmiş, ticaret anahtarlarını elinden kaçırmıştır. Doğu Roma imparatorları Hristiyanlık aracılığıyla doğuda nüfuzlarını yaymış olduklarından dolayı Doğu Roma tüccarlarına Basra Kör-fezi'nden Kızıl Deniz'e gitmek için Himyerilerin ülkesinden geçmek kolaylaşıyordu. Doğu Roma tüccarları, Basra körfezinden Hindistan ticarî emtiasını satın alıyor, Yemen ve Kızıl Deniz yoluyla Habeşistan'a ve oradan da Mısır'a naklediyorlardı. Himyeriler eski güçlerini kaybetmiş olduklarından Doğu Roma tüccarlarını engelleyemiyorlar-dı. Fakat Doğu Romalıların kadim düşmanları olan İranlılar bunu hoş görmediler. Arap Yarımadasından geçen ticaret yolunu kapatmak üzere, Basra körfezinin Arabistan sahillerine bir askeri birlik gönderdiler. İmparator Jüstiye İranlıların Arabistan'dan uzaklaştırmasını Himyer hükümdarından istemekle kalmadı diğer taraftan da Habeş Necaşisine müracaat ederek Doğu Roma tüccarlanna bu konuda yardım etmesini istedi. İmparator Jüstiye de tahta oturmasını müteakip aynı müracaatlarda bulundu. 150 Ancak imparatorların bu müracaatları bir sonuç vermedi. İran hükümdarlarına güvenen Himyeriler, Doğu Roma tüccarlarına saldırmaya başladılar. Bunlar, Hindistan mallarını aktaran Doğu Romalıların ticaret kabilelerini vuruyor, tüccarlarını öldürüyor, mallarını yağmalyorlardı. Yemenlilerin bu hareketi Doğu ticaretini durdurdu. Theophanes'in rivayetine göre, Habeşliler ticaret yolunu emniyet altına almak için Yemen'in fethini kararlaştırdılar.

Hudâd adındaki hükümdarlarının sancağı altoda Kızıl Deniz'i geçerek Himyerilerin üzerine atıldılar. Yemen hükümdarları Zü Nüvas (Dimyanus)'ı öldürüp Yemen'i istila ettiler. Bu zafer üzerine Axûmnlulara yardım etmek koşuluyla Doğu Roma imparatoru Jüstiye ile antlaşmayı yenilediler. İskenderiye'ye bir heyet göndererek vaftiz yapmak ve dini ilimler öğrenmek üzere bir rahip istediler. Bunlara Yuhanna adında akıllı ve ibadetine düşkün bir şahıs gönde* rildi. Bu şahıs daha sonra Axonm'da piskopos olmuştur. 151

Habeşliler bu askeri hareketi ticaret yolunu açmak amacıyla yapmışlardı. Geçici olarak bunu başardılar. Fakat memleketlerine dön-üi dükten sonra Himyeriler tekrar eski yerlerine dönerek ticaret yolumj kapattılar. Habeş Necaşisi İlisbâs yeniden Yemen'i istila etti. Bu de-

150 Sharpe, History oJEglpt, II, 353.

151 Bkz. Sharpe, History o/Egipt, II, 352.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

139

fa Himyeriler kesin olarak uzaklaştırılarak Necaşinin emirlerinden Esimiphaïos adında bir hristiyan Yemen genel valisi olarak atandı.

İlisbâs, Yemen valiliğine tayin ettiği Esimiphaïos'u Araplar arasında hristiyanhğı yaymaya memur ederek hitabetiyle ünlü olan Ce-ricnitos adındaki bir papazı da propaganda vazifesiyle maiyetine-yükseltti. O esnada Yemen'de Yahudilik oldukça yaygındı. Bu iki din hakkında tartışmalarda bulunmak ve hak olanını ortaya koymak üzere rahip Cericonitos ile Yahudi din adamlarından Hurbân adındaki şahıs arasında bir dinî oturum düzenlendi. Yunan

tarihçilerine göre, tartışma esnasında orada mevcut olan Yahudilerin tamamına birden bire bir körlük inmiş bu felaketten ancak rahip Ce-ricnitos'un duası sayesinde kurtulabilmişlerdir. Hristiyanlığın yayılmasını daima azizlerin olağanüstü kerametlerine dayandıran ruhun, burada da diğer bir örneği görülmektedir. Aziz Cericnitos'un bu parlak kerameti Yemenlilerin hristiyanlığı kabulünü sağlamıştır.

Esimiphaios'un Yemen hâkimiyeti uzun süre devam etmemiştir. Himyeriler bir müddet sonra ayaklanarak Esimiphaios'u görevden uzaklaştırmışlardır. Necaşi İlisbas, ihtilalili bastırmak üzere tekrar bir ordu sevk etmiş ise de giden askerler asilere katıldıklarından hiçbir sonuç elde edilememiştir. Himyerileri uzaklaştırmaktan aciz kalan Necaşi, nihayet bunlarla uyuşarak bir anlaşma imzalamaya mecbur kalmıştır.

Habeşlilerin Yemen istilasının nedenlerine dair Doğu Roma tarihçilerinin verdikleri bilgiler bundan ibarettir. Aziz Cericnitos'a isnad edilen olağanüstülükler bir tarafa bırakılmak koşuluyla, bu bilgiler, o çağda yaşayan tarihçiler tarafından verilmiş olması nedeniyle doğruya daha yakın sayılabilir. Son zamanlarda İngiliz subaylarından Wellested tarafından Yemen sahillerinde Hısn'ı Gurâb denilen kale üzerinde Himyer harfleriyle yazılmış olan bir kitabe keşfedilmiştir. Kitabe şöyledir: "Sumeyfe' Aşva ile evlatları.... Habeşistan'ı feth edip ahalisine galip gelmiş ve 640 yılında Himyer topraklarını zapt edip hükümdarları ile Himyer kaylllerini öldürdükten sonra dağlarda surları, kapılan tamir ederek o kalelere yerleşince hatıra olarak bu kitabeyi Hısn-ı Muyenbaht (Hısn-ı Ğurab) üzerine nakş eylediler..."

Kitabede Sumeyfe' Aşva ile evlattan ifadesinden sonra birkaç kelime silinmiştir. Eğer Aşva ve evlatları ile Habeş

ordusu komutanla-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

n kasedilmiş ise, kitabenin ifadesi, Doğu Roma tarihçilerinin verdiği bilgileri desteklemektedir. Çünkü Sumeyfe' ismi ile Doğu Roma tarihçilerinin Yemen'i istila eden Habeş komutanı olduğunu haber verdikleri Esimiphaïos'un ismi arasında az çok bir benzerlik bulunmaktadır.

Fakat Yemen'de keşfolunan diğer tarihi eserlerde Habeş ordusu komutanının; Arap tarihçilerinin kaydettikleri gibi; Ebrehe olduğu yazılmıştır. Himyeri yazısıyla yazılmış kitabelerden birinde, Ebrehe adının yanında, bu komutanı Yemen'e gönderen Necaşi'nin ismi de yer almaktadır. Himyeri yazısının okunması sayesinde bu Necaşi'nin adının Arahmis Zübyan olduğu anlaşılmıştır.

Bu iki rivayeti banştırabilmek için Ebrehe ile Necaşi'den her birinin ikişer isimleri veya birer adı ve bir de lakapları olduğu varsa-yılabilir. Yahut ta iki komutan veya iki melik adının birbirine karıştırılmış olduğu tahmin edilebilir. Arap tarihçilerinin Ebrehe hakkındaki rivayetleri bu son ihtimali destekler gibi görünmektedir. Arap tarihlerinde denilir ki "Eryat, Yemen'i istila ettikten sonra, konumunu korumak için eşrafa meyletmiş, avâm sınıfını ezmeye başlamıştır. Aşağı sınıf bu zulüm ve haksızlıktan bizar kalarak Ebrehe'nin etrafına toplanmışlardır. Eryat ile Ebrehe arasında bu yüzden başlayan çekişme sonunda savaşı doğurmuştur. Her iki komutan arasında meydana gelen bir münafere kavgası esnasında, Eryat hasmının burnunu yarmışsa da kendisi de bir köle tarafından hançerlenerek öldürülmüştür. Neticede galebe Ebrehe'de kalmıştır. Bu kavganın hatırası olarak Eşrem lakabını alan Ebrehe de Yemen'e hakim olmuştur. 152 Ebrehe, Yemen'de yirmi sene

kadar hükümran olmuştur. Arabistan tarihinde oldukça ünlü olan Fil Vakıası Ebrehe döneminde meydana gelmiştir.

Yemen'de Hristiyanlığı Yayma Teşebbüsü: Fil Vakıası

Hristiyan Habeşlilerin Yemen'e hakim olmaları Necran Hristi-yanlanna, bir zamanlar yaşadıkları feci günlerin acı hatıralarım unutturmuştur. Önceleri Adulis şehrinde, 153 ikamet etmekte olan

152 Ebrehe, hasmı Eryat ile mübareze ettiği esnada burnu parçalanmış olduğundan Araplar kendisine el-Eşrem yani yarık burunlu lakabını vermişlerdir.

153 Adulis, Kızıl Deniz sahilinde ve Habeşistan'ın eskiden başkenti olan Axonm şehrinin 227 kilometre kuzey batısında işlek ve meşhur bir liman idi.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

141

Romalı tüccarlardan birinin kölesi olan Ebrehe b. Sabah, tutucu bir hristiyan idi. Necran papazları kendisine bir kurtarıcı gibi bakıyorlardı. Habeş komutanı Hristiyanlığı Arabistan'da yayma amacı güdüyordu. Bu amaçla Sana'da muhteşem bir kilise bile inşa ettirmişti. Mekke'deki Ka'be'yi ziyarete koşan Arapları San'a'ya çekmek amacıyla kilisenin ihtişam ve azametini son derece itina etmiş, hatta İstanbul'dan renkli değerli mermerler getirtmişti. Züfar kentinin başrahibi Sen Grasentus'a (?) da bir kanun tanzim ettirmişti. Büyük bir kısmı Roma kanunlarından alındığı belirtilen söz konusu kanunun asıl metninin Viyana kütüphanesinde bulunduğu kaydedilmektedir.

İstanbul ve İskenderiye de acip bir şekilde paganizm ile karışan hristiyanlığın resimlere tapan şekli, önceleri

Habeşistan'a da sokulmuştu. Alius Gallus, Etopya seferinde Hristiyanlığın bu putperestlikle (dolu olan) şeklini Habeşlilere iyice sevdirmişti. Ebrehe'nin Araplar arasında yaymak istediği Hristiyanlık, Hristiyanlığın bu şekli idi. San'a'da inşa edilen Ecclesia (Beytu'l-Kulleys) birçok süslü tasvirlerle doldurulmuştu. Hicaz'm bu gibi süslemelerinden yoksun taş tapmağı Ka'be ziyaretçilerinin yüzünü San'a'ya çevirmek için gereken girişimlerde bulunmakta kusur edilmemişti. Hatta Arap kökenli olanlar (Evlat-ı Arap) Ka'be ziyaretinden menedilmiş, ziyaret ve tavafın sadece San'a'daki Beytu'l-Kulleys'e yapılması emredilmiştir.

Halbuki Ka'be ziyareti tamamen çorak olan Mekke sakinleri için, ölüm kalım meselesi idi. Araplar Ka'be ziyaretinden vazgeçtikleri gün, Mekke artık yaşayamazdı. Mudarlılardan ve Kinaneoğullarm-dan Huzeyfe b. Abdullah, halkı Beytu'l-Kulleys ziyaretinden nefret ettirmek için bir arkadaşıyla San'a'ya gitti. İki arkadaş, bu amaçla adı geçen müzeyyen kiliseye giderek duvarları, tasvirleri pisleterek kaçtılar. Hicazlılar, bu şekilde Ka'be'yi tavaf etmeyi yasaklayan Ebrehe'den intikam almış oluyorlardı. Ebrehe, kiliseye karşı yapılan bu hakaretin faillerinin Mekkeliler olduğunu anlamakta geç kalmadı. Buna karşılık olarak Mekke'yi zaptedip Ka'be'yi yıkmaya yemin etti.

Miladi 570 tarihinde Ebrehe'nin bizzat kendisinin kumanda ettiği bir ordu, Hicaz'a girdi. Arapları korkutmak için orduda filler de

İslâm Öncesi Arap Tarihi

bulunuyordu. Ebrehe, Taif önüne ulaşınca kadar Sakifoğullann-dan bir küçük grubun dışında, tüm kabilelerin kin ve düşmanlığını kazanmaktan başka bir şeye muvaffak olamamış, hatta Mekke'ye gitmek için bir kılavuz bile bulamamıştı. Nihayet Sakifoğullarından Ebû Ruğal

adındaki bir derbeder, (kılavuzluğu üstlenerek) yerine getirmeyi başaramadığı bir ihaneti üstlenmiş, fakat Muğmas'daki mezarını da sonsuza dek Arapların recmine maruz bırakmış. 154

Ebrehe'nin bu meşhur seferi Ka'be'nin Araplar arasında var olan kutsallığını artırmaktan başka bir sonuç vermemiştir. Mekkelilerin sürülerini gaspeden Habeşliler, bunları bile götüremeyerek yenilmiş bir halde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu esnada Mekke Cumhuriyeti eşrafının liderlerinden olan Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalip b. Haşim, bir manzumesinde, olayı şu şekilde tasvir etmektedir:

"Ebrehe Zü'l-Eşrem'in Ka'be'yi yıkmak amacıyla Mekke üzerine sevkettiği ordunun yenildiğini gördüğüm zaman, bu adam Harem'in değerini bilememiştir dedim. Halbuki Harem onu Himyer ve Hay ka-\^ Melerinin savaşçı yiğitleriyle kahredip uzaklaştırmıştır. Ebrehe'nin askerleri, boyun damarlarına en şiddetli acılar tattıran yaralarla yaralanarak geri dönmek zorunda kalmışlardır. Biz, ilahımızın ehli olup, bu muazzam şehirde ona ibadet ederiz. Beytu'l-Muazzama'nın şanlı bir hamisi vardır ki onu zarara uğratmak isteyenler, kendi perişanlıklarına çalışmış olurlar. 155

Gerçekte Abdulmuttalib'in tasvir ettiği Habeş ordusu, mildi 570 yılı Muharrem'inin on yedinci günü güve yemiş ot yaprağı (ke asfin me'kul) gibi perişan olmuş, dağılmıştır. Arap tarihlerinde Fil Vakası

154 Muğmas, Mekke ile Taif arasında bir yerin adıdır. Ebû Ruğal Habeşlilere klavuzluk ederken daha Mekke'ye ulaşmadan ölmüş ve Mugmas'da gömülmüştür. Araplar o zamandan beri Muğmas'dan geçerken Ebû Ruğal'in mezarını taşlamayı adet edinmişlerdir. Ateş dilli şairlerden

Cerîr, muarızı Farazdak'ı hicv ettiği bir manzumesinde bu hadiseye işaret etmiştir.

155 Arapça eserlerde kaydedilmiş olan bu manzumenin aslı aşağıdaki gibidir.

f 1 * J~ u* Ji} jiSJ* «j «S*—-I T_h

f \ ^ jf. j»» Jij

■ .

LLU t i ul .51

İslâm Öncesi Arap Tarihi

143

adıyla meşhur olan bu hadiseden elli dört gün sonra yani aynı yılın Rebiulevvel [ayının] on ikinci gününde Abdulmuttalib'in dünyada dinî, toplumsal ve siyasî bir büyük devrim yapmaya aday olan torunu Hazreti Muhammed, doğumuyla bu dünyayı onurlandırmıştır.

Ebrehe, bu felaketten sonra çok yaşamamıştır. Kendisine Ye-men'de oğlu Yaksoum halef olmuştur. Onu müteakip de diğer oğlu Mesrûk, Yemen'in idaresini eline almıştır.

Ebrehe, Yemen kilisesini hem Hristiyanhğı yaymak, hem de Arapları Mekke'ye ziyaretten men etmek düşüncesiyle inşa etmişti. Fakat her iki maksadı da tahakkuk etmemiştir. Habeşliler, Yemen ahalisine oldukça fazla baskı ve şiddetle muamele ediyorlardı. Gerek bu gibi zulümler, gerek Ebrehenin çocuklarının miras yoluyla egemenliği ellerinde tutmaları, Himyerlileri, zaman zaman başkaldı-np isyana sürüklüyordu. Nihayet Yemenliler, Himyer ailesinden ve Ezva'dan Seyf Zi Yezen'in etrafında toplanarak Habeşlileri

memleketlerinden çıkarmaya karar verdiler. Fakat kendi kuvvetleriyle bunu başaramayacaklarını anladıklarından Seyf Zi Yezen yardım talep etmek için İstanbul'a gitti. Habeşlilerin zulmünden şikayet etti. Halbuki İstanbul, Hristiyan Habeşlilerin doğal müttefiki idi. İmparator "Habeş, Yahudi midir ki üzerlerine asker sevkedeyim" diyerek bu talebi reddetti. Seyf Zi Yezen, Doğu Roma imparatorundan yardım göremeyince İran hükümdarı Hüsrev Perviz'e başvurdu. Kisra [o günlerde meydana gelmiş] depreme rağmen enkazı hala Bağdat'ın güneyinde ayakta kalan Medain sarayında Tak-ı Kisra'nın büyük salonunda Arap emirini kabul etti. Maruzatını dinledi. Fakat sonu belirlenemeyen/bilinmez bir maceraya atılmağa gönüllü görünmedi. Seyf Zi Yezen, askerlerini bir macera uğrunda tehlikeye atmak istemediği için asker göndermekten sakınan kisranın tereddüdünü gidermeyi başardı. Kisra, Vahriz adında bir komutanın maiyetinde bir askeri birlik düzenleyerek gemilerle Aden'e şevketti. Seyf Zi Yezen'i de taşıyan İran donanması, sekiz gemiden oluşuyordu. İki yolda battı, geri kalanı ise [miladi] 676 [tarihinde] Aden'e ulaştı.

Araplar Seyf Zi Yezen'in İran ordusuyla geldiğini haber alınca, bir ihtilaf çıkararak etrafında toplandılar. O esnada, iktidar mevkiinde Ebrehe'nin ikinci oğlu Mesrûk bulunuyordu. Mesrûk yüz bin

İslâm Öncesi Arap Tarihi

kişilik bir kuvvetle, bunlara karşı çıktı. Fakat [aralarında] gerçekleşen kanlı savaşta kendisi öldürülerek ordusu da yenildi. Bu savaş, Yemen'i Habeşlilerden kurtarmış, fakat İranlıların nüfuzunun altına sokmuştu. Hüsrev Perviz, Seyf Zi Yezen'i her sene belli bir vergi vermek üzere, Yemen valiliğine atadı. 156

Yemen'i iyi bir şekilde yedi sene yönetmeyi başaran Seyf Zi Ye-zen, bir gün avda Habeşli bir köle tarafından öldürüldü. 157 Habeşli, bu cinayetle Mesrûk'un intikamını almıştı. Fakat Yemen, Habeşlile-rin yerine büsbütün İranlıların Hakimiyeti ve nüfuzu altına girmiş oldu. Kisra, Seyf in öldürülmesinden sonra, Yemen'i Himyerli prenslerle değil, İran'dan gönderdiği Merzubanlarla idare etmeye başladı. Yemen'in, kisra tarafından atanan merzubanlarla idare edilmesi bu bölgenin İslâm sahasına dahil olduğu döneme kadar devam etmiştir.

Arap tarihçilerine göre; Habeşlilerin Yemen'de kurdukları hükümet 74 sene devam etmiştir. Bu sürenin yirmi senesi Eryat'a, 23 senesi Ebrehe'ye, 19 senesi Yeksum'a ve 12 senesi de Mesrûk'a aittir. Yemen'in Habeşlilerce fethinden itibaren merkezi San'a olmuştur. Habeşistanlı hükümdar bu şehirde Kasr-ı Gamdan denilen ve harabeleri oldukça uzun zaman ayakta kalan bir sarayda oturuyorlardı.

Arap tarihçileri, Yemen'in doğrudan doğruya Medain tarafından atanan merzubanların idaresinde bulunduğu zamanı Devletli Mezâ-ribe adıyla anarlar. Seyf Zi Yezen'in öldürülmesinden sonra, Kisra tarafından Yemen hidivliğine atanan ilk merzuban, Seyf ile beraber Yemen'e gönderilmiş olan Vahriz'dir. Adı geçen şahıstan sonra sırasıyla Velîcân, Hazdân, Nuşicân ve Merzân bu mevkii işgal etmişlerdi. Merzân'm halefi olan Bazan hicri yedinci yılda İslâm dinini kabul etmiş ve Yemen valiliği Hz. Peygamber tarafından kendisinde bırakılmıştır.

Yemen'deki Küçük Emirlikler: Akyal ve Eza'

Yemen'de Mainliler, Sebeliler ve Himyerliler gibi büyük devletlerle çağdaş olarak birkaç da küçük emirlik bulunuyordu. Bu emirliklerin liderleri, kasr ve mahfed sahipleri olup Ezva' adıyla anılıyorlar-

156 Cahiliye şairlerinden Ümeyye b. Ebî es-Salt, Seyf Zî Yezen'in bu başarısını parlak bir kaside ile yaşatmıştır. Kaside şöyledir. Ml^l ji M yı ^^Jtj . j>_j-y-Si

157 İsfehani, el-Eğani c.XVI, 75.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

145

dı. Yukarıda da ifade edildiği gibi Ezva'dan bazıları, güç ve kuvvet kazanarak diğerlerini de egemenlikleri altına almış, büyük devletler kurmuşlardır.

Yemen'de egemen olan büyük devletler hakkında güvenilir tarihi bilgiler oldukça eksik olduğu gibi küçük emirliklere dair olan bilgiler de hemen hemen hiç mesabesindedir. Hatta en önemli tarih kitaplarında bile bunlardan ancak bazılarının isimleri görülebilmektedir. Hicri beşinci asırda yaşayanlardan Nişvân b. Said el-Himye-rî'nin Kaside-i Himyeriye adıyla meşhur olan eseri olmasaydı, Ye-men'deki küçük devletçiklere dair bilgilerimiz, tarih kitaplarında görülen birkaç isimle sınırlı olacaktı. Fakat Nişvân el-Himyerî, Ye-men'in muhtelif bölgelerine egemen olan Ekyal ve Ezva'dan büyük bir kısmının isimlerini kasidesinde toplamış olduğundan, bu saya-de, tarihin bu kısmı oldukça aydınlatılabilmektedir.

Kaside-i Himyeriye'de Ezva', iki tabakaya ayrılmıştır. Biri Mulû-ku'l-Mesamîne demlen tabakadır. Bu tabakayı oluşturan hükümdarlar, Zû Su'lebân, Zû Halil, Zû Şecer, Zû Ceden, Zû Sirvâh, Zû Muğâr, Zû Cerfez, Zû Askelân, adlarıyla sekize ulaşmıştır. 158 Him-yeriler devrinde Mulûku'l-Mesamîne bunlara tabi bulunuyordu.

İkinci tabakayı teşkil eden Ezva'a gelince; sayılan pek çok olan bu küçük emirlikler, bağımsız olarak yaşıyorlardı.

Kaside-i Himyeri-ye bu tabakaya mensup elli kadar Ezva' ismi zikredilmektedir. 159 Bunların en ünlüleri: Zû Merâsid, Zû Gamdan, Zû İmrân, Zû Yezen, Zû'l-Kila', Zû's-Şa'beyn, Zû'l-Kunâs, Zû Tuba' ve Zû't-Ticân ... adlarındaki Ezva'lar idi.

Akyâl ünvanı ise, Ezva'dan daha geniş bir alana hakim olanlara veriliyordu. Örneğin büyük bir mahfed veya birkaç kasırdan oluşan

158 Kaside-i Himyeriye'nin Mulûku'l-Mesâmine denilen sekiz Ezva' hakkındaki beyitleri aşağıdaki gibidir:

c \r *t ^ju> iyi • f& } tju îttüi*!

159 Kramer tarafından yayınlanan Kaside-i Himyeriye'de bu tabakadaki Ezva' İsimleri on dokuz beyitde toplanmış ve şu şekilde başlamaktadır.

^Uu;JjiVI;l j-r- ■ &i «Sri JJI Vs* J.V >'* >'

İslâm Öncesi Arap Tarihi

bir bölgede egemen olan emirler, akyal lakabıyla anılıyordu. Hadra-mevt hükümdarları akyaldan oldukları gibi; Benî Ecmâd, Benî Şe-bîb, Benî Hüzeyl ve Benî Mehd reisleri de kayl ünvanı taşıyorlardı. Nişvân el-Himyerî'nin kasidesinde akyaldan bir kısmının da isimleri sunulmuştur. Öyle anlaşıyor ki, Yemen'deki Arap şeyhleri gibi, Ezva' ve Akyal da içişlerinde bağımsız olmakla beraber, Sebe ve Himyer hükümdarlarının liderliğini kabul ediyorlardı. Himyer hükümdarları ile Ezva' ve Akyal arasındaki ilişkileri, Abbasî halifeleri ile Gaznelîler, Samanîler, Safariler... arasındaki ilişkilere benzetebiliriz. 160 Akyal ve Ezva', Sebeliler, Himyerliler ve Habeşliler gibi büyük devletler zamanında da Yemen'de varlıklarını korumuşlardır. Bunlardan bazıları,

nüfuz ve mevkilerini İslâm döneminde bile birkaç asır elden çıkarmamışlardır. 161

Cebaniler (Gebanitea) ve Katâbaniler (Catabanlı)

Yunanlı tarihçilerin Cebaniler ve Katâbaniler adını verdikleri bu iki ulus, Yemen'de ikamet eden ve ticaretle uğraşan iki gruptur. Yunanlı tarihçiler; Hz. İsa'nın miladı sıralarında Mainililer ve Sebeliler-den bahsederlerken, Yemen'de Cebaniler ve Katâbaniler adında iki ulusun daha var olduğunu haber vermişlerdir. Tarihçi Plinius'un ifadelerinden bu iki grup ile Mainliler arasında münasebetin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sebepten Glaser'de Cebanileri, Mainlilerden olan özel bi grup saymıştır. Keşfolunan kitabelerde, Cebanilerin Ma-inilerle beraber anılmış olması ve bu iki taifenin ticarete katıldıklarını gösteren verilerin varlığı Glaser'in bu iddiasını desteklemektedir.

Fakat Arap tarihlerinde ne Cebanilere ne de Katâbanilere dair bilgiler bulunmamaktadır. Arap tarihçilerinin bunlardan bahsetmemeleri bu iki ulusa ait hatıraların tamamen unutulmuş olduğunu göstermektedir. Yunanlıların, Cebaniler adını verdikleri kitle, bir devlet teşkil etmiş değillerdi. Verilen bilgilere göre, bunlar kabile şeyhi mahiyetinde bir liderin idaresi altında, ticari kabilelerini naklediyor ve bir aşiret hayatı yaşıyorlardı. Müller, bu taife isminin Cem'u'l-Atyâb anlamına gelen Cebbe'den türemiş olduğunu iddia etmektedir. Bu ıstikak esas alınırse bunların Arapça isimlerinin Ce-

160 Hamza İsfahanı, s. 129.

161 İbn Haldun, II, 343.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

bailer olması gerekir. Müller'ın ifadesine göre, Cebaniler bir başbuğun liderliği altında yaşamış, güçlendikten sonra Afrika ticaretini ellerine almışlardı. Hemdanî'nin Sıfattı Cezireti'l-Arap unvanlı eserinde, Cebbee'nin, Benî Sümame'den Âlu'l-Keridîlere ait bir belde olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır. 162

Katâbanilere gelince; bunlar da Sebeilerden bir grup idiler. Spenger, Yunanlıların Katâbani dedikleri kitlenin Arapların Benî Kudâ'a dedikleri kabile olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu hususta geniş bir araştırmaları bulunan Müller ve Glaser Spenger ile hemfikir değillerdir. Müller'e göre Katâbaniler Sebeililerden, müstakil bir halk idiler. Müsnet yazısı ile yazılmış olan kitabelerde bunlardan Katabân adıyla bahsedilmiştir. Muhtemelen Yemen'deki Katâb Şeddi bunlara aitti.

Katâbaniler milattan önce ikinci asra doğru, Akîl'de ikamet ediyorlardı. Daha sonra Cebaniler burayı alınca, Temna'a çekilmiş ve oraya yerleşmişlerdir. Fakat, Cebaniler, sonraları, Katâbanileri buradan da uzaklaştırmışlardır. Müller'e göre, Katâbaniler, Sebeililer-in bir boyu olup Himyer şehirlerinden biri olan Züfar'dan çıkmış, Sebeililerin bölgelerine girmişlerdir. Daha sonra Me'rib havalisine çekilmiş, Cebanîlerin galebesine kadar orada kalmışlardır. 163 Katâbanilere ait kitabelerin Me'rib ile Şubve arasındaki bölgede keşfedilmiş olması, Müller'in bu iddiasını desteklediği düşünülebilir.

Katâbani hükümdarları, ilkin mekreb unvanıyla anılıyorlardı. Mekreblerden Yede' Eb Zebyân fYada'ab Dhanyân) ve Şecer Yâğûl (Chahir Yagoul) adlarında ikisi kitabelerde zikredilmiştir. Bunlardan birincisi daha sonra melik ünvanı almıştır. Melik ünvanı taşıyan hükümdarlardan

Vârâvil Şaylân Yuhen'am, Sebe mekrebi Kirebil Vâtîr ile çağdaş idi. Katâbaniler'in milattan otuz sene sonraya kadar müstakil bir beylik halinde yaşamış oldukları anlaşılmaktadır. Zikredilen tarihten sonra, artık bunlardan bahsedilmemektedir. Kitabelerde isimleri görülen Kataban hükümdarları şunlardır: Yede' Eb Zebyân, Şecer Yâğûl, Hufa'am, Şahr Yâğûl Yuhercib, Vârâil Şâyılân Yu-han'am, Ebî Şâbâm, Şahr Şaylân, Bi'am, Zemer Ala, Yede' Eb Yâğûl.

162 Hemdanî, Sıfatu Cezireti'l-Arap, s.54.

163 Müller, Die Burgan
Und Schlosser Südarabiens Nahchdemikli Ldes Hemedani, II,
71-78.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Kariler ve Hadramevtililer

Yunan, tarihçilerinden öğrendiğimiz Arap taifelerinden bir diğeri de Kariler (Gerraei) denilen ulustur. Bunları Cerhiyyun (Gerrhae) adıyla zikreden Strabon, şu satırları yazmaktadır: "Gerrhae, Araplardan en çok servet sahibi olan gruptu. Bunlar pahalı elbiseler giyer, müreffeh bir hayat sürer, gümüş ve altın ev eşyaları kullanır, evlerinin duvarlarını fil dişi, altın, gümüş ve değerli mücevherlerle süslerlerdi. Devletlerinin başkentleri, Cerra (Gerra) veya Cerha beldesi idi. Bu şehir, denizden yaklaşık olarak 200 stad uzağında, tuzu bol bir yerde bulunuyordu." 164

Karilerin servet ve refah sebepleri ticaretti. Hindistan ile batı arasındaki kara ve deniz ticaretini ellerine almışlardı. Hind Okyanusunda seyreden büyük gemiler ile Hindistan ticaret mallarını Arabistan sahillerine getirir, düzenlemiş oldukları kervanlarla karadan gerekli yörelere sevk ederlerdi. Fırat ve Dicle üzerinde işlettikleri sallar ise, bir taraftan Babil'e, diğer taraftan Dicle üzerindeki Ubis

beldesine giderdi. Bu şekilde Hindistan mamulleri Medye, Doğu Anadolu ve Azarbaycan yörelerine kadar yayılırdı.

Agathir Sides (?), Karilerin aslen Babilli olduklarını ve Arabistan'a Babil yöresinden indiklerini iddia etmektedir. Arap tarihçileri ise bu isimde bir devlet veya bir millet ya da bir aşiretten bile bahsetmemişlerdir. Bunun içindir ki Karilerin Arabistan'daki yerlerini kesin bir şekilde belirlemek mümkün olamamaktadır. Oryantalistlerden bazıları, Karilerin Basra körfezinin batı sahilindeki Bahreyn havalisinde ikamet etmekte olduklarını, idare merkezleri olan Cerra veya Cerha beldesinin de bu bölgede İhsa taraflarında bulunduğunu iddia etmektedirler. Fakat Cerhalıların Yemâme'in kadim sakinleri olması ihtimali daha kuvvetli görülebilir. Çünkü Karîyun (Kariler) Arap lehçesine göre Kariyye ahalisi demektir. Kariyye ise Yemâme'nin eski ismidir. Yemame dolaylarının oldukça eski zamanlarda yerleşime açık ve canlı bir yerleşim birimi olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

Yemâme'nin kadim sakinleri Tasimliler olduğuna göre, Yunan müelliflerinin Cerhalılar veya Kariler dedikleri taifenin Arapların Ta-

164 Strabon, III. 382.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

149

sim adını verdikleri ulus olması ihtimali pek de uzak görülemez. Arap tarihçilerin Tasimlilerin Amalika'dan olduklarına ve Amali-ka'nın da aslen Babil dolaylarında yaşadıklarına dair var olan ifadeleri dikkatleri bu ihtimale çekecek bir mahiyettedir.

Eski zamanlarda, Arap Yarımadasının güney bölgelerinde diğer bazı devletler de yaşamış, Yemen bölgesinin bazı kısımlarını istila etmişlerdir. Bunlardan bazılarının isimleri bilindiği halde, tarihleri tamamen meçhuldür. Yunan tarihçilerin Chatramotiae dedikleri devlet böyledir. 165 Büyük bir ihtimalle, Yunanlılar, Chatramotiae ismiyle, Arap tarihçilerinin Hadramevt Ümmeti dedikleri taifeyi kastetmişlerdir. İbn Haldun'a göre, Hadramevt halkı Arab-ı Arib'e'nin bedevi olmayan kısmındandı. Bu tarihçiye göre, bunlar tamamen yok olmamış, devletleri yıkılmış olmasına rağmen varlıklarını koruyarak daha sonra Kindelilere karışmışlardır. 166 Demek ki, bu son duruma göre Hadramevtlilere ancak Arab-ı Bâide adı verilebilir. Kaside-i Himyerî'de Hadramevt hükümdarları Ayâhil adıyla zikredilmiş ve akyaldan olan bazılarının isimleri de belirtilmiştir. 167

Hadramevt, Hindistan yolu üzerinde, oldukça önemli bir depo olan Kane limanı ve Şubve yani kadim Saputa şehri ile Main Devletine bağlı olan (yerleşim birimlerinden) biri olup Mainiye hanedanından bir boyun idaresinde bulunuyordu. Sâdûk İl (Çadoug-il) ile torunu Ma'da Kerib bu hükümdarlardandır. Ma'da Kerib, İranlıların Mısır'ı istilası zamanında yani milattan önce 525 tarihlerine doğru Main devleti hükümdarı olan Eb Yede' Besî' (Abiyya Diyâthın çağdaşı ve yeğeni idi. Bu tarihten sonra Hadramevtlilere ait hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Büyük devletlere bağlı olarak Yemen'de yaşayan küçük emirliklerden biri de Halevy'nin keşfettiği Kaminaho'dur. Bu bölge Yesrib (Yrthil) ile Main arasında bulunuyordu. Doğuda Hârid (Khârid) üze-

165 Strabon, III, 360.

166 İbn Haldûn, II, 30.

167 Kaside-i Himyerîye'nin akyaldan bahseden şu beyitlerinde Hadramevt hükümdarları zikredilmiştir:

İslâm Öncesi Arap Tarihi

rinde Şam'a (Şam'a) kabilesi yaşıyordu. Bunlardan başka Mevvân (Mawân), Nûşân (Nouchân), Ra'nân (Ra'nân} veya er-Ra'n kabileleri de önemi haiz bulunuyorlardı. 168

Yemen'in Kadim Medeniyeti

Yemen'de Main Devleti ile başlayan bir medeniyet bulunduğunu destekleyen vesika oldukça fazladır. Bu medeniyetin kurucusu olan Mainliler'in, Güney Arabistan'a Babü'den gelmiş veya hiç olmazsa medeniyetlerini kadim Hammurabî Devleti'nin medeniyeti şeklinde kurmuş oldukları sanılmaktadır. Yemen sakinlerinin teşkilatı bu dönemlerde bile tamamıyla hadarî bir şekilde olup mahfedleri, sarayları, şehirleri bulunuyordu. Halk yerleşik yaşamın gereği olarak ipek veya diğer kumaştan yapılan değerli elbiseler giyiyor, altın veya kumaş ev eşyaları kullanıyor, bağlar, bahçeler yetiştiriyordu.

Kadim Mezopotamya'da olduğu gibi Yemen'de de bölge birçok kasr veya mahfedi ihtiva ediyordu. Bir şeyh veya emir idaresinde bulunan bu kasr ve mahfedlerde, birer de heykel yani mabud bulunuyordu. Her kasr, sahibi olan şeyhe veya emire veyahut da bu tanrılardan birine nispet ediliyordu. Kasr ve mahfed sahiplerinden birinin, bazen komşu saray ve mahfedi de kendi ülkesine ilhak ederek büyükçe bir devlet kurduğu olurdu. Main, Sebe ve Himyer devletleri bu şekilde kurulmuşlardı. Dolayısıyla, bu devletler, istila ile yayılan devletlerden değillerdi. Yemen'in dışına taşan hâkimiyetleri, ticari sömürgecilik mahiyetini geçmemişti. Bu devletlerde hükümet başkanı melik ünvanı taşıyor, emir ve yasaklarda mutlak bir egemenliği haiz

bulunuyordu. Hükümdarın Me'rib veya diğer şehirlerdeki sarayından çıktığı nadir olurdu. Savaş ve çekişmeden kaçındıkları için çok az asker beslerlerdi. Ordu kadrosu, ülkeyi ansızın geliştirecek olan bir saldırıya karşı korumak veya ticaret kabilelerini güvenliğini sağlamak için gerekli olan sayıyı geçmezdi. Şehirler, kasabalar, sedler, köprülerin inşası da askeri görevler gibi kamu hizmetlerden sayılıyordu.

Saltanat irsi idi. Babadan evlada veya kardeşten kardeşe intikal ediyordu. Fakat Strabon'un ifadesine göre, Hadramevt'te hüküm-

168 Cl.Huart, Histdes.Arabes, I, 49.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

151

darlığın tevarüsü böyle değildi. Burada, saltanata varis olan, hükümdarın evlat veya akrabasından biri değil, aksine saltanat döneminde doğan seçkin sınıfın en büyüğü veliaht olurdu. Yeni hükümdara biat edildiği zaman, hamile olan eşraf kadınlarının isimleri de kendisine sunulurdu. Yeni hükümdar, bunlardan hangisinin daha önce hamile kaldığını, doğunca çocuğun erkek veya kız olduğunu kontrol etmek üzere, bir özel görevli atardı. İlk doğan erkek çocuk, hükümdar tarafından alınarak sarayda veliahd gibi eğitilir, devlet idaresine alıştırılırdı. 169

İslâm'ın erken döneminde halifelerin es-Sıdîk (Hz. Ebûbekir) ve el-Faruk (Hz. Ömer) ve Abbasî döneminde Mansûr, er-Reşid ve el-Me'mûn... lakapları olduğu gibi Yemen'de kurulmuş olan devletlerin hükümdarlarının da kendilerine özgü lakapları bulunuyordu. Main Devleti hükümdarlarının kitabelerde görülen isimleri yanındaki Yu-seyi', Riyâm, Sıdîk... lafızları, bu şekilde birer lakap idi. Sebe

Devleti hükümdarlarına ait lakaplar ise Beyîn, Yenûf, Vâtîr... dir.

Yemenliler, kendilerine özgü sikkeler de bastırmışlardır. Bunlardan birçoğu, keşifler ve araştırmalar sonucunda bulunmuştur. Sikkeler üzerinde hükümdarların tasvir ve isimleri, darb oldukları şehrin adı, müsned hattı ile kazındığı gibi, baykuş, doğan, öküz başı veya hilal şekilleri ile de süslenirler di. Son tasvirlerin totemizm ile ilişkisi bulunan dini işaretler olması muhtemeldir. 170

Sikkeler üzerindeki resimlerden anlaşıldığına göre, Yemen hükümdarları saçlarını örerek arkalarına veya yanaklarının üzerine sarkıtırlardı. Yemen'de şimdiye kadar keşfolunan sikkeler veya diğer resimlerde bu ulusun sakal ve bıyıklarını uzatmadıkları anlaşılmaktadır. Yemenliler, bu hususta Asurlulardan daha çok Mısırlılar ile Habeşlilere benziyorlardı. Yemen'de keşfolunan tasvir ve tarihi eserlerin tamamı Sebe ve Himyer devletine aittir. Mainilere ait henüz hiçbir tasvir bulunamamıştır. Sebelilerin kıyafet olarak Habeşlilere benzemeleri, bunların aslen Habeşli oldukları şeklindeki nazariyeyi destekler görünmektedir.

169 Strabon, HI, 380.

170 Müller, Sudar. P.67-77.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Yemenliler, savaş veya askeri seferlerinde at ve deve kullanıyorlardı. Himyer Devleti zamanında Habeşlilerle karıştıktan sonra, filleri de [askeri malzemenin] nakli için kullanmaya başlamışlardır. Tarihçi Teofaus, Doğu Roma imparatoru Justiyen tarafından miladi altıncı asrın ilk dönemlerinde elçilik heyetinden bahsederken şu bilgileri vermektedir:

Julianus, Himyer hükümdarım dört fil koşulu bir arabada görmüştü. Hükümdarın arkasında etekleri altın sırmalarla işlenmiş bir peştemal, kollarında değerli bilezikler bulunuyordu. Elllerinde kalkanla iki mızrak vardı. Silahlanmış maiyeti etrafım kuşatarak methini içeren kasideler söylüyorlardı. Elçi huzuruna getirilince, kayserin mektubunu hükümdara takdim etti. Hükümdar mektubu kabul ettiği gibi bizzat elçiye de kabul etti ve sunulan hediyeleri de kabul etti. Kayser, mektubunda İranlıların sınırlarından kovulmalarını ve İskenderiye'ye giden ticaret yollarının korunmasını rica ediyordu. Hükümdar, bunu yapacağını vadetti. 171

Halk: Kadim Yemen'de halk dört sınıfa ayrılıyordu. Birinci sınıf; asayiş muhafaza, kaleleri müdafaa, kabileleri korumaya memur silahlı askerler; ikinci sınıf; çiftçiler; üçüncü sınıf zanaatkarlar, dördüncü sınıf tüccarlardan oluşuyordu. Her sınıfa mensup halk, yalnız kendi sahasında ilerliyor, diğer sınıfa geçemiyordu.

Aile teşkilatı; ataerkil (peder-şahi) olup malın tamamı ailenin ortak malıydı. Aile fertlerinin en büyüğü, reis ve

hakim idi. Mal ve eşyanın tamamı aile arasında ortaktı. Bu ortaklık kadınları bile kapsıyordu. Evlilikler aile fertleri arasında gerçekleşiyordu. Dış evlilikler ölümle cezalandırılırdı. Evlat annesiyle, kız kardeş, biraderiyle evlenebiliyordu. Strabon, Yemen'de cari olan evlilik şekilleri için hayrete şayan ve nefret edici adetler ve olaylar aktarmaktadır. 172

Medeniyet: Güney Arapları geçmiş dönemlerde Yemen ve sair yörelerde birçok şehir inşa etmişlerdir. Me'rib, Main, Berâkiş, Zufâr, Şubve, Nâit, Beynûn ve San'a bu şehirlerdendi. Yemen'in kadim şehirlerinden birçoğunun izi kalmamış, daha sonraki nesillere sadece isimleri intikal edebilmiştir.

171 Sharpe, II, 343.

172 Strabon, III, 389.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

153

Yemen'de mimari, özellikle saraylarla mahfedlerde görülmektedir. Saray ve mahfedler, ezvanm ikametlerine mahsus müstahkem kaleler, muazzam binalardı. Büyük şehirlerde bu gibi muhteşem birçok bina bulunurdu. Strabon, bu sarayların ihtişam ve süslerini uzun uzadıya tasvir etmekte ve bunların Mısır saraylarına benzediklerini kaydetmektedir. 173 Plinius da, Yemen beldelerinden Nâciye ve Temna kasabalarında altmış beş, Hadramevt şehirlerinden Şubve kentinde altmış kadar muazzam binanın bulunduğunu haber vermektedir. 174

Me'rib: Sebe ismiyle de anılan Me'rib şehri, Yemen bölgesinin en meşhur kenti idi. Me'rib ismi Ârâmî orijinli olup Ma' ile Rab kelimelerinden mürekkebi olması

muhtemeldir. Bu ihtimale göre, Me'rib, bol su veya büyük sel anlamına gelmektedir.

Keşfedilen kalıntılardan anlaşıldığına göre, Me'rib, yuvarlak ve bir kilometre genişliğinde yüzölçümü olan bir kent idi. Etrafı, bir sur ile kuşatılmış bulunuyordu. Surun biri doğuda ve diğeri batıda olmak üzere iki kapısı vardı. Batı tarafındaki kapının yanında müsned hattı

Me'rib veya Sebe beldesi harabesinin haritası

ile yazılmış bir kitabe bulunmaktaydı. Kitabede bu surun Sebe mek-rebi Yas'mer Beyin b. Semheala Yenûf tarafından inşa edildiği kaydedilmiştir. 175

173 Strabon, III, 360.

174 Glaser, Skizze der Geschichte und der Geographie Arabien, II, 88.

175 Müller, Die Burgan Und Scfüosser Südarabiens Nahchdem Mil des Hemedcuil II. 16. Arap şairlerden Tahman:

Beytiyle, bu müstahkem suru kasdetmişti.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Doğudan geçen Vadiu Ezine sayesinde şehrin etrafı bağ ve bahçelerle süslenmiş gibiydi. Şehrin ortasında muazzam bir bina kalıntısı görülmektedir. Civarda ikamet edenler buraya Süleyman'ın Heykeli adını vermektedirler. Me'rib'de, bundan başka, Selhin, Hecer ve Kuşayb sarayları gibi mermerden yapılmış bir takım büyük binalar bulunmaktadır. 176

Hicri dördüncü asırda bu yöreleri ziyaret eden Hemdanî, Me'rib harabesi üzerinde, yıkılmış olan bir köşkün mermer sütunlarını gördüğünü haber vermektedir. Hemdanî'nin ifadesine göre; yerde yatan bu sütunlar, yüzlerce adam tarafından hareket ettirilemeyecek büyüklükteydi. Hemdanî'nin gördüğü bu sütunların, vaktiyle Sebe hükümdarlarının ikametgahı olan Selhin Sarayı'nın büyük tavanına ait olmaları muhtemeldir. Belkis Sarayı adıyla anılan Selhin Sarayı, Arap şairler için feyizli bir tasvir zemini olmuştur. 177

Me'rib'den yarım saat uzakta ve kuzey doğu yönünde muazzam bir bina kalıntısı daha bulunmaktadır. Yerliler buraya Haremu Belkis adını vermektedir. Fakat burası Kasnı Belkis'ten ayrıdır. Kalıntılara göre Haremu Belkis denilen bu muazzam bina, boyu doğudan batıya olmak üzere kenarları birbirine denk olmayan eğri bir arsa üzerinde inşa edilmişti. Çevresi üçyüz ayak uzunluğunda bulunuyordu. Etrafını kuşatan surun biri kuzeyde ve diğeri güneyde olmak üzere iki kapısı vardı. Surun üzerinde müsned yazısı ile yazılmış olan kitabelerden buranın bir mabed olduğu sonucu çıkarılabilir. Kitabelerden birinde surun Sebe ve Reydân Meliki Kerebil Vâtîr Yuhanam b. Zümer Ali Beyin ile Helek Emir b. Kerebil tarafından imar edildiği yazılmıştır. Surun diğer tarafında da Sebe meliki Yeşruh b. Sehm Ali Zarah ile Tuba' Kereb Kahin Zât Ğadran adlarına birer kitabe bulunmaktadır. Haremu Belkis'in suru üze-

176 Şair Alkame: Şair Tuba' da:

Beyitlerfyle bu muazam binaları kasdetmişlerdlr.

177 Şair Alkame şu beyitlerle Kasru Selhln'i tasvir eder:

Alkame'nln şu ibret dolu beyti de Selhin'e aittir.

rinde bizce o derece önemi haiz olmayan birkaç kitabe daha görülmüştür.

Main: Yemen'in bu eski şehri, İslâm dönemi coğrafyacıları için meçhul kalmıştır. Çünkü bu şehir harab olduktan sonra, kalıntıları kumlar altında kalmış, harabesi bile kaybolmuştu. Kadim Yunan coğrafyacıları tararından verilen bilgileri rehber edinen Halivy geçen asırda birkaç araştırma neticesinde, nihayet şehrin yerini belirlemiş, kazılarla sonucunda kalıntılar keşfedilmiştir. Berâkiş harabesi de Halivy tarafından keşfolunmuştur.

San'a: Kadim Yemen medeniyetinden zamanımıza kadar ayakta kalan bu yegâne şehir, İslâm'ın doğduğu dönemde Yemen'in merkezi idi. Habeşliler Yemen'i istila ettikten sonra San'a'yı başkent edinmişlerdi. Ebrehe'nin meşhur el-Kuleys'i burada inşa ettirmiş olduğunu [yukarıdal ifade etmiştik. Yemen'de Habeşlilere halef olan mer-zübanlar da San'a'da oturmuşlardı.

Havasının güzelliği, toprağının verimliliği, ikamet edenlerinin refah hayatı Arap şairlerine uzun kasideler ilham ettiren San'a'da birçok saray bulunuyordu. Bunların en meşhuru, Kasnı Gamdan idi.

Yemen'deki Eski Kasrlar

Yemen'de vaktiyle pekçok kasr bulunuyordu. Kadim şiirlerin birçoğu bu kasrları tasvir için inşad olunmuşlardır. Arap şairlerin bu kasrları tasvir eden manzumelerine, son asra kadar, mübalağa ile dopdolu birer destan nazarıyla bakılıyordu. Fakat, bu kasrların kalıntılarını müşahade eden bazı tarihçilerin ifadeleri, bu şiirlerde hiç de mübalağa

olmadığını göstermektedir. Hemdanî, Sıfatu Cezireti'l-Arab ve el-İklü adlı önemli eserlerinde, Yemen'deki kadim kasrlara dair çok önemli bilgiler vermektedir. 178

Yemen'deki kasrların en ünlüsü ve en ilginç San'a'daki Kasrı Gamdan idi. Hemdanî ve Yakût el-Hamevî gibi Arap tarihçilerine gö-

178 Hemdanî'nin özellikle Küabu'l-İklîli Yemen'deki tarihi eserler hakkında çok değerli bir vesikadır. Önemli bir kısmı kaybolan kitabın [günümüze gelen] parçası oryantalist Mül-ler'in gayretleri ile yayınlanmıştır. Bu eserde Yemen'e dair verilen bilgiler, önceleri mübalağalı görülmüş ise de son dönemlerde Amaud, Halivy, Glaser gibi oryantalistlerin yerinde yürüttükleri araştırma ve kazılar sonucunda Hemdanî'nin doğru bilgiler verdiği anlaşılmıştır. Onun haber verdiği tarihi eserler ve kasrlardan pek çoğu keşf edilmiştir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

re, bu kasrı İnşa eden el-Yaşrah b. Yahûb'dur. 179 Bu isnad doğru ol-' duğu takdirde, Kasrı Ğamdân'm miladi birinci asırda inşa edilmiş olması gerekir. Kasrı, Ez. Osman'ın hilafeti dönemine kadar ayakta kalmıştır. Kasrı Ğamdân'ın muazzam harabesini hayretler içinde gezen Hemdanî ile Yakut el-Hamevî şu bilgileri vermektedirler: kasrı yedi

Kasrı Ğamdân Harabesi

kat üzerine bina edilmişti. Her iki kat arasında kırkar arşın yükseklik vardı. Cephelerden biri kırmızı, diğeri beyaz, bir başkası sarı, dördüncüsü ise yeşil idi. Sabah güneş çıkarken, kasrın gölgesi, üç mil mesafedeki Aydın'dan görülüyordu. En yüksek katındaki salonun genel görünüşü, mermer taştan ve tavanı tek parça mermerden yapılmış, her köşesine bir aslan heykeli konulmuştu. Heygellerin içine rüzgar girer

girmez, aslanın kükremesini andırır bir ses duyulurdu. Gece yakılan kandiller, kasrın içini, dışını birden aydınlatırdı. Uzaktan görenler şimşek çakmakta, yağmur yağmakta olduğunu sanırlardı.

Aynı müellifler Gamdan kasrının inşasını da bir menkıbeye bağlarlar. Güya mühendisler mesahe ipini yere uzatırken yırtıcı kuşlardan biri inerek ipi gagasıyla kapmış, San'a ile Tuyve arasındaki sahaya atmış. Hadiseden haberdar olan el-Yeşruh da kasrın ipin düştüğü yerde inşa edilmesini emretmişmiş...

Kalıntıları hala ayakta olan kasrlardan biri de Kasru Nâth tır. Bu kasr, çeşitli köşklere oluşan bir mahfed idi. Milattan önce ikinci asrın ilk dönemlerinde yaşayan Himyer hükümdarlarından Alhân ve

179 Yakut el-Hamevî, II, 811.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

157

Nehfân'ın Kasrı Nait'ı tamir ettirdiklerini gösteren kayıtlara göre bu kasrın Gamdan'dan önce inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hemdanî, Kasru Nait'ı uzun uzadıya tasvir etmektedir.

Kasrı Reyde Telfem'deki bu kasr, öncekiler kadar muazzam olmamakla beraber, Yemen'in yok olmuş medeniyetinin bir abidesidir. Hemdanî, yerlilerden naklen, Kasru Reyde'nin üzerinde Yerim adı yazılı olan bir kitabe bulunduğunu haber vermektedir. Şayet bu rivayet doğru ise Kasru Reyde milattan önce birinci asrın ortalarında Yerim b. Alhân tarafından inşa edilmiş olmalıdır. Kasru Reyde, İslâm döneminde Alevilerin sığınağı olmuştur.

Meder: On dört kasırdan oluşan bir mahfed idi. Hemdanî'nin şahitliğine göre; bu kasırların en önemlileri Kasru Muşaab ve Kasru Âmir denilen köşkler idi. Meder'de bulunan kasırları uzun uzadıya tasvir eden Hemdanî, Kasru Âmir sütunlarından bazılarının Meder Camiine konulmuş olduğunu ve Mescidu Haram'da bile bu direklerin benzerlerini göremediğini yazmakadır.

Şirvan: Yemen'in en eski yapılarından olan Kasru Sirvâh, San'a ile Me'rib arasında inşa olunmuştu. Yemen'de saydığımız bu kasırlardan başka, daha pek çok kasr ve kale kalıntısına rastlanılmaktadır. Ebû Alkem el-Merânî adında bir Arap şairi, fahriyelerinden 180 birinde bu kasırlardan en ünlülerinin adını saymaktadır. 181 Arabistan'ın, Yemen dışındaki bölgelerinde de bazı kasr kalıntıları keşfolunmuştur. Yemâme'deki Kasru's-Şumûs ile Tasim ve Cedislere is-nad edilen Kasru'1-Betl bunlardan bir kaçıdır. 182

Yemendeki Sedler

Kadim Yemen medeniyetinin göstergelerinden biri de sedleridir. Vaktiyle Yemen'de sel sularını toplamak ve araziyi sulamak amacıyla suların seviyelerini yükseltmek üzere vadiler önünde birçok sed inşa edilmişti. Hemen hemen bütün vadilerin önünde inşa edilen bu sedler, tarıma verilen önemi göstermesi açısından bize bir fikir vermektedir.

180 Fahriye: şairlerin övünmek amacıyla yazmış oldukları şiirlere verilen isimdir, (sad)

181 Müller, Südarabische Altertumer in Kunsthistorischen, 80.

182 Corci Zeydan, el-Arab kablel'l-İslâm, 145-149.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Yemen'in tarihi eserlerinden- Yemenli bir çiftçinin çift sürmesi

Hemdanî bu sedlerden yüz kadarının ismini zikretmektedir. Sed-lerden her biri, kendisine mahsus veya ait olduğu şehir ismine ilave edilerek isim tanılaması şeklinde anılıyordu. Sedlerden en büyükleri; Kusan, Ribvân yani Sedu Kutâb, Şihrân, Tamahân, Sedu Ubâd, Sedu Lehe yani Sedu Arâyis, Sedu Zi Şihâl, Sedu Zi Ruayn, Sedu Meliki, Seddu'l-Mihbâd (?) ve Sedu'l-Nuvâs adlarındaki barajlar idi.

Fakat Yemen'in en meşhur setleri Seddu'l-Arim ile Seddu'l-Hâ-nik ve Seddu Riân'dır. San'a'daki Seddu Hânîk, miladi altıncı asırda Seyf Zi Yezen'in azadlılanndan Nevâl b. Atik tarafından inşa edilmiştir. İbrahim b. Musa el-Alevî, Sa'de'yi tahrip ettiği zaman, bu Şeddi de yıktırmıştır. Seddu Riân ise İbn Zi Me'zun adındaki bir şahıs tarafından yaptırılmıştı.

Sedu Arim: Yemen bölgesinde, kalıntıları bu gün bile hayretle seyredilebilen en büyük sed, Arim Şeddi idi. Bu sed, Serat sıradağlarının kollarından Balk dağlarının oluşturduğu Vadiu Ezine de inşa edilmişti. Arim, Himyer lehçesine göre Sed demektir. Arim, Me'rib civarında bulunduğu için Seddu Me'rib adıyla da anılıyordu.

Arim şeddi, gayet büyük kayalarla yapılmıştı. Uzunluğu 300, genişliği 150, yüksekliği 19 zira' idi. Bu kocaman barajın üçte ikisi yıkılmıştır. Günümüzde şeddin sağ tarafının yalnız üçte biri hala ayaktadır. Arim şeddinin kim tarafından inşa edildiği hakkında Arapların rivayetlerinde bir birliktelik görülmemektedir. Himyerîler, şeddin inşasını Sebe melikesi Belkis'e isnat etmektedirler. Yemen'in diğer halkı ise, inşa edildiği dönemi mitolojik zamanlara kadar çıkarıyor, şeddin ilk kez Lokman b. Ad tarafından inşa edildiğine inanıyorlardı. Hurafelerle karışan bu rivayetlerden bir

üçüncüsüne göre de sed, Sebe b. Yeşcub tarafından inşa edilmiştir.

159

Araplar, inşa edildiği zaman gibi. şeddin yıkılışında da çeşitli tarihler, birçok rivayetler naklederler. Hamza el-İshfahanî'ye göre Şeddi yıkan sel, İslâm'ın doğuşundan dört yüz yıl önce, yani miladi üçüncü asırda gerçekleşmiştir. 183 Yakut el-Hamevî ise, Seylu Arim'in Habeşistan döneminde meydana geldiğini iddia etmektedir. Mu'cemu'l-Buldân yazarının bu ifadeyle Yemen'e hakim olan Habeşlileri kasdetmiş olması muhtemeldir. Çünkü Habeşliler miladi altıncı asırda Yemen'i fethettikleri zaman yörede bulunan kasr ve binalardan birçoğunu tahrip ettikleri esnada Arim Seddi'ni de yıkmış olmaları tahmin olunabilir.

Fakat Arim Seddi'nin, Hasan b. Tuban Es'ad zamanında yıkılmış olduğunu iddia eden İbn Halûn'a göre hadisenin miladi beşinci asırda gerçekleşmiş olması gerekir. Halbuki diğer Arap kaynaklarında daha başka rivayetler de görülmektedir.

Son zamanlarda, Me'rib Şeddi harabelerinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda, Arap tarihçilerinin farklı ve çelişik rivayetlerini tashihe yarayan, bazı kitabeler bulunmuştur. Müsnet yazısı ile yazılmış olan bu kitabelerden, özellikle ikisinde Arim Seddi'nin kimin tarafından ve ne zaman inşa edilmiş olduğuna dair bazı kayıtlar görülmüştür. Şeddin Cenetu Yemeni denilen tarafında keşfolunan bu kitabelerden biri, şu şekildedir. "Sebe mekrebi Yas'amer Beyîn b. Semh Alî, içme suyu ve sulamayı kolaylaştırmak için Bark Dağı'nı yararak Masrafa Rahb'ı inşa etti." İkinci kitabe ise şu satırları ihtiva etmektedir. "Sebe mekrebi Sehm Ali Yenûf b. Zümer Ali,

içme ve sulamayı kolaylaştırmak için Balk Dağı'nı yararak Rahb'ı inşa etti."

İkinci kitabede zikredilen Sehm Ali, birinci kitabedeki Yes'amer'in babasıdır. Öyle anlaşıyor ki, şeddin inşasına Sehm Ali tarafından başlanmış ve Yas'amer döneminde kısmen tamamlanmıştır. Dolayısıyla şeddin ilk kurucularının milattan önce sekizinci asırda yaşayan bu iki mekrebi olduğu şüphesizdir. Bunlardan sonra gelen mekrebler zamanında da inşaata devam edilerek, her hükümdar tarafından bir bölüm ilave edilmiş olduğu yine kitabelerden anlaşılmaktadır. Filhakika şeddin kalıntıları arasında bulunan kitabelerden birinde: "Sebe mekrebi Kerebil Beyin b. Yas'amer bina etti..." şeklinde bir ibare bu-

183 Hamza el-İsfahanî, Tarihli Sini el-Mulûk, 126.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

lunduğu gibi diğer kitabelerde de Zümer Ali Zerih Sebe Meliki ve Ye-de'il Vâtîr isimleri okunmuştur. 184 Bütün bunlar, şeddin bir hükümdar zamanında yapılmadığını, aksine bu gibi büyük binaların çoğunda olduğu gibi, biri diğerine halef olan farklı mekreblerin gayretleriyle güçlendirilip tamamlandığını göstermektedir.

Me'rib Seddi'nin ne zaman yıkıldığına gelince; keşfolunan bazı kitabeler, Arabistan tarihiyle çok fazla ilişkili olan bu önemli meseleyi de az çok aydınlatabilmiştir. Arap kaynaklarına göre; Arim Şeddinin yıkılışı birden bire olmuş, neticede Ezd ile diğer kabileler Arabistan'ın muhtelif yerlerine dağılmışlardır. Yine bu rivayetlere göre, hadise İsa'nın miladı zamanına, yani Himyer Devleti'nin Sebe ve Reydân'm ortaya çıkış ve başkentin Zufar'a nakli zamanına denk gelir. Öyle anlaşıyorki bu dönemde ilkin şeddin bazı kısımları yıkılmış, bu yüzden ortaya çıkan kıtlık başkentin

Me'rib'den Zufar'a nakli sonucunu doğurmuştur. Şeddin büsbütün yıkılış korkusu, birçok batrı ve fahzın bu yöreden göçlerine sebebiyet vermiş, neticede Me'rib de yıkılmıştır.

Mösyö Glaser, Arim harabeleri arasında Habeşlilerin Yemen'i istilalarından sonra Şeddin yıkılışını açıklayan iki kitabe bulmuştur. Hayli uzun olan bu kitabelerden biri miladi 539 ve diğeri de 565 senelerinde yazılmıştır. Bunlardan Ebrehetu'l-Habeşe tarafından yazılan ve "bi ni'meti Rahmani'r-Rahim ve Mesihi ve Ruhu'l-Kudusi en-ne Ebrehe Azizu'l-Ahbâş..." girişiyle başlayan kitabede, miladi 543 tarihinde yıkılan Arim Seddi'nin, Arap kabilelerin de yardımlarıyla, tamir edildiği yazılmıştır. 185

Bu tamire rağmen Arim Şeddi İslâm'ın doğuşundan bir süre önce tekrar yıkılmış ve bir daha tamir edilmemiştir.

Bir zamanlar, imrân ve medeniyette oldukça ilerlemiş olan Me'rib'in mazhar olduğu refah ve saadet, bu sedle ilişkili idi. Me'rib dolaylan, Şeddin inşasından önce yerleşilmeye müsait olmadığı gibi, Şeddin yıkılmasından sonra yine çöl halini almıştır. [Kuran-ı Ke-rim'deki] Sebe Suresinde ibret yoluyla, Arim Seddin'den bahseden

184 Müller, Die Burgan Und Schlosser Südarabiens Nahchdem İklü des Hemedani II, 43, 45.

185 Glaser, Abessiner un Arabien, 132. Mitt, 1897.

İslâm (İncesi Arap Tarihi

161

ayetler de bu tarihi hadiseyi şu şekilde beyan etmektedir: "Sebe kavminin yurtlarında ilahi bir ayet olarak, sağlı sollu iki bahçe (cennet) vardı. Onlara "rabbinizin rızkindan yiyiniz ve ona şükrediniz. İkamet ettiğiniz şehir, suyu ve

havası hoş bir kent olup, orada sizi besleyen rabbiniz de gafurdur," denildi. Onlar şükürden yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim seli gönderdik. Bu suretle bol meyveli, iki taraflı bahçelerini, dikenli erak ve acı ılgın ve sedir ağaçları gibi acımtırak ve az meyveli bahçelere değiştirdik. Küfürleri sebebiyle, onları bu yolda cezalandırdık. Biz, ancak küfran-ı nimette bulunanlara ceza veririz. Onların ülkeleriyle bereket verdiğimiz memleket (Suriye toprakları) arasında mamuriyeti açık olan beldeler yaptık. Buralarda seyahati takdir ettik. Onlara hem gece ve hem gündüz olarak buralarda geziniz, dedik..."

Hicri dördüncü asrın başlarında Me'rib arazisini gezen Hemdanî, Arim yöresini, tamamıyla Sebe Suresi'nde tasvir edildiği tarzda bulduğunu yazmaktadır. Hemdanî, şeddin sağ ve solundaki bahçeleri harap bir halde bulmuş, ötede beride bir iki erâk ağacından başka bir şey görememiştir.

Avrupalılardan Me'rib yöresini ilk defa ziyaret eden Fransız oryantalist Arnaud'dur. Bu şahıs, miladi 1874 tarihinde Sebe ülkesini dolaşmış, gözlemleri ve keşiflerini, bir harita ile beraber, 1874 tarihinde Journal Asiatique de yayımlamıştır. Daha sonra Me'rib ve A-rim Şeddi, Halivy ve Glaser tarafından ziyaret edilmiş, buralarda çok önemli kitabeler bulunmuştur. Oryantalistlerin bu keşifleri ve gözlemleri, hicri dördüncü asırda bu yöreyi ziyaret edip tasvir eden Hemdanî'nin vermiş olduğu bilgilere uygunluk göstermektedir.

Güney Arabistan'da Ticaret

Yemen bölgesi, oldukça eski dönemlerden beri kadim milletler arasında ticaretin ana güzergahı olmuştur. Başlangıcı belirlenemeyen bir zamandan beri Hindistanla Yemen arasında ticarî münasebette bulunmaktaydı. Hindistan'da Mısırlılar, Asurlular, Fenikeliler ve diğer

ulusların ihtiyaç duyduğu ürünler oldukça fazlaydı. Yemenliler bu tür ürünleri kara ve deniz yoluyla yukanda adı geçen uluslara aktarırlardı. Fırat ve Dicle nehirleriyle Kızıl Deniz, Basra Körfezi ve Umman Denizi'nde işleyen zenbuklar ve gemiler için Yemen sa-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

hillerinde tersaneler vardı. Mûza denilen tersane, özellikle Hint okyanusunda seyahat eden büyük gemilerin inşasına mahsustu. Günümüzde Malta adası Akdeniz'de İngiliz gemilerine ne hizmet veriyorsa, Sokodro adası da o zamanlarda Yemen gemileri için aynı oranda önemliydi. Kadim dönemlerde Yemen sahillerinde deniz ticaretinin merkezi olan şehirlerin en önemlileri, Aden, Kânâ (Hısnu Ğu-râb), Zufâr ve Maskat idi.

Yemen tüccarlarının Hindistan'dan naklettikleri eşya, altın, ku-saydır, mücevher, fildişi, sandal ağacı, baharat, biber, pamuk... gibi şeylerdi. Doğu Afrika sahillerinden itriyat, bazı bitki kökleri, aba-nos, deve kuşu tüyü, fildişi ve altın nakledilirdi. Yemen'in ihracatı da buhur, künlük (lubnan), damğ-ı Arabî (murr), laden gibi maddelerdi. Bu ticaretlerden çoğu Karilerin elinde bulunuyordu. 186

Bunlardan başka Sokodra adasından ud ağacı ve ned, Bahreyn'den de inci ticareti yapılıyordu. Bu ticari mallar Hintliler veya Afrikalılar tarafından Yemen sahillerine götürülür veya Yemenliler bunları almak üzere bizzat oralara giderlerdi. Bu şekilde Yemen'e giren ticarî mallar, tercihen karadan kabilelerle Mısır, Şam ve Irak yörelerine nakledilirdi.

Sebelilerle Fenikeliler arasında çok önemli ticarî münasebetlerin bulunduğu, Yemen kabilelerinin Hint malların Akdeniz sahillerindeki Sûr, Gazza ve sair limanlara

kadar götürdükleri, Hazikyal'm kitabından da anlaşılmaktadır. Sebeliler, henüz sikke şeklindeki paralar bulunmadığı zamanlarda, götürdükleri ticari malları Şam ve Sûr gibi büyük ticari merkezlerde kendilerine gerekli olan eşya ile mübadele eder, kervanlarla memleketlerine dönerlerdi. Sebe Sure-i Ce-lilesinde Suriye ile Sebe arasında geniş oranda ticari değiş-tokuşun gerçekleştiğini haber veren bazı ayetler bulunmaktadır.

Yemen ile Mısır, Fenike ve Irak arasında kabilelerin takip ettikleri özel ticaret güzergahları bulunmaktaydı. Ticaret yolları üzerinde kervanların inmeleri için menziller (mahat) ve bedevilerden de kervan muhafızları bulunuyordu. Hadramevt veya Umman'dan kalkan kabileler, kuzeye yönelerek hareket eder, Kaydar Arapları'nın muha-

186 Strabon, III. 355.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

163

fazası altında Dehna Çölü'nü geçerek Devân'a ulaşırlardı. Buradan batıya yönelerek Necd'i aşarak Hicaz'a girerdi. Hicaz'dan itibaren kabile muhafızlığı Medyenlilere veya Edomlulara veyahut Nebatîlere geçerdi. Mekke'ye veya Yenbu'a veyahut Yesrib'e [sonradan Medine adını alacaktır] uğradıktan sonra Medain-i Salih'ten Petra'ya giderlerdi. Petra'dan kuzeye ayrılan kol, Mısır'a inerdi.

Irak ticaretine gelince; bu da ya Arap Yarımadasının doğusundan giden yol ile sağlanır veya deniz yoluyla Basra Körfezi'nden yapılırdı. Babil ile olan ticaret, özellikle Karilerin elinde bulunuyordu. Pilinius ve Batlamyus Arabistan'dan geçen ticaret yolları hakkında oldukça önemli bilgiler vermişlerdir. Sebe kabileleri, bu uzun yolculuğu, sürekli sorunsuz gerçekleştiremezlerdi. Bu gün bile hac

kafilelerinin maruz kaldıkları bedevi saldırılarına, Sebe kafileleri de sık sık maruz kalırlardı. Bu nedenden dolayı daha sonraları deniz yolu, kara yoluna tercih edilmiştir.

Hindistan'dan gelen ticari mallar Mûza veya Aden'de depolanır, kafilelerle karadan Petra veya Gazza'ya aktarılacak yerine, Kızıl Deniz yoluyla, Akabe körfezine sevk olunurdu. Buradan da Suriye, Filistin veya Mısır'a götürülürdü. Mısırlılar, yirminci sülale hükümdarlarından III. Ramses [Hagun] zamanından itibaren, deniz yoluna önem vermeye başlamışlardı. III. Ramses, Kızıl Deniz'de bazı gemiler yaptırarak Biladu Fint (?) yani Habeşistan ve Somali ile Mukaddes topraklar yani Arap ülkesini fethetmek istemişti. Bu hükümdarın asıl amacı, Uzak Doğu ile Mısır arasında deniz ticaretini kolaylaştırmaktı.

On dokuzuncu sülale hükümdarlarından birinci Setoue veya Seti iktidara geldiği zaman, Mısır ile Arap bölgesi arasındaki ticareti kolaylaştırmak için, Nil ile Kızıl Deniz'i birleştirmek üzere bir kanal açmıştı. Fakat Seti'den sonra, kanal ihmal edilmiş, denizcilikle o kadar can ciğer olmayan Mısırlılar, denizcilikten vazgeçmişlerdir. Bu zamanda Ak Deniz hatta Kızıl Deniz'de denizcilik Fenikelilerin elinde bulunuyordu. Fenikeliler, nüfuz ve hâkimiyetlerini kaybedip Sûr kenti düştükten sonra, Kızıl Deniz serbest kalmıştı. Urşelim [Kudüs] hükümdarı Hazreti Süleyman ile Sûr hükümdarı Hîrâm ilk defa ortak gemi inşaatına kalkışmışlardı. Bu gemiler, Akabe körfeziyle Yemen sahilleri arasındaki ticareti sürdürüyorlardı. Sijru'l-Mulûkda. bu husus ile Sebe melikesine dair oldukça fazla bilgi bulunmaktadır.

tslâm Öncesi Arap Tarihi

Hazreti Süleyman vefat ettikten sonra Yahudilerin denizciliği de ölmüş, Yemenle Suriye ve Filistin arasında

kervanlar yeniden gidip gelmeye başlamıştır. 187 Özellikle, ilk çağlarda Yemen ticaret itibariyle çok büyük önem kazanmış, Mainliler, Sebeliler, Cebânîler, Katâ-bânîler, Kariler bu ticareti yönlendirenler olmuşlardır. Romalılar denizciliğe başlayarak deniz ticaretini ellerine aldıktan sonra, Yemen de eski önemini kaybetmiştir. Buna rağmen altıncı miladi asır dolaylarında İranla Bizans arasındaki çekişme ve anlaşmazlık sonucunda İran, Orta Asya'dan geçen ticaret yollarını kapamış, Çin ipeklerinin İstanbul'a geçmesine engel olmuştur.

187 Lenormant, Manuel de Le Hisrorie ancienne des Peuples de L'orient, III, 266.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

165

Adnanî Araplar

İkinci Dönem Kuzey Arapları

İkinci dönem Kuzey Arapları, eski tarihlerde İsmaililer; Arap kaynaklarında Adnaniler denilen Araplardır. Bunlar, Yemen'in kuzeyinde Tihâme, Hicaz ve Necid ile Suriye ve Irak'a kadar uzanan bölgelerde ikamet ediyor ve Hazreti İsmail'in soyundan sayılıyorlardı. Arap tarihlerinde Adnanilere Arab-ı Tabia veya Arab-ı Müsta'rebe adı da verilmektedir.

Arap tarihçileri tarafından, Adnanîlerin menşesine dair nakledilen bir menkıbeye göre, Keldanilerden Filistin'e hicret eden Hz. İbrahim, oğlu İsmail ile aslen Mısırlı bir cariye olan annesi Hacer'i, Hicaz'a götürerek Mekke'ye yerleşmiştir. Hz. İsmail önce, o zamanlar Mekke dolaylarında dolaşan, Cürhüm kabilesi reisi Mudâd b. Beşîr'in kızı Side/Seyide, daha sonra da Ra'le bnt. Amr ile

evlen[miş, bu evliliklerden] on iki evladı dünyaya gelmiştir. İsmailoğullan, Zemzem kuyusu civarında yerleşerek Mekke'nin bitki yetişmez vadisini imar etmeğe başlamış, her biri bir kabilenin liderliğini kazanmıştır. 188

[Yukarıda anılan bu] menkıbe Kuzey Arabistan tarihi hakkında bilinen vakalara hiç de ters düşmez: Çünkü ilk çağlarda Kuzey Arabistan'da ikamet eden Amâlika devletlerinin tarihe karışmalarından

188 Bu menkıbenin kaynağı Tevrat'tır. Tevrat'ta Hz. İsmail ile annesi Hacer'ın Bl'ru Seb' çölüne çıkarılarak Faran'da yerleştirildikleri, İsmailoğullanın Havîle ile Şûr arasındaki bölgede ikamet eden kabilelerin atalarını oluşturdukları haber verilmektedir. Şûr. Süveyş boğazı civarında; Havfla da Yemen'in kuzeyinde birer mekan adı olduklarına göre İsmailoğullanın Hicaz, Necd, Tihâme, Medain ve Sina yarımadasında ikamet etmekte oldukları gerekmektedir. Arap tarihçilerin kaydettikleri menkıbe ile Tevrat'ın rivayeti arasında yalnız Hz. İsmail'in yerleştiği mekanda bir ihtilaf vardır. Tevrat, Bl'ru Seb' çölüne çıkarılan İsmail ile Hacer'in Beriyetu Farân [Farân çölüve-ya Cebelu Farân [Farân Dağı]'ma yerleştiklerini haber vermektedir. Bu her iki yer de Sina yarımadasının kuzeyinde Akabe civarındadır. Halbuki Araplar arasında rivayet edilen menkıbeye göre Hz. İsmail ile Hacer'in yerleştikleri bölge, Hicaz bölgesinde bu günkü Mekke-i Mükerrreme mevkiidir. Fakat Yakut el-Hamevî'nin Mekke veya Hicaz dağlarına da Farân adının verildiğini kaydettiğine göre; bu ihtilaf da yok demektir. Buna göre Hz. İsmail'in yerleştiği çöl, Hicaz çölü olmuş olur. Yahut Hz. İsmail bir süre Sina'da kalmış, daha sonra Hicaz'a giderek Mekke'de yerleşmiş olabilir. Cl.Huart bu menkıbenin, Arapların nesebini Yahudilere bağlama gayretinin bir sonucu olduğunu, İslam döneminde doğduğunu ve cahiliye Arapları tarafından bilinmediğini iddia etmektedir, (bkz. L'histoire des Arabes, p.45) Fakat

iddiasını destekleyecek bir delili bulunmamaktadır. Halbuki cahiliye dönemi şiir ve menkıbelerinde bu rivayetin Araplar arasında çok eski olduğu kanaatini verebilecek pekçok kayıt görülmektedir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

sonra bunlardan bazı kabilelerin bedevi olarak ya da yerleşik olarak Hicaz bölgesinde kalmış olmaları uzak ihtimal değildir. Bu ihtimale göre Hazreti İbrahim, Hicaz'a geldiği zaman, bu kabileleri orada bulacağı doğaldır. Hazreti İsmail'in Mekke dolaylarında ortaya çıkışı ise; Kuzey Arabistan'da önemli bir inkılap başlangıcı olması açısından; Araplar arasında nesilden nesile korunmuş bir menkıbe olması mümkündür.

İkinci dönem Kuzey Arapların soy olarak ortak bir takım kabilelerden oluşmuş olmaları menkıbesine; adet, ahlak vesair konularda Yemen Araplarından yani Kahtanîler'den farklılık tarihi bir değer vermektedir. Kuzey kabilelerinin kadim Arap tarihinde Hz. İsmail'e nispetle İsmaililer ve Araplar arasında İsmail'in soyundan gelenlerin Adnaniler adıyla anılmış olmaları da bunu desteklemektedir.

Çünkü Araplar arasında değerli olan ensab cetvellerine göre bu ulus, Adnan ve Kahtan adındaki mitolojik iki biriyle temsil edilen, rakip ve düşman iki soydan oluşmuşlardır. Arap tarihi incelenirken bu soy rakabeti dikkate alınmazsa, birçok olayın izahı mümkün olmaz. Özellikle kabileler arasında cereyan eden ve bazıları çok önemli tarihi olaylardan sayılan, gazve ve muharebeler anlaşılamaz. Bu gün bile Yemen imamileriyle Hicaz emirleri arasında mevcut olan çekişme ve rekabetin kökleri, bu eski nesebi düşmanlıkla ilgilidir.

Kuzey Arabistan'ın Adnani denilen kabileleri ile Güney Arabistan'ın Kahtani kabileleri birbirlerinden birçok hususta ayrılmaktadırlar. Bu fark ilk olarak toplumsal hayatta kendisini göstermektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi Arap ifadesi temelde, kuzeydeki çöl halkı demek olduğu halde daha sonra Arap Yanmadası'nın tüm sakinlerine teşmil edilmiştir. Bu lafız, Sami dillerde bedevi ifadesinin eş anlamlısı olduğundan, özellikle göçebe bir yaşam süren Kuzey Arabistan sakinlerine uygun düşmektedir. Çünkü kuzey kabilelerinin çoğu öteden beri çadırlarda ikamet etmekte olup, göçebe bir hayat sürüyor, gazvelerle uğraşıyorlardı. Oysaki Yemenliler, bunun aksine şehirlerde oturuyor, kasr ve mahfedler inşa ederek tarım ve ticaretle uğraşıyorlardı.

İkinci olarak Himyerî denilen Güney Arabistan lehçesiyle, Hicaz veya Kuzey lehçesi arasında; aynı temelden olmalarına rağmen; bir-

167

çok fark bulunmaktadır. Bu farklar, gramerde, zamirlerde, istikakta ve sarfda açıkça görülmektedir. Lehçeler arasındaki bu farklar, bu iki bölge sakinlerinin ahlak ve gelenek itibariyle birbirlerinden uzaklıklarına delalet eder.

Üçüncü olarak; Kahtaniler ve Adnaniler din itibariyle de birbirlerinden farklı idiler. Gerçi bu iki kol, ibadet şekillerininin birçoğunda ve bazı putlara tapınma hususunda birleşiyorlardı. Fakat birçok konuda da ayrılıyorlardı. Yemen tanrıları arasında Astar, İl ve Ba'l isimlerinin görülmesi; Yemen tanrılarının Babil tanrılarına çok fazla yaklaştığını göstermektedir. Kuzey kabileleri ise; Lât, Uzzâ, Menât ve Hübel gibi tanrılara tapıyor, ibadet hususunda güneylilerden ayrılıyordu.

Dördüncü olarak; güney ve kuzey şiirlerine ait ve tarihen varlığı kesin olan özel isimler arasında da hiçbir ortaklık görülmemektedir. Yemen'deki Main ve Sebe liderlerinin Eb Yede', Elyefe', Yese'il, Ma'da Kerib, Ebû Kerib, Ulhân, El Yeşruh, Kerebil, Zümer Ali, Veh-bil, Yâsirenam, Şemer Yerus gibi şahısların isimleri, Babil devletine ait isimlere benzemektedir. İkinci devir Kuzey Araplanna mahsus isimler arasında ise bunlara benzer özel isimler görülmemektedir.

Kuzey kabile isimleri ise aksine bedevi yaşamla ilişkindir. Bundan dolayıdır ki çoğunluğu Esed (aslan), Nemir (kaplan), Sa'lebe (tilki), Kelb (köpek), Bekr (genç deve) ve Su'ban (yılan) gibi hayvan isimleridir. Bunların çok eski bir totemizmin kalıntıları olmaları muhtemeldir. Bazıları da Abdullat, Abduluzza, Abdumenat gibi tanrılara nisbet edilmiştir. 189

İsmaili denilen Arap kabilelerinin tarihi, milattan önce on dokuzuncu asırdan başlar. Fakat bu tarihten; Hz. İsa'nın miladına kadar

189 Corel Zeydan, El-Arabu Kable'l-İslam, s. 165, 166. Kuzey Arap kabilelerinin isimleri arasında sıfat ve menkıbelerden alınmış olanlar da görülmektedir. Saîd, Ğâmir, Hasan ve Ali gibi isimler sıfat ve menkıbelerle ilişkindir. Corci Zeydân, kuzey kabile isimleri arasında Süryanîler veya Yunanlılardan alınarak değiştirilmiş bazı isimlerin bulunduğunu iddia etmektedir. Bu yazara göre, Araplar Sümer'i tahrif ederek (sure men rea) şeklinde Arapça bir şekle sokmuş oldukları gibi, Markûs veya Markos ismini de tahrif ederek İmriulkays şekline sokmuşlardır. İmriulkays isminin Arapların Yunanlılarla temaslarından sonra görülmesi bu iddiayı güçlendirebilir. Aynı yazara göre kuzey kabile tanrılarından Zû's-Şıra ismi de Yunan tanrılarından biri olan Dû-sâris'den alınmıştır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

geçen on dokuz asırlık bir müddet zarfında bunların tarihi durumları hemen hemen bilinmezlik karanlığı altında kalmıştır. Bu uzun asırlar zarfında bu kabilelerin bir devlet teşkil edememiş oldukları muhakkaktır. Bunların Yemen, Irak ve Suriye taraflarında birer devlet kurmuş olan diğer Arap memleketleri arasındaki ticarete aracılık yaptıkları ve ticari kabileleri nakletmekle meşgul oldukları tahmin edilebilir.

İsmaili kabileler hakkında Araplar arasında yayılan en eski rivayetler Tevrat'tan alınmıştır. Bu rivayetlere göre, Hz. İsmail, Mekke'ye yerleşerek Cürhümilerle sıhriyet bağı kurmuş ve bunlardan Arap dilini öğrenmiş, çocuklarından Kaydâr, Hicaz kabilelerini idaresi altında toplamıştır. İsmailoğullarının en ünlüsü olan Kaydâr'ın adı Tevrat'ta zikredilmiştir. Kaydar'dan birçok soy peşpeşe gelmiş ve sonunda Adnan doğmuştur. Araplar, İsmail ile Adnân arasındaki kuşakların sayılarında ihtilaf ederler. Bazılarına göre, kırk kuşak, bazılarına göre de yirmi veya on beş kuşak vardır. İsmaili veya Adna-ni Arapları denilen kuzey kabilelerinin tamamı Adnan'ın soyundan doğmuşlardır.

Adnani kabileler hakkında bize ulaşabilen en eski bilgiler yine Tevrat kanalıyla gelmiştir. Sifru't-Tekvîride Hazreti Yusufun kardeşleri tarafından kuyuya atıldığını nakleden satırları müteakip şu ayetleri görüyoruz. "Daha sonra yemek yemek için oturduklarında gözlerini kaldırıp Cilâd tarafından gelmekte olan İsmaililerin bir kervanını gördüler. Bunların develeri baharat, pelesenk ve mirsafı ile yüklü olarak Mısır'a gidiyorlardı. O vakit Yahuda bidarlerine dedi ki kardeşimizi öldürerek kanını gizlememizde ne fayda var, geliniz onu İsmaililere satalım elimiz ona değmesin. Zira o kardeşimiz ve tenimizdir. Biraderleri de sözünü dinlediler.

Yusufu çıkardılar ve İsmaililere yirmi parça gümüşe sattılar. Onlar da Mısır'a götürdüler. 190

Bu hadise milattan önce on sekizinci asırda gerçekleşmişti. Görülüyor ki bu tarihlerde İsmaililer, Mısır'a ticaret kafileleri götürüyorlardı. Tevrat'ta Hakimler Sifrinde, İsmaililerden bir de, beş asır sonra, İsrailoğullan ile savaşları itibariyle bahsolunmuştur. Bunlar

190 Tevrat (Slfru't-Tekvîn), bab, 37.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

169

Hakimler Stfrinde bazen Benî Maşrik, bazen de İsmaililer adıyla anılmışlardır. 191

Stfru Eşiydda beş asır sonra, İsmaililerden tekrar bahsedilmiş ve bu defa Kaydâr ismiyle zikredilip şeref ve güçlerinin yok olmasma işaret olunmuştur. 192

Eşiya'dan sonra, milattan önce altıncı asırda Buhtunnasr, Kuzey Arabistan'ı istila ederek Kaydaroğullanm yani İsmailileri yenmiştir. Ermiya'da bu olay şu şekilde neklediliyor: Babil kralı Buhtunnasnn uğrayacağı Kaydar ve Hasûr memleketleri hakkında rab böyle dedi: Kalkınız Kaydar üzerine yürüyünüz ve Maşrîkoğullanm kırmız. Çadırlarını ve koyunlarını alacaklar. Perdelerini ve kaplarının tamamını ve develerini kendileri için götürecekler. Ve onlara her tarafta korku var diye nida edilecektir." 193

Tevrat'ta bundan sonra, artık Kaydaroğullanndan yani İsmaililerden bahsedilmemiştir. Tevrat'tan anlaşıldığına göre İsmail! kabileler o zamanlarda göçebe bir hayat yaşıyor, Mısır, Irak ve Suriye arasındaki ticareti ellerinde

tutuyor, servet ve kuvvetçe oldukça önemli bir yer işgal ediyorlardı. Hakimler Sifri'ntn sekizinci babında aynen şu satırları görüyoruz:

O zaman Cldavn onlara sizden bir şey talep ederim dedi. Zira onlar İsmaililer oldukları için altın halkaları vardı. Onlar da elbette veririz diyerek bir elbise serip oraya her biri aldığı ganimetten halkaları attı. Talep ettiği altın halkaların ağırlığı, mahiceler ve küpeler ve Medyen hükümdarlarının üzerinde olan erguvanı elbise ile develerinin boynundaki kaladeler dışında bin yediyüz miskal altın idi. 194

İsmaililerin tarihlerinin ilk dönemlerine dair Araplar arasında yayılan rivayetler de Tevrat haberlerini tamamlamaktadır. Muhte 1 melen, Araplar bu bilgileri Yahudilerden almışlardır. Buhtunnasr olayından miladın ilk dönemlerine kadar geçen asırlarda İsmaililerin tarihleri tamamen gizli kalmıştır. Öyle anlaşıyor ki, Buhtun-nasr'm istilas, bunları çok fazla zayıf düşürmüş, tekrar çoğalıp güç-

191 Tevrat (Hakimler), Bab. 6.

192 Tevrat (Eşlya), Bab, 21

193 Tevrat (Ermiya), Bab, 49.

194 Hakimler, Bab, 8.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

lenerek tarih sahnesine çıkabilmeleri için dört beş asım geçmesi gerekmiştir. Miladın ilk dönemlerine doğru, Tihame, Hicaz ve Suriye çöllerinde büyük büyük kabileler halinde yaşadıkları anlaşılan İs-maililer, Enmâr, Mudar, Kudâa, Rebîa ve İyâd isimleriyle beş büyük kola ayrılmışlardı. Bunlardan zamanla birçok kol türemiştir. Arap

tarihçilerine göre, bu beş temel kol aşağıdaki cetvelde görüldüğü gibi, soy olarak Adnan'a bağlı bulunuyordu:

Adnan: Akk, Ma'd

Ma'd: Nizâr, Kunus

Nizar: Enmar, Mudar, Kudâ'a, İyâd

Hicaz ve Necd kabilelerinin atası sayılan Adnan'ın İsrailoğullan-mn peygamberlerinden Ermiya ile çağdaş olduğu rivayet edilmektedir. 195 Bu rivayete göre Adnan'ın Buhtunnasr ile de çağdaş olması gerekir. Adnanî Araplar ve Kureyşlilerin dışındakiler, bedevi bir yaşam sürüyor, Tihame ve Necd dolaylarında konup göçüyorlardı. Ku-reyşliler ise Mekke'de hadari/yerleşik bir hayat sürüyorlardı.

Adnanî Araplar, önceleri Akk ve Ma'd adlarıyla iki büyük kola ayrılmıştı. Akk kabilesi Tihame'nin güneyinde Zübeyd dolaylarında yurt tutmuşlardı. Yunan tarihçileri bu kabileden Acchitae adıyla bahsetmişlerdir. Akk kabilesinin bakiyeleri İslâm dönemine kadar devam etmiştir. Ma'd kabilesi, daha büyük bir boy idi. Bütün Adnanî kabileler bundan doğmuştur. 196 Buhtunnasr'ın Arabistandaki fetihlerine dair Tevrat'ın verdiği bilgilerden, milattan önce altıncı asırda Ma'dlıların büyük bir kabile olduğu anlaşılmaktadır. Ma'd kabilesi daha sonra Nizâr ve Kunus adlarıyla iki büyük kola ayrılmıştır.

Bu iki koldan en çok nüfusu bulunanı Nizâr kabilesi olduğu gibi Adnanilerin diğer boylan da hep bu kabileden doğmuştur. Niza-riler, Kudâ'a, Mudar, Rebîa, İyâd ve Enmar adlarıyla başlıca beş büyük kola ayrılmış, Tihame, Hicaz ve Necd'e dağılmışlardır. 197

195 İbn Haldun, I, 300.

196 Miladi 565 tarihinde vefat eden Bizans tarihçisi Procope de Ma'dlerden bahs etmiş olup bunları Himyerilerin kuzeyinde ikamet eden bir Arap kavmi olarak tasvir etmiştir.

197 el-Bekrî. Mu'cem Ma İsta'cem, 13.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

171

■S

1

Adnanî kabilelerin Milada doğru gerçekleşen ayrılmaları sonucunda Hicaz ve Necd ile Suriye'nin yüksekleri ve Irak'ta yayılmalarını gösterir harita"

Kudâ'a kabilesi, Kızıl Deniz sahilindeki Cidde'den Necd ile Tiha-me'yi ayıran Zatu'l-İrk'a kadar olan yörelerde yurt tutmuştu. Mudar kabileleri ise Mekke dolaylarından Serevât dağlarına kadar uzanan yerlerde dolaşıyorlardı. Rebîa kabilesi, Gamer Zi Kinde ile Zatu'l-İrk'dan Tihâme içlerine kadar uzanıyorlardı. İyâd kabilesi ile Enmar kabilesi ise, Mudarlılara ait bölgeden Necrân sınırlarına kadar uzanan sahada oturuyorlardı.

Fakat İsmaili kabileler hakkında verilen bilgiler uzun süre bu şekilde devam etmemiştir. Aralarında doğan anlaşmazlık ve çekişme yüzünden bütünlükleri parçalanmış, neticede bu yurtlarından da başka yerlere dağılmışlardır.

Kudâ'a Kabilesi

Arap soy bilginlerinden bazıları Kudâ'a kabilesini Kahtanîlerden saymaktadır. Fakat Kudâ'a kabilesinin

Adnanîlerden olma ihtimali daha güçlüdür. Ma'd kabilelerinden ilk ayrılanlar Kadaalılardır. Ka-daalılardan Benî Nahd'e mensup olan bir adamın Rebîa'dan bir kıza aşık olması yüzünden Kudâ'a ile Rebîa arasında baş gösteren savaş, bölünmeye neden olmuştur. Bu savaşta Mudar, İyâd ve Enmâr

* İsmail Rami el-Farukî-Luis Lamia el-Farukî, İslâm Kültür Atlası, İstanbul 1999, s. 20.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

kabileleri Rebîa kabilesiyle birleşmiş, Akk kabilesi de Kadaa kabilesine destek vermiştir. Sonuçta Kudâ'a kabilesi yenilerek yurtlarından çıkmağa ve Necd'e çekilmeğe zorlanmışlardır.

Kudâ'a kabilesi, daha sonra birçok boya ayrılarak Necd, Bahreyn ve Suriye taraflarına dağılmıştır. Bu kabilelerden bazıları Irak ve Suriye taraflarında birer devlet bile kurmuşlardır. Diğerleri de göçebe olarak kalmışlardır. Kudâ'ahlardan ayrılan boylar, şu cetvelde gösterilmiştir:

Cüheyne

Sellh Sa'd

1

Hacam

!

Avf Amr

Hebûle Zlyâd

Hubale

I

Davudu'l-lesk

Imrân Hulvan

Behra'-Beliyy

Tezid Ruban Tağlib

Vebere

Nemlr Esad Kelb

I

Teymu'l-Lât Kinâne

Tenûh

Bu boylardan yedisi Arabistan tarihinde büyük bir önem kazanmıştır.

1. Teymu'l-Lât: Bunlar Bahreyn taraflarına gitmiş, orada ikamet etmekte olan Nebatîleri uzaklaştırarak yerlerine yerleşmişlerdir.

2. Tezid: Irak dolaylarında Abkar denilen yere yerleşmişlerdir.

3. Suleyh: Suriye ve Filistin yöresine dağılmış, orada bir devlet kurmuşlardır.

4. Eşlem: Dört fahzdan oluşan Elsem kabilesi, önce Hicr'de Va-diu'l-Kura dolaylarına dağılmış, daha sonra Necd'e geçmişlerdir.

5. Tenûh: Önce Bahreyn, daha sonra Hîre'ye çekilmiş, burada bir devlet kurmuşlardır.

6. Rubân: Suriye dolaylarına gitmişlerdir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

173

7. Beliyy ve Behra': Bunlar önce Yemen taraflarına giderek Me'rib'de yurt tutmuş, daha sonra ayrılmışlardır. Beliyy boyu kuzeye çıkarak Medine ile Teyma arasma yerleşmişlerdir. 198

Kudâ'a'yı oluşturan boyların birbirlerinden ayrılarak, muhtelif yerlere dağılmalarının nedenleri bilinmemektedir. Fakat bu bölünmeyi, bedevi yaşamın bir sonucu sayabiliriz. Çünkü bedevi bir kabile zamanla çoğalarak, mevcut kuyu ve meralar kendilerine yeterli gelmemeye başlayınca bir takım boylara bölünmeleri ve yaşamlarına uygun yerlere göç etmeleri çok doğaldır. Dolayısıyla bu bölünme bir anda gerçekleşmemiş, boylar zamanla ayrılmışlardır. İlk bölünmenin milattan az önce veya o esnalarda gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Ayrılan boylardan mamur bölgelere gidenler, oralarda birer devlet kurmuş, çöle dağılanlar ise tarih sahasından çekilmişlerdir.

Kudâ'alardan, Cüheyne, Beliyy, Tenûh ve Suleyh tarihte önemli yer kazanan boylardır. Bunlardan ilk iki boy, bir aralık, Yenbu' ve Yesrib'den Mısır sınırına kadar uzanan sahilleri nüfuzları altında bulundurmışlardır. 199 Roma imparatoru Agostiyus döneminde, Mısır'ın Saida bölgesiyle Nube taraflarına saldıran ve tarih kitaplarında Arabu'l-Ahbaş denilen Arapların Cuheyne ve Beliyy boyları olduklarını iddia edenler vardır. 200

Kudâ'alılann en büyük kısmım oluşturan Tenûh kabilesidir. Yunanca kitaplarda bunlardan Thanoit adıyla bahsedilmiştir. 201 Nesep uzmanları Tenuh kabilesinin Kudâ'alılarla Ezdlilerden oluştuğunu iddia ederler. 202 Bir aralık Tenûhiler, Suriye ve Irak dolaylarında birer devlet kurmuşlardır. Tarihçiler, Tenuh kabilesinin nesebi hakkında ihtilaf ediyorlarsa da Mesudî ve Hamza el-İsfahanî'nin tarihin cereyanı ile de desteklenen, tercih edilen görüşlerine göre, bunların Kudâ'a kabilesinin boylarından oldukları şüphesizdir. 203

198 Corel Zeydan, el-Arabu kable'i-islam, s. 171.

199 Hemdanî, Sıfatu Ceztreü'l-Arab, 130.

200 Sharpe, History of Egypt, H, go et 37.

201 Spenger, The Campaign of Aelius Gallus, 208.

202 Hamza el-İsfahanî, Tarihu Sinni'l-Mulûk, 95.

203 Mesudî, Murucu'z-Zeheb ve Meadin'l-Cevher, I, 200; Hamza İsfahanî, Tarihu Sinni'l-Mulûk, 94.

islâm Öncesi Arap Tarihi

Tenuhiler önce Irak'ta bir devlet kurmuş, daha sonra bu yörelerde kurulacak olan Menâzire'ye (Lahmilere) bir zemin hazırlamışlardır. Devletlerinin başkenti, Hânûka ve Karkisya şehirlerinin ortasında bulunan Mudayra idi. Bu devletin kurucusu Malik b. Fehm'dir. Kendisine oğlu Cuzeymetu'l-Ebraş halef olmuştur. Bu şahıs miladi üçüncü asırda yaşamıştır.

Arap tarihçileri Cuzeyme hakkında saygı ve övgüyle karışık bir dil kullanmış, hamaset ve matanetini pek çok takdir etmişlerdir. Cuzeyme'nin erkek evladı olmadığından altmış

sene hükümrân olduktan sonra kendisine kız kardeşinin oğlu Amr b. Adiy halef olmuştur. Hîre'yi merkez edinen ilk Arap hükümdarı budur. Hîrelile-rin kitabelerinde zikrettikleri bu ilk hükümdar, Nasr ailesi veya Lahm ailesinin atasıdır. Menâzire de bunlardandır. 204

Suriye Tenûhilerine gelince; bunlar Suriye bölgesine Petra'daki Nebatî Devleti'nin yıkılışından sonra gelmişlerdir. Bu esnada Suriye hakimiyeti Doğu Roma imparatorluğuna geçmişti. İstanbul imparatorları, daha sonra Benî Suleyh ve Gassaîlere yaptıkları gibi Tenu-hîleri de çölde kendi lehlerinde kullanmışlardır.

Arap tarihçilerinin Suriye Tenûhileri hakkında verdikleri bilgiler birbirlerini çürütür. Eski tarihlerde bunlardan, Nu'man b. Amr, Amr b. Nu'man ve Havari b. Amr adlarında yalnız üç hükümdarlarının ismi kaydedilmiştir. 205 Fakat bu hükümdarların icraatları ve saltanat sürelerine dair hiçbir şey görülmemektedir. Öyle anlaşıyor ki, Suriye Tenûhilerine Kudâ'a'dan Sulehy denilen boy galip gelerek yerlerine yerleşmiştir. Bu olay üzerine Tenuhîler de dağılmış ve bir kısmı Kinesrin'e yerleşmiştir. 206

Suleyh boyu Suriye'ye Tenûhilerle beraber gelmiştir. Daha sonra bunlardan Ducâime boyu Tenûhilere galip gelerek Suriye'nin yükseklerindeki devleti ele geçirmişlerdir. Bunların Belka topraklarında Mevâb dolaylarını da istila ettikleri anlaşılmaktadır. 207 Arap tarihçileri, Suleyh kabilesinden yalnız Nu'man b. Amr, Mâlik b.

204 Hamza el-tsfahanî, Tarihu Sinni'l-Mulûk, 96.

205 İbn Haldun, el-îber ne Diuanu'l-Mübtade' ve'l-Haber, II, 249; İbn Vâdth el-Yakubi, Tarihu Yakubî, I, 234; Mesudî, I, 206.

206 Yakubî, IV, 175.

207 Ebû Muhammed el-Hemedanî, Sıfatu Cezireti'l-Arab, 170.

175

Nu'mân ve Amr b. Mâlik adlarındaki üç hükümdarın isimlerini kaydetmişlerdir. 208 Fakat bunlara halef olan Gassanîler hakkında verilen bilgilerden, Ducâime boyundan gelen hükümdarların sayısının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Gassanîlerin, Suriye platolarına geldikleri zaman, Ducâime hükümdarı Ziyâdu'l-Lesk b. Hubule'ye cizye teklif ettikleri ve onun kabul etmemesi üzerine savaşıarak Du-câime'yi cizye ödemeye mecbur ettikleri rivayet etmektedir. Daha sonra bunlardan Sıbt b. Münzir b. Davud veya Subeyt b. Salebe b. Amr zamanında Gassaniler Ducâimeleri buradan tamamen sürerek yerlerine yerleşmişlerdir. 209

Doğu Roma tarihçileri de, miladi dördüncü asırda Suriye valilerinden Zkomos adındaki Arap emire Phylarch (Filark) rütbesi verilmiş olduğunu kaydetmişlerdir. Muhtemelen Zkomos ismi, Ducam adının bozulmuş şeklidir. 210 Ducâime, Suriye'den sürüldükten sonra Dîzen adındaki reislerinin liderliğinde Irak'a giderek Musul ile Tlkrit arasında, Yunan tarihçilerinin Atra dedikleri, Hadar kalesini zaptetmiş ve oraya yerleşmişlerdir. Daha sonra Sasanîlerin hükümdarı Şapur b. Erdeşir bu kaleyi dört sene kuşatmış, Ducâime Dev-leti'ne son vermiştir.

Kudâ'alardan Kelb boyu da bir aralık, Kuzey Hicaz, Dummetu'l-Cendel ve Tebûk dolaylarında hüçük bir devlet kurmuş, Kindeliler-den Sekûnilerin galabesine kadar burada kalmışlardır. Kudâ'alardan Arap Yarımadasının Bahreyn, Vadiu'l-Kura ve Yemen dolayına dağılan boylar, tarihte zikretmeye değer bir iz bırakmamışlardır. Kudâ'alann Arabistan'ın kuzeyine doğru genişlemeleri, o

zamanlarda Araplar arasında fetih amacına yönelik bir uyanışın başlamış olduğuna delalet etmektedir.

Enmâr ve İyâd

Adnanî kabilelerden, Kudâ'a'dan sonra, Enmâr ve İyâd kabileleri ayrılmışlardır. Öncekiler; Mudarlılarla vukubulan bir mücadele sonucunda Tihâme'den çıkmış, Servât dağlarına çekilmişlerdir. Bunlar, Becile ve Has'am adında iki boydan oluşuyorlardı.

208 İbn Kuteybe, Kitabu'l-Meanf, s.215.

209 İbn Haldûn, II, 279; Hamza İsfahanı, 115.

210 Neoldeke, 8.

İslâm Öncesi Arap tarihi

İyâdhıların Tihame'den uzaklaşmalarına, Rebîa ve Mudar İle aralarında cereyan eden ve savaşla sonuçlanan bir çekişme sebep olmuştur. Hânuk'ta gerçekleşen bu savaş, İyâd kabilesinin yenilgisiyle sonuçlandıktan sonra Mudarlılar zorunlu olarak Irak taraflarına çekilmiş, Irak Sevadın'da [sonradan kurulacak olan] Küfe dolaylarına yerleşmişlerdir. 211 İyâdlılar bu yörede ikamet ettikleri sürece soygunculuk ve çapul ile meşgul olmuş ve sonunda Sasanî hükümdarı Enuşir-vân tarafından bu bölgeden uzaklaştırılıp Irak'tan çıkarılmışlardır. Öldürölmekten kurtulanlardan bir kısmı Tikrit, bazıı ise Musul dolaylarına dağılmış, oralardan da Suriye yükseklerine yayılmışlardır. 212

Rebîa

Kudâ'a, Enmâr ve İyâd ayrıldıktan sonra Tihame'de Benî Ma'd'dan yalnız Rebîa ve Mudar kabileleri kalmıştır. Adnanî kabilelerin en büyüklerini oluşturan bu iki kabileden Rebîa

da, aralarında meydana gelen bir anlaşmazlık sonucunda Tihame'den ayrılmağa mecbur olmuş, birçok boya bölünmüştür. Otuza ulaşan Rebîa boylan, şu cetvelde görüldüğü şekilde ayrılmaktadır:

Cedide

I

Efsa

Bekr Tagllb

—I

211 Mudarlılardan Beni Hafsa adında bir şair bu vakayı şu şekilde tasvir etmektedir:

212 Bekri, Mu'cem ma İsta'cem, 7.

177

Bu boylar İslâm öncesi döneme ait olaylarda çok önemli rolle-rüstlenmiş oldukları gibi İslâm döneminde ortaya çıkan birçok kanlı hadiseye de karışmışlardır. Karakter olarak sert, savaşçı, cesur ve amansız olan Rebîahlar, bedevi yaşama çok fazla bağlı idiler. Dolayısıyla hangi isimde olursa olsun hiçbir sulta altına girmek istemiyorlardı. Bir taraftan hürriyetlerine olan bu ateşli bağlılık, diğer taraftan kanaatlerine karşı besledikleri derin tutuculuk, İslâm döneminde bunların asırlarca karışıklık çıkaran bir unsur olmalarına neden olmuştur. Müseylemetu'l-Kezzâb ile başlayan bu karışıklık Haricilerle devam etmiş, gitmiştir.

Rebîa'dan doğan kabilelerin en ünlüsü Abdu'l-Kays kabilesi idi. Bu kabile Bahreyn ve Hecer dolaylarına giderek daha önce orada yerleşmiş olan İyâd kabilesini çıkarmış,

yerlerine yerleşmişlerdir. Rebîa'nın diğer boylan da Necd, Hicaz ve Tihame bölgelerine dağılmışlar, bir kısmı Yemen'e inerek, oralardaki halka karışmışlardır. Necd ve Hicaz'ı yurt edinen boylanların en ünlüleri; Bekr, Tağlib, Anze ve Dubî'ya kabileleridir. Fakat aralarında meydana gelen savaşlar bunların da etrafa dağılmalarına neden olmuştur. Rebîa kabilesi, bu şekilde Yemâme ve Bahreyn'den Irak'ın kuzeyine kadar uzanan topraklara yerleşmişlerdir. Nemir ve Vâil boylan el-Cezire bölgesine yerleşmiştir, Re'su'l-Ayn, Mardin, Musul ve Nusaybin bölgeleri bir aralık Diyâm Rebîa adını almıştır. Selefikilerden sonra Bekr b. Vâil boylan da Siverek ve Amid (Diyarbakır) dolaylarına yerleşmişlerdir. Hatta Diyarbakır ismi bu kabilenin adıyla ilişkili sayılmaktadır. Fakat Bekr b. Vâil boyu daha sonra Irak, Necd, Yemâme ve Tihâme ta-raflarına dağılmıştır.

Tağlib kabilesinin boylan, Sincar dolaylarında yerleşmiş ve İslâm döneminde bunlardan Alu Hamdûn doğmuştur. İslâm tarihinde meşhur olan Haricilerin bir çoğu Yemâme'de oturan Benî Hanife ile 213 Yemâme'den Basra'ya kadar uzanan sahada (göçebe olarak yaşayan) Benî İcl ve Musul'un Dicle bölgesinde ikamet eden Benî Şeybân), Rebîa kabilesinden türemiştir. İslâm döneminde doğan Haricilerin çoğu, Benî Tağlib boylamadandır. Rabia kabilesi Adnanilerin bağımsızlığını kurtarmak amacıyla Yemen hükümdarlarına kar-

213 Meşhur Müseylemetu'l-Kezzâb Beni Hanife'dendir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

şı mücadele vermiş olduğu İçin Arap tarihinde büyük bir şöhret kazanmıştır. Rabia boylan savaş ve gazveler için bir araya geldikleri zaman komutanlık sancağının en büyük boyda bulunması gelenek idi. İlk zamanlarda liderlik sancağı Anzelerde bulunuyordu. Anzeler, sakallarını uzatır,

bıyıklarını keserlerdi. Rebîa boylarından bunlara muhalif olmayanlardan başkaları böyle yapmazlardı. Daha sonra sancak, sırasıyla Abdu'l-Kays, Bekr bi Vâil ve Tağlib boylarına geçmiştir. 214 Benî Tağlip ile Benî Vâil isimleri Eyyâmu'l-Arap denilen cahiliye dönemi tarihinde pek çok geçer. Anzeler günümüzde Badi-yetu's-Şam'm büyük bir kısmını işgal ederler.

Mudar

Rabia kabilesi ayrıldıktan sonra Tihâme'de yalnız Mudarlılar kalmışlardı. Bunlar da zamanla çoğalarak birçok kola ayrılmışlardı. Tî-hâme dolayları kendilerine dar gelince zorunlu olarak çevreye dağılmış, aralarında gazveler, savaşlar baş göstermiştir. Mudarlıları oluşturan boylar, başlıca iki büyük haydan/kümeden üremişlerdir. Bunlardan biri Kays-Aylân diğeri de Hindef kabileleridir. Mudar boylarının ayrıldığı kollar aşağıdaki cetvelde görülmektedir.

Bu sayfada şecere bulunmaktadır.

Mudar »yas

Tobiha Müdrike Aylan

r 1

(_y Huzeyme Huzuyi Kayı

Mutre Müze/ne Dobbe

Kinâne bed Hafîa Ck ^° ^

" 1 ' ' ■ 1 1

«H*>* Abdûlmennt iklime ULMn Feta Ootofen

Amr .m™ " ZeyduL- Mi M« U r ^ *

h- -; - -t | I -

Mtm Useyd M* «* ^ ,,, , Sukym Hevazin

(Küreyi)

Mazin Hantala Malik Ka'b

.- 1 ~ -1

Mail Amr Adn Avl

Bekr Şube/

, Zeyd Muoviye Sa'd

Darim Yorbu' Utarid Sendele h~"

Mucoji' Şuhbe Süfyan Zeyd Cenâb

Sa'so'o Nair Âmir

h ■

Kilâb Ka'b

«* SaMn Züride U W Co ' dî

214 İbnu'l-Esîr, Tarihu'l-Kamjl I, 236.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

179

Cetvelde görülen kabilelerden ilk önce Kays kabilesi Tihâme'den ayrılarak, bir kısmı Necd'e bazı boylan da Tihâme dolaylarına, Hevâ-zin, Taif, Nahiyetu's-Serât ve Huneyn taraflanna dağılmışlardır. Tâ-biha ve Müdrike

kollarından oluşan Hindef de daha sonra başka kollara ayrılmış olup çoğalmıştır. Necd ve Hicaz'a yayılan Tâbiha kabilesinin kollarından Müzeyne Hicaz'da Cibalu Radva dolaylarına yerleşmiş, Temîm ve Dabbe kabileleri de Yemâme ile Hicr arasında Yurt tutmuşlardır. Benî Sa'd kabilesinin bir kısmı Yebrîn'e giderek Benî Âmir b. Abdulkays boyu ile karışmış, bir kısmı da Umman taraflanna çekilerek Bahreyn ve Basra etrafında, önceleri İyâd kabilelerine ait olan bölgeye yerleşmişlerdir. Müdrike kabilesi Tihâme ve civarında kalmışlardır. Ana küme Arafat ve Batnu Nu'mân dolaylarında, Hüzeyl kabilesi Cebelu Serât'a; Huzeyme kabilesi bunların aşağı taraflanna; Nadr b. Kinâne, Mekke dolaylanna; Fihri, Mekke çevresine yerleşmişlerdir. Adnanî kabilelerden Benî Fihri dışındakiler bedevi bir yaşam sürmüş, Kusay b. Kilâb tarafından Harem-ı Şerife yerleştirilen Benî Fihri yani Kureyş Kabilesi, diğer kabilelerin aksine, Mekke'ye yerleştikleri için hadarî olmuşlardır. Huzeyl kabilesinin kahntılan bu gün Mekke civarında ikamet etmektedirler.

Adnanî kabilelerin Tihâme'den Arabistan'ın muhtelif taraflanna dağılmalan hadisesi milattan bir asır öncesinden başlamış ve aşama aşama devam etmiştir.

İslâm'ın Zuhuruna Kadar Adnanîlerin Tarihi

Adnanilerin Tihâme'den dağıldıkları zamandan, İslâm'ın zuhuruna kadar geçen süre, tarihte Eyyamu Arab ve Cahiliye Dönemi adıyla anılır. Bu devirde Adnaniler birbirleriyle veya diğer kabilelerle savaş ve mücadele ile uğraşmış, bölünme durumu da yaşamışlardır. Tarih, bu uzun süre zarfında bunların ancak üç defa birleştiklerine şahid olabilmıştir. Geri kalan zamanlarını savaşlarla geçiren Adnanilerden bazıları Menazire (Hireliler) vasıtasıyla İranlılara veya Gassaniler vasıtasıyla Doğu Romalılara veya Kindeliler vasıtasıyla Himyerilere intisap etmişlerdir. Fakat

bu intisap hiçbir zaman hakiki bir boyun eğme ve itaat mahiyeti almamıştır.

İranla Bizans'ın mücadeleleri esnasında bazen Hireliler, Doğu Roma taraftan olan Gassanilere karşı Adnani kabilelerin ittifakını

İslâm Öncesi Arap Tarihi

sağlamaya çalışıyor, bazen bunun aksi oluyordu. Bedevi olarak yaşayan Adnanlılar, şiddet ve güç itibarıyla komşu milletler üzerinde büyük bir korku ve dehşet uyandırdıklarından taraftarlıklarına büyük bir ehemmiyet veriliyordu.

Adnanlıların boyun eğdikleri devlet Himyeriler idi. En büyük Arap devleti olan Himyeriler, çoğunlukla kuzey bedevileri üzerine kendi taraftarlarından bir emir tayin eder ve onun vasıtasıyla bedevileri mümkün mertebe itaat altına alırdı. Yemen devleti tarafından kuzey bedevileri liderliğine atanan en meşhur emir Kudâ'a kabilesinden Züheyr b. Cenâb el-Kelbî'dir. Miladi beşinci asrın ortasına doğru liderlik makamına geçen Zübeyr, cesareti, gücü, akli ve becerisi, görüşlerinin isabetliliğiyle cahiliye döneminde büyük bir şöhret kazanmış, hatta kendisine kâhin sıfatı verilmişti. Fakat özgür bir hayat geçirmeye alışmış olan kuzey kabileleri, Yemen devletine genellikle isyanla karşılık verirlerdi. Dış tecavüze karşı Adna-ni kabileler ilk defa miladi dördüncü asrın ortasında birleşmişlerdir. Bu birleşme Yemen'den gelen Mezhiçlilere karşı Advân kabilesi emiri Âmir b. ed-Darb'm liderliğinde gerçekleşmiştir. Araplar arasında akıl ve hikmetle şöhret bulan Âmir b. ed-Darb, Adnanlıların birleşmesini sağladıktan sonra, el-Beydâ'da Yemenlileri kesin bir şekilde yenmiştir. Yemen ile Tihame arasında meydana gelen ilk savaş budur.

Adnanilerin ikinci bir ittifakı da Rabia b. Haris et-Tağlibî'nin liderliğinde, Yevmü's-Sulân'da, gerçekleşmiştir. Bu savaş Yemen hükümdarı tarafından Rabia ve Mudar kabileleri üzerine emir olarak atanan despot Lebid b. Anbese'nin katli yüzünden meydana gelmiştir. Üçüncü ittifak yine Yemenlilerin tahakkümüne karşı meydana gelmiş ve bu defa Benî Vâil'den meşhur Kuleyb'in liderliğinde toplanmıştır. Beşinci miladi asrın sonlarında meydana gelen bu ittifaka Rabîa, Kudâ'a, Mudar, İyâd ve Nizâr kabileleri de katılmış, Yevmu Huzâz adıyla şöhret kazanan savaşta Yemenlilere karşı kesin bir zafer kazanılmıştır. Bu son olay, kuzey kabileleri Yemen'in tasallutundan kurtarmış, bağımsızlıklarını sağlamıştır.

Cahiliye döneminde Adnani kabilelerin tarihi olayları; Yemenlilerle olan mücadeleler bir tarafa bırakılırsa; hemen hemen kendi

İslâm (İncesi Arap Tarihi

181

aralarında meydana gelen ve hatırası Araplar arasında korunan bir takım savaşlarla sınırlıdır. Bu gazveleri üç sınıfa ayırabiliriz.

1. Rabia ve Mudar kabileleri arasında meydana gelen savaşlar.
2. Rabîa boylarının kendi aralarındaki savaşları.
3. Mudar boylarının kendi aralarındaki savaşları.

Hatıraları Arap edebiyatında derin izler bırakan bu savaşlar, yerel bir mahiyette kalmış oldukları için tarihin akışı üzerinde büyük bir etki meydana getirmemişlerdir. Rabîa kabilesi ile Mudarlılar arasında meydana gelen en

önemli olaylar; Mudarhlardan, Yemâme ile Hicr arasında bedevi olarak dolaşan Benî Temim ile bunların kuzeyinde ikamet eden Rabîa kabilesinden Benî Bekr b. Vâil arasında cereyan etmiştir. On ikiye ulaşan bu olaylardan altısında Benî Temîm ve altısında Benî Bekr b. Vâil galip gelmiştir.

Benî Temîm'in zaferiyle son bulan savaşlar cahiliye şiirlerinde Yevmü'-Nubâc, Yevmu Zî Tulu', Yevmu Cudûd, Yevmu'l-İyâd, Yev-mu'l-Ğubeyt, Yevmu's-Şakîka adlarıyla anılmıştır. Benî Bekr b. Vâ-il'in galip geldiği gazvelere Yevmu Felç, Yevmu'l-Vakît, Yevmu'z-Zu-veyrîn, Yevmu Na'fi Kuşâde, Yevmu Mubâyid ve Yevmu's-Şeyyatîn adlarıyla meşhur olmuştur. Son savaş Hz. Peygamber'in risaleti döneminde ve hicretten evvel meydana gelmiştir.

Rabîa kabileleri arasında meydana gelen kanlı ve uzun süre devam eden bir savaş cahiliye döneminin en önemli olaylarındanıdır. Rabîa'dan Benî Tağlîb ile Benî Bekr arasında meydana gelen bu savaş, Adnanilerin birliğini sağlayan ve onları Yemenlilerin tahakkümünden kurtaran meşhur Kuleyb'in öldürölüşü yüzünden meydana gelmiştir. Şöyle ki: Benî Tağlîb lideri Kuleyb ile eniştesi Benî Bekr liderlerinden Cessâs arasında bir devenin vurulması yüzünden mü-nâfere oluşmuş ve bu münâfere neticesinde Cessâs, Kuleyb'i öldürdüğünden bu olay iki kabile arasında kırk sene devam eden büyük bir savaşı doğurmuştur.

Mudar kabileleri arasında gerçekleşen savaşlara gelince; bunlar Rabîa ile Mudar veya Rabîa kabilelerinin kendi aralarında baş gösteren savaşlarından daha çoktur. Mudar kabilelerinin çoğunun katıldığı bu savaşlar, cahiliye döneminin en önemli olaylarını teşkil et-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

mektedir. Bunlardan beşinci miladi asrın başında Abs ile Havazin arasında meydana gelen savaş, Harbu Dâhis, Abs ile Zubyân kabileleri arasında meydana gelen olay da Harbu Ğubera' adıyla meşhur olmuştur. Her iki tarafın da yokoluşunu sağlayacak bir şekilde devam eden bu kanlı savaşlar Dâhis ve Guberâ' adındaki iki atın yarışı yüzünden doğmuştur. Eyyâmu Arab'da kabileler arasında baş gösteren ve ciddi kayıplara neden olan savaşların çoğu bu gibi önemsiz sebeplerden doğmuştur. Kureyş ve Kinâne ile Kays Aylan kabileleri arasında meydana gelen savaşlar ise, Araplar arasında Fi-câr savaşları adıyla bilinmektedir. İki olaydan ibaret olan Ficâr savaşlarının ikincisi cahiliye olaylarının en meşhurdur. Miladi altıncı asrın sonlarında Fil hadisesinden yirmi sene sonra meydana gelen bu savaşta, Kureyş ve Kinâne kabileleri liderliğine Harb b. Umeyye seçilmişti. Bu savaş Kureyş'in galibiyeti ile neticelenmiş olduğundan Benî Ümeyye, Arablar arasında büyük bir şöhret ve nüfuz kazanmıştır.

Yemen Dışındaki Kahtânî Devletler

Arap soybilginleri Yemen dışında kurulan bazı devletlerin Kahtânî olduklarını iddia ederler. Araplar arasında yaygın olan bir menkıbeye göre, bunlar ünlü Me'rib şeddinin yıkılışı üzerine Yemen'den çıkmış, Irak ve Suriye dolaylarıyla Necd taraflarına dağılmışlardır. Menkıbeye göre bu müthiş facia Yemen'in büyük bir kısmını işgal eden Himyerilerle Kehlânîlerin liderliğinde bulunan Benî Keh-lân'dan Amr b. Muzeykiyâ döneminde meydana gelmiştir.

Arap tarihçileri vakayı şu şekilde kaydederler: Tureyfa adında bir kadın, kehanetle büyük bir musibetin yaklaştığını anlayarak Amr'ı uyarmıştı. Amr, felaketin Me'rib şeddinden geleceğini tahmin ederek şeddin duvarlarını inceledi. Bir köstebeğin duvarlarda büyük taşlar kopardığını gördü. Şeddin yakında yıkılacağını anladı. Kimseye söy-lemeksizin

düzmece bir hadise ile kendisinin ve Benî Kehlân'ın mal ve akarlarını değeriyle Himyerilere satarak Kehlanîlerle beraber Yemen'den göçtü. Bir müddet sonra gerçekten sular taşı. Arim Seli gerçekleşti. Sed yıkılarak Yemen için beklenen büyük musibet doğmuş oldu. Rivayete göre Arim Seli faciası üzerine Yemen'den göçen

İslâm Öncesi Arap Tarihi

183

Kehlân b. Sebe b. Yeşub b. Ya'rub b. Kâhtânoğulları aşağıdaki gibi altı kola ayrılarak her biri bir tarafa çekilmiştir.

1. İmrân b. Âmir kolu: Umman dolaylarına giderek Umman Ez-dîlerini oluşturmuştur.
2. Sa'lebetu'l-Amkâ b. Amr b. Âmir kolu: Yesrib'e gitmişlerdir. Evs ve Hazrec bunlardandır.
3. Harise b. Amr b. Âmir kolu: Mekke'ye giderek Huzaalan oluşturmuştur.
4. Ezdu Şenûe kolu: Tihame'ye gitmişlerdir.
5. Cufne b. Amr b. Âmir Muzeykiya kolu: Suriye'ye gitmişlerdir. Gassaniler bunlardandır.
6. Benî Lahm kolu: Irak'a giderek Benî Menazire veya Alu Nasr deniler devleti kurmuşlardır.

Mamafih Arab soy bilginlerinin Benî Kehlân Kâhtânilerinden saydıkları kabileler bunlardan ibaret değildir. Araplar her biri çeşitli batn ve fahz ve ammarelerden oluşan ve Arabistan tarihinde önemli izler bırakan bazı kabileleri de Benî Kâhlan'dan sayarlar. Muhtelif tarihi kaynaklara göre

Kuzey Arabistan'a dağılan Kâhlânî-ler, ondokuz büyük kabileden ibaret olup aşağıdaki kollara ayrılmışlardır.

Kanlan

Tay Eş'ar Becîle Cüzâm Ezd Âmile Kinde Lahm (Nasr)
Mezhlc Hemdan

Mazin Gassan Adsân Ezdu Şenûa Muzeykiya

Evs Hazrec Şenûa

Fakat Arap kabilelerinin Adnanî-Kahtanî ve Amalika diye bir takım kabilelere ayrılmaları, nesep bilginlerinin rivayetlerine dayandığından onlara tarihi bir kesinlik atfetmemekte doğal olarak mazuruz. Özellikle Kuzey Arabistan'da ikamet eden ve Benî Kâhlan'dan yani Kahtanîlerden sayılan kabilelerin nesepleri meselesi büsbütün

İslâm Öncesi Arap Tarihi

şüphelidir. Hadiselerin cereyan ettiği zamanlardan kalma yazılı eserler bulunmadığı için ihtilaflarla dopdolu olan nesep rivayetlerine şüphesiz tamamıyla güvenilemez.

Yemen tarihinde görüldüğü üzere, ondokuz asır kadar bu dolaylara hakim olan Sebe ve Himyeriler birer ticari devlet idiler. Savaş ve mücadele ile o kadar uğraşmıyorlardı. Dolayısıyla muhtemelen yağ-mursuzluk veya sedlerin yıkılışı gibi bazı doğal felaketlerin doğurduğu kıtlık, sayı itibariyle çok olan yöre sakinlerini geçinemeyen bir vaziyete sokmuş ve bu yüzden bazı fahz ve batınlara muhtelif zamanlarda Arap yarımadasının doğu ve kuzey dolaylarına dağılmışlardır. Bu suretle Yemame, Bahreyn, Umman, Hicaz ile Şam (Suriye) ve Irak tepelerine çekilen Kahtaniler buralarda çoğalarak bedevi ve hadarî bir hayat sürmeye başlamış, Benî Lahm,

Benî Gassan ve Benî Kinde gibi bazı kabileler birer devlet bile kurmuşlardır.

Fakat Arap ensabçılarınm rivayetleriyle güçlenen bu ihtimal, tarihi tenkide o kadar dayanıklı görünmemektedir. Çünkü Kahtaniler ve Adnaniler bir başka ifadeyle Güney Arabistan ile Kuzey Arabistan'ın kadim sakinleri aralarında lehçe, toplumsal hayat, gelenek, din ve özel isimler itibariyle pek önemli farklar bulunuyordu. Halbuki Kahtanilerden sayılan Benî Gassan, Benî Lahm ve Benî Kinde devletleri hakkında verilen bilgiler, lehçe, toplumsal hayat, dinî adetler, özel isimler itibariyle Kahtanilerden ziyade, Adnanilere uygunluk göstermektedir. Benî Lahm ve Benî Gassan'a ait keşfolunan kitabelerdeki lehçe, bunların Himyeri lehçesi ile değil, Adnani lehçesiyle konuştuklarını gösteriyor. Şayet Arap nesepçilerin rivayet ettikleri gibi bunlar, Yemen'den gelmiş olsalardı dillerini ve diğer adetlerini doğal olarak muhafaza etmiş olacaktı. Çünkü Yemenliler o zamanlarda medeniyet itibariyle kuzey bedevilerinin üstünde bulunduklarından onlar tarafından temsil edilmeleri uzak bir ihtimaldir. Bundan başka, Yemenlilerin kendilerine özgü müsned yazısı denilen bir yazılan vardı. Halbuki ne Gassanilere ne de Himyerilere ait kitabelerde bu yazı görülememiştir. Aksine diğer kuzey Arap kabileleri gibi bunlar da kitabelerini Ârâmî hattıyla yazmışlardır.

Rivayetlerde Kâhlânilerin Yemen'de iken tarımla meşgul oldukları bağlan, bahçeleri, evleri, sarayları bulunduğu haber verilmekte-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

185

dir. Şu halde Arim Selinden sonra bunların kuzey çöllerinden ziyade toplumsal yaşama daha uygun olan

Yemen'in diğer bölgelerine gitmeleri daha makul olurdu. Çünkü Kuzey Arabistan'a çekilerek bedevi hayata atılmaları veya Irak ve Suriye dağlarına gitmek üzere uzun mesafeler katetmeyi seçmeleri şüphesiz daha güçtü.

Özetle, Benî Lahm ve Gassaniler de Yemen halkının Aştar ve İl gibi tanrılarının yerine kuzey Arapların tanrı isimlerinin bulunması, bunlara ait kitabelerde görülen özel isimler arasında Mainliler ve Sebelilerin isimlerine benzer hiçbir ismin görülmemesi, aksine Nebatîlerin özel isimlerinden olan Haris, Cebele, Numan gibi isimlerin varlığı da bunların kuzeyden gelmiş olmaları ihtimalini oldukça zayıflatan nedenlerdir.

Gassânî Devleti

Arap tarihçilerine göre Yemen dışındaki Kahtâniler tarafından Suriye dolaylarında Havrân'da kurulan bu devlet, miladi altıncı asırda büyük bir önem kazanmıştır. Bu yöreler çok eski zamanlardan beri Arap bedevileri tarafından meskûn bulunuyordu. M.Ö. dördüncü asırda Suriye ve Irak'ı zapteden Büyük İskender'in halefleri, Arap yarımadasını da fethetmek istemişlerdi. Fakat halkının bedeviliği, orduyu sevketmenin zorluğu bu hayallerine mani olmuştur. Selekiler/Selevkoslar ve Betâlîme devletleri bir aralık Nebatîlerle hayli çarpışmışlar, fakat kesin bir zafer elde edememişlerdi. İskender'in Suriye'deki halefleri çöl sakinlerini yıkmayı başaramayacaklarını anladıktan sonra onlarla iyi geçinme siyasetini takip etmiş, bu şekilde ticaret kafilelerinin naklinde ve korunmasında onlardan oldukça fazla yararlanmışlardır.

Milattan önce birinci asırda Suriye, Romalıların egemenliği altına girdiği zaman Suriye çölleri Nebatîlerin ve bunların müttefikleri olan şeyhlerin hâkimiyetleri altında bulunuyordu. Romalılar Nebatî devletini yıktıktan sonra

Nebatîler de Suriye ve Irak çöllerine dağılmış, oralardaki halka karışmışlardı. Fakat Romalılar bu dolaylardaki Arap bedevileri bir türlü yok edememişti. Bunlar fırsat buldukça Romalıların idaresinde bulunan şehir ve kasabalara inerek soygunculuk ve çapulculuk yapıyor, kervanları vuruyorlardı. Romalılar ni-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

hayet bunlarla anlaşmaya mecbur olmuşlardı. Bu esnada bu bedevi kabilelerin en meşhuru Kudâ'alardan Ducalme denilen Benî Su-leyh kabilesi idi.

Büyük İskender'den sonra Irak ve İran dolaylan da mülûku ta-vâifin elinde parçalanmıştı. Bu durum üçüncü miladi asrın başlarında Sasani devleti ortaya çıkıncaya kadar devam etmiştir. Sasani-ler İran'ın bütünlüğünü sağladıktan ve büyük bir devlet kurduktan sonra, İranla Doğu Roma imparatorluğu arasında müthiş rekabet başlamış, bu durum her iki tarafı çöl Araplarıyla anlaşarak yardımlarını sağlamaya yönlendirmiştir. İşte Doğu Roma imparatorlarının yalnız saldırılarına mani olmak için değil, İranlılara karşı yardımlarını da kazanmak amacıyla çöl Araplanna yakınlaşmak istedikleri bu zamanlarda idi ki, Tlhame'den kuzeye doğru çıkan Gassaniler de Belkâ dolaylarına çekilmişlerdi. Bu esnada bu bölgeler Ducâime ve diğer bedevi kabileler tarafından yerleşilmiş idi.

Arap soybilginlerine göre Suriye dolaylarına gelen Gassaniler, Arim Seli felaketi sebebiyle Yemen'den göçen Kahtaniler ve Benî Kâhlân'dan Amr Muzeykıya ile birlikte çıkan Araplardan idi. Amr Muzeykıya'nın Harise adındaki oğlunun liderliğinde Mekke'ye giden Kâhlânîler, Huzaalılan; Sa'lebe adındaki oğluyla Yesrib'e (Medine) yerleşenler ise Evs ve Hazrec kabilelerini oluşturmuş oldukları gibi Muzeykıya'nın üçüncü oğlu Cefne'nin liderliği altında

Havran dolaylarına giden Kâhlânîler de Gassani devletini kurmuşlardır.

Havran'da Salhad Kalesi

187

Arap tarihçilerine göre Cefne b. Amr Muzeykıya kolu, Yemen'den çıktıktan sonra doğruca Suriye'ye gitmeyerek, bir süre Tihame'de, Hicaz sınırının üzerinde bulunan Gassan suyu kenarında, ikamet etmiş; bu nedenle kendilerine Gassanî veya Gassasine adı verilmiştir. Buranın milattan önce Yunanlılarca bilindiği anlaşılmaktadır. Gerçekte milattan önce ikinci asrın ortalarına ait eserlerde Tihame bölgesinin ortalarında Gassan adı zikredildiği gibi Batlamyus da ikinci miladi asrın ortalarında Gassan kabilesinin bu dolaylarda ikamet ettiğini haber vermiştir.

215

Gassaniler Suriye dolaylarında Benî Kudâ'a'datı Ducâimelilerle karşılaşmışlardır. Bir iki saldırı ile bunları memleketlerinden çıkarmış ve liderlerini öldürerek oralara kendileri yerleşmişlerdir. Bu şekilde Havran ve Belkâ'da bir devlet kuran Gassaniler bu bölgeleri kendilerine tarihte medeni bir yer veren bir takım saray ve kalelerle imar etmiş ve Havrân'da, günümüzde de harabeleri eski Şam ismiyle anılan, Busra şehrini hükümet merkezi edinmişlerdir. İslâm tarihinde meşhur olan rahib Bahira'nın manastırını burada bulunuyordu.

Busra'da bir saray harabesi resmi

Arap tarihçileri Amr Muzeykıya'nın oğlu Cefne'yi Gassanilerin ilk hükümdarı saydıklarından eski tarihlerde bu devlet Âlu Cefne adıyla anılmıştır. Fakat Arap tarihçilerinin Gassan hükümdarları hakkında verdikleri bilgiler,

çelişkilerle dopdolu olduğu gibi birçok noktadan çağdaş devletlerin tarihiyle de çelişmektedir.

215 Sprenger, The campaign of Aelius gallus (J.B.A.S) 45et52).

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Hamza el-İsfehanî, Tarihu Sinni'l-Mulûk adlı eserinde Gassanile-rin altıyüz sene devam ettiğini ve bunlardan otuz iki hükümdarın gelmiş olduklarını kaydeder. Buna göre İslâm'ın doğuşuna kadar devam etmiş olan Gassani devletinin birinci miladi asrın başlarında kurulduğunu kabul etmek icap eder. Hâlbuki diğer kaynaklara göre Gassaniler ikinci asrın ortalarında henüz Tihâme'den ayrılmamışlardı.

Alman bilginlerden Mösyö Noeldeke ise, Yunan ve Süryanî kaynaklarına dayanarak Gassan hükümdarları sayısının onu geçmediğini iddia etmektedir. Noldeke'ye göre bu devletin ilk hükümdarı beşinci miladi asrın sonlarında vefat eden Cebele Ebu Şemer, son hükümdarı da Hz. Ömer döneminde İstanbul'a kaçan Cebele b. el-Ey-hem'dir. Buna göre Gassani devletinin tarih sahnesinde kaldığı süre bir buçuk asır bile değildir.

Noldeke'nin Gassanilere dair neşrettiği bir eserinde 216 Arap şiirlerinde tarihçilerin zikretmemiş oldukları birçok bilginin bulunduğunu belirtmiş, tarih kitaplarında görülen ayrıntılardan bir kısmının da temelsizliğini ima etmiştir. Noldeke'nin Gassaniler döneminde yazılan kilise tarihlerine, Arap şiirlerine, Bizans kaynaklarına dayanan izahları ve tenkitleri büyük bir öneme sahiptir. Fakat Gassan hükümdarları sayısını on hükümdara ve devletin tarih sahnesinde kalış süresini bir buçuk asırdan daha az bir zamana indirmesi, gerçeğe uygun değildir. Bu devlete ve hükümdarlarına dair, gerek Arap kaynaklarında ve gerek

diğer kaynaklarda var olan bilgiler, Hamza el-İsfahanî'nin Gassanilere atfettiği altı asırlık varlık süresi ile otuz iki hükümdarı kaydetmesini ihtiyatla telakki etmemiz icap ettiği gibi, Noldeke'nin vardığı sonucu da kabule uygun görünmemektedir. Herhalde, Gassani devletinin tarih sahnesinde kalış süresi ve hükümdarlarının sayısı ne Hamza el-İsfahanî'nin belirttiği kadar fazla, ne de Mösyö Noldeke'nin iddiası kadar azdır. Dolayısıyla tarihçiler, bu devletin hükümdarlarının sayılarında, tahta çıkış sıraları ve saltanat sürelerinde oldukça fazla ihtilaf etmiş olduklarından bu hususta kesin bir cetvel düzenlemek de zordur. Daha önce zikredildiği üzere Gassanî hükümdarlarının sayısı Hamza el-İsfahanî'ye göre

216 Noeldeke, Die Ghassanische Tûrsten aus dem Haus Gafnass, 52.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

189

otuz iki olduğu halde, İbn Kuteybe'ye göre onbir, Cürcanî'ye göre dokuz, Mesudî'ye göre ondur. Bu ihtilaf aynı isimdeki hükümdarların sayılarında bile görülmektedir. Hamza el-İsfahanî, Nu'mân adında beş hükümdardan bahsettiği halde Noldeke'nin cetvelinde bu isimde iki hükümdar, İbnu'l-Kelbî'de ise bir hükümdar bulunmaktadır.

Aynı ihtilaf, el-Münzir, el-Eyhem ve Amr isimlerinde de bulunmaktadır. Hamza el-İsfahanî'ye göre el-Münzir isminde dört, el-Eyhem isminde iki ve Amr isminde beş hükümdar bulunduğu halde, Noldeke'nin cetvelinde bu isimlerde yalnız birer hükümdar yer almaktadır. İbnu'l-Kelbî ise, el-Münzir isminde üç, el-Eyhem ve Amr isimlerinde birer hükümdar kaydetmektedir.

Arap tarihlerinde Gassanî hükümdarlarından birincisinin kim olduğunda da ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre, ilk hükümdar Salebe, bazılarına göre Hâris b. Amr, bazılarına göre de Cefne'dir. Bazı tarihlerde ise daha başka isimler de görülmektedir. Corci Zeydân, Gassanî Devleti hakkında gerek Arap ve gerek diğer milletlerin kaynaklarında mevcut olan bilgileri karşılaştırmak suretiyle bu devletin tarih sahnesinde kaldığı süreyi, hükümdarlarının sayısı ve hükümdarlık süreleri hakkında aşağıdaki cetveli düzenlemiştir.

Miladi tarihe göre

Hükümdarlıklarının başlangıcı Hükümdarların isimleri

220 Cefne b. Amr

265 Amr b. Cefne

270 Sa'lebe b. Amr

287 I.Hâris b. Sa'lebe

307 Cebele b. I. Hâris

317 H.Hâris b. Cebele b. Mâriye

327 Amr b. II. Hâris (ve kardeşleri Cebele, Ey-

hem, Nu'mân, Büyük Münzir, Küçük Münzir)

380

Nu'mân b. Ey hem (ve kardeşleri III. Hâris ile büyük Münzir ve oğulları Nu'mân ve Cefnetu'l-Muhrik

460

Nu'mân b. III.Hâris (ve Amr b. Cefnetu'l-Muhrik, Nu'mân b. Amr b. Büyük Münzir Hucr b. Nu'mân b. III.Hâris (kardeşleri Münzir, Amr ile Cebele b. Nu'mân b. Amr)

İslâm Öncesi Arap Tarihi

486 512 529 569 625

IV. Hâris b. Hucr Cebele b. IV. Hâris

V. Hâris b. Ebî Şemer b. Cebele Nu'mân b. Ebû Kereb b. V. Hâris Şurahil b. Cebele b. V. Hâris (kardeşleri Eyhem, Münzir, Amr)

Cebele b. Eyhem (ve Cebele b. Hâris)

633

Gerçeğe az çok yakın görünen bu cetvele göre Gassanî Devleti dörtyüz sene kadar devam etmiş, II. Hâris ile Cebele b. Hâris b. Ebî Şemer, Münzir ve Nu'man'm oğulları aynı dönemde hükümdarlık yapmışlardır.

Bu cetveldeki hükümdarların sayısı, Noldeke tarafından Yunan kaynaklarına göre düzenlenen cetveldeki hükümdarların sayısından fazladır. Bu da çok doğaldır. Çünkü Romalılar, Gassanileri Havran dolaylarına girişlerinden uzun süre sonra tanımışlardır. Bu zamanlarda bütünlüğünü ve gücünü koruyan Roma, Arapların yardımlarına muhtaç olmadığı için, Suriye çöllerindeki değişime hiçbir önem vermemiştir. Halbuki bu devirde de Gassaniler bir emir idaresinde yaşıyorlardı. Bazen muhtelif kabilelerin liderliğinde iki veya daha fazla emir bulunuyordu. Fakat Roma, İranlıların güçlü zamanlarında, onlarla çarpışmaya başlayınca Gassanilerin yardımlarına

ihtiyaç duymuş ve ancak bu dönemden itibaren onları tanımağa, hükümdarlarından bahsetmeye başlamışlardır. Üçüncü miladî asnn sonlan ile dördüncü asnn başlarında imparator Diocletianus'un or-dulan İranlılara defalarca galip gelmiş, Mezopotamya'yı istila etmiştir. 217 Fakat, daha sonra iç çekişmelerle Roma Devleti sarsılmağa başlamıştı. Bu durum, büyük Kostantin, Hristiyanlığı kabul etmesi ve ordudaki Hristiyanlann yardımıyla ülkeye birliğini ve gücünü iade ettiği tarihe kadar devam etmiştir Miladi 306-337. Büyük Kos-tantin zamanında İran tahtına Şapur Zü'l-Ektâf geçmişti. Önceleri Cündişapur'da ikamet eden Şapur, başkenti Irak'taki Medain'e naklederek Romalılarla çok büyük savaşlara girişmişti. Miladi dördüncü asnn ortalannda gerçekleşen bu savaşlar, beşinci asnn başlannda İran tahtında bulunan Yezducerd b. Behrâm zamanında yüz senelik bir banş anlaşmasıyla kapanmıştı. İşte bu esnada, İranlıların

217 Gibon, Roman Empire, I, 349.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

191

Benî Lahm ile ittifak kurduklarım gören İmparatorlar, Suriye Arap-lanndan yani Gassanilerden yardım istemeye mecbur olmuşlardır.

Yunan tarihçilerinin, bahsettiği ilk Gassan hükümdarı Cebele'dir. Yunanlılar, Cebele'nin ne babasının ismini ne de lakabını zikretmediklerinden, hangi Cebele'den bahsettikleri açıkça anlaşılamamaktadır. Cebele miladi 497 tarihinde Romalılara yardım etmiş ve bu hizmetine mükâfat olarak kendisine Phylarck (Filark) yani reis veya emir ünvanı verilerek Petra valiliğine tayin edilmiştir. Nolde-ke'ye göre Cebele, Gassanî devletinin en büyük hükümdarı

olan ve miladi 529-569 tarihinde Yunan eserlerinde kendisinden pek çok bahsedilen Hâris b. Cebele'nin babasıdır. Tarihçi Theophan, Cebe-le'nin miladi 500 tarihine doğru Filistin'e bir sefer düzenlediğini kaydetmektedir. 218

Hâris, Gassani hükümdarları arasında saltanatı tarihen en iyi kaydedilen ilk hükümdardır. Jean Malalas, Hâris'in 528 senesi nisanında Hîre hükümdarı el-Münzir b. Mau's-Semâ'yı mağlup ettiğini haber vermektedir. 219

Jean Malalas raporunda Hâris, filark unvanıyla anılmıştır. Hâris'in 529 tarihinde Filistin Filarkı sıfatıyla muhalif Samaritainlerine karşı kazandığı başarı kendisine Basiliyus ünvanının verilmesine sebep olmuştur. Hükümdar anlamına gelen bu unvan, Romalılarca emir ve valilere verilen bir paye idi.

Hâris, Romalılar nazarında yüksek bir konuma, büyük bir şöhrete sahipti. Cesareti ve gücü her yerde hayret ve mübalağa ile naklediliyordu. Hatta, kadınlar, çocuklarını susturmak için, Hâris'i çağırırlardı. Hâris, miladi 531 tarihinde İranlılarla savaşan Roma komutanı Belisaire'nin en büyük yardımcılarında biriydi. İran'ın zafer kazandığı bu senede İran'da Kisra Kubâd'a oğlu Nuşirvân halef olmuştu. Doğu Roma imparatorluğunun tahtında da büyük Justi-nien bulunuyordu. Bu şekilde doğu ve batıda iki büyük hükümdar çağdaş olmuşlardı. Bu esnada Doğu Roma imparatorları Belisaire'nin komutası altında Avrupa ve Afrika'da çarpışıyordu. Justini-

218 Cl.Huart, Histoire des Arabes, 1, 5g.

tslâm Öncesi Arap Tarihi

en, doğudan emin olmak için İranla barış anlaşması imzalamaya teşebbüs etmiş Nuşirvân'ı da razı etmeyi başarmıştı.

Fakat bir süre sonra Nuşirvân, bu anlaşma sayesinde Justini-en'in Avrupa ve Afrika'daki parlak zaferlerle çok fazla güç kazandığını anlayarak anlaşmayı bozma yollar aramaya başladı. Anlaşmanın doğrudan doğruya kendi tarafından bozulmuş olmaması için bu hususta Hîre hükümdarı Münzir b. Mau's-Semâ'yı kullanmaya karar verdi. Dehası ve zekası ile ünlü olan Münzir anlaşmaya katılmamıştı. Romalıları desteklemekte olan Hâris'in de en büyük düşmanı idi. Tedmur'un güneyindeki toprakların kime ait olduğu bu iki Arap hükümdarı arasında sürekli bir anlaşmazlık konusu olmuştu.

Nuşirvân, valisi Münzir'e yardım ederek Hâris'e savaş ilan ettirdi. Suriye sınırlarına da saldırıp Romalılara ait yerleşim birimlerini yağmalamalarına dair de gizli talimat verdi. Bu olay, İranla Doğu Roma arasında kanlı bir savaşın başlamasına neden oldu. Kisra, Suriye ve Anadolu'yu istila ederek İstanbul kapılarına dayandı. Roma komutanı Belisaire, Haris b. Cebele ile beraber Beyne Nehreyn'e (Dicle ile Fırat'ın arasına) saldırıp Nusaybin'den İran'a girdi. Haris, İran ve Hîre Devletlerine ait birçok beldeyi yağmalayarak döndü.

Bu hadiseden sonra, Gassanilerle Lahmiler arasındaki savaşlar sürüp gitti. Miladî 544 tarihine doğru gerçekleşen bir savaşta Hâris'in oğullarından biri Münzir'e esir düşerek el-Uzza putu önünde kurban edildi. Aynı sene haziranında gerçekleşen ve Araplar arasında Aynu Ubâğ adıyla meşhur olan savaşta el-Münzir de öldürülerek Kmesrin dolaylan Hâris'in Hâkimiyetine geçti. Haris b. Ebî Şemer miladi 563 senesi Tişrin es-Sanî ayında, oğlunun veliahtlığını imparatora kabul ettirmek üzere; İstanbul'a gitti. Bedeviler Filarkı bu seyahatinde İstanbullular, hatta saray mensupları üzerinde çok büyük bir etki bırakmış, kendisi de Kostantiniye'nin yüksek binaları karşısında hayran kalmıştı. Haris, İstanbul'u ziyaretinden yararlanarak imparatora

Jacques Baradee ve Theodore'yi Suriye Araplan piskoposluğuna tayin ettirmeğe muvaffak olmuştu. 220 Bu şekilde, Suriye Araplan arasında yayılmış olan ancak Ortodokslann baskı-

220 Huart, Histoire des Arabes, I, 60.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

193

sıyla gittikçe tehdit edilen monofizistlere (monophysistee) bir dayanak noktası sağlanmış oldu.

Ünlü şair İmriu'l-Kays'm; zırhlarını Teyma (Teima) hakimi Sa-mûel b. Adiyy'ye emanet ederek; Roma imparatoruna gitmesine aracı olan yine bu Hâris'tir. Haris, kırk sene kadar savaşlarla ve mücadelelerle uğraşmış, birçok başarı kazandıktan sonra, miladi 569 tarihinde vefat etmiştir. Kendisine oğlu el-Münzir halef olmuştur. Bu hükümdar Bizans tarihlerinde Moundaros adıyla meşhurdur.

Münzir, Gassaniler tahtına geçtiğinde Amr b. Hind'in kardeşi Kâ-bûs, Hîre'de hükümdarlık yapıyordu. Bu iki hükümdar döneminde söz konusu Arap devletleri arasında yeni bir savaş başladı. Münzir, 570 senesi mayısının yirminci günü Kâbus'a galip geldi. Fakat Münzir bu savaş esnasında Bizans imparatoru II. Justinien'in yardımını sağlayamadı. Aksine maddi yardım meselesinden dolayı gücenmiş olan Justinien Münzir'i hile ile yok etmeye bile yeltendi. Bundan dolayı, Münzir Bizans'a isyan ettiğini ilan etti. Bu durum üç sene sürdü. Öte taraftan İran taraftan olan Hîre Arapları, Bizans'a ait yerleşim birimlerini yağmalamaya başlayınca II. Justinien ister istemez Münzir ile anlaşmak zorunda kaldı. Anlaşma özel bir şekilde düzenlenen merasimle Patrik Justinien tartından Roçafa yani Sergioplis'de Saint-Serge'nin kabri önünde takdis edildi. II. Justinien'in 578

senesi Teşrin-i evvelinde vefat etmesi bu anlaşmayı güçlendirdi. İki sene sonra Münzir iki oğluyla beraber İstanbul'da imparator Tibere'yi ziyaret etti. II. Tlbere, Arap hükümdarını büyük bir törenle kabul ederek, kendisine taç (Hdre) giydirdi. Halbuki daha önce babasına sadece ikil (diademe) giydirilmişti. Bu nedenden dolayı Bizans tarihçileri Münziri Arap hükümdarı adıyla zikretmişlerdir.

Bizans tarihçilerinin, hakkında uzun uzadıya bilgi verdikleri Haris b. Cebele, şayet Arap tarihlerindeki Haris b. Ebî Şemer denilen hükümdar ise -ki biz böyle kabul ediyoruz- Bizans tarihçilerinin Münzir'nin de Haris b. Ebî Şemer'in oğlu Ebû Kereb Nu'mân olması icap eder. Çünkü Arap tarihlerine göre Hâris'in, Münzir adında bir oğlu yoktu. Aksine bu isimde bir torunu vardır. Bizans ve Arap tarihlerinde görülen çelişkiler, kuşkusuz; bir hata sonucudur. Fakat bu hatanın Bizans ile Arap tarihçilerinden hangilerine ait olduğunu belirlemek mümkün değildir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Hîre şairlerinden Adiy b. Zeyd'in bir şiirinden anlaşıldığına göre Münzir, Benî Lalım hükümdarının başkentinde bulunduğu bir zamanda Hîre'yi basarak yağma etmiş, dönüşünde şehrin binalarını yakmıştır. Bizans tarihleri, Münzir'in sonunu feci bir şekilde tasvir etmiş ve kendisine halef olan Numan adında bir oğlundan bahsetmişlerdir. Bu son isim de Arap tarihleriyle uygunluk göstermemektedir.

Bizans tarihlerine göre, Anadolu kontu Maurice tarafman 580 tarihinde gerçekleştirilen askeri hareket esnasında Fırat nehri üzerindeki büyük köprünün tahrip edilmiş olduğu görülmüştü. Bu köprünün tahribinden Gassanî hükümdarım sorumlu tutan İstanbul hükümeti düşmanlarla ilişkisinin bulunduğu ve askeri hareketten onları haberdar ettiğine hami edilerek Münzir'in tevkifine karar

verildi. Tedmur ile Şam arasındaki çölde inşa olunan Havarin Kilisesi'nin resmi açılışı münasebetiyle icra olunan merasim esnasında Münzir, ansızın tutuklanarak başkente naklölundu. Daha sonra Maurice'nin iktidarı döneminde Sicilya'ya sürüldü.

Münzir'in tutuklanması, hanedanına verilmekte olan maddi yardımın da kesilmesine neden olmuş olduğundan oğullan, babalarının intikamını almak üzere silaha sarıldılar. Yunan kaynaklarına göre Münzir'in dört oğlu, büyük kardeşleri Numân'ın liderliğinde bir isyan çıkarmış, ülke yağmalanmış, etrafa dehşet saçılmıştı. Bu dehşet üzerine Bostra garnizonu, babalan tarafından emanet olarak bırakılmış olan silah ve mallan kendilerine teslime mecbur oldu. Henüz hayatta olan II. Tiber, Suriyeli Magnus'un idaresinde asiler üzerine bir ordu şevketti. Sadece Nu'man yakalanarak İstanbul'a sevk edilebildi ve orada hapsedildi.

Noldeke'nin Bizans kaynaklarına dayanarak düzenlediği cetvellere göre Nu'man b. Münzir'in hapsinden yani miladi 583 tarihinden 614 tarihine kadar geçen otuz bir sene zarfında Gassaniler tahtına sırasıyla: Haris el-Asğar (Küçük) b. Haris el-Ekber (Büyük), Haris el-A'rac b. Haris el-Asğar, Nu'man b. Haris el-Asğar, Amr b. Haris el-Asğar ve Hucr b. Amr geçmişlerdir. Bu cetvel, Hamza el-İsfahanî, Ebû'l-Fida, İbnu'l-Esîr ve diğer Arap tarihçilerinin verdiği bilgilere uygunluk göstermediği gibi Corcî Zeydân'm, yukanda aktardığımız cetveline de uygun değildir. Fakat, bunlardan bazılan örneğin; Hâ-

tslâm Öncesi Arap Tarihi

195

ris el-Asğar ile oğlu Amr ve kardşı Nu'mân, cahiliye şairlerinin en meşhuru olan Nabîğa ez-Zübyanî'nin

şiiirlerinin bazıılarında zikredilmiş, cömertlik ve ikramları takdirlerle anılmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki, Nu'man b. Münzir'in tutuklanarak hapsedilmesi, çöl bedevilerinin onca çaba sonucunda gerçekleşmiş olan birleşmelerine karşı kesin bir darbe olmuştur. Cefne hanedanı etrafında toplanmış olan Araplar, bu olaydan sonra, her biri bir reis idaresinde on beş ayrı gruba ayrılmıştır. Ceme hanedanının zikrettiğimiz son prensleri de bu liderler arasında bulunuyorlardı. Bu şekilde bağımsızlığını kazanan reislerden bir çoğu İran hükümdarlarının yüksek hâkimiyetini tanıyordu. Bu bölünme, çölde tam anlamıyla bir anarşi doğurmuştu. Bizans'ın düşmanı olan İran tarafını tutanlar, Doğu Roma sınırları için gerçek bir tehlike oluşturuyorlardı. Bu durum Kisra Hüsrev Perviz'in miladi 613-614 tarihinde gerçekleşen Suriye seferine kadar sürdü. Suriye ve Filistin'i ele geçiren Hüsrev Perviz, Gassani Devleti'ne de son verdi. 221 Bizans tarihçilerine göre, İran istilas, Gassanilerin son hükümdarı olan Hacer b. Nu'man zamanında meydana gelmiştir. Fakat İslâm tarihçileri, Suriye fetihleri esnasında Cefne hanedanının haleflerinden Cebele b. Eyhem adında bir emirden daha bahsetmişlerdir. Halid b. Velid ile çarpışan ve daha sonra Müslüman olan Cebele o esnada Dummetu'l-Cendel'de hükümdarlık yapıyordu. Fakat Cebele, ile eski Gassanî hükümdarları arasında ne gibi bir yakınlığın bulunduğu meçhuldür. Muhtemelen Cebele, imparator Herakliyas'un Suriye'yi İranlılardan geri alması esnasında ortaya çıkmış ve Gassanilerin bir kısmının başına geçmiştir. Cebele b. Eyhem'in akıbeti İslâm'ın ilk dönemlerindeki hadiseler sırasında ele alınacaktır.

Arap tarihçileri, Alu Cefne hükümdarları hakkında pekçok menkıbe kaydederler. Fakat bu menkıbeleri tarih noktai nazarından o kadar da güvenilebilir göremediğimiz için nakletmekten kaçınıyoruz. Anlaşıldığına göre Alu Gassân,

Suriye dolaylarına ilk geldikleri zaman Havrân civarındaki çöle yerleşmiş, daha sonra Belka ve Ez-ruh taraflarına göçmüşlerdir. 222 Güç ve kuvvetleri arttıkça egemen-

221 Huart, Histoire Des Arabes, 1, 64 ve 62.

222 Belka. Lut denizi'nin dört kilometre doğusunda bir kaledir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

likleri altındaki ülke de genişlemiş, Haris b. Cebele ve evlatları döneminde en mükemmel şeklini bulmuştur. Bu zamanlarda Gassani hükümdarları Havran, Suriye, Filistin, Lübnan ve Tedmur dolaylarındaki Arapları tamamen hakimiyetleri altına almışlardır. Romalılarla kurulan yakın ilişkiler sonucunda medeniyetçe oldukça ilerleyerek şehirler, kasabalar kurmuş, saraylar, mabetler, köprüler inşa etmiş ve sarnıçlar ıslah etmişlerdir.

Balka'da Kastel ve Ezruh şehirlerini kurdukları gibi Necrân ve Umrnan'ı da imar etmişlerdir. Rivayete göre, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki problemi çözmek için görevlendirilen Ebû Musa el-Eş'ari ile Amr b. el-As, tahkim meselesini sonuçlandırmak üzere Ezruh'da bir araya gelmişlerdir. Arap şiirlerinde ve tarihlerinde Gassanîlere nis-bet edilen birçok saray adı görülmektedir. Bunlardan en önemlileri Sarhu'l-Ğedîr, Kasru'l-Ebyed, Kalatu'z-Zerka', Kasru'l-Muşetta, Kasru's-Saffa

Kasra'l-Muşatta Harabesi

Kasru Menâr, Kasru's-Süveyda ve Kasru Ubayn idi. Bunlardan hala ayakta olan Kasru'l-Muşetta harabesi, yok olmuş olan haşmetin bir şahididir.

Gassaniler, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, Deyru Hâlî, Dey-ru'l-Kehf, Deyru'l-Hunâd ve Deyru Nubuvve adlarında bir takım mabetler ve Vesâfetu's-Şam gibi sarnıçlar inşa etmişlerdir. Fransız oryantalistlerden Mösyö Dussaud, Havran taraflarında sürdürdüğü araştırma sonucunda, Gassanilere ait birçok tarihi eser ve harabeyi keşfetmiştir. Dussaud, Havran ile çöl arasında, bir zamanlar birçok kaleden oluşan, bir savunma hattının bulunduğunu yazmaktadır. 223 Kasru'l-Ebyed, Kasru'n-Nemâre ile Kalatu'z-Zerka' bu kasrlar arasın-

223 Dussaud, Les Arabes en Syrie Avant L'İslam.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

197

da bulunmaktadır. Fransız oryantalistin ifadelerine göre, Kasru Eb-yed, yuvarlak ve kare şeklinde bir arazi üzerine inşa edilmiş olup etrafı bir sûr ve yüksek burçlarla kuşatılmıştı. Bu kasrın hala ayakta olan enkazı üzerinde, kuş, at, sığır, fil, balık, panter ve arslan gibi bir takım hayvan şekilleri görülmektedir.

Kasru'l-Abyad Harabesinden

Dussaud, ziyaret ettiği Kasru'n-Nemâre ve Deyru'l-Kehf ile diğer kasrları uzun uzadıya tasvir etmektedir. Öyle anlaşıyor ki, bu kasırların tamamı Gassaniler tarafından inşa edilmemişlerdi. Kasru'n-Nemâre harabelerinde gerçekleşen kazılar esnasında, keşfedilen bir kitabe bu zannı vermektedir. Miladi 328 tarihinde Arapça ve Nebatî hattıyla yazılmış olan bu kitabede, Gassanî hükümdarlarının değil, Hire'deki Benî Lahm emirinin adı bulunmaktadır. Halbuki Arap tarihçileri bu kasırlardan bir çoğunun inşasını, hakkında bazı menkıbeler aktardıkları Amr b. II. Hâris'e dayandırırılar. 224

Irak'ta Lahmîler Devleti

Lahmiler Devleti Irak dolaylarında, Fırat'ın batısında günümüzde harabeleri görülen Kufe şehrinin bulunduğu bölgede kurulmuştur. Aynen Gassanilerin Suriye dağlarında Doğu Roma imparatorlarının

224 Arap tarihçileri, Amr b. II.Haris hakkında şu bilgiyi aktarmaktadırlar: Amr, birçok kasr inşa ederek bazılarının duvarlarına, meclisler ve nedimelerinin tasvirlerini resmetmiş-tir. Bu tasvirler, güzel ve ilginç görüntüler içeriyordu. Ahlaksız bir adam olan Amr, ötekinin berikinin kızlarını zorla kaldırtır, her gece, bakir olan bu kızlardan birini yatağına alırdı. Bir gün adı geçen hükümdarın adamları Amr b. Sa'ku'l-Advanî adındaki şairin kız kardeşini zorla esir ederek götürmüşlerdi. Amr b. Sa'kul-Advanî buna tahammül edemeyerek hükümdarın huzuruna çıkmış, pervasızca şu beyitleri okudu.

JWÖ! -y"MJj İw U -yil .alt

Rivayete göre Amr, bu beyitlerden çok fazla etkilenerek o çirkin huyunu terk etmiştir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

vassallan oldukları gibi; Lahmiler Devleti de Irak dolaylarında İran Sasanilerine bağlı bulunuyordu. Lahmiler tarihi -Gassanilere oranla-daha fazla bilinmektedir. Hire kiliselerindeki kitabeler ile Lahmi hü-kümdarlanna yapılan medihler ve başanlanna dair yazılmış olan şiirler bunların tarihini çok fazla aydınlatmaya hizmet etmiştir. 225

Arap tarihlerine göre Yemen'den göçen Kahtaniler, Fehm b. Ga-nem'in liderliği altında Bahreyn dolaylarına yerleştikten sonra muhtelif kabile reisleri toplanarak sürekli birbirlerine yardımda bulunmak üzere aralarında bir ittifak

gerçekleştirmişler, liderleri olarak da Malik b. Fehm'i seçmişlerdi. Söz konusu kabilelerin toplandıkları yere "yardım" anlamında olmak üzere Tenûh denilmiş olduğundan bunlar daha sonra Âlu Tenûh adıyla anılmışlardır.

Malik b. Fehm, Âlu Tenûh'un liderliğinde Irak dolaylarına çekilerek Enbar şehrini merkez edinince, Fırat'ın Enbar dolaylardaki bölgeleri Arap kabilelerle dolmuştu. 226 Malik yetiştirmelerinden biri olan Suleyme'nin okuna hedef olmuş 227 yerine biraderi Amr b. Fehm geçmiştir. Amr döneminde hükümet merkezi Fırat'ın sağ, Hindiye kolunun sol tarafındaki Hire şehrine aktarılmıştır. 228

Âlu Tenûh'un en meşhur hükümdarı Amr'ın oğlu Huzeyme el-Ebreş'tir. Rivayete göre Huzeyme, alaca hastalığına yakalandığından kendisine önceleri el-Ebres lakabı verilmiş, güç ve kuvveti art-

225 Dussaud, 32.

226 Enbar, Fırat nehri kenarında eskiden çok meşhur bir şehir idi. Rivayetlere göre Asurlular ve Ahamenitler döneminde buraya askerî erzak depolandığından Enbar adı verilmiştir. Herhalde eski dönemlerde Enbar şehri Irak'ın anahtarı mesabesinde idi. Suriye'den Irak, İran, Asuriye ve Babil'e giden yolların güzergahında bulunması itibarıyla; ticari ve askerî çok büyük bir önemi vardı. Enbar, İslam döneminde de Bağdat'ın inşasına kadar bu önemini korumuştur. Hz. Ebu Bekir döneminde Halid b. Velid tarafından fetholunan Enbar, Birinci Abbasî halifesi Safah tarafından bir süreliğine hilafet merkezi olarak kullanılmıştır.

227 Arap tarihçilerine göre Malik b. Fehm tarafından, gözetiminde eğitilmiş olan Suley-me tarafından suikaste

uğramış olmaktan çok fazla etkilenmiş vefatı esnasında şu beyitleri inşad etmiştir

jUj .j,u ui f jr a.jı ü«1

Son beyit nankörlük yapanlara karşı Araplar arasında bir darb-ı mesel olmuştur.

228 Günümüzde Necef ve Hz. Ali'nin kabirleriyle anılan Hire beldesi, Küfe harabesinden üç fersah mesafede, Kerbela'nın yetmiş yedi kilometre güneydoğusunda kadim bir şehir idi. İnşası Buhtunnasr'a dayandırılmaktadır. Kûfe'nin inşasına kadar Hire o yörelerin merkezi olmuştur.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

199

tıktan sonra el-Ebres lakabı el-Ebreş'e dönüşmüştür. Arap tarihçilerinin Huzeyme'nin selefleri hakkında verdikleri bilgiler, tarihi değere haiz görülmediğinden; Hire devletinin kuruluşu miladi üçüncü asrın ortalan olarak varsayılmaktadır.

Arap tarihçileri, Huzeyme'nin Karkisya hükümdarı Amr b. Tu-raf ı yendikten sonra öldürdüğü; buna karşın Amr'ın kızı Zebba'nın da hile ile Huzeyme'yi idam ederek babasının intikamını aldığı şeklinde bir menkıbe naklederler. Arap tarihçilerinin, hatırasını bu menkıbeye karıştırdıkları Zebba, bu dönemlerde Tedmur'da hükümdar olan Zennûbiye olmalıdır. 229

Huzeyme el-Ebraş'tan sonra Hire hükümdarlığı kızkardeşinin oğlu Amr b. Adıyy'e geçmiş ve onunla Lahmiler sülalesi başlamıştır. Bu sülale Arap tarihlerinde Âlu Nasr, Âlu Lahm, Âlu Amr b. Adıyy, Mu-lûku Hire ve Menazire adlarıyla anılır. Araplar, devletin Âlu Lahm'a

intikali hakkında bir menkıbe naklederler. Bu menkıbeye göre Huzey-metu'l-Ebraş'ın mahiyetine aldığı ruesa çocukları arasında bulunan, İyâd kabilesi şeyhinin oğlu, Adiyy b. Nasr hükümdarın kızkardeşi Rakkâş'e âşık olmuştur. Rakkaş'dan karşılık görmüştür. Rakkâş'ın hilesiyle bir gece Huzeyme'yi fazlasıyla içilmiştir. Adiyy, hükümdar Huzeyme'nin bu neşeli anından yararlanarak kızkardeşi ile evlenmeye talib olduğunu arz etmiştir. Cevap olumlu olunca Huzeyme ayrıldıktan sonra sözünden cayar korkusuyla o gece nikah yapılmış ve zifaf gerçekleştirilmiştir. Ertesi gün Huzeyme'de pişmanlık emareleri görülünce, Adiyy akibetinden korkarak kabilesine sığınmıştır. Fakat Rakkaş bu izdivaçtan hamile kalarak bir erkek çocuk dünyaya getirmiştir. "Amr" adı verilen bu çocuk sekiz yaşındayken çölde kaybolmuş, ancak yedi sene sonra ortaya çıkmıştır. Huzeyme'nin vefatın-

229 Karkisya, (Kerkisûn) Fırat ile Habur nehrinin birleştiği noktada kadim bir kasabadır. Hicretin ondokuzuncu senesinde Habib b. Mesleme el-Fihri tarafından banş yoluyla İslam topraklarına katılmıştır. Günümüzde harap olan bu kadim şehrin yerinde Ebu Serây (?) adında bir köy bulunmaktadır. Arap tarihçilerine göre Cürhümiler tarafından Mekke'den sürülmüş olan Amâlika, Semeyda' sülalesi idaresinde el-Cezi-re bölgesine gelmiş, Karkisya'ya yerleşmiştir. İlk hükümdar Uzeyne b. Semeyda' idi. Fakat bu rivayetin hakikate ne kadar yakın olduğu bilinmemektedir. Tedmur melikesi Zennubiya'mn miladi İkiyüz altmış yedi tarihinde oğluna vesayeten hükümet işlerini eline aldığı ve Irak dolaylarını istila ettiği düşünülürse Arapların Zebba dedikleri melikenin bu kadın olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki Arap tarihçileri Zebba'yı saçları gür anlamına gelen ezeb lafzının müennesi sayarlar. Güya gerçek adı Naile olan bu kadının saçları çok uzun olduğu için kendisine Zebba denilmiştir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

dan sonra hükümdarlığı ele geçirerek Lahmiler devletini kurmuştur. Lahmîler sülalesinin kurulduğu zamanı doğru birşekilde belirleyecek vesikalar bulunmamaktadır. Amr b. Adiyy'ntn Sasani hükümdarı Er-deşir veya oğlu Birinci Şapur ile çağdaş olması muhtemeldir. Şayet bu varsayım doğru ise Lahmiler sülalesinin miladi üçüncü asrın son yarısında iktidarı elde etmiş olmaları gerekir. Sülalenin Lahm adı Amr b. Adiyy'nin mensup olduğu boyun adından alınmıştır.

Arap tarihçileri Amr b. Adiyy'e yüz veya yüz onsekiz, halefi İmriu'l-Kays'a da altmış veya yüzondört sene kadar bir saltanat müddeti atfetmektedirler. Gerçeğe çok uzak olan bu rakamlara bir değer verilememesi normaldir. Fakat Hamza el-İsfehani Stimü'l-Mulûk adındaki değerli eserinde Benî Lahm hükümdarlarının her birinin nesebini ve hükümdarlık süreleri ile çağdaşı oldukları Sasani hükümdarlarının isimlerini kaydetmiştir. İsfahani'nin verdiği bu bilgiler ile diğer veriler de dikkate alınarak bu sülale hükümdarlarının -gerçeğe az çokyakın-isimlerini içeren, aşağıdaki cetveli düzenlemek mümkündür.

Hire Hükümdarları

Hükümdarın Adı Hükümdarlığının Başlangıcı Hükümdarlık Sureleri

İslâm Öncesi Arap Tarihi

201

Iyâs b. Kâbise Zâdlıye

Münzir el-Magrûr

614 619 630

5 11

4230

Cetvelin incelenmesinden anlaşılacağı gibi Lahmi hükümdarlarının sayılan yirmi iki, saltanat süreleri toplam olarak 366 senedir. Halbuki Arap tarihçilerinden İbnü'l-Esir bu süreyi beşyüz, diğerleri de al-tıyüz seneye çıkarmışlardır. Cetvelde ilk hükümdar olarak gösterilen Amr b. Adiyy, Sasani hükümdarlarından I. Şapur (M.241-372) I. Beh-ram, II. Behram ve III. Behram (M. 279-293) ile çağdaştır. Cetvelde isimleri görülen hükümdarlarından onaltısı Benî Lahm'dandır. Evs b. Kullâm, Haris b. Amr b. Hicr el-Kindî, Ebu Ya'fur b. Alkame, İyas b. Kubeysa, Feyşehret ve Zâdiye ise Beni Lahm kabilesine mensup değillerdir. Bu sülaleden olmayan bu altı hükümdar da Araptır. Bir tek Zâdiye İran asıllıdır. Lahmi hükümdarların tamamı Hire'de hükümdar olmuşlardır. Amr b. Adiyy'nin oğlu I. İmriu'l-Kays, adı ve vefat tarihi bir kitabede keşfolunan ilk Lahmi hükümdarıdır. Bu kitabe Fransız oryantalistlerinden Dussaud tarafından Havran'da Nemâre harabesinde İmriu'l-Kays'm kabri üzerinde bulunmuş olup, bazalt taş üzerinde Nebatî hattı ve Güney Arapçasıyla yazılmış beş satırdan oluşmaktadır. Arap tarihlerinde Lahmiler Kahtanilerden sayılmış olmalarına rağmen bu kitabenin müsned yazısı ve Himyeri lehçesiyle yazılmamış olması dikkate şayandır.

Nebatî yazısıyla İmriu'l-Kays b. Amr'm kabri üzerindeki Arapça kitabe Çünkü bu kitabenin dördüncü miladi asrın başında Kuzey Ara-bistanda kullanılmakta olan Adnanî lehçesi ve Nebatî yazısıyla yazılmış olması Lahmîlerin Yemen'den göç etmiş oldukları şeklindeki rivayeti çürütecek mahiyettedir. Öyle anlaşılıyor ki bu kitabe, Kuzey Arapçasıyla yazılmış en eski vesikadır. Kitabenin yazısı

incelendiğinde, Nebatî yazısının kufî yazına yaklaştırmaya başlamış olduğu açıkça görülecektir. Kuzey Arabistan lehçesinin tekamülü açısından çok faz-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

la dikkate değer bulunan ve orijinali Fransa'nın Lovre müzesinde korunan bu kitabeyi bugünkü yazıyla aşağıda aynen aktarıyoruz.

•U-Jtf-^t- ^Ua^^.3 sS^İ 3JJ3 ij-t-'tV'i&A) — 1

■»i <J>) J-»— >i8» 3 jt+ Z- ö>A -» yr J. ~ * ji *a JjUX (V) f
y(tTf)^-.*^-«

Bu satırlar Ârâmî veya Nebatî kelimelerle karışmış Kuzey Arapçasıdır. Kitabede görülen ty Arapça hazâ, nefis: kabır, ber: ibn akdi: elyevm, anlamında olan Ârâmîce kelimelerdir. Bu kelimelerin Arapça karşılıkları yerlerine konularak diğer kelimeler de bugünkü lehçeye göre düzeltilecek olursa kitabenin fasih Arapçası aşağıdaki gibi olur. 231

çüui^s jSy«^ j A 1 A o. j-^ *? — *

Kitabede I. İmriu'l-Kays'ın vefat tarihini gösteren 223 senesi o zamanlarda Suriye ve Havran civarında kullanılan Busra takvimine göre yazılmıştır. Havrân'ın başkenti olan Busra'ya nisbet edilen bu takvim, Busra şehrinin Romalıların hâkimiyetine geçtiği zamandan yani miladi yüzbeş tarihinden başlar. Binaenaleyh bu süre kitabedeki rakamlara eklenirse miladi üçyüz yirmisekiz elde edilmiş olur ki bu da İmriu'l-Kays'ın vefat tarihidir.

Her halde bu kitabe ve ait olduğu mezar, Hire hükümdarı İm-riul-Kays'mdır. Çünkü bu tarihte yaşamış İmriu'l-Kays isminde başka bir hükümdar bilinmemektedir. Fransız oryantalistlerinden Gannau, kitabenin birinci satırındaki tâc

lafzını bu kabrin İranla ilişkisi olan Hire hükümdarlarına ait olduğuna delil saymaktadır.

231 Bu satırların Türçesi: 1) Bu bütün Araplara egemen olan İmruu'l-Kays b. Amr'ın mezarıdır. 2) Esed ve Nlzâr kabileleriyle hükümdarlarını yenen Mezhîc'l bugüne kadar yendi. Zafer alanı, 3) Şemer memleketi olan Necran surlarına kadar ulaştı. Ma'd'ı zelil eyledi. Evladını, 4) kabileler üzerine hakim kıldı. İran ve Roma memleketlerinden de onları sürdü. Bugüne kadar onun derecesine hiç bir hükümdar ulaşamadı. 5) Yedi eylül ikiyüz yirmi üç senesinde vefat etti. Evlaüan mutluluğa mazhar olsunlar.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

203

Çünkü zûtâc o zamanlarda yalnız Hire hükümdarlarına özgü bir unvan İdi. Kabrin Hire'den uzak bir yerde, yani Havrân'da bulunmasına gelince; bunu da İmruu'l-Kays'ın iktidar ve nüfusunun Irak ve Suriye çöllerindeki Arap kabilelerini kuşatmış olduğuna bağlayabiliriz. Kitabede de mezar sahibinin Himyer hükümdarı Şemer Yer'uş ile de savaştığı kayıtlıdır. Halbuki Şemer Yer'uş ile çağdaş olan hükümdar İmriu'l-Kays'tır. Kitabenin "Ma'd'ı zelil eyledi. Evladını kabileler üzerine egemen kıldı" ifadesi Arap tarihçilerinin İmriu'l-Kays hakkında verdikleri bilgilere uygunluk arzeder. İbn Haldun İmriu'l-Kays'tan bahsederken şu satırları yazmaktadır: "İmriu'l-Kays Ra-bia'dan Mezhîc kabilesi ve Mudarlılar ile Irak, el-Cezira ve Hicaz çöllerinin diğer kabileleri üzerinde İranlıların valisi idi." 232

Muhtemelen Hire hükümdarı bir sebepten ötürü Havran taraflarında bulunduğu bir sırada vefat etmiş ve orada defnolunarak üzerine o yörede kullanılan Nebatî hattı ile bu

kitabe yazılmıştır. 233 İmriu'l-Kays, İran hükümdarlarından III. Behram, Nersî ve Şapur Zü'l-Ektâf ile çağdaşı. Kitabenin ifade tarzından İmriu'l-Kays'm fetihlerini Arabistan içlerine kadar genişletmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kitabede Esed, Nizâr ve Mezhîc kabileleri ile Ma'd kabilesinin hâkimiyet altına alındıklarından bahsedildikten sonra Yemen hükümdarı Şemer Yer'uş'a ait olan Necrân'ı kuşattığı ve fethettiğinden bahsedilmektedir. İmriu'l-Kays'a oğlu Amr halef olmuştur (M. 328-377). Sasanilerden Şapur Zü'l-Ektâf ile çağdaş olan bu hükümdarın hayatına dair bir şey bilinmemektedir. İbnü'l-Kelbî ve Hamza el-İsfehanî, Amr'dan sonra Hire hükümdarlığının Evs b. Kulam adında bir yalancıya intikal etmiş olduğunu haber vermektedirler. Hükümdarlık süresi beş sene (M.377-382) kadar süren İbn Ku-lâm'ın hayatı hakkında Arap tarihlerinde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu adamın İran hükümdarı Şapur Zü'l-Ektâf m (309-379) son dönemlerinde ortaya, çıkan karışıklıklardan yararlanarak Hire tahtını ele geçirmiş olması muhtemeldir. İbn Kulâm, M. 382 tarihinde Lahmîlerden Cahcâba b. Atik tarafından öldürülerek, Hire tahtına Lahmîlerden II. İmriu'l-Kays b. Amr geçmiştir. İbn Kullâm, Sasanilerden Erdeşîr b. Şapur ile çağdaş idi.

232 İbn Haldun, II, 171.

233 Dassaud, 37.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

II. İmriu'l-Kays (M.382-403) bu sülale tarihinde muhriku'l-kabüe (kabile yakan) olarak anılan hükümdarların ilkidir. Suçluları ateşte yakmak suretiyle cezalandırma adeti Hire'de bunun zamanında başlamıştır. Sasanilerden III. Şapur (M.383-388) IV. Behram (M. 388-399) ve I. Yezdücerd'e (M. 399-420) çağdaş olarak 21 sene iktidarda kalan II. İmriu'l-Kays'ın hükümdarlığı zamanına dair Arap

tarikhlerinde ayrıntı bulunmamaktadır. Fakat oğlu ve halefi Nu'ma-nu'l-A'Ver'in dönemi oldukça bilinmektedir.

Nu'manu'l-A'ver (M.403-431) Hire hükümdarlarının en meşhurdur. Tek gözü olduğu için tarihlerde A'ver lakabıyla anılmıştır. Arap tarihçileri Nu'man'ı şedit, zorba bir hükümdar olarak tasvir ederler. Cesaretiyle tanınan [bu hükümdar] çok savaşa katılmasıyla da meşhurdur.

Defalarca Suriye dolaylarını istila ederek halka karşı çok sert muamelelerde bulunmuş, her tarafı talan ettirmiş, sayısız esir ile dönmüştür. Nu'man İran hükümdarlarından serdar ün-vanmı almıştı. Mahiyetinde iki ordu bulunurdu. Tenûh Araplann-dan oluşan birinci ordu Duser, İranlılardan oluşan ikinci ordu Şeh-bâ' adıyla anılırdı.

Nu'man bu ordular sayesinde el-Cezire bölgesi, Bahreyn dolayları ve Suriye çöllerinde yaşayan Arapları cizyeye bağlamış, Hire'yi hiçbir hükümdar zamanında görülmeyen mal ve servet ile doldurmuştu. İran hükümdarı I. Yezdücerd, oğlu Behram-ı Cur'u eğitmek üzere Nu'man'a vermiştir. Hire hükümdarı İran veliahtının ikameti için parlak hatıralarını Arap edebiyatının bugüne kadar muhafaza ettiği iki saray inşa ettirmişti. Bunlardan Havarnak adındaki saray, Sinmâr adında Romalı bir mimar tarafından yüksek bir tepede inşa edilmişti. Sarayın üzerinde oturanlar, Fırat güzergahında, bahçeler içine gömülen Hire şehrinin manzarası karşısında mest olurlardı. Mimari sanatının bir benzeri olmayan Havamak'ın sanatkâr mimarı Arap edebiyatında darb-ı mesel olan bir ihanetin kurbanı olmuş, Numan tarafından mükafata mazhar olacağına, idam edilmiştir. Arap tarihçilerine göre Numan bedbaht Sinmâr'ı başka bir hükümdara böyle bir saray yapmaması için Havamak'ın tepesinden aşağı attırmak suretiyle öldürmüştür. Araplar arasında hizmeti karşılığında ödüllendirileceklerine cezalandırılanlar hakkında "Cezâu Sinmâr" ifadesi bir darb-ı mesel olmuştur.

Arap şairleri Havarnak ile beraber bir de Sedîr lafzını zikretmişlerdir. Bazı tarihçiler buna bakarak Sedîr'i, üç katlı olduğu için Ha-varnak'a verilmiş bir isim saymışlardır. Fakat Arap şiirlerinde Se-dîr'in de ayrı bir saray olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Sedîr sarayının kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir.

Numan, Sasani hükümdarı I. Yezdücerd'in vefatını müteakip İran'da baş gösteren saltanat mücadeleleri esnasında çok önemli roller oynamıştır. İranlılar I. Yezdücerd'in idaresinden memnun olmadıkları için vefatından sonra oğlu Behram-ı Cur'un Arap terbiyesinde yetişmiş olduğunu bahane ederek tahta Erdeşir'in çocuklarından birini geçirmişlerdi. Numan, Hire'de eğitim gören Behram-ı Cur lehinde bu mücadeleye katılmıştı. Otuz bin Arap süvari ile İran'ın başkentini kuşatmış ve Behram-ı Cur'u babasının tahtına oturtmuştu (M.420).

Eyyâm-u Arab'da Yevmu Rahrahân adıyla meşhur olan muharebe Numan zamanında gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Benî Abs kabilesinin lideri olan Züheyr b. Kays ile Numan arasında sıhriyet bağı bulunduğundan, Züheyr'in oğlu Şâs, Hire'yi ziyarete gelmiş, dönerken Numan tarafından kendisine birçok hediye verilmişti. Fakat Şâs, yolda Rubâh b. el-Eşel el-Ganevî tarafından öldürülerek yanındaki hediyeler ile diğer malları yağmalandığından Abs ve Hevazin kabileleri arasında Yevmu Rahrahân adıyla şöhret bulan kanlı savaş meydana gelmiştir.

Arap tarihçileri, Numan'ın akıbetine dair birçok menkıbe naklederler. Bu menkıbeye göre Numan bir bahar mevsiminde Havarnak sarayında eğlenirken sarayın

mimarisi ile manzarasındaki güzellik nefesine bir gurur vermiş, yanındaki veziri ile aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir. "Hiç bu kadar sanatkarane yapılmış ve manzarası bu denli güzel bir saray gördün m ? Vezir: Hayır efendim, hayır görmedim. Saraym sanatına, manzarasının letafetine diyecek yok, fakat ne çare ki bunların hepsi fanidir." Bu kısa konuşma Numan'ı çok fazla etkilemiştir. Bugün kendisinin sahibi olduğu sarayın yarın başkalarına intikal edeceğini düşünerek o gece tac ve tahtmı bırakarak kayıplara karışmış bir daha hiç kimse kendisini görmemiştir.

Doğuda çok meşhur olan İbrahim Edhem destanını andıran bu menkıbe, Adıyy b. Zeyd isminde bir Hıristiyan şairin hapistede iken

İslâm  ncesi Arap Tarihi

aşağıda bahsedeceğimiz Numan b. Münzir'e hitaben yazdığı şu beyitlerden çıkarılmıştır.

Numan'ı "hayatdan ziyade  l me ibadet eden bir şahıs" şeklinde anlatan bu beyitlerde şayet bir tarihi gerçeklik varsa bunu daha ziyade ruhbanlığın çekiciliğine atfedebiliriz. Çünkü Numan, Saint Si-meon Ctylite ile diyalogu bulunuyordu. Hatta egemenliği altındaki ülkede Hıristiyanlığın yayılmasına izin vermişti. Öyleyse Hire hükümdarı Hıristiyanlığı resmen kabul etmemiş olmamakla beraber bu dinin inziva ve ruhbanıyeti teşvik eden o zaman ki şeklinin etkisinde kalmış olabilir. Numan'm oğlu ve halefi Münzir (M. 431-473} hakkında Arap tarihlerinde fazla bilgi bulunmamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, Münzir, Behram-ı Cur'a, Doğu Roma imparatorluğu ile olan savaşlarında ve Sasani devleti içerisindeki asayişin temini hususunda çok büyük yardımlarda bulunmuştur.

Münzir'in oğlu Esved (M.473-493) Suriye seferleri ve Gassaniler-le olan savaşlarıyla meşhurdur. Esved bu savaşlarda Gassanî hükümdarını katletmiş ve pek çok esir almıştır. Bu esirleri bağışlama niyetindeyken amcazadesi Uzeyne'nin -ki kardeşi Gassaniler tarafından öldürülmüştü- bir kasidesi kendisini müthiş bir kasaplığa sürüklemiştir.
234

Esved'in İranlılar tarafından hapsedildiği rivayet edilmektedir. Fakat tevkif nedenleri meçhuldür. Bağlı bulunduğu hükümdara karşı isyankâr bir vaziyet almış olması, hapsine sebep olmuş olabilir. 235 Esved'e kardeşi II. Münzir (M.493-500), buna ise II. Numan b. Esved (M.500-504) halef olmuştur. 236 II. Numan'm annesi Kinde ka-

234 Bu meşhur kasidenin özellikle şu beyitleri Esved'i açıktan açığa katliam düzenlemeye teşvik ediyordu.

235 Cl. Huart, htst. DesArab. P. 66.

236 Cl. Huart, Esved'in hükümdarlık müddetini M. 462-482, kardeşi II. Münzir'in hükümdarlık süresini M. 482-489, bunun halefi II. Numan'ın saltanat müddetini de M.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

207

bilesi prenseslerinden idi. Yunan tarihlerinden anlaşıldığına göre II. Numan İranlılar lehine Romalılarla birçok savaşta bulunmuş, Suriye dolaylarını defalarca dehşetler içinde bırakmıştır.

II. Numan, meşhur Enuşirvan'ın babası I. Kubad ile çağdaştı. Kubâd M. 502 tarihinde Doğu Romalılara karşı açtığı savaşta, Hire hükümdarını Harran'ın kuşatılıp fethedilmesi için görevlendirmişti.

II. Numan önce Roma generallerinden Olympius ve Eugene tarafından mağlup edilmiş ise de, daha sonra bu hezimetin acısını çıkarmıştır. Fakat Romalıların teşviki ile Benî Bekr'den Sa'lebe kabilesi ile Benî Tağlîb, Numan'm dışarıdaki savaşlarla uğraşmasından yararlanarak Irak'a saldırmış, Hire'yi istila ederek, şehri yağmalamış ve birçok şahsı öldürmüşlerdir. Bu etki altında Romalılarla savaşa devam eden II. Numan, Karkisya civarında gerçekleşen Hâbur savaşında başından yaralanarak vefat etmiştir. Kilise tarihleri Numan'ın vefatını sıradan bir dinî mucizeye dayandırırılar. 237

II. Numan'dan sonra Kubad, Hire tahtına Lahm kabilesinden E-bu Ya'fur b. Alkame (M.504-507) adında birini çıkardı. Ebu Ya'fur, Lahm kabilesinden olmakla birlikte hükümdar sülalesinden değildi. Dolayısıyla Hire hükümdarlığı, Ebu Ya'fur'dan sonra yine Âlu Nasr'dan İmriu'l-Kays b. Numan'a (M.507-514), bunu müteakiben

III. Münzir b. Maussema'ya (M. 514-563) geçmiştir. Maussema, Münzir'in validesinin lakabıdır. Güzelliği ve çekiciliği ile meşhur, dilber bir kadın olduğu için kendisine Mâussema lakabı verilmiştir. Münzir'in babasının kim olduğunda tarihçiler arasında bir ihtilaf görülmektedir. Bazı tarihçilere göre Münzir'in babası el-Bedâ' ünva-nıyla meşhur olan I. İmriu'l-Kays b. Amr'dır. Ancak bu iddianın çürüklüğü ortadadır. Tarihçilerden bazılarına göre de Münzir, Numan'm oğludur. En fazla güvenilmeye değer bulduğumuz Hamza el-İsfehanî ise III. İmriu'l-Kays'm oğlu olduğunu belirtmektedir. Münzir'in Maussema lakabıyla anılan annesinin gerçek isminde de ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu ismi Süryanîce hanım anlamına gelen Mâliye şeklinde kaydetmiş oldukları halde, diğer bir kısım tarihçiler de

489-509 tarihleri arasında gösteriyorsa da Corel Zeydan'ın Arap ve İran tarihlerini karşılaştırmak suretiyle belirlediği rakamlar tercih olunmuştur. 237 Assemani, Bil. Or. V, I. 276.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Maviye şeklinde tespit etmişlerdir. Bizanslı yazarlar ise Mâusse-ma'ya Şakika ismini vermişlerdir. Dolayısıyla Maussema lakabının bir kıtlık yılında gösterdiği cömertlik nedeniyle bizzat Münzir'e verilmiş olduğunu iddia edenler de vardır. 238

III. Münzir, Hire hükümdarlarının en meşhurlarındandır. İran hükümdarlarından önce Kubad, sonra Enuşirvan; Roma imparatorlarından Jüstiniyanus; Gassanilerden de Haris b. Cebele gibi mensup oldukları devletlerin en büyük hükümdarları olan şahsiyetlerle çağdaş idi. Habeş komutanı Ebrehe de Yemen'i Münzir döneminde istila etmiştir.

İranla Bizans arasında M.506 tarihinde gerçekleştirilen barış, sınırları bir süre için güvenli hale getirmişti. Fakat Bizans imparatoru Jüstiniyen, İran'a verilmekte olan verginin ödemesinden vazgeçince, 518 tarihinde tekrar bu iki devletin arası açılmıştı. Kubad, yönlendirdiği bedevilere Suriye dolaylarını yağma ve tahrib ettirmiştir.

Yukarıda zikredilen savaşlarda Bizans komutanlarından iki general esir edilmiş olduğundan, kurtarmalık akçesi karşılığında, bunların özgür bırakılmasını sağlamak üzere tarihçi Nonnosus'un babası Abraham elçilikle Münzir'e gönderilmiştir. Elçilik heyeti arasında Beth-Archamlı Simeon da bulunuyordu. Heyet, Münzir'in, çölde Ramla isimli yerdeki karargâhında, Yemen hükümdarı Zû Nuvâs tarafından gönderilmiş olan diğer bir elçilik heyetiyle de karşılaşmıştı. Bedeviler her sene Doğu Roma'ya ait toprakları istila ediyorlardı. Hatta bir defa Chalcedoine

civarını yakmışlardı. Land tarafından neşredilen Süryanî kaynaklara göre Münzir bu savaşlarda esir düşmüş olan, dört yüz kadar Hristiyan, el-Uzza mabudu önünde kurban etmişti. Bizans imparatoru Jüstinien İran taraftan olan Arapla-ın tahribatını durdurmak amacıyla, Âlu Cefne'den meşhur el-Hâris'i takviye etmeye başladı. Bu esnada Doğu Roma komutanı Belisair İranlılara karşı parlak başarılarına devam ediyordu. Hatta İranlıların kışkırtmış oldukları yağmacı Arapları uzaklaştırmayı başarmıştı. Fakat bu meşhur komutan sonunda Fırat kenarındaki Rak'a (Callini-

238 Kamusta "Benû Maussema". Irak'ta bir topluluğun adıdır. Şeklinde bir kayıt vardır. Kamus'un bu ifadesi Münzir'in de Ebu Ya'fur Alkame gibi Âlu Nasr'dan olmaması ihtimalini hatıra getirmektedir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

209

cum)'da gerçekleşmiş olan muharebeyi kaybetti (M.531). Bu savaşta Münzir'in Nu'man adındaki oğlu da öldürülmüştür.

532 tarihinde İranla Bizans arasında anlaşma imzalanmış ise de, Lahmîlerle Gassaniler kendilerini bu anlaşmaya bağlı görmediklerinden yine savaşa devam etmişlerdir. Çölü Tedmur'a bağlayan yola hâkim olma sevdasıyla meydana gelen bu savaşların sürdürülmesinde, İran hükümdarlarının gizli teşvikleri önemli bir etken olmuştur. İran "ebedi sulh" adı verilen barışın korunmasına pek de taraftar görünmüyordu. Bu savaşlar esnasında el-Münzir, Gassani hükümdarı el-Hâris'in bir oğlunu esir ederek el-Uzza tanrısına kurban etmiştir.

Hire hükümdarı Yemen hükümdarı ile de iyi ilişkiler kurmayı ihmal etmemiş, oraya bir elçilik heyeti göndermişti.

Daha sonra Gla-ser tarafından Yemen'de keşfolunup neşredilen bir kitabede bu heyete ait bazı bilgiler görülmektedir. 239

Arap tarihçileri el-Münzir'in bir süre Hire hükümdarlığından uzaklaştırılmış olduğunu rivayet ederler. Fakat Bizans tarihlerinde bu olaya dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. İbnu'l-Esir olayı şu şekilde kaydeder. "İran hükümdarı Kubâd, o esnada ortaya çıkan iş-tirakiyyûndan Mazdek'in mezhebini kabul etmiş, el-Münzir'i de Mazdekizmi kabule zorlamıştı. Münzir, mal ve eşyanın ortaklığı, mülkiyet hakkının kaldırılması gibi esasları telkin eden bu mezhebi kabul etmediğinden, Kubad kendisini Hire tahtından uzaklaştırarak yerine Benî Kinde'den el-Hâris b. Amr b. Hucr el-Kindî'yi atamıştır."

Benî Kinde, Akilu'l-Murar hanedanının idaresi altında, güneyden gelerek Gassaniler ile Lahmiler arasında yerleşmişler, 498 ile 529 tarihleri arasında Suriye'de Romalılarla ciddi savaşlarda bulunmuşlardı. Enbar şehrinin, bunların merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Benî Kinde reisleri Güney Arabistan hâkimiyeti meselesinde Gassaniler ve Lahmilerle mücadele ediyorlardı. Haris b. Amr bu amaçla İran hükümdarlarına karşı yaltaklanıyor, teveccühe mazhar olmaya çalışıyordu. Mazdek hadisesinde Kubad'ın teklifini kabul ettiğinden nihayet Hire hükümdarlığını elde etmeye muvaffak oldu. Fakat Kubad'ın

239 Huart, History des Arab, p. 67.

İslâm (incesi Arap Tarihi

oğlu Enuşirvan, İran tahtına geçince Mazdek mezhebini kaldırarak, taraftarlarını ülkeden uzaklaştırdığı gibi Haris el-Kindî'yi de Hire tahtından uzaklaştırarak hükümdarlığı tekrar el-Münzir'e vermiştir. Münzir, Kisra Enuşirvan'm

desteğiyle Irak Araplarının hükümdarlığına yeniden geldikten sonra Kinde kabilesi gelmiş oldukları güney bölgelerine doğru çekilmek zorunda kalmışür. 240

III. Münzir dönemi Hire devletinin ikbal dönemidir. Belisair'in ö-zel notlarında Asya, Afrika ve İtalya'ya seyahat etmiş olan tarihçi Procope, 241 el-Münzir'den şu satırlarla bahsetmiştir: "Bu hükümdar kırk dokuz sene Romalıların en büyük hasmı oldu. İran'a bağlı olan kuzey Araplanna (Sarazenlara) hakim olduğu için her taraftan ülkelerimize saldırırdı. Generallerimizden ve Araplanmıza kumanda edenlerden hiç kimse, kendisine karşı koyamazdı."

Arap tarihçilerinden bazıları III. Münzir'e Sahibu Yevmi'l-Bu'ûs ve Yevmi'n-Naîm lakabını vermekte ve bu münasebetle bir de menkıbe aktarmaktadırlar. 242 Doğu tiranlarının zulüm ve baskılarına çok acı bir örnek olan bu menkıbeye göre III. Münzir bir gece, sohbetlerinden çok fazla zevk aldığı iki nedimine kızarak her ikisini de diri diri toprağa gömdürmüş, ertesi gün ayıldığı vakit sevgili dostlarına reva gördüğü bu filden pişmanlık duyurmuştur. Ondan sonra kabirleri üzerine iki türbe yaptırmıştır, Hîre'ye giren Arap elçilerinin her halükarda saygıyla bu türbeler arasından geçmelerini emretmiştir. O günden sonraki günlerin birisine Yevmu Bu'ûs, diğerini de Yeumu Navm adım vererek Yevmu'n-Naîm'de yanma gelenlere ihsanda bulunuyor, Yevmu Bu'ûs'ta gelenleri de idam ediyor, kanlarıyla dostlarının türbele-

240 Huart, I. 68; İbnu'l-Esir, I, 183; İsfahanı, el-Egani, VIII, 63.

241 Procope M. 500 tarihinde Kayseri'de doğmuş 565 tarihinde vefat etmiştir. Belisair'in özel katibi olmadan önce İstanbul'da mantık eğitimi almıştı.

242 Yevmu'n-Naîm, mükafat günü; Yevmu Bu'ûs da azap ve ceza günü demektir. el-Mün-zir Yevmu Bu'ûs'ta idam ettiği adamların kanıyla o iki mezarı boyattığı için kendisine Sahibu'l-Gariyyeyn denilmiştir. Arapça'da her güzel binaya Garî deniliyor. Kana boyanmış bir putun adı da garidir. Münzir'in Sahibu'l-Gariyyeyn adıyla isimlendirilmesi bu ikinci manaya göredir. Bu menkıbe bazı tarih kitaplarında Numan b. Münzir'e isnad edilmiş olduğu gibi Hanzala'nın yerine meşhur şâir Ubeyd b. El-Ebras el-Esedî zikrolunmuştur. Yevmu Bu'ûs'ta gelen Hanzala olduğunu yazanlar kendisini ölümden kurtardıkları halde; Ubeyd'i kabul edenler kendisine Numan ile uzun bir konuşmada bulunduktan sonra bîçareyi katlettirmişlerdir. Dolayısıyla rivayetlerin birbiriyle çelişik olması ve özellikle Yevmu'n-Naîm ve Yevmu Bu'ûs rivayetlerinin ca-hiliye Araplarının hürriyet düşkünü tabiatlarına uygun düşmemesi düşünülürse bu menkıbeye tarihi bir değer atfedilemeyeceği doğaldır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

211

rini boyuyordu. el-Münzir bu halde devam ederken bir gün avda yolunu şaşırmış, Tay kabilesinden Hanzala b. Ebî Adrâ' adında bir adama rast gelmiştir. Hanzala kendisini çadırında misafir ederek kim olduğunu bilmediği halde saygı gösterip ikramda bulunmuştur. Mün-zir dönerken kimliğini bildirmiştir. Bir süre sonra Hanzala, hükümdarı ziyaret etmek üzere Hîre'ye gitmiştir. Fakat gelişi kötü bir talihsizlik eseri olarak Yevmu Bu'us'a denk gelmiştir. Münzir, daha önce hayatını kurtarmış ve kendisine o kadar ikramda bulunmuş olan bu bedbaht adama geleneğini bozamayacağını ve dünyaca ne kadar ihtiyacı varsa istemesini söylemiştir. Hanzala, dünyadan gittikten sonra doğal olarak bir ihtiyacının kalmayacağı cevabını vermiştir.

Yalnız çocuklarını görerek dönmesine müsaade edilmesini istemiştir. Karâd b. Ecrah adında bir şahıs kendisine kefil olmuştur. Fakat sürenin bittiği gün Hanzala zamanında geri dönemeyince el-Münzir ona kefil olan Karâd'ın idam edilmesini emretmiştir. Emir icra edileceği esnada Hanzala çıkagelmiştir. el-Münzir ne cesaretle geldiğini sorunca Hristiyan olan Hanzala da "va'de vefa dinin emirlerindendir, bu saik-le geldim" cevabını vermiştir. el-Münzir bundan etkilenerek Hanzala-yı avfetmekle kalmamış Hristiyanlığı kabul ederek Yevmu Bu'us adetini terk etmiştir. Yunan filozoflarından Fisagoros'un arkadaşlarından Dâmûn ve dostu Fentiyâs ile Siracusa hükümdarı Diyonisiyus arasında geçen macera ile birebir uyuşan bu menkıbede Süryanî papazların uydurması çok fazla hissedilmektedir.

Eyyâmu'l-Arab'da, Yevmu'l-Uvâre adıyla meşhur olan savaş el-Münzir zamanında Benî Bekr ile aralarında meydana gelmiştir. Uvâ-re bir dağın adıdır. Münzir bu kabile üzerine askeri sefer düzenlediği zaman ele geçen esirleri öldürterek kanlarını adı geçen dağın tepesinden akıttığı için bu feci savaş Yevmu'l-Uvâre adıyla şöhret bulmuştur.

el-Münzir'in kendisinden sonra Amr, Kâbus ve IV. Münzir adlarında üç çocuğu kalmıştı. Bunlardan Amr, babasına halef olmuştur Miladi 563-578. Amr ile Kâbûs'un anneleri Kinde prenseslerinden, ünlü şair İmriu'l-Kays'm halası, Hind'dir. Amr, Arap tarihlerinin bazılarında, annesine nisbetle Amr b. Hind adıyla anılmıştır. Amr, bir hadise üzerine Berâcim kabilesinden yüz kişiyi ateşe attırmış olduğundan el-Muhrik (yakan) lakabını almış olduğu gibi güç ve şiddetinden dolayı de kendisine Muderritu'l-Hicâre adı verilmiştir. Amr, huy

İslâm Öncesi Arap Tarihi

olarak mağrûr ve kibirli bir adamdı. Temîm kabilesi üzerine düzenlediği askeri sefer başarıyla sonuçlanınca, Eyâmu'l-Arab'da Yevmu Uvâre es-Sanî adıyla meşhur olan savaşı kazanması, kibir ve gururunun büsbütün artmasına sebep olmuş, kendisini bütün insanlardan üstün görmeye başlamıştır. Bu kibir ve gurur, sonunda helak olmasına neden olmuştur. Arap tarihçilerinin anlatımına göre, Amr bir gün yanındakilere "Araplardan anası, anama hizmetten kaçınacak olan bir kimse biliyor musunuz? şeklinde garip bir soru sorar. Kendisine, Tağlipoğullanndan Amr b. Kulsûm'un anası Leyla'nın böyle bir hizmetten kaçınabileceği ihtimali olduğu söylenir. Leyla'nın babası Mühelhel b. Rebîa, amcası, Kuleyb Vâil, eşi Kulsum ve oğlu Amr'dan her biri Araplar arasında zenginlik ve nesepe çok muhterem, şeref ve haysiyetçe çok değerli şahıslar olarak kabul edildiklerinden, Leyla kendisini bütün Arap kadınlarının en şerefli sayıyordu. Amr, kendisini bu kadar üstün gören Leyla'yı anası Hind'e hizmet ettirmek fikriyle bir ziyafet düzenler. Amr b. Kulsum davete icabet gösterir. Anası Leyla, Benî Tağlib'den bir bölük süvari ile gelir. Misafirler Hîre ile Fırat arasında hazırlanan çadırlara yerleştirilirler. Amr, eşraf ve meşayih kendisiyle İbn Kulsûm için düzenlenen otağa; bayanların eşrafı da validesiyle Leyla için hazırlanan çadıra misafir eder. Leyla'nın kendisine "hizmet etmesini istemesi" için de annesine gerekli talimatları verir. Yemekten sonra, Amr'ın validesi Hind bir bahane ile hizmetçileri çadırdan çıkardıktan sonra, kadınların ileri gelenlerinin huzurunda Leyla'ya "şu tabağı bana getir" diye emreder. Leyla bundan etkilenererek "lazımsa git al" cevabını verir. Hint ısrar eder. Leyla bu durumdan sıkılarak, Alu Tağlib neredesiniz? bu ne hakaret?..." şeklinde feryada başlar. İbn Kulsûm annesinin feryadından, büyük bir hakarete maruz kaldığını anlar. Kan beynine sıçrar, hemen yerinden fırlayarak çadırdan Amr'ın başucunda asılı olan yegane kılıcı kapar, hazır olanların şaşkın ve hayret bakışları arasında Hîre hükümdarını bu

kılıcıyla öldürür. Maiyetine de "yağmalayınız" emrini verir. Benî Tağlib süvarileri çadırları yağmalarlar; sürüleri ele geçirerek kadınları esir edip yurtlarına çekilirler. Amr b. Münzir, Sa-sanîlerden meşhur Hüsrev Enuşirvan ile çağdaş idi. Kendisine kar? deşi Kâbûs b. Münzir halef olmuştur (m.578-581).

Cl.Huart son zamanlarda yayımladığı Hist.des Arabes isimli ese» rinde Kâbûs'un 569 yılında hükümdarlığa geldiğini söylediği gibi adı

İslâm Öncesi Arap Tarihi

213

geçen şahısla Gassanîler arasında birkaç savaşın meydana gelmiş olduğunu da iddia etmektedir. Huart'a göre, Kâbus miladi 570 tarihinde Gassanî hükümdarı Münzir b. Haris tarafından mağlup edilmiş, savaş meydanından zorla kaçabilmiştir. Bir sonraki savaşta da mutlu bir sonuç elde edemeyen Kâbûs, Münzir b. Hâris'in Romalılarla uğraştığı üç sene zarfında güç kazanarak tekrar Gassaniler üzerine yürümüş [bu devletin topraklarını], Antakya'ya kadar, istila etmiştir. Aynı tarihçiye göre, Münzir b. Haris, Romalılarla Roçapha anlaşmasını imzaladıktan sonra Hîre üzerine yürüyerek miladi 528 tarihine doğru bu şehri yakmış ve halkını esir etmiştir. 243

Fakat Corci Zeydân'm düzenlediği cetvele göre, Huart'm bahsettiği savaşların Kâbûs zamanında değil, kardeşi Amr b. Münzir döneminde gerçekleşmiş olması gerekir. Arap tarihlerinde Yevmu Ttfha adıyla meşhur olan savaş Kâbûs ile Benî Yerbu' arasında meydana gelmiştir. Kâbûs'un Benî Yeşkur kabilesinden bir şahsın suikastıyla öldürüldüğü rivayet edilmektedir.

Kâbûs'a kardeşi IV. Münzir halef olmuştur. Fakat Arap tarihlerinden anlaşıldığına göre Münzir, Hîre tahtına kardeşinin vefatını müteakip geçmemiştir. Kâbûs'un vefatıyla ortaya çıkan karışıklık esnasında Hîre tahtı, bir sene kadar (m.581-582) Alu Nasr'm elinden çıkmış, Fişahrat adında biri tarafından işgal edilmiştir. Bu şahsın adı, bazı tarihlerde Fişahrat, bazılarında Zeyd, bazılarında ise Sohrâb şeklinde kaydedilmiştir. Bu şahsın İranlı bir vali olması muhtemeldir. Öyle anlaşıyor ki Hîre sakinleri ve özellikle Hristiyan-lar, IV. Münzir'i sevmedikleri için Kâbûs'un vefatını müteakip bir ihtilaf çıkararak tahta geçmesine mani olduklarından, hükümet, geçici olarak bir İranlı tarafından idare edilmiş, fakat bir sene sonra yine IV. Münzir tahta geçmiştir. Hükümdarlık dönemi önemli olaylara sahne olmayan IV.Münzir'in halefi, oğlu III. Nu'man'dır (m.565-613). Ebû Kâbûs künyesiyle meşhur olan III. Nu'man, Sasanilerden IV. Hürmüz ve Hüsrev Perviz ile çağdaşı.

Nu'man, babası zamanında eğitilmek amacıyla Hîre Ubbâdlalann-dan Adiy b. Zeyd'e teslim edilmiştir. Adiy b. Zeyd, Kâbûs döneminde bir memuriyetle İran başkentine gönderilmişti. Farsça ve Arapça'yı

243 Cl.Huart Huard, Hlst. des Arabes, p.68-69.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

tam olarak bildiği için katip ve mütercim olarak Enuşîrvân'ın hizmetine girmiş, sarayda hayli nüfuz kazanmıştı. On iki kardeşi olan Nu'man'ın tercihen iktidar mevkiine geçmesi Adiy b. Zeyd'in İran hükümdarına telkinleri sayesinde mümkün olmuştur. Oysaki Sasanî hükümdarının Benî Müzeynâ kabilesinden yine adı Adiy olan bir şahıs da Numan'ın kardeşi Esved'in tarafını tutuyor,

Nu'man'ın yerine Esved'in geçirilmesi için mütemadiyen entrikalar çeviriyordu.

Nu'man, durumdan haberdar olunca, Hîre'ye gelmiş olan Adiy'i hapsetti. Fakat Kisra, Adiy'in salıverilmesi için bir emirnâme gönderdi. Nu'man, hasmını serbest bıraktığı taktirde İran başkentine giderek aleyhindeki entrikalara daha büyük bir çabayla devam edeceğini düşünerek, bağlı bulunduğu hükümdarın emirnamesi ulaşmadan önce Adiy'i hapishâne'de boğdurdu. 244

244 Adiy b. Zeyd'in ahlak ve bilgeliğe dair birçok kasidesi nakledilmiştir. Kaside-i Daliy-ye'sindeki şu beyiüer zikredilmeye değer.

'j^tjk iSs* ^ ^y- je r -z—b

tS^Zf ^ ^jit yi ı^UJI s \^*J^

İJJİJ _J'ikil y\) ^JLi 'ti^İ ~C-yı ■zi'i jl !

Z'İ'ss iye u j> ji} 'çi % ju ~)\ 2fi cji itj

İnsan, nefsini terbiye etmeyip de akıl ve izandan yoksun kalırsa, tenkit edenlerin uyarılarından bir şey anlamaz. Zaman, insan için yeterli bir eğitmendir; günlük olaylar, türlü türlü öğütler arz etmektedir. Ben, halkı denedim ve anladım. Halk da beni denedi ve anladı. Doğumumdan itibaren pek çok ve pek uzun seneler geçti. Bunca olaydan ve tecrübelerden sonra, bir aralık, saadet ve sefaletin arkalarında nâm ve nişanlan kalmayanların duçar oldukları felaketlerden ürkecek değilim. Nefsini bütün ayıplardan uzak tutmalısın. Zira irtikap edeceğin eksiklik, başkalarına da sirayet eder, birbirlerinden sirayet eden kötü ahlak, bütün toplumsal durumu bozar. Mazhar olduğun lütüf ve atıfet kimden sadır olursa olsun, onu, daima şükran diliyle yad et ve nimet sahiplerine karşı misliyle mukabele etmeyi

unutma. Muhabbet ve muhanet; arzu etmeyenlerden sen de -velevki kısa bir mülakat da olsun- lütuf ve muhabbet bekleme! Eğlence zamanında çatık çehreli durma, etkilendiğini hissettirme, sen de beraber bulunduğun şahıslar gibi bir latife söyle ve sevinç ve surur izleri gösteri

İslâm Öncesi Arap Tarihi

215

Adiy'in Zeyd adında bir oğlu kalmıştı. Bu genç İran sarayında babasının görevini üstlenerek Nu'mân'dan intikam almak için bir fırsatın doğmasını beklemeğe başladı. Bir ara Kisra Perviz'e Hîre'de-ki Arap prenslerinin güzellik ve zekalarından bahsederek Nu'mân'dan bir prens istenmesini tavsiye etti. Kisra bu amaçla İranlı bir elçilik heyetine Zeyd'i de katarak Hîre'ye gönderdi. İran elçisi, Perviz'in talebini Nu'man'a arzetti. O da "Sevad ve Fars ceylanları arasında işinize yarar bir dilber bulamadınız mı? şeklinde karşılık verdi. Zeyd, Nu'man'ın ifadesini elçiye Sevad ve Fars'ta kendisine yetecek bir sığır yok mu? şeklinde tercüme etti. 245

Elçi, İran'a döndüğünde durumu Hüsrev Perviz'e bu şekilde aktardı. Hüsrev Perviz, Nu'man'ın bu küstah cevabından hiddetlenerek kendisini İran'a çağırdı. Nu'man mal ve hazinelerini, çocukları ile eşlerini Şeybân kabilesinin lideri Hani b. Mesud'a emanet ederek İran'a gitti. Kisra Perviz, Nu'man'ın ayaklarına, ellerine bukağı vurdurarak Hangin hapishanesine attırdı.

Nu'man, fiziki olarak son derece çirkin ve alacalı bir adam olduğu gibi huy olarak da çok kötüydü. Annesi Selmâ, Medine dolaylarındaki Fedek köyü kuyumcularından birinin ve muhtemelen bir Yahudinin kızı olduğundan, Araplar kendisini asaletsiz sayarlardı. Hatta Hîreliler, Selma

Havarnak sarayında taç giyeceğine sıradan bir kuyumcunun veya dokumacının eşi olmalıydı, diyorlardı. Annesinin bu asaletsizliği yüzünden Nu'man'ı da hakir görüyorlardı.

Tarihçilerden bazıları, Yevmu Bu'us ve Yevmu Naîm geleneğini buna dayandırırken kimisi de Adiy b. Zeyd'in teşvikleriyle Hristiyan dinine girmiş olduğunu da iddia etmiştir. Her halde Nu'man'ın hükümdarlığı dönemi, Hîre'nin sefalet ve rehavet dönemidir. Havarnak sarayı, Nu'man döneminde sefalet ve rezalet mekanı haline gelmiş-

Lütuf ve yardım ümidiyle halka gerçekleşecek müracaatında iffeti, vakar ve haysiyeti unutma, dalkavukluk ederek birinin her söylediğini onaylamak ve kişisel onurunu zedelemek, zillet ve mahrumiyeti doğurur. Bu gün senin yardımına muhtaç olduğunu belirten ve senden kabul yüzü görmeyen bir adam. olabilirki, yarın sen, onun yardımına muhtaç olursun ve belki seni sevindirir. Sana saldıran veya sözlü saldırıda bulunan adamdan hakkım tamamıyla almak istersen, yumuşaklığın ve hilmin, onu zelil eder ve nihayet o gelir faziletli huzuna arz-ı sucud eder. 245 Ayen, hem ahû gözlü, hem de camus ve sığır gözlü anlamına gelmektedir. Nu'man önceki anlamı kastettiği halde Zeyd b. Adiy kasten bunu sığır ile tercüme etmiş ve bu suretle Nu'mân'dan babasının intikamını almıştır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

tir. Herkese karşı amansız görünen Nu'mân; içki ve eğlence meclislerini şenlendiren kadınlara, medhiyeler inşad eden sefiş şairlere karşı çok yumuşaktı.

Arap tarihçilerinin Nu'man'ın Hristiyanlığı kabul etmiş olduğu hususundaki rivayetleri bazı farklı vesikalarla da desteklenmektedir. Hîre hükümdarlarından I. İmriu'l-Kays b. Amr'ın daha dördüncü miladi asrın başlarında

Hristiyanlığı kabul etmiş olduğu bazı tarihçiler tarafından iddia edilmiş ise de bu rivayet o kadar kuvvetli değildir. Doğu kilisesi kayıtlarında Hîre'de ancak miladi 410-420 tarihlerinde bir uskufun (piskopos) bulunduğu kayıtlıdır. Miladi altıncı asrın başlarında ise Nasturîlerle Yakubîler arasındaki çekişme, mezhep tartışmaları son haddine ulaşmış ve nihayet liderlik Nasturilerde kalmıştır. Halbuki bu asrın başlarında Hîre hükümdarları putperest idiler. [Nitekim] Münzir b. İmriu'l-Kays esirleri tanrı Uzza adına kurban ediyordu. 246 Öyle anlaşıyor ki Hîre prenslerinden Hristiyanlığı ilk kabul eden Amr Mudrit el-Hicâre olmuştur. Amr'ın annesi Hind, Hristiyan olduğundan, oğlunu da o şekilde eğitmişti. Fakat Amr, vefat ettikten sonra Havarnak sarayına yine putperestlik egemen olmuş, Amr'ın halefi Kâbûs tekrar el-Uzzâ ayinini başlatmıştır. Bu durum Nu'man b. Münzir dönemine kadar devam etmiştir. Hükümdarlığının ilk dönemlerinde putlar adına kurbanlar kesen Nu'mân b. Münzir, daha sonra Hristiyanlık dinine girmiştir. Arap tarihçileri Nu'man'ın Hristiyanlığı kabul etmesini Adiy b. Zed'in teşvikine dayandırmaktadırlar. İran İmparatorluğu'nda Hristiyanlık başlıklı eserin yazarı Mösyü Labourt ise, Nu'man'ın başpiskopos Sabır Yeşu'un elinde Hristiyanlığı kabul ettiğini yazmaktadır. 247 Bu iki rivayeti barıştırmak amacıyla Adiy'in, Nu'man'ı Hristiyanlığı, kabule teşvik ettiği, Sabır Yeşu'un da vaftiz etmiş olduğunu kabul edebiliriz.

Nu'man döneminde Arap tarihlerinde Yevmu Tifha ve Yevmu's-Sulân adıyla anılan iki savaş meydana gelmiştir. Benî Temîm boylarından Benî Yerbu' ile meydana gelen birinci savaş Rudâfe meselesinden doğmuştur. Rudâfe, Hîre bürokrasisine göre bakanlık derecesinde bir rütbe idi. Redif resmi mecliste, hükümdarın sağında otururdu. Bu makam, öteden beri Temîmlilerden Benî Yerbu'a ait olup,

246 Labourt, Le Christkisme Dans L'Emptre Perse, 109, 206.

247 Labourt, 207.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

217

atadan evlada geçerdi. Nu'man döneminde yine Temîmlilerden Benî Dârim'in lideri Hâcip b. Zürâre bu makamın Benî Dârim'e verilmesini istedi. Nu'man da uygun gördü. Ancak Benî Yerbû' buna razı olmayarak isyan çıkardılar. Nu'man, oğlu Kâbus ile kardeşi Hasan'ı, Benî Yerbu'un çıkardığı isyanı bastırmakla görevlendirdi. Basra'dan Mekke'ye giden yol üzerinde Tifha denilen yerde meydana gelen savaşta Nu'man'ın ordusu yenildiği gibi oğlu ile kardeşi de esir düştü. Nu'man bunları kurtarmak için Diyetu'l-Mulûk olarak bin deve vermeğe ve Ridâfet'i yine Benî Yerbû'a bırakmaya mecbur oldu.

Yevmu's-Selân savaşı ise Hireliler ile Benî Âmir arasında meydana gelmiştir. Hüsrev Perviz her sene Ukkâz panayırına bir ticarî kafilâ gönderiyordu. Benî Âmir, bir defasında bu kafilâyı vurarak, mallarını yağmalamıştı. Nu'man, bunları cezalandırmak üzere bir ordu göndermiş, fakat Selân adındaki yerde meydana gelen savaş, Hîre-lilerin aleyhine sonuçlanmıştı.

Nu'man, miladi 613 tarihinde Hângîn'de hapsedildiği yerde vefat etmiştir. Vefat sebebi hakkında rivayetler farklıdır. Perviz'in emriyle, fillerin ayakları altına atılarak öldürüldüğü iddia olduğu gibi, zehirlendiği veya vebadan öldüğü şeklinde de rivayetler bulunmaktadır. 248

Nu'man'ın iktidardan düşüşü, mensup olduğu hanedanın da düşüşünü doğurmuştur. Nitekim Hüsrev Perviz, Hîre tahtını

Alu Nasr'dan alarak Tay Kabilesinden İyâs b. Kâbisa'ya vermiştir. Beş sene kadar (m.613-618) Hîre hükümdarlığı yapan İyâs, selefleri kadar da bağımsız değildi. Zira Hüsrev Perviz, icraat ve hareketlerine nezaret etmek üzere Hîre'ye naib sıfatıyla bir de İranlı memur göndermişti.

248 Numan'ın kisra tarafından Medaln'e çağrılarak Sâbât'ta tevkif edilip daha sonra öldürüldüğü A'sa'nın şu beyitlerinden istidlal olunmaktadır.

'J, X', İjLîi

('S'j'Â 1) J U ->V'J < >

j£- 'C'id Jjifi- fi

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Kisra, Nasr ailesini Hîre'den uzaklaştırmakla Araplar üzerindeki nüfuzunun artacağını sanıyordu. Halbuki Arapların, Nu'man'ı sevmemekle beraber mensup olduğu hanedana karşı derin bir saygı ve bağlılıkları vardı. Bu hanedanın maruz kaldığı muamele Arapları gerçekten gücendirmişti. Gerçi İyâs b. Kabisa da büyük bir kabilesinin şeyhi idi. Fakat, Araplar henüz buna ısmamamışlardı. İyâs'a ve dolayısıyla Kisra'ya karşı bir isyan çıkarmak için bahane arıyorlardı. Bizzat kisra bu bahaneyi hazırladı. Nu'man, İran'a çağrıldığı zaman, silah ve hazinelerini Benî Bekr b. Vâil'in bir kolu olan Benî Şeybân kabilesi şeyhi Hânî b. Mes'ud'un yanına emanet bırakmıştı. Kisra Perviz, bunların Hânî'den alınarak kendisine gönderilmesini İyâs b. Kabisa'ya emretti. İyâs bunları Hânî'den istedi. Fakat, Hânî bu eşyanın emanet olduğunu söyleyerek söz konusu talebi reddetti. Bu duruma son derece kızan Hüsrev Perviz, bütün Bekr b. Vâil kabilelerini imha etmek üzere Hîre'ye bir ordu gönderdi.

Arap tarihlerinde, Benî Bekr'e karşı gerçekleştirilen söz konusu hareketin nedeni bu şekilde anlatılmaktadır. Fakat, gerçek neden, Nasr ailesinin Hîre'den uzaklaştırılmalarından sonra, Araplar arasında İran aleyhinde uyanan huzursuzluğu yatıştırıp, saldırgan bir vaziyet alan Bekroğullarını cezalandırarak uslandırma düşüncesi idi. Benî Bekr, Küfe yakınlarında Zîkâr'a geldiğinde, İran ordusu ile İyâs'a taraftar olan Benî Tağlip ve Benî İyâd kabileleri de Hîre'den hareket ettiler. Sayılan ikibine ulaşan İranlılar, Hamurz ve Celâbzın adındaki komutanlarının idaresinde bulunuyorlardı. Benî Tağlib ve Benî İyâd atlılarından üç bin Arab'a da İyâs b. Kabisa kumanda ediyordu. Benî Bekr savaşın başında telaşlandı. Hatta Hânî b. Mesud çöllere kaçmayı önerdi. Ancak, Benî Bekr boylarından İcl Kabilesi şeyhi Hanzala sebat hususunda ısrar edip diğer batınlar da kendisine katıldıklarından Hânî de onlara uymak zorunda kaldı. Nu'man'm emanet bıraktığı silah ve zırhları askere dağıttı. Benî Bekr'in oranı, saldırganlara göre azdı. Benî Bekr b. Vâil'den doğan Benî Hânife kabilesi bile, kendileriyle beraber değildi. Yalnız Benî Temîm'den ikiyüz kadar esir, ya İranlılara karşı besledikleri kin ve husumet dürtüsüyle veya esaretten kurtulmak ümidiyle Benî Bekr lehinde silaha sanılmışlardı.

İki düşman ordu Zîkâr'da karşılaştılar. Arap şairlerine övünmek için zengin bir malzeme sunan müthiş bir savaş meydana geldi. Be-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

219

nî Bekr fedailerini, ilk günde İranlıları yer değiştirmek zorunda bıraktılar. İkinci gün daha büyük bir şiddetle devam eden savaş, İyâd kabilesini yenilgiye sürükledi.

Müteakiben İranlılar da gülünç bir bozguna uğradılar. Pek çoğu savaş meydanında kırıldı. Kaçanlar da susuzluktan yok oldular. İyâs b. Kabisa da zorlukla canını kurtarabildi. Benî Bekr Arapları, muazzam İran Devletine karşı şanlı bir zafer kazanmışlardı.

Hız. Muhammed'in peygamber olarak gönderilişinin üçüncü senesinde meydana gelen Zîkâr savaşı, bütün Arabistan'ta ululandı. 249 Bu zafer Araplara gerektiği an, güçlü İran devletine galip gelebilecekleri kanaati vermiştir. Çok geçmeden, yani Hız. Ömer döneminde Kadisiyye ve Nihâvent zaferleri bu kanaati gerçekleştirmiş oldu.

III. Nu'man'dan sonra Hîre Devleti büsbütün Sâsânîlerin eline düşmüştü. Kisra, artık vergi almak, siyasi vesayet altında bulundurmak ile yetinmiyordu. İyâs b. Kabise, Kisra'nın bir valisinden başka bir şey değildi. Fakat, hiç olmazsa Arap idi. Vefatından sonra, halefinin Arap olmasına bile lüzum görülmedi. İranlı Âzâdbeh b. Bâniyân Hîre valisi olarak atandı M. 618-628. İslâm fetihleri başladığı esnada Hîre valiliğinde bu şahıs bulunuyordu.

Miladî 628 tarihinde Lahmîlerden Münzir b. Nu'man el-Mağrûr adında son bir prensten daha bahsedilmektedir. Münzir, İslâm'ın başlangıcında Bahreyn Arapları tarafından liderliğe seçilmişti. Arap tarihçileri, el-Münzir el-Mağrûr'u Hîre hükümdarlarının sonuncusu sayarlar. Bu rivayetlere göre Münzir'in hükümdarlığı Halid b. Ve-

249 Zîkâr savaşının muhtelif tarihlere göre miladi 604-611 seneleri arasında meydana geldiği ifade edilmiştir. Miladi 629 tarihinde vefat eden Cahiliye şairlerinden ve Bekr b. Vâil'den Ebû Nusayr A'sa b. Kays'ın çoğu şiirleri Zîkar savaşıyla övünmekle dop-doludur. Muallaka sahiplerinden olan A'sa muallakasını teşkil eden/oluşturan Kaside-! Lâmiyyesindeki: , , , ,

beyitlerinde Yevmu'l-hunuv uc^Reu muıtucucam
Actaucumşuı. nuıuv-Zikâr savaşında meşhur olan atlılar
biziz, Eutayma'da silahlarını bırakıp kaçanlar biz değiliz.
Hücum edeceklerini söylediler, kabul ettik. Çünkü bu bizizm
adetimizdir. Meydan muharebesi teklif etseniz hemen yere
ineriz, dedik" tarzındaki ifadelerle övünmüş gururlanmıştır.
A'sa ,. : ,. , . —

Beytiyle başlayan şiirini de bu muharebenin tasvirine
ayırmıştır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

lid'in doğudaki fetihlerine kadar devam etmiştir. Miladi 632-
633 tarihinde Cuvâsâ'da gerçekleşen savaşta
öldürülmüştür.

Miladî 268 tarihinden itibaren Hîre'de bir devlet kuran Benî
Lahm (Lahmîler), bu şekilde İslâm fetihlerine kadar devam
etmiş sayılmaktadır. Bu devlet, Araplar arasında
Gassanilerden daha çok saygın ve daha fazla nüfuzlu idi.
Arabistan'ın kuzey bölgeleri, Irak, Suriye, el-Cezire, Hicaz,
Bahreyn ve Necd tarafları, çoğunluğu Adna-nîlerden oluşan
birçok göçebe kabile tarafından işgal ediliyordu. Bu
kabileler, şeyhlerin idaresinde yaşıyor, tamamıyla aşiret
hayatı sürüyorlardı. Devletleri, görevli askerleri, kaleleri,
şehirleri yoktu. İcabında hepsi düşmanla savaşıyor,
sıkıştıkları zaman, bulundukları yerden kaçarak çöllere
dalıyorlardı. Bedevi hayatın sağladığı cesaret ve hayat tarzı,
bunlara komşu devletler nazarında önemli bir konum
veriyordu. Bir taraftan Gassanîler, diğer taraftan Lahmîler
bunları kazanmak için çalışıyorlardı. Lahmîler İranlılara,
Benî Gassan'da Doğu Romanlılara intisap ederek güç
kazandıkları gibi, çöl bedevilerini de kendilerine taraftar
yaparak hem birbirlerine galebe çalmak, hem de bağlı

bulundukları devletler nazarında daha yüksek bir mevki kazanmak siyasetini takip ediyorlardı.

Bu iki devlet birbirleriyle yarışıyor oldukları bir esnada, biraz sonra bahsedeceğimiz Kinde Devleti doğdu. Yemen'deki Himyerîlere intisap eden Alu Kinde de bedevileri kazanma yarışma atılmakta gecikmemiştir. Bu üç Arap Devleti, kuzey bedevilerine hakim olmak için, mücadele edip duruyorlardı.

Bedevî kabilelere gelince; bunlar da bu rekabetten hakkıyla yararlanıyor, şartlara göre üç devletten birinin himayesine giriyorlardı. Esasen kabileler arasında eksik olmayan savaşlar, kendilerini daha güçlü bir dayanak aramak zorunda bıraktığı gibi, büyük ve nüfuzlu bir devlete bağlanmak da iftihar vesilesi olarak görülüyordu. Benî Yerbû', Hîre hükümdarlarının peşinden gitmekle iftihar ediyordu. Hatta, hiçbir devlete intisap etmeyen kabilelere el-Ahmes adı veriliyordu. Cahiliye döneminde en meşhur Humus Kureyş kabilesi idi. 250

Hîre hükümdarlarının bedeviler üzerindeki nüfuzları Gassanilerden daha fazla idi. İranlıların gücü, İstanbul imparatorlarını sindir-

250 Yakt el-Hamevî, III, 519; İbnu'l-Esîr, I, 295.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

221

diği zamanlarda bu nüfuz doruğa ulaşmış, çeşitli kabileler Lahmi Devleti'nin idaresine girmek için birbirleriyle yarışır olmuşlardı. Hî-re hükümdarlarından İmriu'l-Kays b. Amr zamanında Arap Yarımadasının kuzey dolaylarının büyük bir kısmı, güney bölgesinin bazı bölümleri, Lahmilerin nüfuzu altına girmişti. İmriu'l-Kays'ın mezarının Havrân'da

Nemâre'de bulunması da bu istilanın genişliğine delalet etmektedir.

Lahmilerin güçlü oldukları dönemlerde Hîre, Irak'ın en mamur şehri idi. Süryanî lehçesine göre kale demek olan Hîre isminin de delalet ettiği üzere, o çağlarda bu şehir, aynı zamanda çok müstahkem bir kale idi. Havası ise, güzelliği ile Araplara "Yevmim ve leyle-tun fi'l-Hvre hayrun min devai's-Seneti: Hirede bir gün ve gece (kalmak) bir yıllık ilaçtan daha hayırlıdır" darb-ı meselini söyletmiştir.

Hîre, Irak'a bitişik olan çölün hemen girişinde bulunmasından dolayı öteden beri çölde ikamet edenlerin rağbetini kazanmıştı. Irak ve el-Cezîre bölgesinin şehirlerinde ikamet eden halktan, baskı ve takibe uğrayanlar da buraya sığınıyorlardı. Bu nedenden dolayı Hîreliler muhtelif uluslardan oluşuyordu. Hişam İbnu'l-Kelbî çoğunluğu çölden gelen Araplardan oluşan bu halkı üç sınıfa ayırmaktadır:

1. Tenûh 251

2. Ubâd 252

3. el-Ahlâf

251 Bu kabilenin kökeni konusunda da ihtilaf edilmiştir. Nitekim Müberred, Tenûh kabilesinin Kudaa kabilesinin bir kolu olduğu kanaatini taşıırken, farklı kanaat taşıyanlar da bulunmaktadır. Bkz. Söylemez, Küfe. 172 (yay).

252 Günaltay'ın da ifade ettiği gibi Ubbâdlarm kim oldukları ile ilgili farklı tartışmalar mevcuttur. İbn Abdirabbih. bunların Lahm kabilesine mensup olduğunu söylerken. İbn Düreyd, Âlûsî ve Cevâd Ali. içlerinde Lahm kabilesine mensup olan insanlar olmakla beraber, diğer Arapların da yer aldığı dindar Hristiyanlar olma ihtimalini

daha kuvvetli bulmaktadırlar. Geneli zahid olarak bilinen bu insanlar muhtemelen bir tarikatın üyeleridir. Büyük bir ihtimalle Arapça "abd" kökünden türemiş olan bu kavram, ilk dönemlerde dindar Hristiyanlar için kullanılmış iken, kaynaklar tarafından daha sonra bir kabile gibi takdim edilmiş olmalıdır. Philip Hitti, kelimenin "İsa'ya İbadet edenler" veya "Rabbm Hizmetçileri" anlamında kullanıldığını kanaatini taşımaktadır. Nastûrîlerin Yeni Eflatuncu düşünceden etkilenmiş olan bu kısmı, Yunan Helenistik kültürü ile, Arap dünyası arasında bir köprü vazifesi görmüş, görüşleri Arabistan'ın diğer bölgelerinde kısmen de olsa yankı bulmuştur. Konu ile ilgili geni bilgi için bkz. Söylemez, Küfe, 172-173 (yay).

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Ubâdlar Hîre'nin asıl sakinleri idiler. Bunlar, Hîre'nin içinde inşa ettikleri evlerde ikamet ediyorlardı. Tenûhiler, çölden gelerek bu yörelere yerleşmiş Araplar idiler. Bunlar, Mâlik b. Fehm ve Huzey-metu'l-Ebreş ile bu yörelere gelmiş, Fırat Nehri'nin batısında Hîre ile Enbâr arasında yurt tutmuşlardı. Ahlâf denilen halk ise bu iki sınıftan ayrı olarak bu dolaylara gelip yerleşmiş şahıslardan oluşmuştur. Ubâdlann Hîre'nin Hristiyan Arapları olduğunu iddia edenler de vardır. Miladî beşinci asrın ortalarında Hristiyanlık, doğuda Melkit, Yakubî ve Nasturî adlarıyla üç kiliseye ayrıldığı zaman, Irak ve İran'daki Hristiyanların çoğunluğu gibi Ubâdlar da Nasturiliği benimsemiş, Hîre'de bir cemaat kurmuşlardır.

Benî Lahm hükümdarlarından bazıları Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Hîre'de çeşitli kiliseler inşa etmişlerdi. Bunların en ünlüleri Amr b. Münzir'in annesi Hint tarafından inşa edilen Deyru Hind el-Kubra ile Nu'man b. Münzir'in kızı Hind tarafından inşa edilen Deyru Hind es-Suğra'dır. 253

Lahmiler döneminde Hire, edebiyat ve şiirin sergilendiği bir yer olmuştur. Cahiliye şairlerinden bir çoğunun Hîre hükümdarlarını metheden kasideleri zamanımıza kadar intikal etmiştir. Bu şairler arasında Nâbiğa, Hassan, el-Multemis, el-Munahhal, Adiy b. Zeyd, Ubeyd b. el-Ebras fesahat ve belagat itibariyle birinci dereceyi işgal ederler. Mu-hadarat türü edebiyat kitapları, Hîre hükümdarlarıyla şairler arasında cereyan eden maceralara ait birçok menkıbeyi içermektedir.

Benî Kinde Emirliği

Arap tarihçileri Benî Kinde'yi soy itibariyle Kahtanîlerden ve Benî Kehlân'dan sayarlar. Fakat, Benî Lahm ve Benî Gassân gibi Benî Kinde'nin de Kahtanilerden sayılması, sadece nesep bilginlerinin iddialarına dayanmaktadır. Güvenilir sayabileceğimiz rivayete göre Benî Kinde ilkin Bahreyn ve Yemâme dolaylarında el-Muşakkar denilen bölgede ikamet ediyordu. Fakat tarihi belirlenemeyen bir zamanda

253 Hint el-Kubra kilisesinin üzerindeki kitabeyi, bir tarihi vesika olmak itibariyle; aynen naklediyoruz:

f lj —i! «-1 J-ÜI ^ jjJ- .»11 f lj ^51. -J\ ^ İÖ!1 Jr. UJj J*J Vio
1,2^ V>» jM** "i — \ vi-S ! «l*iN»

İslâm Öncesi Arap Tarihi

223

buralardan uzaklaştırıldıklarından Hadramevt taraflarına çekilmişlerdi. Bunların otuz bin kadar tahmin olunan kabile fertleri, önce Hadramevt'te Kinde Şehri'ne yerleşmiş, daha sonra buradan da Meh-re'ye çekilerek Demmûn taraflarında yurt tutmuş, bu dolaylara hakim olan Himyerîlerle bir asır kadar banş içerisinde yaşamışlardır.

Himyer hükümdarları, Kindelilerin bağılılıkları ve zekalarını takdir ettiklerinden onları önemli işlerde kullanıyor, ordularına alıyor, hassa alaylarına kabul ediyorlardı. Himyer hükümdarı Hassan b. Tuba' zamanında Benî Kinde'nin liderliğinde Hucr b. Amr bulunuyordu. Hassan ile Hucr arasında baba tarafından bir akrabalık var olduğu için Hucr, Himyer sarayında önemli bir mevkiye sahipti. Nitekim Tuba', Kuzey Arabistan'a sefer düzenlediği zaman Hucr da Benî Kinde süvarileriyle maiyetinde bulunmuştu. Hassan, Kuzey Araplannı egemenliği altına aldıktan sonra Hucr'u Ma'd kabilelerine emir tayin ederek o yörede bıraktı. Bu şekilde emirliğe yükselen Hucr, beşinci miladi asrın ilk yansında, Bekr b. Vâil kabilelerini de egemenliği altına alarak Necd'in Âkil vadisi bölgesinde bir devlet kurdu.

Tarihçi Yakubî, Benî Kinde'nin Hadramevt'ten Necd'e göçü hakkında başka bir neden aktarmakta olup, göç tarihlerini de daha eski bir zamana çıkarmaktadır. Yakubî'ye göre Benî Kinde'nin Necd bölgesindeki ilk hükümdarı Murti' b. Muaviye b. Sevr'dir. Adı anılan hükümdar ile Hucr b. Amr arasında dört kral daha bulunmaktadır.

Fakat, diğer tarihçilerin tamamı Kinde Devleti'nin kuruluşunu Hucr b. Amr'a isnad etmektedirler. Tarihsel kişliği hakkında bilgiler verilen ilk Kinde hükümdarı Hucr b. Amr olduğuna göre; Yakubî'nin zikrettiği şahısları birer emir şeklinde değil de belki Hucr'un ataları sayabiliriz. Arap tarihçilerinden bazıları da Hucr b. Amr'ın Necd dolaylarına gelişini şu şekilde izah etmektedirler. Necd dolayları ile Irak-ı Arap'taki Bekr b. Vâil kabilelerinin avâmı, liderlerine galip ederek, güçlöleri zayıflarını yiyecek derecede, vahşete düşmüşlerdi. Bu durumdan etkilenen ileri gelenler, huzur ve sükunun sağlanması ve zayıflann himaye edilmesi için başlarında güçlü bir hükümda-ın bulunmasından başka çare olmadığını görerek, Yemen Tuba'ma müracaatla kendilerine bir hükümdann tayin edilmesini rica ettiler.

Tuba' da, zekasını ve dirayetini takdir ettiği Hucr b. Amr'ı
Necd ile Irak-ı Arap dolaylanndaki Bekr b. Vâil kabileleri
üzerine emir tayin

İslâm Öncesi Arap Tarihi

etti. Dolayısıyla, rivayetler arasındaki bu ihtilafa rağmen, Kinde emirliğinin Benî Hirnyer devletinin himayesinde kurulduğu tarihçi-lerce üzerinde ittifak edilmiştir. Hucr b. Amr'ın Necd'de Batnı Âkil'de yerleştiği tarihlerde bu dolayların büyük bir kısmı ve özellikle Bekr b. Vâil'e ait olan Irak-ı Arap dolayları Hîre'deki Benî Lahm Devle-ti'nin idaresi altında bulunuyordu. Hucr bu bölgede yerleşebilmek için Benî Lahm ile çarpışarak, Bekr b. Vâil topraklarını ele geçirmek zorunda kalmıştı.

Arap tarihlerinde Âkâu'l-Murâr lakabıyla meşhur olan Hucr'un, bu lakabı alış nedeni hususunda muhtelif menkıbeler rivayet edilmektedir. 254 Hucr vefat ettiği zaman (m. 450) Necd ve Irak-ı Arap'ta ki kabilelerin saygı ve bağlılıklarını kazanmış, halefine oldukça nüfuzlu bir devlet bırakmıştı. Vefatında Batn-ı Âkil'de gömülmüştür.

Hucr'a oğlu Amr halef olmuştur. İstemeyerek hükümdarlık tahtına geçtiği veya babasının bıraktığı topraklarla yetinerek fetihlerin peşinde koşmadığı için, kendisine el-Maksûr lakabı verilmiştir. Kinde emirliği, özellikle Amr'ın oğlu ve halefi Haris döneminde büyük bir önem kazanmıştır. Miladî 490 tarihinde iktidar makamına geçen el-Hâris b. Amr katı ve aynı zamanda fiziki yapısı itibariyle heybetli bir hükümdardı. Kinde Devleti, kurulduğu dönemden itibaren Yemen Himyerilerine dayanıyordu. Ancak, el-Hâris döneminde Habeş-

254 Murâr çöle özgü gayet acı bir ağaç İsmidir. Bu ağaç çok acı olduğundan, yapraklarını yiyen develerin dudakları çekilip büzülür imiş. Hucr hakkındaki rivayetlerden birine göre; uzun bir seyahat esnasında erzakı bitmiş. Murâr ağacının yapraklarını yiyerek hayatını kurtarmıştır.

Maiyetindekiler ise yiyemediklerinden yok olmuşlar. Kendisine bu nedenden dolayı ÂkâuTMurâr denilmiş. Diğer bir rivayet, trajediye zemin olacak derecede fecidir. Bu rivayete göre de Hucr, Rebîa ve Kinde kabileleriyle Bahreyn taraflarına askeri bir sefer düzenlediği esnada Suriye dolaylarındaki kabile reislerinden Ziyâd b. Hebûle, Necd'e baskın düzenlemiş, her tarafı yağma ettirmiş Hucr'un eşi Hint b. Zâ-lim'i de esir etmiştir. Olaydan haberdar olan Hucr hemen dönerek İbn Hebûle'yi takibe başlamıştır. Bulunduğu yere yaklaşıncı, Arap dâhilerinden Sedûs b. Şeybânî casus amacıyla önden göndermiştir: Sedûs, kıyafet değiştirerek tbn Hebûle'nfn haberi olmaksızın çadırı civarına kadar sokulmuştur, tbn Hebûle ile Hind'in sıcak ülfetlerine şahit olmuştur. Hind'in yeni aşkına karşı gösterdiği işvekarlığı yatandan görmüş, kadının İbn Hebûle'ye bağlılığını ve Hucr'dan nefretini açıklayan itiraflarını ve tbn Hebûle ile olan konuşmalarını tamamıyla kaydederek dönmüş ve gördükleri ile dinlediklerini aynen Hucr'a aktarmıştır. Sedûs'u çok acı etkiler altında dinleyen Hucr, bu esnada aşırı kızgınlığından farkında olmaksızın yanındaki Murâr âğacının yapraklarını yemeğe başlamıştır. Duyduklarının şiddetinden yaprakların acılığını bile hissetmemiştir. Gerçi İbn Hebûle'yi mağlup ve esir ederek eşi Hind ile beraber idam etmişse de, bu trajedinin hatırası olan Âkâu'l-Murâr lakabı Araplar arasında unutulmamıştır.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

225

liler Yemen'i istila edip Himyerilere son verince, Kindeliler de dayanaklarını kaybetmiş oldular. el-Hâris, bundan dolayı İran tarafından himaye edilmek istendi. Ancak İran, Kindelilerin hasmı ve rakibi olan Lahmîleri himaye ediyordu. İşte tam bu esnada idi ki İran hükümdarı Kubâd, Mazdek'in yaydığı ve her şeyde ortaklığı savunan dini

düşünceyi kabul etmiş ve Hîre hükümdarı Münzir b. Mau's-Semâ'yı da buna davet etmişti. Münzir'in mal ve namus gibi her şeyin ortak olması prensibini kabul etmemesi el-Hâris için İran hükümdarına yakınlaşma nedeni oldu. Kinde emiri, Kubâd'a Maz-dekizmi kabule ettiğini arzetti. Kubâd, Lahmî hanedanını saltanattan uzaklaştırarak Hîre hükümdarlığını el-Hâris'e verdi.

el-Hâris'in Hîre tahtını ele geçirmesi bütün Irak ve hatta Kuzey Arabistan kabilelerinin hakimiyetini elde etmesi anlamına geliyordu. Nitekim öyle de oldu. Kabileler nazarında nüfuzu ve gücü arttıkça arttı. Hatta Ma'd kabileleri, kendileri bizzat hükümdardan oğullarını kabilelerine emir olarak atanmasını rica ettiler. el-Hâris de oğullarından Hucr'u Benî Esed ve Gatafân kabilelerine; Şurayhil'i bütün Bekr b. Vâil, Ma'd'a Kerib'i Kays Aylân ve diğer kabilelere; Se-leme'yi de Tağlib ve Nemir b. Kâsıt boylarına emir tayin etti. Bu şekilde Irak dolaylarındaki bütün kabileler Hîre'ye bağlamış oldu.

Fakat, el-Hâris'in bu şanlı ikbal dönemi uzun sürmedi. Zira hamisi ve mezhepdaşı olan Kısra Kubâd vefat edince İran tahtını oğlu Hüsrev Enuşirvan geçti. Halbuki Enuşirvân, Mazdek mezhebinin amansız muhaliflerindendi. Kısa sürede söz konusu mezhebin taraftarlarını İran'dan sürdüğü gibi Hîre tahtını da tekrar el-Münzir'e verdi. Bu hadise üzerine el-Hâris, çocukları ve kendisine bağlı olanlarla birlikte Enbâr taraflarına kaçmak zorunda kaldı. Münzir, Tağlib, İyâd ve Behrâ kabileleri süvarileriyle onu takip ederek Küfe civarında Benî Merinâ diyarında kendisine yetişti. el-Hâris kaçmayı başardıysa da oğullarından Amr ve Mâlik ile taraftarlarından kırk sekiz kişi esir edilip idam edildiler. 255

255 Meşhur İmriu'l-Kays'm şu parçası el-Hâris hakkındadır:
^ «r*" >> A* • >j* < A j. a* ip

İslâm Öncesi Arap Tarihi

el-Hâris ise, Benî Kelp kabilesine sığınmaya mecbur olmuş, öl-dürülünceye kadar bu kabile arasında yaşamıştır. Öldürülüşü hakkında farklı sebepler rivayet edilmektedir. Her halde, el-Hâris'in öldürülüşü, Benî Kinde Emirliği için bir darbe olmuştur. Daha önce Ma'd kabilelerine emir olarak atadığı oğullan, vefatından sonra doğal olarak eski nüfuzlarını kaybettiler. el-Münzir de bunları birbirine düşürmek için bütün siyasi maharetini kullanmaya başladı. Nihayet, bu kardeşler arasına müthiş bir rekabet sokmağı başardı. Önce Benî Tağlip emiri olan Seleme'yi birçok hediyeler ile elde etti ve kardeşi Şurahbil aleyhine isyan ettirdi. Basra ile Küfe arasında Ku-lâb denilen yerde meydana gelen kanlı savaşta Şurahbil mağlup oldu ve öldürüldü. Bir süre sonra, yine Münzir'in entrikalarıyla Bern Tağlip kabilesi de Seleme aleyhine isyan etti ve onu emirlikten uzaklaştırdı. Seleme de Bekr b. Vâil kabilesine sığınmak zorunda kaldı. Onlar da Seleme'yi kendilerine emir olarak seçtiler. Fakat, Bekr b. Vâil kabilelerinin bu davranışı el-Münzir'e karşı meydan okumak demektir. el-Münzir, Bekr b. Vâil'i itaate davet edip onları Seleme'yi memleketlerinden uzaklaştırmaya zorladı. Ancak sözü dinlenmedi. el-Münzir, Benî Bekr üzerine yürüyerek zafer kazanması durumunda, Uvâra Dağı tepesinde, kanlan dağın dibine vancaya kadar adam kesmeğe yemin etti. Büyük bir kuvvetle Benî Bekr'i Uvâre Dağı civarında kuşattı. Müthiş bir savaşın sonunda Benî Bekr yenildi. Seleme savaş esnasında öldürüldü. Kardeşi Şurahbil'in oğlu Yezîd ise Benî Bekr'in büyük bir kısmı ile beraber esir düştü. Yezid hemen öldürüldü. Diğer esirler de Uvâre dağı tepesinde boğazlanmaya başlandı. Fakat kanlar pıhtılaştığı için aşağıya doğru akıyordu. Bekr b. Vâil kabilesinin bütün fertleri kesilecek olsa bile kanlarının yine dağın dibine ulaşmayacağı anlaşıldığından Münzir'in yeminini yerine getirmek için kanların üzerine su döküldü. el-Münzir, esir

düşen kadınlan da ateşte yaktırdı. el-Münzir'in bu vahşiyane savaşı Arap tarihlerinde Birinci Yevmu'l-Uvâre adıyla meşhurdur.

Seleme ile Şurahbil'in acı sonlan, diğer iki kardeşlerinin yani Benî Esed emiri Hucr ile Kays Aylan şeyhi Ma'da Kerib'in de nüfuz ve kuvvetlerini temelinden sarsmıştı. Bu durumun ilk neticesi, Benî Esed'in emirleri Hucr'a isyan etmeleri oldu. Benî Esed, öteden beri Hucr'a ödedikleri yıllık muayyen vergilerini ödemekten kaçındılar. O

İslâm Öncesi Arap Tarihi

227

esnada Tihâme'de bulunan Hucr b. Haris, Benî Rebîa ile kardeşi Seleme taraftarlarından önemli sayılabilecek bir kuvvetle Benî Esed'in üzerine yürüdü. Savaş Hucr'un zaferiyle sonuçlandı. Benî Esed'in eşrafı ve ileri gelenleri idam edilmek üzere tevkif edilip hapsedildiler. Ünlü şair Ubeyd b. el-Abras da hapsedilenler arasında bulunuyordu. Hucr, Benî Esed'in reislerini idam edip, mallarını müsadere ederek nüfuzlu bireylerini sürdüğü esnada, Ubeyd b. el-Abras'in etkileyici bir ses tonuyla irticalen inşad ettiği şiir, Benî Esed'i umumi ve telafisi mümkün olmayan büyük bir felaketten kurtarmıştır. 256

Fakat, Benî Esed, bağışlandıktan sonra, maruz kaldığı hakaret ve zillate tahammül edemeyerek Benî Kinde üzerine yürümüş Hucr'u öldürmüş, askerlerini darmadağan etmişlerdir (m.550). Hucr b. Haris, cahiliye şairlerinin övünç kaynağı olan İmriu'l-Kays'm babası idi. Hayatı av ve kumar ile geçen İmriu'l-Kays, babasının öldürülmesi esnasında Yemen'de Demevn denilen yerde her

256 Ubeyd el-Abras'ın idam edilen veya sürülen liderler için gözyaşlarıyla İnşad ettiği şi-

Ubeyd el-Abras, bu şiirinde özet olarak şöyle demektedir:
Bir zamanlar kırmızı otakla-n, sürü sürü davarları, hayat ve devamlı sevinçleri, yumuşak tüylü asil atlan, ağır mızrakları ile mutlu bir hayat süren Beni Esed'in faleket durumuna gözlerim, kanlı yaşlar akıt... Onlar dünkü serkeşliklerine bu gün^rnanjılmışlardır. Şanlı emir -Allah seni lanet ge rektiren durumlardan korusun- onlara mühlet ver.
Bağışlama ile muamele et! Çünkü verdiğin emirle felaketleri son aşamaya varmıştır. Yesrib İle Yemâme sarayları arasındaki her vadi, sürüklenen felaketler ve yakıcı vaveylalar ile dolmuştur. Her taraftan canhıraş baykuş sesleri duyulmaktadır. Beni Esed bu gün, cılız dallar üzerine çalı çırpıdan kurdukları yuvalarındaki yumurtaları, rüzgarlara karşı korumaktan aciz kalan güvercinler gibi, yorgun ve güçsüz kalmıştır. Onları hallerine terk edersen büyüklere özgü olan bağışlama ve mürüvvet âlicenaplığında bulunmuş olursun, öldürürsen bundan dolayı sana hiçbir serzeniş yöneltilemez. Sen onların üzerinde hakim-i mutlak olan bir hükümdarsın. Onlar ise ta kıyamete dek senin azad edilmeyi kabul etmeyen köleleridir. Başiboş develerin burunlarına takılan burunluklarla nasıl boyun eğlerse Benî Esed de bu gün yiğitçe bir sesle öylece zelil olmuş ve buyun eğmişlerdir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

zamanki gibi avlanmaya gitmişti. Rivayete göre satranç oynarken babasının öldürüldüğü kendisine haber verilir. İmriu'l-Kays, metanetini hiç bozmaksızın oyuna devam eder. Oyun bitince ağlamaya başlar. Gösterdiği metanete hayret eden oyun arkadaşına ma kuntu li ufside aleyke desteke: el sende idi. Oyunu bozmak istemedim" cevabını vererek içmeğe koyulur. Şairin bu esnada söylediği "el-yevmu hamrun ve ğadden emrun" sözü, Araplar arasında darbu mesel haline gelmiştir.

İmriu'l-Kays'ın o gece duyduğu derin hislere sanki tabiat da katılmıştır. Şimşekler çakmağa, yağmurlar yağmağa başladığı esnada büsbütün heyecanlanan şair, derin hıçkıklıklarla inşad ettiği mersiyesini tamamlayarak 257 intikam almaya ve babasının öcünü alıncaya kadar et yememeğe, iştret etmemeye, koku sürünmemeye, eşine yaklaşmamaya yemin etmiştir. İrticalen inşad ettiği bir kaside ile bu kararını bütün kabilelere ilan etti. 258

Bunun üzerine telaşa düşen Esed boylan, İmriu'l-Kays'ın yanına Kabîsa b. Nuaym ve Muhâcir b. Hidâş başkanlığında bir heyet gönderdiler. Babasının hükümet merkezine dönmüş olan İmriu'l-Kays, heyeti üç gün huzuruna kabul etmedi. Heyet görüşmekte ısrar ediyordu. İmriu'l-Kays'ın emriyle Kindeliler onlara "Emir, babası

257 Bu ünlü mersiyesi şu şekildedir:

' ır * - J* J'}: Jt^i-ıSJ 'jh^rff^ ■ r»J ;—' »». J 3 ;

Aydınlığı, dağın tepesi üzerinde parlayan şimşek, gece beni uykusuz bıraktı. Tepeleri sarsan bir olay duydum. Fakat, inanmadım. Güya, Beni Esed hükümdarlarını öldürmüşlerdir, bunun yanında her hadise küçük kalır. ... Rebîa, hükümdarlarına neden yetişemedi? Temim Kabilesi, nerede kaldı? O sadık bendeler, o hizmet ve haşmet ne oldu? Yemek yerken etrafında toplananlar, şimdi neden hazır olmadılar?...

258 İmriu'l-Kays bu kararım şu beyitlerle ilan etmiştir.

îwr > î,-k İçi J~ • 4* <ü¥ M ir

SUt^l S~~*' - ^..fi l ~V ^

İmriu'l-Kays, bu beyitlerde babasının katillerinden intikam almaya ahdedtiğini ve bunun için Beni Esedle savaşa

hazırlandığını ilan amacıyla şöyle demek istiyor: Vallahi; babamın kanı yerde kalmayacaktır. Bütün yönleriyle, hasep ve nesepçe Ma'd'ın hayırlısı olan Beni Esed'den Âmir ve Kâhil kabilelerini yok edeceğim. Babamı öldürenler, eşraftır. İntikamı o eşraftan alacağım. Savaşlardan sapasağlam dönen kısrak sürülerini celp ederek, kanına susamış mızrakları yüklediler. Savaşa hazırız...

İslâm Öncesi Arap Tarifli

229

Hucr'un hazinelerinde ve depolarındaki silah ve savaş mühimmatlarını çıkarmakla uğraşüyor" cevabını vererek savsaklıyorlardı. Fakat heyet, "Biz geçmişî unutmak ve olayı telafi etmek için geldik. Tarafımızdan Emire bunu ulaştırınız!" diyerek ricalarını tekrar ettiler. Bunun üzerine İmriu'l-Kays bir kaftana bürünmüş ve başına intikam alameti olarak siyah sarık sarmış olduğu halde heyeti kabul etti. Kabisa, İmriu'l-Kays'ı ağlatan bir konuşma yaparak babası Hucr'un öldürülmesinden dolayı pişmanlıklarını dile getirip kendilerini bağışlamasını talep etmiş ve anlaşma teklifinde bulunmuştur. Fakat İmriu'l-Kays, heyetin kimliklerini ortaya koydukları iki suçluyu reddetti. Kabisa'nın konuşmasına karşı yaptığı konuşmada intikamdan bahsetti ve tehditlerle dolu sözlerle savaşacağını söyledi. 259

Fakat, Benî Esed'e galip gelebilecek gücü sağlamaktan azicdi. Asker toplamak için aşiretleri dolaşmaya başladı. Benî Tağlib ve Benî Bekr, yardım edeceklerine söz verdiler. İlk karşılaşmada, Benî Esed yenilerek savaş meydanında oldukça fazla ölü ve yaralı bırakarak kaçtı. Fakat, şair bu kadarla yetinemedi. Amacı, bütün Benî Esed'i yoketmekti. Kendisine arka çıkan Benî Tağlib ve Benî Bekr bu kadar ileri gitmek istemeyerek, yurtlarına çekildiler. İmriu'l-Kays,

tekrar asker toplamak üzere, Yemen'e gitti. Yeni bir kuvvetle, Bern Esed üzerine yürüdü ve tekrar onlan mağlup etti. İmriu'l-Kays'ın yok etme politikasını takip ettiğini anlayan Hîre hükümdarı, Benî Esed'i himaye ederek Kisra'dan yardım istedi. Kisra'nın gönderdiği, esâvire denilen askerlerle İmriu'l-Kays'ı dönmeye mecbur etti. İranlıların da işe karışması, şairi ümitsizleştirmişti. Çünkü Araplar artık, kendisiyle birleşmeye cesaret edemiyorlardı. Nihayet Bizans imparatorundan yardım istemeye karar verdi. Ailesi ile zırhlarını, silahlarını Hicâz ile Suriye arasındaki Teyma'da ikamet eden el-Ebla-ku'l-Ferd kalesinin yöneticisi Semevel b. Âdiyye'ye emanet ederek

259 Beni Esed şairi Ubeyd b. el-Ebras, İmriu'l-Kays'ın savaşa karar verdiğini haber aldığı zaman, Kindeli şairin tehditlerine parlak bir kaside ile cevap vermişti. Kaside şöyledir: , .. ,

«*wV • &,t**t - V 1 < * > "»»»

Babasımın öldürülmesinden dolayı dizi zem edip mahfetmekle tehdit eden şair! İleri gelenlerimizi katledeceğini sanıyorsun. Fakat bu hususta yanılıyor ve yalan söylüyorsun. Haydi git, bize değil, Hucr b. Ümmü Tikâm'a ağla...

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Hâris b. Ebî Şemmer el-Gassânfın yanına gitti. 260 Hîre hükümdarının rakibi olan Hâris el-Gassânî kendisini bir tavsiye (mektubu) ile İstanbul'a gönderdi.

İmriu'l-Kays, bu seyahatini uzun bir kaside ile yaşatmıştır. Ayrıldığı esnada annesinin nasıl gözyaşı döktüğünü, arkadaşları Amr b. Kabsa'nın Arap ülkesinden uzaklaşmağa başladıkları zaman nasıl etkilendiğini, arkadaşlarından nasıl ihanet gördüğünü acıklı bir dille tasvir eden şair, taç ve taht

için uğraştığından ya amacına nail olacağını veya bu yolda ölürek, tarih nazarında mazur görüleceğini hatırlatarak hem kendisini, hem de arkadaşını teselli ediyordu. 261 Son-

260 İmriu'l-Kays'ın, mal ve eşyasını ve Kinde hükümdarına ait olan beş ünlü zırhı Seme-vel'e emanet bıraktığını Hîre hükümdarı Münzir haber alınca; geri verilmeleri için el-Hâris b. Zâlim komutasında bir askeri birlik göndermiştir. Bu kuvvet el-Eblaku'l-Ferd kalesi civarında avlanmakta olan Semevel'in bir oğlunu esir etmiş, kalenin surları dibine gelerek emanetleri vermediği taktirde oğlunu keseceklerini söyleyerek kendisini tehdit etmişlerdir. Semevel emanate hıyanet edemeyeceğini söyleyerek tekliflerini reddetmiştir. Onlar da şanssız çocuğu Semevel'in gözlerinin önünde kesmişlerdir. Semevel'in vefakarlığı Araplar arasında "Evfa mine's-Semevel: Semevel'den daha vefalı" darb-ı meşeliyle yaşamıştır. Benî Kays'ın ama şairi meşhur A'sa kendi hayatını da kurtaran bir kasidede faciayı şu şekilde anlatmaktadır:

ji-ii^ . .i* ja j^ll^jU^l

Semevel gibi oll Onu, el-Hâris b. Zâlim Teyma'da, el-Eblaku'l-Ferd, girilmesi güç olan kalesinde kara bir ordu ile kuşattığı ve zalimane iki teklifinden birini kabule zorlandığı halde, Haris!., ne istersen söyle! Ben seni dinliyorum... dedi. -Oğlunu feda etmek veya emanete hıyanet etmek şıklarından birini tercih hakkına sahiptin dediler!... Halbuki her iki teklif de kabul edilebilir değildi. Biraz düşündü ve kararını verdi:

Esirini öldür! Ben evimdekileri teslim etmem... dedi. Zırhların korunmasını tercih etti ve sözüne sadık kaldı.

t^.7 ö'v'U Jts . t--jjı

Görölüyorkl Amr'ın annesi, oğlu için göz yaşları döküyor, halbuki onun gözyaşları, ne kadar dayanıklı, ne kadar sabırlı idil... Roma tıparatoru'nun himayesinin alanda bulunan bölgenin el-Hassâ' mevkiinden itibaren, on beş günlük mesafeyi katte-dince, arkadaşlarımlın sebatsızlığını görmeğe başladım. Kime güvendim ve kime hüsnü zan beslediysem, değiştirmek zorunda kaldım. Zaten arkadaşlık aleminde uzun ömrün tecelliyatı böyledir, kiminle arkadaşlık ettiysem bana hıyanet etti ve davranışları ile tavnlanm değiştirdi. Arkadaşım tbn Kabsa uzun mesafeyi görüp Roma imparatoruna ulaşacağımızın kesin olduğunu anlayınca, ağladı, ben de cevaben: "ađ-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

231

ra bu uzun ve rahatsızlık verici seyahat esnasında bütün meşakatlere sabırla tahammül eden devesini övüyor. Asıl devesinin ateş gibi sıcak bir güneş altında kum çöllerini nasıl geçtiğini, dağları, tepeleri nasıl aştığını uzun uzadıya tasvir ederek, ihanet görmediği bu yegane arkadaşını medhederek kendi kendini teselli ediyordu. 262

İmriu'l-Kays'm İstanbul'a ulaştığı tarihi kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Bizans tarihçilerinden Nonoş ve Procope'nin ifadelerine göre, İmriu'l-Kays bizzat İstanbul'a gitmeden önce Hîre hükümdarı el-Münzir'e karşı Roma İmparatoru'nun yardımını talep etmek üzere, oğlu Nu'man'ı özel bir heyet ile İstanbul'a göndermiş, imparator da gereken yardımın yerine getirilmesini Habeş hükümdarı Necaşî'ye yazmıştır. Fakat, İmriu'l-Kays yazışmanın sonucunu beklemeyerek, bizzat İstanbul'a gitmiştir.

İmriu'l-Kays, İstanbul'da hüsnü kabul görmüş, Sasanîlerin himayesi altında bulunan Hîre hükümdarına karşı, talep

ettiği yardım kendisinden esirgenmemiştir. Arap tarihçilerine göre İmriu'l-Kays, Bizans imparatorunun yardım için kendisiyle gönderdiği askeri kuvvetlerle İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Benî Esed tarafından gizlice İstanbul'a gönderilen et-Tammâh imparatora İmriu'l-Kays hakkında şikayette bulunmuş ve onu ikna etmiş olduğundan imparator da İmriu'l-Kays'in yok edilmesine karar vererek et-Tammâh ile kendisine zehirli altın işlemeli bir elbise göndermiş. İmriu'l-Kays, yazın sıcak bir gününde gönderilen bu elbiseyi giyerek zehirlenmiş ve bu yüzden, amacına ulaşmadan, yolculuk esnasında Ankara'da ölmüştür.

lama" dedim " bir taç ve taht için uğraşıyoruz; ya ona nail oluruz veya ölür ve halk ve tarih nazarında mazûr görülürüz"..

262

1 J»î ^ .A !»-,, "A'i ^ St. r ->W ■ S*^-* -r^"

Bu can sıkıran düşünceleri bırak da sıcaklığın en şiddetli zamanında (376) yolcuları yorgun bırakan ve zeval anlarında, en korkunç yerleri süratli adımlarla ve cesaretle kateden şu deveyi tavsif etmekle kendine teselli ver!. Bu deve, öğle vaktinde seraptan sırtlan, etrafa yayılmış beyaz çarşaflara bürünen o dümdüz ovalan, hızlı bir seyirle sevine sevine katederek kafiledeki develeri geride bıraktı. Asabî, sert ve güçlü olan tabanlarıyla ucu bıçak gibi keskin taşları uçurur, tabanla-n yaralıdır. Fakat, tüyleri dökülmüş değildir... Önden ve arkadan fırlattığı taşlar, sol el ile atılmış gibi muayyen olmayan/belli olmayan istikametlere düşüyordu.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

İmriu'l-Kays'ın İstanbul'a yaptığı bu yolculuktan Arabistan'a dö-nemediği muhakkak İse de vefat şekil hakkında Arap tarihçilerinin naklettiği yukarıdaki olay gerçeğe yakın görünmemektedir. Elbise vasıtasıyla insanı öldürecek bir zehir bilinmemektedir. Esasen Roma imparatoru, İmriu'l-Kays'ın öldürülmesini istemiş olsaydı, bunu doğrudan doğruya İdam şeklinde yapmasında kendisi için hiçbir engel yoktu. Romalı tarihçilerden Nonos'un da ifade ettiği gibi, şair dönüşü esnasında çiçek hastalığına benzer bir hastalığa yakalanmış ve bu hastalıktan Ankara'da vefat etmiştir.

Şair'ln manzum seyahatnamesindeki bazı parçalar da Roma tarihçisini destekler mahiyettedir. Gerçekte İmriu'l-Kays'ın bu manzumesinden hastalığı için İki sebep anlaşılmaktadır. Şair'in afiyet yerine kanlı yaralar hulul etti. Ne garip mutluktur ki felaketlere dönüş-tü.Tamâh, bürünmüş olduğu hastalığı bana bulaştırmak için bulunduğu uzak diyardan bana göz dikti." Anlamındaki şu

beyitlerden, hastalığın bulaşma yoluyla Tamâh'tan geçmiş olduğu anlaşıldığı gibi, şu

beytinde ise eski ve müzmin bir hastalığının nüks etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki İmriu'l-Kays'm öteden beri mübtela olduğu bir hastalık, yolculuğun sıkıntısı sonucunda yeniden ortaya çıkmış ve bu esnada Tamâh'tan çiçeğe benzer san diğer bir hastalık daha almış ve ikisinin birleşmesi ölümüne neden olmuş miladi 560 veya 565 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. 263

İmriu'l-Kays vefat ettikten sonra Kinde hanedanından Kays Ay-lân'a liderlik yapan Ma'da Kerib İle bazı küçük kabilelere liderlik ya-

263 İmriu'l-Kays'ın vefatından önce söylemiş olduğu kasidenin şu beyti de

dönüşünde hastalığı nüks ederek, bir süre mihajfa (:devenin üzerine oturmak için konulan yer) ile taşınmış olduğunu gösteriyor. Bu beyitte şair "Beni, Hare denilen deve üzerinde, Câbir et-Tağlibî'nin yaptığı mihaffa şeklindeki sedyede kefenlerimin dalgalandığı sıralarda görmeli idin" diyerek, diğer beyitlerini izah etmektedir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

233

pan bir iki prensten başka kimse kalmamıştı. Atalarının nüfuzlarının kalıntıları ile bir süre daha ayakta kalan bu küçük beylikler, Dummetu'l-Cendel, Bahreyn, Necrân ve Gemer Zi Kinde de İslâm'ın zuhuruna kadar yaşayabilmişlerdir. 264

Safa Arapları

Son dönemlerde Kuzey Arabistan'da keşfolunan Ârâmî kitabeler arasında müsned yazısıyla yazılmış kitabeler de bulunmuştur. Güney Arabistan'ın kadim sakinlerine özgü yazı ile yazılan bu kitabelerin keşfi, bir zamanlar, o bölgelerde Main veya Sebelilerin ikamet etmekte olduklarını, veyahut bu dolayların, bir süre, bunların sömürgeleri arasına girdiğine delalet etmektedir. Birbirlerinden az çok farklı olmakla beraber, müsnet yazısının birer özel şekilleri tarzında yazılmış olan bu kitabeler, Havran civarındaki el-Harâ' ile Vadiu'l-Kura'daki el-Ulâ ve diğer yerlerde bulunmuşlardır. Bu kitabeler, bulundukları yerlere veya ait oldukları sanılan uluslara nispet edilmek suretiyle aşağıdaki gibi üç gruba ayrılmıştır:

1. Safa Araplarının Hattı

2. Lihyani Hattı

3. Semûdî Hattı

Safa Araplanna ait hat ile yazılan kitabeler, Cebelu Safa'da keşfedildikleri için bu adı almışlardır. Lihyânî hattı ile Semûdî hattı isimleri ise bir kısım kitabelerin bu adlardaki uluslara ait oldukları zan edilerek verilmiştir. Kitabelerin hepsinin de Müsned yazısı ile yazılmış olmakla beraber, birbirlerinden farklılıklar içermeleri, ait oldukları ulusların gelenek ve görenek itibarıyla, müstakil milletler olduklarına delalet etmektedir.

264 İmriu'l-Kays da dahil olmak üzere Beni Kinde hükümdarlarının vefat tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Gösterilen tarihler, yaklaşık bir hesaba göre belirlenmişlerdir. Luis Şeyho el-Yesûî'nin telif ettiği eş-Şuarau'n-Nasraniyye adlı eserinde yazma bir kitaba dayanarak şöyle demektedir: "İmriu'l-Kays'm vefat haberi kaysere ulaşınca mermerden heykel yapılarak türbesi üzerine dikilmesini emretmiştir. İmriu'l-Kays'm heykeli Halife Me'mun zamanına kadar, türbesi üzerinde" dikili idi. Hatta Me'mûn Roma diyarına geldiği zaman heykeli bizzat görmüştür. Fakat bu rivayetin gerçeğe yakın olduğunu destekleyecek başka bir vesikaya ulaşılamamıştır.

Sebe harfleriyle, Güney Arabistan'daki Sebe milletlerine ait harfler

Fakat, kitabelerde maalesef bu ulusların tarihi yaşamlarını aydınlatabilecek bilgiler bulunmamaktadır. Yalnız, Safa Arapları hattıyla yazılmış olan kitabeler de aydınlatıcı bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu kitabeler, Havrân'ın doğu tarafında yer alan el-Hara'nın kuzey doğusuna denk gelen Cebelu Safa civarında keşfedilmiş olduklarından ait oldukları ümmete Safa Arapları adı verilmiştir. Safa kitabeleri ilk kez miladi 1857 tarihinde Graham tarafından keşfedilmiştir. Graham, Londra'da yayınlanan coğrafya

dergisinde yayınladığı bir makale ile keşfinden ilim alemini haberdar etmiş ve araştırmacıların dikkatini bu coğrafyaya çevirmiştir. Ertesi sene, Alman^ ya'nın Şam konsolosu Oiten, Havran civarında araştırmalara başlayarak 1860 tarihinde neşrettiği seyahatnamesine Safa Araplanna ait 260 kadar tasvir koymuştur. İki sene sonra da Fochi (?) bu coğrafyayı dolaşarak 400 kadar kitabe bulup yayınlamıştır. Müteakiben birçok Avrupalı Havran ve Cebelu Safa taraflarını ziyaret ederek araştırmalarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Burton, Drake, Stay-bel (?) ve Oppenheim isimleri zikredilmeye değer.

Havran dolaylarında bilimsel araştırmalarda bulunanlardan biri de Dassaud'dur. Dassaud miladi 1899 tarihinde 412; 1901 senesinde-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

235

de de 900 tasvir ve kitabe toplamıştır. Daha sonra Strazburg'da Sa-mî dili uzmanlarından Laitmen (?) 1905 tarihinde 1750 tasvir ve kitabe toplayıp yayınlamayı başarmıştır.

İlk zamanlarda keşfedilen kitabeler, bir türlü okunamamışlardı. Fakat, daha sonra Müller, Halivy, Britorius (?) ve Laitmen gibi uzmanların gayretleri sayesinde bu başarılmıştır. Laitmen Almanca neşrettiği eserinde, alfabenin harfleri esas alınarak her şekli belirlemiş, Dassaud da Safavî Arapların yazısı ile Müsned yazısının Fenike harfleriyle olan ilişkisine dair çok önemli inceleme ve tetkiklerde bulunmuştur.

Safa Araplanna ait kitabeler okunduktan sonra, bunların bir takım vakıfiyeler veya dualardan ibaret oldukları anlaşılmıştır. Kitabelerden, bir vesileyle zikredilmiş olan

bazı şahıslar ve mekanlar ile tanrıların isimleri öğrenilebilmiştir. Safa Araplarına ait olan tasvirler, ait olduğu ulusun tarihini aydınlatmaya yaramamışsa da dinî yaşamlarını aydınlatmıştır. Okunabilen özel isimler sayesinde de miladın başlangıcında peş peşe gelen bazı kahin ve emirlerin nesepleri çıkarılabilmektedir. Dassaud, bunlardan bir ailenin isim cetvelini düzenleyip yayınlatabilmiştir. Bu ailenin atası Kusay, onun oğlu Rûh ve onun oğlu da Kelb adındadır. Kelb'in Kusay ve Malik adlarında iki oğlu; bunlardan birincisinin Mâlik Anî ikincisinin de Rûh isimlerinde birer oğulları vardı.

Kitabelerde görülen Aştâr, Lât, Zu's-Şıra, Şems ve sair tann isimlerinden, bunların tannlarından bazılarınm Güney, bazılarınm da Kuzey tannları oldukları anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar birçok kitabe keşfedilip neşredilmiş olmasına rağmen, Safa Arapları hakkındaki bilgilerimiz henüz çok eksiktir. Dolayısıyla oryantalistlerin bunlara dair verdikleri bilgiler, bir varsayım mahiyetini geçememektedir. Ancak bütün bu tarihi eser ve tasvirlerin miladın başlangıç döneminde Havran dolaylarında yaşamış olan bir Arap boyuna ait oldukları muhakkaktır. Muhtemelen ileride yapılacak olan keşifler, bunların tarihlerini az-çok aydınlatacağı gibi Kuzey Arabistan'da şimdiye kadar haberdar olmadığımız başka ulusların yaşamış olduğunu da bize öğretecektir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Mekke-i Mükەرreme Tarihi Hadarî Adnanîler

Adnanî kabilelerin, Kahtanîlere oranla, bedevi hayatla daha çok içiçe olduklarını söylemiştik. Adnanîlerden sadece Mekkeliler bedevi yaşamdan erken kurtularak hadarî yaşamı benimsemişlerdir.

Arap tarihçileri, Mekke isminin kökeni hususunda muhtelif fikirler ileri sürmektedirler. Ancak, bu ismin Asurî ve Babilî olması ihtimali çok kuvvetli görülmektedir. Gerçekte Babil lehçesine göre Mekke, Beyt anlamındadır. Beyt de Araplar arasında Ka'be'nin adıdır. Mekke isminin çok eski olması bu anlamlandırmayı güçlendirmektedir. Muhtemelen, Amalika, Irak'tan geçerek Arabistan yarımadasına girdikleri zaman; taştan bir bina ile çölün diğer kısımlarından ayrılan bu yegane mekanı, Beyt anlamında Mekke adıyla an-mışlardır. Mekke'nin inşa edildiği dönem ve buraya hakim olan kavimlerin belirlenmesi hususun da birçok ihtilafa zemin teşkil etmiştir. Fakat, meşhur rivayetlere göre, Mekke'nin ilk sakinleri Amâli-ka'dır. Mekke isminin Babil kökenli bir isim olması ihtimali de bu rivayeti desteklemektedir. Arap tarihçileri Mekke Amâlikası'na Benî Azrak adını vermektedirler. Mekke'deki bu Amâlika'ya, Yemen'den gelen Kahtanîlerden Cürhümîler, bunlara da İsmailoğullan halef olmuşlardır. Arap tarihçileri, biri ilk Cürhümîler; diğeri ikinci Cürhü-miler olmak üzere iki kavimden bahsetmektedirler. Fakat, Arab-ı Bâide'den olan ilk Cürhümîler hakkında bizi aydınlatacak bilgiler vermemektedirler. Mekke daha sonra Ezd kabilesinden Huzaahlılara; müteakiben Kinânelilere ve en sonunda da Kureyşlilere intikal etmiştir. Kadim Yunan tarihçileri, Mekke veya Ka'be'den bahsetmemişlerdir. Yalnız Sicilyalı Toyodor milattan önceki birinci asırda, Nebatîlerden bahsederken, aynen şu satırları yazmaktadır: "Nebatîlerin ülkesinin öte tarafında, Benî Zuveymîn ülkesi bulunur. Burada, bir heykel vardır. Bütün Araplar, buraya çok büyük saygı gösterirler."

Muhtemelen Toyodor, bahsettiği heykel ile o zamanlarda Araplar arasında çok saygın olan ve şeklinden ötürü Ka'be denilen Beytu'l-Haram'ı kasdetmiştir. Şayet böyle ise Benî Zuveymîn'in de Mekke'ye

İslâm Öncesi Arap Tarihi

hakim olan kabilelerden Cürhümîler veya bunların karışıkları kabilelerden biri olması gerekir.

Hazreti İsmail Mekke dolaylarında Cürhümîleri bulmuş ve onlarla akrabalık kurmuştur. Cürhümîlerle İsmailîler, Huzaalılann istilasına kadar Mekke'de beraber oturmuşlardır. Amr b. Luhay b. Harise idaresinde Yemen'den Hicaz'a geçen Huzaalılar, Mekke'den Cürhümîleri çıkararak yerlerine ikamet etmişlerdir. Rivayetlere göre; Hicaz topraklarına putperestliği ilk defa sokan Amr b. Luhay'dır. Arap tarihçilerinin kaydettiği bir rivayete göre Amr b. Luhay, Suriye vilayetine bağlı Belka'ya gittiğinde ahalisinin putlara tapındıklarını görmüş, kendisi de hoşuna giden bu putperestliği kabul etmiştir. Dönüşünde yöre sakinlerinin verdiği Hübel, İsaf ve Naile adlarındaki putları Mekke'ye götürerek Ka'be'ye koymuş ve halkı bunlara tapınmağa mecbur etmiştir. Araplar, Cahiliye döneminde tapılan putlarından birçoğunu Amr b. Luhay'a nisbet ederler. 265 Rivayete göre, Huzaalılar, Cürhümîleri Mekke'den yalnız başlarına çıkaramamışlar, Mudar boylarından Kinâne kabilesi ile birleşmişlerdir. Fakat, bu birliktelik uzun süre devam etmemiş, düşmanı sürdükten sonra bunlar da bozuşmuşlardır.

Huzaalılar, Mekke'de bağımsızlıklarını kazandıktan sonra hac mevsiminde Benî Kinâne'ye de Ka'be ile ilgili bazı iş ve hizmetler vermişlerdir. Rivayetlerin üç asır devam ettirdiği Huzaa Hâkimiyeti esnasında Kinâne ve Mudar boylan bölünerek çoğalmış, Mekke Hâkimiyeti sonuç itibariyle Kinâne kabilelerinden Kureyş'e geçmiştir.

Kureyş ifadesi köpek balığı anlamındadır. İbnu'l-Kelbî bu ifadenin, bir şahıs adı olarak kullanılmadığını; bununla dalma bir aile zümresinin kastedildiğini ifade etmektedir.

İbnu'l-kelbî'nin bu izahı Roberston Smit tarafından bu ismin eski totemizmin kalıntısı olduğu şeklinde ileri sürülen iddiasını destekler gibi görünmektedir.

Kureyş Kabilesi, Kureyş ez-Zevâhir ve Kureyş el-BMh adlarında iki kısma ayrılmışlardı. İlk kısım Mekke'nin dışına yerleşmiş; ikinci grup ise Mekke'nin içinde yurt tutmuşlardı. Benî Beğîd, Benî Teym

265 Amr b. Luhay hakkında şu hadisi rivayet ederler:

İslâm Öncesi Arap Tarihi

el-Edrem, Benî Muharib ve Benî Hâris Kureyş ez-Zevâhir'i, Kusay b. Kllâb evlatlarıyla Ka'b b. Lüey'in diğer çocukları ise Kureyş el-Bitâh'ı oluşturmaktaydı.

Mekke'de, Kureyşlilerin Hâkimiyeti Kusay b. Kilâb ile başlar. Kusay altıncı atası ile Fihir'e ulaşmaktadır. Arap soy bilginlerine göre, soy zinciri şu şekildedir: Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihir b. Mâlik ..." Kusay'm asıl adı Zeyd'dir. Kavminden uzakta büyüdüğü için daha sonra Kusay lakabı ile anılmıştır. Çünkü Kusay henüz çocuk iken babası vefat ettiğinden, annesi Fatıma bnt. Amr b. Sa'd, Suriye topraklarında ikamet eden Rebîa b. Hizâm ile evlenerek çocuğunu da birlikte götürmüştü. Kusay, üvey babasının yanında, Benî Uzre kabilesinin yurdunda büyüdü. Araplar Kusay'm sergüzeştine dair şöyle bir menkıbe aktarmaktadırlar: "Kudâ'a gençleri, babası kendi kabilelerinden olmayan Kusay'a yabancı olarak bakıyorlardı. Kusay, aşağılayıcı bakışlara tahammül edemeyerek babasının kabilesinin yanına, yani Hicaz topraklarına döndü, Mekke dolaylarında ikamet etmekte olan kabilesine katıldı. Bu esnada Mekke, Benî Huzaa'nın idaresinde bulunuyordu. Ka'-be'nin idaresi bu kabilenin lideri olan Huleyl b. Hubşîye'nin elinde bulunuyordu. Kusay, Huleyl'in

Habba adındaki kızıyla evlendi." Bu rivayete göre Kusay'ın şöhreti bu evlilikten sonra başlamıştır.

Kusay, Mekke tarihinde, Ka'be menasiki ve teşkilatında gerçekleşen önemli değişikliklerin faili olarak tanınmış, kendisine birçok menkıbe isnad edilmiştir. Bu menkıbeler, o zamanlarda yazılmamış olmakla beraber, efsanevi bir mahiyette değildir. Her biri tarihi bir olay ile ilişkilidir. Bunlar Araplar arasında bir gelenek halinde nesilden nesle aktarılacak suretiyle İslâm dönemine kadar gelmiş ve daha sonra yazılı kayıtlara geçirilmiştir.

Kusay'ın Hubba'dan Abduddâr, Abdu Menâf, Abdu'l-Uzzâ ve Ab-du Kusay adlarında dört çocuğu olmuş, kısa sürede servet ve şerefi oldukça artmış, Mekke'de çok büyük bir nüfuz kazanmıştır. Huleyl hasta düştüğü zamanlarda Ka'be'nin anahtarlarını kızı Hub-ba'ya bırakıyor, bu şekilde merasime Kusay nezaret ediyordu.

Liderlik yeteneğine becerisi ve hırsı da katılan Kusay, Mekke reisliğine yükselmek için Ka'be'nin anahtarlarını elde etmek ve Benî

İslâm Öncesi Arap Tarifli

239

Huzaa ile Benî Bekr'i Mekke'den çıkarmak gereğini anlamıştı. Hu-leyl b. Hubşiye'nin vefatı, kendisine bu fırsatı sağladı. Çünkü Huleyl vefat edince Mekke anahtarı Benî Huzaa'dan Ebû Gubşân'a geçti. Halbuki sarhoş ve dirayetsiz bir adam olan Ebû Gubşân, Mekke reisliğine hiç de layık değildi. Kendilerini Hz. İsmail'in evlatlarından sayan Kureyşliler, Huzaalılara Mekke liderliğini haksız ve zorla ele geçirenler nazarıyla bakıyor, Mekke yöneticiliğinin kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Ebû Gubşân'ın reisliğinden sonra, bu arzu artmıştı. Kusay, Kureyşlilerin bu

halet-i nahiyelerinden yararlanmayı ihmal etmedi. Benî Huzaa ve Benî Bekr'in rakibi olan Benî Ki-nâne ile ittifak kurduğu gibi anne bir kardeşi olan Ruzâh b.Rebîa vasıtasıyla da Benî Kudâ'a'mn desteğini sağladı.

Benî Sufa adında bir kabile öteden beri bu Hacılar Arafat'da icaze verme salahiyetini yüklenerek Ka'be'nin ziyaretçilerine oldukça eziyet ediyordu. 266 Kusay bu imtiyazın Kureyş'e ait olduğunu söyleyerek önce Benî Sufa'ya hücum ederek onları mağlup etmiş; sonra Benî Huzaa ve Benî Bekr'e savaş ilan etmiştir. Kanlı bir mücadeleden sonra taraflar sorunun hakeme havale edilmesine razı olmuşlardır. Hakem olarak seçilen Ya'mer b. Avf, Ka'be ve Mekke işlerine Kureyş kabilesinin Huzaa kabilesinden daha öncelikli hak sahibi olduğuna ve Huzaa ile Benî Bekr'in savaş esnasında Kureyş, Ki-nâne ve Kudâ'a'dan öldürülmüş olanların diyetlerini vermeleri gerektiğine karar vermiştir. Bu karar, Kusay'm liderliği altında Mekke'yi Kureyşlilere emanet etmiş oluyordu. Kusay, Mekke'den çıkarılan Benî Huzaa ve Benî Bekr'e ait toprakları çöllerde oturmakta olan

266 İcâze, sözlükte birini bir yerden öteye savuşturmak anlamına gelmektedir. Cahiliye döneminde haccılann Arafat'tan hareket etmeleri ve Şeytanı taşlamaya hızlıca gitmelerine verilen izne icâze denilmektedir. Ka'be hususunda yapılan merasimin sonuncusunu teşkil eden bu görev, öteden beri Beni Sufa denilen boya ait idi. Mekke'den Arafat'a giden ziyaretçiler, vakfeyi müteakip Beni Suffâ'dan icazet alır ve Şeytan taşlamaya giderlerdi. İcâze, özel bir merasime tabiydi. Şöyleki: Vakfeyi müteakip Beni Sufa'dan biri ayağa kalkarak Ecizî Sufa, der arkasından bir başkası ayağa kalkarak Ecizi Hinde/ diye bağırırdı. Bunun üzerine her iki gruba mensup bireyler hareket eder ve arkalarından da diğer hacılar yola çıkarlardı. Beni Sufa'dan bu icazet alınmadıkça haccûar hareket edemezlerdi.

Arafat ile Şeytan taşlama icâzesi Beni Sufâ'nın imtiyazlarından olduğu gibi; Müzde-life icâzesi de Alu Udvân'a ait idi. Beni Sufa, Şeytan taşlama ve Alu Udvân Müzdeli-fe vakfesini ikmal etmedikçe Haccılardan hiçbirisi Arafat'a çıkamaz, Müzdelife'ye dönemezdi.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Kureyşlilere dağıttı ve Mekke Şehrini kurarak her boyu bir mahalleye yerleştirdi. Bu şekilde Kureyşliler bedevilikten hadarî hayata geçmiş oluyorlardı. Bu rivayete göre, Ka'be etrafında bu günkü Mekke şehrini ilk kuran Kusay'dır.

Mekke tarihinde büyük bir öneme sahip olan bu olay, miladi dördüncü asrın sonlarında veya beşinci asrın başlarında gerçekleşmiştir. Kusay'dan önce, Araplar Ka'be'nin kutsal haremının civarında bina yapmaya cesaret edememişlerdir. Gündüzleri Ka'be'yi ziyaret eder, akşam yaklaşır yaklaşmaz, büyük bir saygı ile çekilirlerdi. Kusay, harem topraklarına hakim olunca, orada daimi bir ikametgâh kurmaya karar verdi. Fakat, Araplar, Harem-i Şerife saygısızlıktan korkarak vadiyi örten ağaçları kesmeye cesaret edemiyorlardı. Kusay örnek olmak üzere; ilk önce kendisi ağaçları keserek bir mesken kurdu. Müteakiben Mekke Şehri kuruldu.

Kureyş'in birlik, beraberlik ve hâkimiyetini sağlayan Kusay, bu tarihten itibaren, mucemmi' (toplayan) adıyla anılmaya başlanmıştır. 267 Kusay Kureyşlileri ilk defa, bir bayrak altında toplamış ve Mekke'de bir hükümet kurmuştur. Bu hükümetin hem maddi ve hem de manevî bir mahiyeti vardı. Her iki liderlik de Kusay'da bulunuyordu. Kusay, hem hükümet işlerine, hem de dini merasimlere liderlik yapıyordu, Ka'be'nin yakınında hükümet konağı olarak inşa ettirdiği Kasr, maddi hükümetin de merkezi idi. Kapısı Ka'be'ye bakan bu kasrda hükümet işlerine ait meselelerin müzakeresine ayn yer tahsis edilmiş ve bu münasebetle

oraya Daru'n-Nedve adı verilmişti. Kusay, istediği zaman kabile şeyhlerini burada toplar, önemli meseleleri onlarla istişare ederdi.

Kusay, belli günlerde hacılara tavaf ve diğer merasimi icra ettirmek suretiyle dini riyaseti de ifa ediyordu. Bu sayede de, Mekke'nin dışındaki kabileler arasında da büyük bir nüfuz ve saygı kazanmıştı. Özellikle Haram Ayları belirleme selahiyeti ona çok büyük bir nüfuz sağlıyordu. Çünkü haram ayların belirlenmesi, Arap Yanmada-smda savaş, banş ve özellikle de hac zamanının tayini demekti. Araplar kameri aylan takip ettiklerinden güneş yılı mevsimleriyle

267 Bir Arap şairi Kusay'm başarısını şu şekilde övmektedir:

İslâm Öncesi Arap Tarihi

241

doğal olarak farklılıkları meydana geliyordu. Bunların arasını telif edip haram aylan belirlemek en önemli mesele idi. 268

Kusay, manevi nüfuzunu genişletmek ve güçlendirmek için, Ku-reyş Kabilesi arasında kamu hizmetlerinden sayılan Hicâbe, Sikaye, Rifade, Nedve ve Liva görevlerini de kendisinde toplamıştı. Kusay'm teşkilatından önce Kabe'yi yönetenler için üç çeşit görev ve haklar tanınıyor idi. Rivayetler bu görevleri İsmaililerden daha eski zamanlara yani Cürhümîler dönemine kadar çıkarmaktadır.

Bu üç görevden ilkinde İcaze, ikincisine İfâde ve üçüncüsüne de Nesiy denilmekteydi. İcaze: hacıları Arafat'tan Şeytan taşlamak için Mina'ya götürme görevidir. Kusay döneminde bu görev Benî Su-fa'nın elinde bulunuyordu.

İfade: Kurban'ın kesildiği günün sabahında hacıların, Müzdeli-fe'den Mina'ya sevk edilmesi görevi demektir. Bu görev de Kusay zamanında Benî Udvân kabilesinin elinde bulunuyordu.

Nesiy: Haccın ifasına mahsus olan haram ayların zamanının belirlenmesi demektir. Cahiliye döneminde Arapların hesaplan Kameri seneye (ay takvimi) göre düzenlenmiş olduğundan, aylar hilalin görülmesiyle belirleniyordu. Halbuki bu hesaplama, hac mevsimi bazen kış ortasına, bazen yazın en sıcak zamanlarına tesadüf ediyordu. Bu mevsimlerde ise doğal olarak Araplar, Mekke'ye ziyarette gelmez, bunun sonucunda da ticaret dururdu. Bu duruma meydan vermemek için her üç senede bir defa her kabileden bir adam alınarak bir milli meclis kurulur ve o senenin aylarına bir ay ilave olunarak hac mevsimi yani haram ayların zamanı daima mahsulün yetiştiği mevsime atılırdı. Bu şekilde kameri yıllar, güneş takvimine göre hesap edilmiş olurdu. Nesiy uygulamamı icra etmek miras yoluyla el-Kalammis ailesine ait bulunuyordu. Bu sayede Kalam-mis ailesi Araplar arasında, hesaplamayı yapabilen ve münecimlik-

268 Haram ayları: Recep, Zi'l-Kaade, Zil-Hicce ve Muharrem aylarıdır. Bu aylarda savaş ve silahlı mücadele yasaktı. Haram aylarda Ukkâz Panayın kurulur, her kes alış-ve-rişle meşgul olur, şairler parlak manzumeleriyle toplumu şenlendirirlerdi. Kameri aylara göre, hac mevsimi, her sene aynı mevsime denk gelmez, bazen kışın soğuk günlerine, bazen de yazın sıcak zamanlarına tesadüf ederdi. Bu mevsimlerde Araplar Mekke'ye gidip gelmezlerdi. Doğal olarak Ukkâz Panayın da kurulmazdı. Bunun için hac mevsimi serin ve meyveli bir zamana tesadüf ettirmek zaruri görülmüştü.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

le uğraşan bir kahinler sınıfı teşkil etmiş oluyordu. Muhtemelen, Nesiyy'in menşei Keldani kahinlerinin astronomiye ait faaliyetleri olmuştur.

Kur'an-ı Kerim, putperestlik döneminin bir kötülüğü olarak saydığı Nesiyy uygulamasını ortadan kaldırmış, cahiliye döneminin Ka-meri-Güneş (takvimi) aylan yerine, mutlak bir şekilde kameri aylan ikame etmiştir. Bu tarihten beri, hac mevsimi, her otuz senede bir, tekrar başlamak üzere, senenin bütün mevsimine tesadüf etmektedir. 269

Kusay, Mekke'ye hakim olarak, kamu hizmetleri denilen görevleri elde etmek suretiyle, kutsal topraklarda kendisi ve ailesi için gerçek bir üstünlük ve nüfuz sağlamış oluyordu. Mekke bölgesi bitki yetişmeyen bir vadi olduğundan, sakinleri geçimlerini sağlama hususunda Ka'be'ye borçlu bulunuyorlardı. Arapların Ka'be ziyaretine verdikleri önem, Mekke bölgesini bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Mekke sakinleri de geçimlerini bu ticaret sayesinde sağlıyorlardı. Bu nedenden dolayı, Mekke civarında ikamet etmekte olan kabileler, öteden beri Ka'be'ye karşı olağanüstü saygı gösteriyorlardı.

Kusay, Ka'be ile Kureyş kabilesinin geçimi arasındaki olağanüstü irtibatı göz önüne alarak kamu hizmetlerini tanzim etmiş ve hacıların menasike gelip gitmelerini kolaylaştırma esaslarını hazırlamaya çok büyük önem vermiştir. Sikaye ve Rifade görevlerini kurarak Ka'be'ye gelen ziyaretçilere tatlı su ve yiyecek dağıtmaya mahsus özel yerler inşa ettirmiş, Mekke'nin etrafında "savaşmanın yasak olduğu" yasasını koymuştur.

Hicâbe veya Sidâne denilen hizmet, Ka'be'ye bakma ve anahtarı koruma görevi idi. Kusay hicabe yani perdedarlık vazifesini ele geçirmekle Ka'be'yi açıp kapatma

ve hacılan ziyaret ettirme selahiye-tini kendisine ve ailesine özel bir imtiyaz haline getirmiş oluyordu.

Sikaye, Mekkelilere ve hac mevsiminde ziyaretçilere, su sağlama ve dağıtma göreviydi. Kusay, Hira dağı vadilerinden birindeki Kur

269 Kur'an'ı kerimde bu adet şu ayetle kötülenmekte ve kaldırılmaktadır:

243

Adem denilen kuyunun tatlı suyunu develerle Mekke'ye getirip Ka'be yanındaki deri havuzlara doldurtur hacılara dağıttırdı.

Rifâde: hac mevsiminde ziyaretçilerin fakirlerine yiyecek dağıtmak demektir. Herkesin beğenip güzel bulduğu bu hizmet Kusay tarafından ihdas edilmiştir. Kusay, Mekke zenginler tarafından verilen yardımları toplayarak fakirlerin iâşesi için harcamıştır.

Nedve: Danışma demektir. Bu hizmet Daru'n-Nedve'de toplantı yapma görevi idi. Burada Kureyş'e ait kamu işleri müzakere edilir ve bir karara bağlanırdı. Kusay, DaruYı-Nedve'yi açıp kapatma yetkisini eline almıştı. Kureyş gençlerinin nikahı Daru'n-Nedve'de kıyılır, buluş çağma ulaşan kızlara burada gömlek giydirilirdi.

Liva: Savaş zamanında Kureyş bayraktarlığını ifa etme, barış zamanında sancağı koruma görevi idi. Buna Ukâb da denilirdi. Kusay, bir yere asker sevkedeceği zaman, Kureyş sancağını bir yere diker ve savaşçılar o bayrağın etrafında toplanırlardı.

Kiyâde: Kafileye liderlik görevi idi. Sahibu Kiyâde, gerek ticarî ve gerekse askeri seferlerde kafilenin önünde

yürürdü.

Kusay, Kureyş boylan arasında çekememezliğe meydan vermemek ve her kabileyi memnun etmek için yukarıda saydığımız görevlerin dışında da birçok merasim ve vazife ihdas etmiştir. Bunlardan bazıları o kadar da önemli değildir. Fakat bunlarla Ka'be'nin değeri yükseltilip yüceltiliyor, boylar arasında çekememezlik kaldırılmış oluyordu. Ka'be'ye ne kadar önem verilirse ziyaretçiler de o derece artar ve bu şekilde Kuryş'in yararlanması da o oranda yükselirdi. Hacılar gece vakti Arafattan hareket ettikleri zaman, Müzdelife'de ateş yakılması adeti de Kusay tafmdan ihdas edilmiştir. Bu hak çocukları ve torunlarına intikal etmiştir.

Kureyş senatosu Daru'n-Nedve'de toplanıyordu. Kırk yaşma girmiş olan her bir Kureyşli bu meclise dâhil olabiliyor ve müzakereye katılıyordu. Bu mecliste genel meseleler tartışılıyor, kabileler arasında meydana gelen ihtilaflar, silaha başvurulmaksızın, çözülüyordu. Ukâb denilen Kureyş sancağı da Daru'n-Nedve'de korunuyordu. Da-ru'n-Nedve'nin kurulması o döneme kadar yalnız kutsal bir mekan olan Mekke'yi, büyük bir şehir haline getirmiş oluyordu. Bu itibarla,

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Kusay'a Mekke'nin gerçek kurucusu nazarıyla bakılabilir. Kusay, Mekke'de Acûl adında bir kuyu kazdırmıştır. Kureyş tarafından Mekke'de kazılan ilk kuyu, budur. Mekke'nin kurucusu, ilerlemiş bir yaşta vefat ederek el-Hacûn'da defnedildi (480 m.). Mezarı bir süre sonra, Mekkeliler ve ziyaretçiler için ziyaretgâh olmuştur.

Kusay, daha hayatta iken Hicâbe, Sikâye, Nedve, Liva ve Rtfade gibi Kureyş ve Ka'be'ye ait kamu hizmetlerinin ifasını

büyük oğlu Abduddâr'a bırakmıştı. Vefatından sonra, Abduddar bu görevleri yerine getirmeyi sürdürdü. Fakat Kusay'ın dört oğlu arasında en nüfuzlusu Abdumenaf idi. Kureyş'in reisliği doğal olarak kendisine geçti. Abduddâr'da yalnız dini liderlik kaldı. Dolayısıyla [kardeşler arasındaki] bu ahenk uzun süre devam etmedi. Abduddar ve Abdumenafın vefatından sonra iki aile arasında liderlik mücadelesi baş gösterdi.

Abdumenâfın Abdüşşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel adında dört oğlu vardı. Her biri, servet ve nüfuzca Kureyş Kabilesi arasında çok saygın bir konumda bulunuyorlardı. Halbuki Abduddâroğul-lannın Araplar arasında nüfuzları bunların derecesinde değildi. İlk grup daha şerefli ve daha nüfuzlu oldukları iddiasıyla, Abduddâro-ğullannın elinde bulunan görevleri almak istiyorlardı. Bu durum, Kureyş'in ikiye bölünmesine neden olmuştur.

O esnada Kureyş, aşağıdaki gibi on iki boydan oluşmaktaydı

1. Haris b. Fihroğullan
2. Muhâriboğullan
3. Âmir b. Lüeyoğullan
4. Adiy b. Ka'boğullan
5. Sehm b. Amroğullan
6. Cumah b. Amroğullan
7. Teym b. Murreoğullan
8. Mahzûm b. Yakazaoğullan
9. Zühre b. Kilâboğullan

10. Esed b. Abduluzzaogullan

11. Abduddâroğullan

12. Abdumenâfoğullan

İslâm Öncesi Arap Tarihi

245

Bunlardan Esedoğullan, Zühreoğullan, Teymoğullan ve Hâriso-ğullan Abdumenâfoğullanm tarafını tuttular. Kamu işlerinin Ab-dumenâf oğullanna intikalini sağlamak için bunlarla ittifak kurdular. Abdumenâf kadınları, ittifakı kutsamak için, misk ile dolu bir kabı getirerek Ka'be'nin yanına koydular. Müttefik boyların mensupları, birer birer ellerini bu kabın içerisine sokarak Hacer el-Es-ved'i mesetmişler ve davalarından vazgeçmeyeceklerine dair yemin etmişlerdir. Bu merasim münasebetiyle Abdumenâfoğullan taraftarlarına el-Mutayyebûn adı verilmiştir.

Bunların yukarıdaki ittifakına karşı Mahzûmoğullan, Sehmoğul-ları, Cumahoğullan da, Abduddâroğullanmn haklarını korumaya yemin ederek onlarla birleşmişlerdir. Kanla dolu bir çanakla aynı merasimi ifa etmiş ve yeminlerinden vazgeçmeyeceklerine ahdetmişlerdir. Bunlara da Ahlâf adı verilmiştir.

Kureyş boylarından, Âmir b. Lüey ile Muhârib b. Fihroğullan bu çekişme esnasında tarafsız kalmışlardır. Durum, kanlı bir iç mücadele tehdidi altında bulunuyordu. Her iki taraf uzun ve kanlı bir savaşa hazırlanmıştı. Fakat uzun müzakerelerden sonra, kamu hizmetlerine ait görevlerin iki aile arasında paylaşılması suretiyle sorun barış yoluyla halledildi. Hicâbe, Liva ve Nedve, Abduddâroğulla-nna bırakıldı; Sikâye ve Rifade görevleri de

Abdumenâfoğullanna verildi. Bu esnada Abduddâroğullanmn liderliğinde Âmir; Abdumenâfoğullanm liderliğinde Abdüşşes bulunuyordu. Her iki taraf İs-lâmiyetin zuhuruna kadar bu ittifağa riayet etmişlerdir.

Abdumenâfoğullanna verilen sikâye ve rifâde görevleri, hacılara su sağlamak ve fakir hacıların iaşesini temin etmek gibi servet ve zenginliğe bağlı bulunuyordu. Abdüşşems fakir olduğundan bu hizmetlerin ifasını, ticaretle meşgul olan küçük kardeşi Hâşim b. Abdumenâf a bıraktı.

Haşim'in asıl ismi Amr idi. Bir kıtlık esnasında tirit yaptırarak herkese yedirdiği için kendisine Hâşim lakabı verilmiştir. Rivayete göre Suriye'ye giderken ticaret için oraya gidecek olan Kureyş kervanlarının himaye edilmesine dair Gassanîlerle bir antlaşma imzalamış, Mekke'de ticarî hayatın gelişmesini garanti altına almıştır. Kardeşi Nevfel de Sasanîlerden Mekke kabilelerinin serbestçe Irak'a

İslâm Öncesi Arap Tarihi

gidip gelmesine dair izin almış, Abdüşşems ise Habeş hükümdarı Necaşi (Negus) ile bir anlaşma imzalamıştır.

Araplar, haremde ikamet edenlere ötedenberi ve özellikle Ku-say'dan sonra çok fazla saygı gösterdiklerinden, Kureyş kabileleri hiçbir tecavüze uğramaksızın ticaret yapıyorlardı. Bu sayede her sene Mekke'den kışın Yemen'e, yazın da Suriye'ye iki büyük ticaret kafilesi, gidip geliyordu.

Rivayetler, Benî Haşim ile Benî Ümeyye arasında daha sonra ortaya çıkan münâfere ve çekişmeyi Haşim ile kardeşi Abdüşşems zamanına kadar çıkan bir menkıbeye bağlarlar. Bu menkıbeye göre Haşim ile kardeşi Abdüşşems ikiz olup birer parmaklan bitişik olarak doğmuşlardı. Doğumdan sonra, bunları birbirlerinden ayrılırken, parmaklarından

kan akmış ve Araplar bunu, ikisinin evlatları arasında kan döküleceğine işaret saymışlardı. Daha sonraki tarihi hadiseler, Arapların bu olaya uğursuzluk nazarıyla bakmalarında haklı olduklarını göstermektedir. Önceleri Abduddâr ve Abdumenâ-foğullan arasında meydana gelen kötü rekabet, bu defa da Abdume-nâfoğulları arasında ortaya çıktı.

Abduşşems'in oğlu Ümeyye, ticaretle oldukça fazla servet kazanarak Araplar arasında meşhur olan tamahkâr bir genç olduğundan, liderliğin amcasına geçmesine bir türlü razı olmuyor, ortalığı karıştırıp duruyordu. İddiasını hasap ve şerefçe, hangisinin tercihe şayan olduğuna karar vermek üzere bir hakem tayinini talep etmeye kadar vardırdı. Haşim bunu uygun görmedi. Ancak, anne bir kardeş, iki aile ve ilgili bütün Kureyş boylan arasında bir mücadelenin başlamasına meydan vermemek için, iddiayı kaybeden tarafın münafereden sonra elli deve vermesi ve on sene süreyle vatanından uzaklaşması koşuluyla kabul etti. Böylece meselenin hekeme havalesine karar verildi. Mekke'ye iki merhale mesafede bulunan Usfân'da yaşayan kahin Hu-zaî, hakem olarak tayin edildi. Ümeyye'nin aleyhine çıkan karar, liderliğin Haşimoğullarında karar kılması ile sonuçlandı. 270

270 Araplar bu olayı şu şekildenakletmektedirler: Kureyş münafereye karar verince, Us-fân'daki Kahin Huzaî'nin yanına gittiler. Henüz amaçlarını söylemeden kâhin

sözleriyle Hâşim'in mazi ve atide Omeyye'ye üstünlüğünü beyan etti. Münafere'nin şartlarına uygun olarak Ümeyye'den elli deve alınarak fakirlere yedirüdi. Kendisi de

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Hâşim, her sene ticaret amacıyla Suriye'ye gidip geliyordu. Son seyahatinde Yesrib'e uğramıştı. Orada Benî Neccâr kabilesinin Benî Adıyy boyundan Amr b. Lebîd el-Hazrecî'nin kızı Selma ile -kız Medine'de kalmak şartıyla- evlendi. O zamanlar Arabistan'da mute nikahı yöntemi ile de evlenilebildiğine göre muhtemelen Hâşim de Selma'yı mute nikahı ile almıştı. Hâşim bu seyahatinden geri dönemedi. Henüz yirmi beş yaşında iken Gazze'de vefat ederek oraya defnedildi. Hâşim'in Yesrib'de evlendiği Selma'dan bir erkek çocuğu doğmuş, doğumu esnasında başında yer yer beyaz tüyler bulunduğu, kendisine Şeybetu'l-Hamd adı verilmiştir. Daha sonra Ab-dulmuttalip adıyla Kureyş liderliğine yükselen kişi, işte bu Şey-be'dir. Şeybe, Medine'de büyüdü. Fakat, babasının kim olduğunu biliyor, Medine çocuklarıyla oynarken "Ben Hâşim'in, ben Bahta vadisinin efendisinin oğluyum" şeklinde övünüyordu. Şeybe, yedi veya sekiz yaşlarında bulunduğu esnalarda idi ki, Kureyş kabilesine mensup Haris b. Abdulmenâfoğullanndan biri Yesrib'e gitmişti. Bir gün tesadüfen sokakta oynarken Şeybe'ye denk geldi. Daima tekrar ettiği sözleri duydu. Mekke'ye dönüşünde Kureyş reisliği yapan kardeşi Muttalib'e olanları anlattı. Muttalib, Yesrib'e giderek kardeşinin oğlunu Mekke'ye getirdi. Mekke'ye girerken kendisine bu kimdir? diye soranlara şaka yoluyla kölem diye cevap verdiğiinden Mek-kelilerce adı Abdulmuttalib kaldı.

Cl.Huart, Abdulmuttalib hakkında garip bir iddia ileri sürmektedir. Güya, Abdulmuttalib, Hâşim'in oğlu değil, aksine kardeşi Mut-talib'in gerçekten kölesi imiş. Buna da ismi delalet ediyormuş. Hazret! Muhammed'in büyük babasını, meçhul bir nesepten göstermek gibi bir kin ve nefrete dayanan bu iddiayı Abdulmuttalib'in Kureyş kabilesinin liderliğine yükselmesi, temelinden çürütmektedir. Çünkü nesep ve şerefe o derece önem veren, hatta bir babanın iki oğlundan birini diğerine

nisbetle daha şerefli sayan Kureyşlilerin, nesebi meçhul bir kölenin reisliğini kabul etmeyecekleri şüphesizdir. Bu iddianın çürüklüğünü Cl.Huart'ın kendisi de itiraf etmektedir. Ancak, oldukça iyi bildiğimiz duygulara yenilerek hiçbir şekilde kabul edil-

on sene vatanını terk ederek Şam'a gitti. Araplar, bu olayı, Beni Haşım İle Beni Ümeyye arasında baş gösteren ve uzun zaman devam eden mücadelenin hatta birçok kanlı olayın başlangıcı saymaktadırlar.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

mesi mümkün olmayan bir ihtimali ileri sürmekten kendini alamamıştır.

Eski Arap tarihçilerinin tamamının açıkladıkları gibi, Mekke'ye geldiği günden itibaren Kureyş Kabilesi içerisinde çok fazla saygıya mazhar olan Abdulmuttalib, amcasının vefatından sonra Mekke liderliğine yükselmiş, Kureyş'in tüm boylan, onun liderliğini itirazsız kabul etmişlerdir.

Abdulmuttalib'in en önemli hizmeti, Zemzem kuyusunu keşfetmesidir. Bu kuyu, Kureyşlilerin İsaf ve Jvdüe adlarındaki putlarının (dikili bulundukları tepelerin) arasındaki mezbaha kazılarak bulunmuştur. Mezbaha kazıldığı zaman, iki geyik heykeli ile birçok da silah bulunmuştur. Eski Cürhümîlerden kalmış oldukları sanılan bu eşyanın kime ait olacağını belirlemek için kura çekilmiştir. Geyik heykelleri Ka'be'ye, diğer eşya ise Abdulmuttalib'e kalmıştır. Geyik heykelleri Ka'be kapısına çivilenmiştir.

Zemzem Kuyu'sunun keşfi, Abdulmuttalib'in Araplar arasında, şan ve şöhretini çok fazla artırmıştır. Susuzluktan muzdarip olan Mekke halkı ve özellikle Ka'be ziyaretçileri artık bol bol su bulabiliyor, Abdulmuttalib'in çektiği

ziyafetlerden faydalanıyorlardı. Mekke'nin huzur ve sükunu bir ara Fil Vakası denilen hadise ile zedelenmiş oldu. Yemen'i istila eden Habeşliler; Ka'be'yi tahrip etme amacıyla; Hicaz üzerine yürüdükleri esnada, Kureys reisliğinde Abdulmuttalib bulunuyordu.

Bu hengâmede Abdulmuttalib'in gösterdiği dirayet ve metanete dair birçok menkıbe kaydedilmiştir. Ebrehe, kendisine gönderdiği bir elçi vasıtasıyla, "ben sizinle savaşmak için değil Ka'be'yi yıkmak için geldim" şeklinde teminat verdiği halde, Mekkelilerin sürülerini tamamen yağmalamıştı. Abdulmuttalib, doğruca Ebrehe'nin yanma gitmiş, "Ben Ka'be'nin tahrip edilmemesini rica etmek için değil develerimi istemek için geldim. Ka'be'nin sahibi de onu korur." şeklindeki tarihi sözlerini söyleyerek, develerini geri alıp Mekke'ye döndü; Mekke sakinlerini alarak dağlara çekildi. Daha önce izah edildiği gibi Habeşlilerin bu seferi, büyük bir talihsizlikle sonuçlandı. Hiçbir şeye muvaffak olamayan Ebrehe, ordusunun büyük bir kısmının yok oluşunu görerek kaçmağa mecbur oldu.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

249

Fil Vakası'ndan sonra nüfuz ve şöhreti artan Abdulmuttalib'in on ikisi erkek ve altısı kız olmak üzere on sekiz çocuğu olmuştu. Erkekler: el-Hâris, Abbâs, Dirâr, Hamza, Hucl, Mukavvim, Abdullah, Ebû Talip, Zübeyr, Abdulka'be, Ebû Leheb, Kuşem, kadınlar ise, Safiye, Ümmü Hakîm el-Bayda', Âtike, Umeyme, Ervâ ve Berre'dir.

Zemzem kuyusunun keşfi esnasmda bunlardan yalnız el-Hâris doğmuştu. Annesi de Semra' bnt. Cündeb idi. Abdulmuttalib çocuklarından en fazla Abdullah'ı seviyordu. Abdullah, Benî Mahzûm'dan Fatıma bnt. Amr'dan dünyaya

gelmişti. Asıl adı Abdumenâf olan Ebû Talip de Fatıma'dan doğmuştu. Abbâs ile Dirâr'ın anneleri ise Nuteyla bnt. Cenâb idi. Hamza, Hucl ve Makûm ile Safiye de Hâle bnt. Uheyb b. Abdumenâf b. Zühre'den doğmuşlardı. Ebû Leheb -ki asıl adı Abduluzza'dır- Benî Huzaa'dan Lubnâ bnt. Hâcer'den dünyaya gelmişti.

Abdullah, İran hükümdarı Enuşirvân'ın iktidannm yirmidördüncü senesinde doğmuştu. Tarihçi Cl.Huard, putperet Araplar arasında ikinci kısmı Allah olan bir isme ilk defa Abdulmuttalib'in çocukları arasında tesadüf edildiğini iddia etmektedir. Halbuki Allah lafzı Safa Araplarına ait kitabelerde görüldüğü gibi miladi üçüncü asrın ilk yansında Tedmur'a egemen olan Uzeyne ile Zenûbi-yâ'nın çocuklarından birinin Teymullah adında olduğu da tarihen bilinmektedir. Teym lafzı Abd anlamında olduğundan, Teymullah, Abdullah anlamına gelmektedir.

Huard, Abdullah isminin müşrik Araplar arasında ortaya çıkışını, Abdulmuttalib'in Yahudilerin yoğun olarak bulundukları Yesrib'de büyümüş olmasına bağlamaktadır. Aynı tarihçi, Mekke'de Ramazan ayında Hira Dağı'nda inzivaya çekilme_si veline bu kutsal ayda fakirlere yiyecek dağıtılması geleneğinin de Abdulmuttalib ile başladığını iddia etmektedir. Böylece Medine'de büyüyen Abdulmuttalib'in burada bulunan Hristiyanlığın ruhbanlığının etkisinde kalmış olduğunu anlatmak istemektedir. Halbuki haram aylarda fakirlere yemek yedirmek, Kureyşliler arasında ötedenberi meri bir adet olduğu gibi, inziva ile Hristiyanlık arasında da hiçbir ilişki bulunmamaktadır.

Araplar arasında uygulanmakta olan geleneğe göre Abdulmuttalib Kureyşlilerin itiraz ve karşı koymalarına rağmen Zemzem Ku-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

yu'sunu kazmaya kalkıştığı zaman amcasının oğlu ve liderlikte rakibi olan Adıyy b. Nevfel b. Abdumenâf kendisini "uzun süre Kureyş boylarına liderlik yaparım ümidinde bulunursan aldaniyorsun. Senin Hâris'ten başka çocuğun yoktur. Halbuki bizim çocuklarımız pek çoktur. Dolayısıyla reislik şüphesiz bir gün bize geçecektir." sözleriyle tehtide kalkışmıştı. Abdulmuttalib de "Benî çocuklarımın azlığıyla korkutmak mı istiyorsun? Temenni ederim ki on oğlum olur ve ben de birini kurban ederim." şeklinde karşılık vermiştir.

Abdulmuttalib, on oğlu da büyüdükten sonra bir gün bu adağını hatırlayarak yerine getirmeye karar verdi. Oğullarını alarak Ka'be'ye götürdü. İsimlerini fal oklarına ayn ayrı yazdırdı. Araplar arasında mutad olan usule uygun olarak Hubel adındaki putun önünde kura çekti. Kura Abdullah'a isabet etti. Halbuki Abdulmuttalib temiz ahlakı, ali cenaplığı, dürüstlüğü ve yumuşaklığı ile öne çıkan Abdullah'ı çok fazla sevdiğinden feda etmeğe bir türlü kıyamıyordu. Kureyşliler de böyle bir geleneğin oluşmasından korktukları için böylesi bir duruma karşı bir çare olmak üzere Hayber'de ikamet etmekte olan büyük kahine Katiye Secâh adındaki kadına başvurmaya karar verdiler. O esnada Hayber'de, Yahudiler oturdukları için bu falcı kadının da İsrailoğullarından olması muhtemeldir. Secâh'a müracaat eden Kureyşlilerden, Mekke'de bir adamm diyetinin on deve olduğunu öğrendi. Bunun üzerine kadehlerden 271 birinin üzerine Abdullah'ın diğerinin üzerine ise on devenin yazılmasını ve kuraya develer çıkıncaya kadar, her defa on deve artırmak suretiyle devam edilmesini tavsiye etti.

Dokuz defa Abdullah'a isabet eden kura, onuncu defada develere isabet etti. Bunun üzerine Abdulmuttalib, yüz

deveyi kurban etti ve bütün Kureyş boylarına ziyafet verdi. Bu şekilde Abdullah da bir faciadan kurtulmuş oldu.

Abdullah'ın evliliği bu hadiseden sonra olmuş, Benû Zühre Ka-bilesi'nin lideri Vehb'in muhterem kızı Âmine ile evlenmiştir. İnsanlık tarihine yeni bir dönem açmış olan Hazreti Muhammed (sav), bu tamamlanmış olan evliliğin gerçekleşmesinin bir mahsulüdür. Fa-

271 Kadeh: demirsiz ve yeleksiz ok demektir. Cahiliye döneminde Araplar bu çeşit oklarla kumar oynar ve fal bakarlardı.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

251

kat, bu nezih yuvanın saadeti uzun süre devam edememiştir. Abdullah ticaret amacıyla Şam'a (Suriye'ye) gitmiş, dönüşünde Yes-rib'de hastalanarak vefat etmiş olduğundan Hazreti Muhammed (sav) b. Abdullah henüz annesinin kamında iken yetim kalmıştır. Cenâb-ı Abdullah vefatı esnasında otuz üç yaşmda bulunuyordu.

Yesrib Tarihi

Yesrib İslâm öncesi dönemde Hicaz bölgesinde hadarilere barınak olan ikinci büyük şehir idi. Başlangıcı ve kurulduğu tarih bilinmezlik karanlığının altında kalan Yesrib'in ilk sakinleri, Arap rivayetlerine göre Amelika'dır. Bu rivayetlere göre; şehre verilen Yesrib ismi de bunların lideri olan Yesrib b. Ubeyl'in adından alınmıştır. 272 Araplara göre, Amelika'dan Benî Vehb veya Benî Lef denilen Benî Sa'd b. Hufân ve Benî Matravîl adındaki kabileler ilk defa burada yurt tutmuş ve Yesrib beldesini kurmuşlardır. Daha sonra Filistin'de saldırıya uğrayan Yahudilerden bazı kabileler Hicaz'a sığınarak Yesrib ve Hayber... gibi şehirlere

yerleşmişlerdir. Arap tarihçileri, Yahudilerin Yesrib dolaylarına gelişlerini Hazreti Musa dönemine kadar çıkaran bir menkıbe aktarırlar. 273 Fakat, bu menkıbeye bir tarihi değer atfetmek için hiçbir neden bulunmamaktadır. Aksine, Yahudilerin Nabukudnatsar (Buhtunasr) döneminden itibaren maruz kaldıkları sürgün ve saldırılardan kaçarak Kuzey Hicaz bölgesine sığınmış olmaları gerçeğe daha yakındır. 274

272 Cevad Ali'nin de İfade ettiği gibi Yesrib, hicaz bölgesinde milattan önceden beri var olan şehirlerinden biri olarak bilinmektedir. Ancak kurulduğu dönemi tespit etmek mümkün değildir. Main kitabelerinde kendisinden Jathripa şeklinde bahsedilmekte olan bu kent için Batlamyus ve Strabon tarafından verilen bilgileri esas aldığımızda, bilinenin aksine, İslam öncesi dönemde Medinta adı da kullanılmıştır [bkz. Cevad Ali, Tarihu'l-Arab Kablel-İslâm, Bağdat, ?. IV, 181] Bu İsim Hz. Peygamber'in gelişi ile Medinetu Resul şekline dönüşmüş olmalıdır. Yesrib ifadesine gelince; Semhudî bu ifadenin, buraya ilk olarak yerleşen, Nuh (as)'ın torunlarından Yesrib b. Kayine b. Mehlayll b. İrem b. Ubeyl b. Evs b. İrem b. Sam b. Nuh'tan alındığını söylüyorsa da [bkz. Nureddin Ali b. Ahmed el-Mısri el-Semhudî (ö. 911 h.). Vefâu'l-Vefâ biAhbâri Dâri'l-Mustafâ, I-IV. (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut, 1984. 1, 156] bunu da ispatlamak oldukça zor gibi görünmektedir, (sad)

273 Bkz. Yakut el-Hamevî, IV, IX, 460; İsfahanî, el-Eğânî, XIX. 94.

274 Kaynaklarımızda İsrailoğulları'nın Yesrib'e gelişi ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Günaltay hocanın da yukarıda ifade ettiği gibi bazı kaynaklar; Hz. Musa'nın, İsrailoğullarından bir grup ile Mekke'yi ziyarete giderken Yesrib'e uğradığını, son peygamberin buraya geleceğini

İsrailoğullanna bildirince bunların bazısının son peygamberin ümmeti olabileceklerini düşünerek burada kaldıklarını iddia etmektedirler. [bkz.Yakût, V, 84. Alusî, I, 189. Semhudî, Ve/d, I, 157, Cevad Ali, IV, 182.] Bazı

İslâm Öncesi Arap Tarihi

[Yörenin sakinlerine göre daha] Medeni olan Yahudiler, Yesrib'e yerleştikten sonra Kuzey Arabistan ticaretini ellerine almış, Yesrib'i genişleterek bir sömürge kurmuşlardır. Romalılar döneminde ve özellikle Hristiyanlığın yayılıp Bizans imparatorları tarafından kabulü tarihinden itibaren, Filistin ve Suriye'de Yahudiler hakkında gerçekleşen müthiş takibat, bunlardan birçoğunun da Yesrib'deki vatandaşlarının yanma çekilmelerini sağlamıştır. Bu şekilde Yesrib ve Kuzey Hicaz tedricen Yahudilerle dolmuş, Benî Kureyza, Benî Zufar, Benî Hedl, Benî Kaynuka', Benî Samîle ve Zaûra gibi büyük kabileler oluşturmuş ve o dolayların asil sakinleri konumunda olmuşlardır. 275

İslâm'ın doğduğu dönemlerde Medine ve dolaylarına hakim olan Evs ve Hazrec kabileleri buralara Yahudilerden daha sonra gelmişlerdir. Arap tarihçileri bu İki kabileyi Kahtanîlerden sayar ve Ye-men'den Medine taraflarına gelişlerini Amr b. Muziklya menkıbesine bağlarlar. Rivayete göre Amr b. Muzlkiya, Arîm Seli'nin ortaya çıkmasıyla Me'rib Seddi'nin yıkılacağını kâhinlerden öğrenince bazı

kaynaklara göre ise bu yörede yaşayan kimi kabileler Amelikaogullannın zulmünden bizar olunca, Hz. Musa(as)'dan yardım istemişler, bunun üzerine Musa (as) buraya bir ordu göndermiş. Bu ordu daha sonra yurduna dönmeyerek Yesrib'e yerleşmiştir. Bir başka vesika ile desteklenmeyen Musa (as) ile ilgili bu rivayetler Suheyli tarafından da sahih bulunmamıştır. [bkz.Abdurrahman es-

Suheyli (Ö.581), Ravdul-Unuffi Şerhi Siretl'n-Nebevlyye li İbn Hişam, I-VI, (Thk. Abdurrahman Vekil), basım yeri ve tarihi yok, IV, 290,1 Son dönemde yaşayan cahiliye tarihçilerinin en büyüğü olan Ce-vad Ali de Yahudi kaynaklarında Musa'nın buralara geldiğine dair bir haber bulunmadığı için bu rivayetleri garip olarak değerlendirilmektedir. [Bkz. Cevad Ali, VI, 10.) Yahudilerin Yesrib'e gelmeleri daha çok Filistinden sürülmeleri ile ilişkilendirilmiştir. Bu kabil rivayetlere göre; Babil kralı Nabukadnazar (Buhtunasr'ın Filistin! istila edip Yahudileri buradan sürülmesi üzerine, Yahudiler farklı yerlere dağılmışlardır. Bu esnada bazı Yahudi boylan Yesrib'e yerleşmiştir. İbn-Belâzuri, Futun, 19. Eb'l-Hasan Ali b. Hüseyyin Ali Mesudî (ö. 346), Murucuz-Zeheb ve Meâdinuî-Cevher, I-IV, (Thk. Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut, 1988, I, 386. Bkz. Suheyli, IV.290. Semhu-dî, Vefâ, I, 160. Ali Hafız, 18. Nadir Özkuyumcu, . II, 420] Dördüncü bir rivayete göre ise Bizans kralı Titus, Kudüs'ü işgal edip Yahudileri esir edince katliamdan kurtulabilenler kaçarak, Arabistan'ın içlerine çekilmişler, Yesrib'e gelip yerleşmişlerdir. (Yakût, V, 84; Cevad Ali, IV, 182; Ekrem Ziyâ Ömerî, Medine Toplumu, (Trc. Nured-din Yıldız), İstanbul, 1988. 47] Bu rivayetlerden son iki rivayet ilim çevresinde daha çok kabul edilmektedir. Nitekim, Cevad Ali, Yahudilerin Bizans imparatorunun zulmünden sonra Yesrib'e yerleşmeleri ihtimalini tercih ederken, Buhtunnasr rivayetini kabul edenlerin sayısı da az değildir. [Bkz. Sabri Hizmetli, İslâm Tarihi, Ankara, 1995] Yahudiler, bir süre Yesrib'in asıl yerlileri olan Cürhüm ve Amelika kabileleri arasında, onlarla beraber yaşamışlardır. Ancak zamanla nüfusları artınca, diğer kabileleri Yesrib'den sürmüşler ve buranın tek hakimi haline gelmişlerdir, (sad) 275 Şemsettin Günaltay bu ifadeleriyle Yesrib'e Yahudilerin bir defada gelmediğini söyleyerek, Hicaz'a birden çok göçün meydana geldiğini ifade etmektedir, (sad)

kabilelerle Kuzeye doğru çekilmiştir. Bu kabilelerden Benî Huzaa, Mekke'yi istila etmiş ve Cürhümîleri buradan uzaklaştırmış, Ezd kabilesi de Sa'lebe b. Amr liderliğinde Şam (Suriye) dolaylarına giderek Gassân'ı zaptetmişlerdir. Fakat, Sa'lebe'nin vefatından sonra reislik meselesinden dolayı gücenmiş olan oğlu Harise, taraftan ile birlikte onlardan ayrılmış Hayber dolaylarına çekilmiştir. Hârise'den sonra Evs ve Hazrec adlarıyla ikiye ayrılan bu kabile, Dirâre ve Kura dolaylarına yerleşmişlerdi. 276 Evs ve Hazrec'in Medine'ye geldikleri dönemde Yahudilerin Yesrib dolaylarında elli dokuz köy ve o oranda

276 Evs ve Hazrec Kabilelerinin Kollan A. Evs Kabilesinin Kollan

Evs Kabilesi temelde üç büyük ve iki küçük kabileye ayrılmaktadır. Ancak bu büyük kabileler de bir kaç kola ayrılmışlardır.

A. EN-NEBtT (asü adı Amr'dır)

Evs kabilesine bağlı bu büyük boy şu alt kollara ayrılmaktadır.

1. Abdueşheloğullan;

Şecereleri; Abdüleşhel b. Cuşem b. Haris b. el-Hazrec b. Amr b. Mâlik b. el-Evs'dir. Sa'd b. Muaz, Amr b. Muaz, Ziyad b. el'Seken, Umare b. Ziyâd, Simâk b. Atik, Hu-deyr el-Kâtib b. Simâk gibi ünlü simaların mensup olduğu bu kabile, Yesrib'in en büyük ve güçlü kabilelerinden biriydi. Bu kabile amca oğullan olan Hâris b. Hars b. Hazrac el-Asğar b. Amr b. Mâlik b. Evs kabilesiyle beraber Daru Abdüleşhel denilen

verde ikamet etmekteydiler. Liderleri ise Simâk b. Husayn idi. Hârisogullannı bu köyden çıkarmak için Zûrâ'oğullanyla ittifak kurdular, Hâris oğullanyla aralarında çıkan savaşta bu kabileyi yendiler ve oradan uzaklaştardılar. Abdüleşhel kabilesi daha sonra burada urumlar inşa ettiler. Bu utumlann en ünlüsü Hudeyr b. Simâk'a ait olan Vâkım Utumu idi. Bu utumun şöhreti köyün şöhretini bastırınca köy bununla anılmaya başladı. Bu kabile bir kaç kola ayrılmaktadır.

2. Zaûrâ'oğullan;

Şecereleri; Zaûrâ b. Cuşem b. el-Hâris b. el-Hazrec b. Amr b. Mâlik b. Evs olan bu kabile Yesrib'in büyük kabilelerinden biri olup Abdüleşhel kabilesinin müttefiği idi. Bu kabile Kubba'da ikamet etmekteydiler.

3. Zaferoğullan;

Nesepleri; Zafer (asıl adı Ka'b' dır) b. el-Hazrec el-Asğar b. Amr b. Mâlik b. Evs olan bu kabile, Abdüleşhel kabilesinin yakınında, Baki mezarlığının doğu tarafında ikamet etmekteydi. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evsoğullan; Küba'da oturmaktaydılar.

4. Hâriseoğullan:

Nesepleri; Harise b. Hâris b. Hazrec el-Asğar b. Mâlik b. Evs; olan bu kabile Abdüleşhel kabilesiyle aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine oturmakta oldukları Daru Abdüleşhel köyünden sürüldüler. Bunun üzerine Haybere yerleşen kabile burada yaklaşık olarak bir yıl kaldı. Daha sonra bu iki kabile arasında anlaşma sağlandı. Ancak Hâriseoğullan Daru Abdüleşhel'e geri dönmek istemediler, Yesrib'in doğusundaki Şeyhan köyüne yerleştiler.

B. EVS MENNAT

Zeyd b. Kays b. Amîroğullan olan Evs Menat kabilesi Evs kabilesinin büyük boylarından biri olup bir kaç kola ayrılmaktadır.

1. Vâil b. Zeyd b. Kays b. Amir b. Murreoğulları. Bu boy kendi adlarıyla bilinen köyde ikamet etmekteydi.

tslCun (İncesi Arap Tarihi

nüfusları bulunmaktaydı. Dolayısıyla Evs ve Hazrec de zorunlu olarak onların mahkumu olmuşlardır. Yerleştikleri toprakların Yahudi-

2. Ümeyye b. Zeyd b. Kays b. Amir b. Murre b. Mâlik b. Evsoğullan: Bu boy Yahudilerden Beni Nadir kabilesinin komşuları olup kendi adlarıyla bilinen köyde oturmaktaydılar.

3. Atiyye b. Zeyd b. Kays b. Amir b. Murre b. Mâlik b. Evsoğullan: Bu boyun bir kısmı Hubba oğullarının üst tarafında Safine/safha denilen yerde oturmaktaydılar. Burada kabiledaşlarından Şas b. Kays'a ait olan Şas adındaki bir de utum inşa ettiler. Kureyza kabilesinin yakınında ikamet etmekte idiler. Hatta bu kabileye mensup olan yukardaki urumun sahibi Şas b. Kays bir takım kaynaklarda Peygamber'e düşman olan Benû Kureyzalı muhalifler arasında zikredilmektedir.

Murre b. Mâlik b. Evs b. Harise b. Salebe b. Amr'm çocukları olan Amr ve Sa'd'dan doğan bu boylara "Ceâdire" denmektedir. Bunun sebebi ise; bulundukları yöreye gelen herkese misafirperverlik göstererek "Dilediğin yere git emniyettesin" demeleridir. Evs kabilesinin büyük boylarından biri olan bu kabile ağırlıklı olarak Sakfe nahiyesine yerleşmişlerdi. C. AMR OĞULLARI

1. Cahcabâoğullan: şecereleri ise şöyledir; Cahcebâ b. Kulfe b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs b. Harise b. Salebe b. Amr Muzikiya; Bu boy önceden Küba'da oturmaktaydı. Amr b. Avfoğullanndan iki kişinin bu kabile tarafından öldürülmesi üzerine Kuba'daki mülklerini diyet olarak bu kabileye verdiler ve Kuba'nın batısında bulunan el-Asbâ'ya yerleştiler. Burada Uhayha b. el-Cilah tarafından bir utum inşa edildi. Bu utum dışardan yapılan herhangi bir saldırı esnasında sığınmak olarak kullanılmaktaydı.

2. Muaviye b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Malik b. Evsoğullan;

3. Sema' (sağırjoğullan: Bunlar Levzan b. Amr b. Avf'un çocuktan olup Zukâku Rek' denilen yerde oturuyorlardı. Bu bölgede onlara alt es-Sudan adında bir de utum bulunmaktaydı. İslâm'dan sonra Resulullah bunların adını değiştirerek Semâ oğullan yapıtı.

4. Zeyd b. Mallkoğullan: şecereleri; Zeyd K Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs olan bu boy, Evs kabilesinin büyük boylarından biri olup bir kaç kola ayrılmaktaydı.

a. Dubâ b. Zeyd b. Mâlik b. Avfoğullan: Zeyd b. Mâlikoğullan'nın Rehha'da dört utumlan vardı. İbn Hazm'a göre Hanaş b. Avf b. Amr b. Avfoğullan daha sonra bu kabileye dahil olmuşlardır.

b. Ümeyye b. Zeyd b. Mâlik b. Avf boyu;

c. Ubeyd b. Zeyd b. Mâlik b. Avfoğullan: Cahiliye döneminde bu üç kardeş boya el-Kesr denmekteydi.: Yesrib'de oturan Gatafan kabilesine mensup Uneyfoğullan Evs kabilesinin müttefiğı olup Amr b. Avf boyunun oturduğu bölge ile el-Asbâ arasında ikamet etmekteydiler.

4. HATMEOĞULLARI

Cuşem b. Mâlik b. Evs'ten doğan bu kabile kendi adlarıyla anılan yerde oturmaktaydılar. Ancak İbn Zubbale, bunların Yesrib'in tam olarak neresinde oturduklarını bilinmediğini muhtemelen Evs kabilesinin oturmakta oldukları bölgelerin birinde ikamet ettiklerini söylenmektedir. İslâm'dan önce toplu olarak utumlarda yaşayan Hat-maoğullan, İslâm'dan sonra evler inşa edip buralara yerleştiler.

5. VAKİF OĞULLARI: Şecerele; Vâkif (asıl adı Mâliktir) İmriü'l-Kays b. Mâlik b. Evs olan bu kabile kardeş kabile olan es-Selemoğullanyla birlikte Medine mescidinin doğu tarafında ikamet etmekteydiler. Bunların Eşreflye ve Sabur olarak bilinen bölgede köy ve utumlan mevcuttu.

6. ES-SELLEM OĞULLARI: Şecerele; es-Sellem b. İmriü'l-Kays b. Mâlik b. el-Evs b. Harise b. Salebe olan bu kabile Vâkifoğullanyla beraber daha sonra Medine mescidi olarak isimlendirilecek olan mescidin doğu tarafında ikamet etmekteydiler. Daha sonra Vâkif oğullarından ayrılan bu kabile İbn Avf köyüne yerleştiler. Ancak zaman-

İslâm Öncesi Arap Tarihi

255

lere alt olması; geçim olarak çok büyük zorluklar içerisinde olmaları, Evs ve Hazrec'i Yahudilerin baskı ve zulmü altında ezilmek durumunda bırakmıştır.

la soyları kesildi. İmriü'l-Kaysoğulları; olan Vâkif ve es-Sellem kabileleri daha sonra Medine Mescidinin kurulacağı bölgenin doğu tarafında Daru Abdüleşhel'e yakın bir yerde ikamet etmekteydi. Bunların ikamet ettikleri bu bölgede Mescudu Feth denilen mescit inşa edilmiştir. B. HAZREC KABİLESİNİN KOLLARI

Hazrec kabilesi beş büyük kabileye ayrılmakta olup bu kabileler de kendi aralarında bir takım boylara bölünmüştür. Nesepleri; Hazrec b. Harise b. Sa'lebe b. Amr Mu-zikiyâ.

A. en-NACAR

Neccâroğulları Kabilesi; Neccâr; Teymullah b. Salebe'nin sıfatıdır. Teymullah bir adam öldürüp doğradığı için bu sıfatı almıştı. Beni Neccâr kabilesi kendi arasında bir kaç kola ayrılmıştır.

1. Mazın b. Malik b. Neccâr boyu
2. Dinar b. Neccâr boyu
3. Adiyy b. Neccâr
4. Mâlik b. Neccâr

B. EL-HARİS

1. Zeydu Menat,; Şecereli, Zeyd b. el-Hâris b. el-Hazrec b. Harise
2. Hudâreoğullan; Şecereleri; Hudâre b. Avf b. el-Hârise b.el-Hazrec b. Harise, olan bu kabile Buthan vadisinin doğusunda el-Ava'li denilen yerde oturmaktaydılar. Daha sonra bu kabileden olan Cuşem ve Zeyd b. el-Hâris b. Hazrec boylan buradan ayrılarak Sunh denilen bölgeye yerleştiler. İbn Zubale'nin bildirdiğine göre bunlar, burada Sunh adında bir utum inşa ettiler. Daha sonra da bu yöre söz konusu utumun adıyla anılmaya başlanmıştır. İslam'dan sonra Hz. Ebubekir burada ikamet etmekteydi.

C. AVF

1. Sâlimoğullan;

Şecereleri; Sâlim b. Avf b. Amr b. Avf b. el-Hazrec b. Hârise. Bu kabilenin bir kısmı Daru Beni Sâlim denilen Ranunâ Vadisi'nin batısında Mescidu Cuma'nın inşa edildiği Batı Harra tarafında otururken, bir kısmı da Küba'da ikamet etmekteydi.

2. Ğanmoğullan,

Nesepleri; Ganm b. Avf b. Amr b. Avf b. el-Hazrec b. el-Hârise. Bu boy kardeş boyları olan Sâlimoğullanyla beraber Harre tarafında oturmaktaydılar.

3. Anzoğulları: nesepleri; Anz b. Avf b. Amr b. Avf.

4. Hublâoğullan; Mâlik b. Sâlimu'l-Hublâ b. Ganm b. el-Hazrec neslinden gelen Hublâoğullan büyük bir kabile olup adını büyüklüğünden almaktadır. Mâlik b. Sâ-limu'l-Hublanın Ubeyd, Adiyy, Cuşem, Sâlim, Sa'lebe, Amr adındaki çocukları bu kabileyi oluşturmaktaydı.

5. es-Sâib; Hazrec kabilesinin bu boyu daha sonra Umman a yerleştiklerinden En-sar arasında değerlendirilmemiştir.

D. SAİDE.

E. CUŞEM

1. Udeyy; Nesepleri; Udey b. Sa'd b. Ali b. Esed b. Sârîde b. Tezyid b. Cuşem b. el-Hazdrec b. Hârise olup Sarideoğullan olarak da isimlendirilmektedir.

2. Zureyk; Nesepleri; Zureyk b. Âmir b. Zureyk b. Abduhârise b. Mâlik b. Gadb b. Cuşem. Bu kabilenin nesebiyle ilgili ihtilaf bulunmaktadır. Watt gibi bazı

arştırma-cılar bu kabileyi Yahudi kabileler arasında zikretmektedirler.

3. Beyâde: Nebepleri; Beyâde b. Amir b. Zureyk b. Abduhârise b. Mâlik b. Ğadb b. Cuşem; (Evs ve Hazrec kabileleri ile ilgili bu bilgiler başta İbn Hazm'ın Cemheresi olmak üzere neseb kitaplarından faydalanarak hazırlanmıştır. Yay)

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Araplar arasında meşhur olan rivayete göre, bu esnada Yesrib dolaylarındaki Yahudilerin lideri olan Fityun es-Sa'lebî Evs ve Hazrec kabilelerini ölmeyecek kadar yiyecek karşılığında çiftçi gibi istihdam ediyordu. Tarım (malzemeleri) ve ihya ettikleri topraklarla ektikleri tohumlar, Yahudilerin malı idi. Kendileri ekip biçiyor, fakat mahsul Yahudilerin elline geçiyordu. Bir aralık Fityun zulmünü, evlenecek olan Evs ve Hazrec kızlarının ilkin kendi yatağından geçmelerini (Prime noctis) isteyecek kadar ilerletmişti. Bunun üzerine her iki kabile, akrabaları olan Gassanîlerden yardım istemeye mecbur olmuşlardır.

Ebû Cebele'nin idaresinde Yesrib üzerine yürüyen kurtarma kuvvetleri hile ile Yahudi reislerini öldürdü. Bu hadiseden itibaren Yahudiler eski nüfuz ve güçlerini kaybettiklerinden Medine egemenliği Evs [ve Hazrec] kabilesine geçmiştir.

277

Fakat, Medine'ye yerleşerek şehri imar eden bu iki kabile arasındaki birlik ve beraberlik uzun süre devam etmemiş, bir çekişme ve mücadele dönemi yaşanmıştır. Evs ve Hazrec arasında baş gösteren ilk mücadele Araplar arasında Harbu Sumeyr adıyla meşhurdur.

Olaya Evs kabilesinden Sumeyr adında bir adam sebep olduğundan bu savaş onun adıyla şöhret bulmuştur. Olay şu

şekilde mey-

277 Bu hadise başta Semhudî olmak üzere birçok İslam tarihçisi tara&ndan aktarılmaktadır: Rivayete göre; Yesrib Yahudilerinin kralı olan Fityun es-Sa'lebî krallığının son dönemlerinde Yesrib'de evlenecek olan genç kızların ilkin kendi yatağına girmesi (Jus prime noctis) ile İlgili bir uygulama başlatmıştı. Yahudiler arasında bu uygulamayı başlatan Fityun, bunu Evs ve Hazrec kabilelerine de uygulamak istedi. Hazrec kabilesinden Malik b. Aclân el-Sâlimi kız kardeşini evlendirmek istiyordu. Gerdek gecesi kadın elbisesini giyerek Fityun'un evine gitü ve onu öldürdü. Sonra da akrabaları olan Gas-sanîler'den yardım istemek üzere Şam'a Ebû Cubeyle'nin yanma gitti ve Yesrib Yahudilerinin zulmünü aktarıp Fityun'u nasıl öldürdüğünü anlattı, kendisine yardım etmelerini istedi, aksi takdirde memleketine geri dönemeyeceğini bildirdi. Yesrib Yahudilerinden Gassanîler de rahatsız oldukları için onları te'dib amacıyla bir ordu göndermeye karar verdiler. Yahudileri habersiz yakalamak ve ansızın baskın yapmak amacıyla önce Yemen tarafına sefer düzenliyormuş gibi yaparak o tarafa yöneldi. Askerlerin Yemene yönelmesi halkı hükümet Yemen'e sefer düzenliyor şeklinde değerlendirmeye şevketti. Yemen'den Yesrib'e yönelen Ebû Cubeyle, Yesrib Yahudilerinin utumlanna ve kalelerine sığınıp kendisini uğraştırmalarına engel olmak amacıyla ileri gelenlerini kendilerine hediyeler vereceğini söyleyerek huzuruna çağırdı ve başta ileri gelenler olmak üzere birçok tasam öldürdü. Bunun üzerine Evs ve Hazrec kabileleri Yesrib'de Yahudilerden boşalan münbit yerlere ve utumlara yerleştiler. Zamanla da bu utumlara yenilerini ilave ettiler. Suriyeliler tarafından düzenlenen bu askeri seferden sonra Yahudilere hakim duruma geldiler. Yahudi kabileleri bu olaydan sonra buralarda barınabilmek amacıyla Evs ve Hazrec kabilelerinden bazı boylarla ittifaklar aramaya, onların gölgesinde yaşamlarım idame etmeye başladılar.

Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Semhûdî, I, 178 vd. Eyüp Sabri Paşa, I, 311 vd; Cevad Ali, IV, 183 vd. (sad)

İslâm Öncesi Arap Tarihi

257

dana gelmiştir: Sa'd b. Zübyân kabilesinden ve Benî Sa'lebe'den Ka'b adında bir adam Hazrec liderlerinden Mâlik b. Aclan'm himayesine girmiş ve onunla halif 278 olmuştu. Ka'b bir gün Benî Kaynu-ka' Çarşısı'nda gezerken Benî Gatafân'dan bir adamın "Yesriblilerin en azizi kim ise bu atı almalıdır" diyerek bir at dolaştırdığını gördü. Yesrib'in en şerefli ve en azizi halifim Malik'tir diyerek atı ona götürdü. Fakat Evs kabilesinden Sumeyr, Ka'b'ın bu hareketini kendi kabilesine hakaret telakki ederek ona söğüp saydı. Bir fırsat düşürerek onu öldürdü.

Malik, Evslilerden Ka'b'm katilini istedi. Onlar da katilin kim olduğunu bilmedikleri cevabını verdiler. En sonunda maktulun diyetini vermeğe razı oldular. Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki ilişkiye göre halifin diyeti nesîbin yani soydan olan kişinin diyetinin yansı idi. Fakat Mâlik yarım diyete razı olmadı. Bu nedenden dolayı başlayan münafere nihayet iki kabile arasında kanlı bir savaşın başlamasına neden oldu. Bu savaşta Evsliler, galip geldiler. Bunun üzerine sorunun çözümü Hassân b. Sâbit'in dedesi Münzir b. Haram en-Neccârî el-Hazrecî'ye havale edildi. Münzir istisnai bir hadise olmak üzere tam diyet verilmesine hükmetti. Böylece savaş sona erdi. Fakat bir kere bu iki kabile arasına girmiş olan nifak ve husumet bir türlü dinmedi. Zaman zaman taşmak üzere bu düşmanlık varlığını korudu. Bu kin ve düşmanlığın hazırladığı savaşların ikincisi Yevmu er-Rahâbe denilen savaştır. Bu savaş, Ka'b b. Amr el-Mazinî'nin öldürülmesi yüzünden, Evslilerden Benî Cahcaba ile Hazreclilerden Benî Mazin

boylan arasında Rahâbe denilen yerde meydana gelmiş, Hazreclilerin yenilgisiyle son bulmuştur.

Fakat Hazrecliler mağlubiyet zilletine tahammül edemediklerinden yeni bir savaş başlatmışlardır. Serâre adlı yerde gerçekleşen ve Yevmu's-Serâre adını alan savaşta Hazrecliler galip gelmişlerdir. İslâm'ın doğuşuna kadar Evs ve Hazrec mücadelesi bazen Evs, bazen de Hazrecliler lehine sonuçlanmıştır. Bunlann en önemlileri Habu Husayn, Harbu Rebî' ez-Zufarî, Harbu Fâri', Harbu Hâtib, 279 Yevmu'r-Rebî', Yevmu'l-Ficâr, Yevmu'l-Hadâik, Yevmu'l-Mab'as ve Mad-

278 Halif: birbirine yardım etmek için Ahd ve yemin etmiş olanlara denir.

279 Bu hadise bazı tarihlerde Yevmu Cisir şeklinde geçmektedir.

İslâm Öncesi Arap Tarihi

res, Yevmu Ficâr es-Sanî ve Yevmu Buâs adlarıyla meşhurdur. 280 İki kardeş kabile arasında meydana gelen bu kanlı mücadelelerin ortaya çıkışı ve sürmesinde Medine Yahudilerinin çok büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Yevmu'l-Buâs savaşından sonra Hz. Muhammed (sav) Medine-i Müneverre'ye hicret etmiş, bu iki kabile arasındaki münafere İslâm'ın feyiz ve birlik bahşetmesiyle yok olmuştur.

280 Bkz. lbnu'1-Esîr, I, 303-313. Buâs, Yesrib dolaylarında bir yer adıdır.

DİZİN

'Âmû 47 Abbasiler 36

Abdu'l-Kays 101, 177, 178 Abduddâr 246 Abduddârogulları
244, 245 Abdullah b. Abbas 17 Abdullah b. et-Tâmir 136
Abdumenâfoğullan 244- 246 Abduşşems 245, 246 Abl-
eshuh 42 Abil-sln 42 Abs 182 Abyeşu' 48 Âd 39

Ad-ı İrem 53

Aden 18, 32, 56, 137, 143, 162,

Âdls Âbâd 33

Adiy b. Ka'boğullan 244

Adiyb. Zeyd 194, 213, 215

Adiy b. Nasr 199

Adiy b. Zeyd 205

Adnanîler 38, 39

Adnians Polis 78

Adramitai 54

Adults 134, 140

Advân Kabilesi 29

Agostiyus 69, 173

Agra 57

Ahamenit 100

Ahkâf 54

Ahlaf 101, 245

Akabe 40, 47

Akadlar 36

Âkîlu'l-Murâr 224

Akkadlar 42

Akyal 132, 146

Akyân 104

Aleksandros 67

Alius Gallus 103, 112, 141

Âlu Cefne 208

Amâlika 39, 40, 44-46, 49, 51-53, 56, 65, 77, 90, 91, 95,
104, 120, 165, 183, 199, 236, 251

Amenemhait 48

Amid 177

Âmir b. Lüeyoğullan 244 Ammi-Ditana 42 Ammi-Zaduka 42
Amr b. Adiy 174 Amr b. Adiy 200, 201 Amrb. Hind 193, 211
Amr b. Luhay 237 Amr b. Muzeykiyâ 182 Amrb. Münzir 213
Andrianus 78 Ankara 80, 231, 232 Antakya 70, 78, 81, 213
Antigonis 66 Antioche 78 Antiochus Epiphane 67 Anz
Kabilesi 26, 30 Anze 177 Apochnan 50 Apophis 50, 51 Arab-
ı Arike 149

Arab-ı Bâide 38-40, 49, 53, 61, 62,

149, 236 Arab-ı Bakiye 38 Arab-ı Muarreb 123 Arab-ı
Müsta'rebe 165 Arab-ı Tabia 165 Arabia Felix 17 Arabia
Petra 16, 62 Arabistan 33, 34

İslâm Ğtncesi Arap Tarihi

ArabuÂribe 104, 123 Arabu Mutearibe 104 Arabu
Müsta'rebe 104 Arabu'l-Ahbaş 173 Arahmis Zübyan 140
Ârâmî 32

Arim Seddl 160, 161 Aristopolos 68 Arnaud 112, 161 Aryat
b. Edham 137 Ashabu Res 59 Asîr 16

Asîr dağlan 21 Askalân 95

Assar Haddon 95, 96, 97 Assis 50

Assur Banipal 98 Astar 45 Asur 102

Asuriler 37, 65, 118 Asuriye 40, 97, 102 Asya Etlyopyası 38
Astar 167, 185, 235 Augoste 78, 80 Augustos 103
Auisander 112 Aurelianus 80, 86 Ausiander 114 Avâdlye 89
Avâl 19 Avdan 26 Axonm 134 Ayâyîşe 26 Azarbaycan 107

Bal 45, 167 Bâbîrun 68

Babl 39-45, 47, 75, 76, 92, 97, 99, 100, 114, 118, 120, 148,
150, 163, 167

Babl Devleti 44, 45

Babil Kitabeleri 47

Babiliye 41 Babllliler 91

Babu'l-Mendeb 21, 34, 124 Badanata 57

Bahreyn 17, 19, 34, 96, 101, 102, 148, 162, 172, 175, 177,
184, 198, 204, 219, 220, 222, 224, 233

Balka 90, 196

Banlbal 65

Barthelemy 12

Basileas-Areteou 72

Basiliyus 191

Basra 16, 226

Basra Körfezi 16

Bâtîs 118

Batlamyus 15, 18, 57, 66, 109, 116, 163

Baurenfelnd 111 Becile 175 Behrâ 173, 225 Behram-ı Cur
204-206 Bekr 177

Bekrb. Vâll 178, 223, 224, 226 Belisalre 191, 192, 208, 210
Bellyy 173

Belkâ 71, 186, 187, 195, 237

Belkis Sarayı 154

Benî Abs 27, 205

Benî Bekr 102, 229

Benî Bekrb, Vâll 181, 218

Benî Cehâdile 26, 29

Benî Ecmâd 146

Benî Esed 229, 231

Benî Gassân 35, 184, 222

Benî Haşim 246

Benî Hüzeyl 146

Benî İcl 177

Benî Kinde 184, 209, 227 Benî Lahm 35, 45, 102, 184, 185, 191, 197, 200, 201, 220, 222 Benî Lihyân 26, 29

Dizin

261

Benî Mahzûm 249 Benî Mehd 146 Benî Muharib 238 Benî Raydan Kabilesi 29 Benî Rebia 102 Benî Sa'd Kabilesi 29 Benî Suleyh 174 Benî Şebîb 146 BenîTağlib 212, 226, 229 BenîTemîm 181 Benî Ümeyye 246 Benî Vâil 180 Benû Suleym 26, 28, 29 Benû Uteybe 26 Benû Zühre 250 Berâcim 211

Berakiş 114, 116, 152, 155 Beride 22 Beroze 41-43, 99 Beth-Archamlı Simeon 208 Beynûn 114 Beytu'l-Fakîh 21 Bi'am 147 Biladu Cibâl 62 Biladu'l-Cevf 112 Bizans 48 Bnon 50 Britorius 235 Brugsch 13

Buhtunnasr 63, 64, 77, 100,

170, 251 Burton 234 Busra 187, 202

Ca'de 62

Cahcâba b. Atîk 203 Cebâiler (Gebanitae) 109 Cebâiriler 109 Cebele 191 Cebelu Asîr31 Cebelu Rabt 31 Cebelu Safâ 59, 233

Cebelu Şemer 64 Cebelu'ş-Şeyh 90 Cedis 39 Cereş 71

Cevfu Cenubî 120 Ceyşân 103 Cezâu Sinmâr 204
Ceziretu'l-Arab 33 Chalcedoine 208 Charoukin 93
Chatramottitae 18,54, 149 Cîzân 31

Cidde 22, 29, 171 Cl. Huart 13

Coussin de Perceval 12, 64 Cramer 111 Cruttenden 111
Çuha 31 Cuheyne 26

Cuman b. Amrogullan 244 Cüreş 16

Cuzeymetu'l-Ebraş 174 Cüheyne 173 Cuheyne Kabilesi 27
Cündişapur 190

Dahna 23

Daru'n-Nedve 240, 243 Dassaud 234, 235 Demmer 71
Derenbourag 114 Deriyye 22 Devâsir Kabilesi 30 Devtyu'l-
Heccâr 26 Devs b. Sa'lebe 136 Deyru Hind el-Kubra 222
Deyru Hind es-Suğra 222 Diademe 193 Dimitriyos 66, 67
Dimyanus 136 Dineverî 13 Diocletianus 190

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Diodor 65

Diodoros Siculus 15 Diverse 12 Diyarbakır 79, 102 Dlyâru
Rebia 177 Drake 234 Dulsan 12 Dumate 16

Dummetu'l-Cendel 16, 175, 195, 233

Dussaud 13, 196, 201

Eb Yede' Besi' 149 Ebî Şâbâm 147 Ebrehe 208

Ebrehe b. es-Sabâh 137 Ebû Dülef87 Ebû Ruğal 142
EbûTahlrKarmatî21 Ebu Ya'fur b. Alkame 207 Ebû'l-Fida 13
Ebû'l-Hasan eHclî 87, 88 Eclesia (Beytu'l-Kulleys) 141

Edom 62-65, 95, 98 Edomlular 63, 73, 163 Edvard Glaser
113, 114 el-Ahmes 220

el-Ahsâ 17, 19, 23, 26, 27, 32 el-Ala 59, 119

el-Cezâire 177, 203, 204, 220, 221

el-Hân 104

el-Harâ' 233

el-Hârisu'r-Râlş 106

el-Hufhuf 21

el-Katîf 21

el-Kuleys 155

el-Meârif 103

el-Muşakkar 222

el-Mutayyebûn 245

el-Münzir 209, 211

el-Ulâ 71, 233

el-Ulâ Iskendi 135

el-Uzzâ 209, el-Yaşrah b. Yahûb 156 Elisaros 69 Emeviler
36 en-Nufûd 16

Enbâr 101, 198, 222, 225 Enmâr 170, 171, 175, 176

Enuşirvan 176, 207, 208, 210, 214, 249

er-Rekîm 73, 74 Erbâb 114

Erdeşir 101, 102, 200, 205 Erotimos 67

Es'ad Ebû Kereb 107, 108, 133 es-Suhûl 103 Esed 202, 203

Esed b. Abduluzzaoğullan 244

Esedoğullan 245

Eslnodoros 80

Etlen Marc Quatremere 64

Etiyopya 38, 96

Eyle 71

Eyyamu Arab 179 Ezdogullan 128 Ezru' 16 Ezruh 195, 196
Ezvâ 125, 132

F.C.Von Haven 110

Fehm b. Ğanem 198

Fenike 34, 91, 121

Fenikeliler 37, 47, 49, 65, 91

Fırat Nehri 36

Fil Vakası 248, 249

Filistin 32-34, 37, 48, 49, 62, 71, 77,

89, 91, 97, 163, 165, 172,

191, 195, 196, 251 Filubater 70 Firavun Hazinesi 73, 74

Firyun es-Sa'lebî 256 Forskal 111 Frensel 12, 112

Dizin

263

Frumentos 136 Frumentus Sâmeveh 135

Gallienus 79, 80

Gassânîler 175, 179, 185, 189, 191,

206, 209, 213, 220, 245 Gassânî 188, 196 Gassânoğullan
128 Gazze 72, 163

Glaser 13, 114, 116, 119, 128, 131, 146, 160, 161, 209

Ğamdân 114 Ğamer Zi Kinde 171 Gazvân Dağı 17 Ğûr 16

Habeşistan 33, 34, 38, 77, 91, 113,

115, 124, 129, 163 Habeşliler 108

Habl b. Mesleme el-Fihri 199 Hâbur 207 Hacer 19
Hadarîler 109

Hadramevt 16-18, 21, 23, 25, 26, 31, 39, 54, 59, 103, 105,
110, 113, 126, 128, 130, 132, 146, 149, 150, 153, 162

Hadramevt Ümmeti 149

Hadramevtliler (Chatramotitae) 116

Hadramitae 18

Hadrau Hicr 61

HakûnTabağ 91

Hâl 47

Halcanî 55

Halep 76

Halevy 13, 112-117, 149, 155, 161, 235

Halid b. Velid 22, 86, 195, 219 Halife Me'mun 36 Hama 90
Hammer 12

Hammurabî Devleti 41-46, 65, 114,

120, 150 Hanî b. Mesud 215 Hânûka 174, 176 Hanzala b.
Ebî Adrâ' 211 Hanzala b. Safvân 59 Har 47, 49 Harâz 104
Harb b. Umeyye 182 Harb Kabüesi 26, 28, 30 Harbu
Ġubera' 182 Haremu Belkis 154 Hârîm (Harim) 118 Haris
b. Abdulmenâfoğullan 247 Haris b. Cebele 191, 193, 196,
208 Haris b. Fihrogulları 244 Haris el-Gassânî 230 Haris el-
Kindî 210 Hârisoğullan 245 Has'am 175

Hasan b. Tuba 108, 133 Hâşim 247

Hâşim b. Abdumenâf 245 Hatsarmavet 18 Havarin Kilisesi
194 Havarnak 204, 205, 215, 216 Havâzin 182

Havrân 16, 59, 71, 76, 90, 119, 185, 187, 196, 201-203,
221, 233, 234

Havta 30

Havzen 104

Hayber 16

Hayran 79, 80

Hayta 91

Hecer 177

Heliopolis 47

Hemdanî 13

Herakliyus 195

Hercanus 68,

Heredot 15

Herod Antipas 69

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Hevâzin 179

Heytem 26, 27

Hıms 76, 81, 90

Hısn-ı Ğurab 111, 139, 162

Hîre45, 76, 89, 101, 102, 172, 174, 191, 192, 194, 197-199, 201-205, 207, 209, 210, 212-222, 225, 230, 231

Hicaz 17, 22, 34, 165, 184

Hicr 16, 21, 56, 57, 59, 69, 71, 179

Hiksos 49, 50, 51

Hiksoslar 37, 46, 51, 52, 90

Hiksoslar Devleti 41

Himyer 105, 106, 109, 114, 119, 132, 151, 152, 203

Himyeriler 38, 59, 126, 109, 180, 184, 220

Himyeri Devleti 43

Hindef 178

Hindistan 18, 54, 83, 107, 110, 115

Hîreliler 179

Hirodis 80

Hirsch 113

Hişam el-Kelbî 101

Hommel 114, 117

Hubert 113

Hubran 71

Hudafe 21, 111

Hudûr104

Hufa'am 147

Hulda 70

Hunûment 48

Hûrîler 62, 73

Husîler 95

Husrev Âbâd (Khorsabad) Kitabesi 93

Hûşu'l-Nuhâvile 27 Huveyle 16 Huveytât26, 27 Huzaa 128

Huzeyl 26, 29 Huzeyme el-Ebraş 199

Hübel 58, 167, 237 Hüsrev Enuşirvan 212, 225 Hüsrev
Perviz 143, 144, 213, 215,

217, 218 Hz. Ömer 16

I. Abâbî 51

I. Haris 67, 71, 73

I. İmriu'l-Kays 201, 202, 216

I. İmriu'l-Kays b. Amr 207

I. Justiyen 137

I. Kubad 207

I. Mâlik 69, 72

I. Şapûr 79, 201

I. Ubâde 68

I. Yezdücerd 204, 205

I. Sargon 42

II. Abâbî 51

II. Behram 201

II. Claude 80

II. İmriu'l-Kays 204

II. Justinien 193

II. Münzir 206

II. Numan 207

II. Ptolemee Evergete 67

II. Ribâl 70

II. Sargon 93, 124

II. Tiber 194

II. Tiglat Palasar 92

II. Ubâde 69, 72

II. Uristasen 48

III. Behram 203 III. Hâris 68, 72 III. Mâlik 70

III. Münzir 208, 210 III. Nu'man 213, 219 III. Ramses 91, 163 III. Şapûr 204 III. Thoumösis 91

III. Ubâde 69

IV. Behram 204 IV. Hâris 69, 70, 71

Dizin

IV. Münzlr 211, 213 IV. Ramses 91 IV. Uristasen 48

Irak 19, 33-49, 54, 63, 76, 77, 83, 101, 107, 115, 121, 128, 129, 162, 165, 168, 173, 175, 176, 177, 184-186, 197, 198, 203, 207, 220, 221, 225, 236

Irak Sevadı 176

Irak-ıArab 101, 107, 224

tbn Haldûn 13, 39 İbn Havkal 13 İbn Hurdazbih 13 İbn Kuteybe 13 İbn Sa'lebe et-Temîmî 87 İbnu'l-Esîr 13 İbnu'l-Hâris 26 İbranî 32, 40, 44 İbranîce 36 İhsa 102 İl 45, 167 İlisbâs 138

İmparator Justinien 20 İmparatoriçe Theodora 20 İmrân
114

İmriu'l-Kays 59, 193, 200, 203, 211,

227, 228-233 İmtân 71 İnlyye 22

İran 48, 77, 83, 100-102, 108, 186,

191, 192 İrem 53, 54 İrmanîler 65 İsâf 248

İskenderlyanus 68 İskenderiye 53, 83, 152 İsmail b.
Muhammed b. Hâlid 87 İsrailiyye Devleti 93 İstahri 13

İyâd 101, 170, 171, 175-177, 180, 199, 218, 219, 225

265

Jacques Baradee 192 James R. Wellested 111 Jean Malalas
191 Jean-Froçois Champollion 111 Jolisitae 61 Josephus 50,
51, 65 Julianus 152 Julius Oiten 114 Justinien 191, 192, 208
Justiniyanus 86, 208 Justiyen 138, 152

Kadisiyye 219 Kahtanîler 38, 39, 104 Kalatu'z-Zerka' 196
Kamaran 21 Kâmnâ (Kamna) 118 Karkisya 174, 199, 207
Karmatiler 22 Karn (Carnus) 110, 116 Kâma 119

Karnavû (Karnavrou) 118

Karsîsa 53

Karye 61

Kasnı Âmir 157

Kasru Belkis 154

Kasnı Gamdan 144, 155, 156

Kasru Menâr 196

Kasnı Muşaab 157

Kasru Nâit 156

Kasnı Reyde 157

Kasnı Sirvâh 157

Kasru Ubayn 196

Kasru'l-Betl 157

Kasru'l-Ebyed 196

Kasnı'l-Muşetta 196

Kasru'n-Nemâre 196

Kasru's-Saffa 196

Kasru's-Süveyda 196

Kasru'ş-Şumûs 157

Kastel 196

Katâb Şeddi 147

Katâbaniler 123

Katâbîler (Catabanites) 109, 116, 118

Katîf 19, 32, 102 Kaukean 21 Kaydâr 168 Kayl 115 Kays 58

Kays Aylan 178, 182 Kelb 175 Keldânî 37 Keldânîce 36

Keldaniye 42, 46, 102 Kenanîler 37, 43, 49 Kerek 71

Kermuse 22 Keyhüsrev (Kirus) 100 Keykâvus (Cambys) 97,
100 Kıbtî 37

Kinesrin 174, 192 Kimi 47 Kinâne 182

Kinde 206, 211, 220, 224, 230, 232 Kisra Hüsrev Perviz 195
Kramer 12

Kudâ'a 101, 170, 173, 176, 180 Kudüs 77

Küfe 45, 197, 198, 218, 225, 226 Kunfuda Limanı 21
Kunfuda 30

Kureyş 182, 239, 247, 248 Kureyş el-Bitâh 238 Kureyş ez-
Zevâhir 238 Kureyşliler 240

Kuriler (Gerraei) 109, 119, 123 Kusay b. Kilâb 238, 240-
243, 246 Kusi 95, 96

Kusrev abâd Kitabesi 124 Kuveyt 21, 32

Labourt 216 Laenite 89

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Lahm 207, 224 Lahmî 201, 221

Lahmîler 128, 174, 198, 209, 220

Lât 58, 167, 235

Leyânite 89

Lihyân 59

Lihyâniye 59

Litra 16

Lokmanı 55

Luhayye 31

Lübnan 196

Ma'd b. Adnan 99 Macoraba 21 Mâdâ 71

Mahfed 114, 125, 144, 145, 150,

153, 156, 157 Mahlâf 103, 115, 125 Mahzûm b.

Yakazaoğullar 244 Main 10, 92, 109, 110, 112, 233 Mainîye
109

Mainiler (Minaei) 116, 109 Mânisûn 50, 51 Marc Antonius
78 Mardin 102, 177 Markizi 13 Mary 12 Maryaba 123
Maskat 19, 162 Maş'ar 61 Mât Arabi 36 Matrah 21 Mau's-
Sema 89 Maurice 194 Maveräü'n-Nehr 107 Maviye 89

Me'rib 16, 103, 105, 111-113, 116, 123, 125, 129, 130, 147,
152-154, 157, 158, 160, 161, 173, 182

Me'rib Şeddi 17, 128, 159, 160, 252

Meân 20

Dizin

267

Medâin 79, 82, 102, 79, 82, 165 Medâinu's-Salû 56-59, 163
Meder 157

Medine 22, 25, 26, 28, 56, 173, 247,

252, 253, 256, 258 Medine-i Münevvere 16, 17, 20, 21,

27

Medyen 47 Medyenliler 163 Meğân 120 Mehâ 111 Mehra 134

Mekke 25-29, 108, 116, 128, 141, 163, 165, 166, 168, 170, 171, 186, 217, 236, 237, 239, 240, 242, 243, 246, 248, 250

Mekke-i Mükەرreme 17, 21

Mekreb 118, 119, 126-128, 130

Melik Eşref Kansugavrî 22

Melouhha 92

Menât 167

Menâzire 174, 179

Menfis 49, 50

Menût 58

Mervân b. Muhammed 87 Meskat 21 Mesudî 13 Mevâb 71, 174 Mezhîc 202, 203

Mezopotamya 32, 33, 41, 42, 48, 80, 190

Mezopotamyalılar 36

Mısır 33, 37, 39, 41, 46-54, 63, 66, 69, 71, 72, 80, 81, 83, 88, 90, 92, 97, 100, 102, 107, 108, 110, 111, 115, 125, 129, 138, 153, 162, 163, 168, 173

Mısırlılar 65

Mihâyilis 110

Mihre 17, 18

Mina (Minaei) 116, 128 Mirsafı 72 Mizvâd 118 Moab 98
Mordtmann 114 Moundaros 193 Mousran 92 Mousri 92
Mu'nak 61

Mudar 170, 171, 176, 180, 181 Mudayra 174 Muğân 47
Muğmas 142 Muha 21

Muhammed b. Hâcib 87, 88 Muhârib b. Fihroğullan 245,
244 Muir 12 Mukella21, 32 Muller 13

Mulûku'l-Mesamîne 145 Musul 79, 175, 176, 177 Mutayr
26, 28 Müdrike 179

Müller 114, 118, 147, 235 Münaferre 140 Münzir 206
Münzirb. Hâris 213 Münzir b. İmriu'l-Kays 216 Münzir b.
Mau's-Semâ 192 Müseylemetu'l-Kezzâb 22, 177 Müsned
121

Nabiğa ez-Zübyanî 195 Nabopolassar 98 Nahiyetu's-Serât
179 Nâile 248 Nâit 114

Naram-Sîn 42, 47, 120 Naşk (Nashk) 118, 110 Nebati 37
Nebatiler 66

Nebati Devleti 58, 68-73, 75

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Necd 16, 17, 19, 20, 22, 25, 28, 30, 34, 60, 165, 170-172,
177, 179, 223, 224

Necd-i Ânz 21

Necd-1 Hicaz 21

Necran 21, 202, 69, 112, 171, 196,

203, 233 Necran Ka'be'sl 136 Necran Mezarı 136 Nehâvle
26 Nemâre 76, 201, 221 Nemir 177 Nersî 203 Nesr 45
Nevfel 245 Niebuhr 110, 111 Nihavent 219 Nlnova98, 100
Nisva 21

Nişân (Nechan) 118 Nlzâr 170, 180, 202, 203 Noldeke 188-
191, 194 Nonnosus 208 Nonoş 231, 232 Nu'man b. Münzir
195 Nu'manu'l-AVer 204 Nube91, 173 Nubyeliler 90
Nuhâvile 27, 28 Numan b. Münzir 206, 210 Nusaybin 177,
192 Nuşîrvân 191, 192

Oaditae 89 Odenat 79 Oiten 234 Oppenheim 234 Osman el-
Mudâyikî 17 Osmanlı Devleti 19 OttoWeber 117

Palmir 76 Pavlos 70

Perim 111 Periblus 109

Petra 16, 20, 44, 58, 62-65, 68, 70, 72-74, 77, 78, 83, 89,
98, 103, 116, 163, 174, 191

Petra Nebatfleri 65

Phil Helene 68, 72

Phylarch 175, 191

Plinius 163

Plinius 15, 18, 109, 116, 146, 153, 163

Pompeius 68, 90 Procope 170, 210, 231 Ptah 46

Ptolemee Philometor 67

Rabbath Amman 68

Rebîa 170, 171, 176-178, 180, 181

Rak'a (Callinicum) 208

Rakkâş 199

Re'su'l-Ayn 177

Rebîa 224

Rehâ 90

Reinhart Pieter Dozy 12 Rene Dussaud 117 Ress 22, 59

Reydân 126, 129, 130, 135

Rhamanitae 69

Ridâfet217

Ritter 133

Riyad 22, 30, 32

Riyam. 114

Roma 81

Ruban 172

Ruda' 103

Rudâfe 216

Rustak 21

Ruvsân 114

Sa'b 107 Sabium 42 Sacarous 68

Dizin

269

Safa 119 Safevlye 59 Saîr⁶² Saide 17

Saint-Catherine 20

Sakanltae 89

Sakîf 17, 26, 29

Salhud 71

Salitis 50

Sâmeriye 93, 94

Sameyda 53

Samsu-Dltana 42

Samsu-lluna 42

Sâmû Abî 42, 44

Samûel b. Adiy 193

San'a 17, 21, 31, 111, 112, 116,

141, 144, 152, 156, 158 Saracın 89 Sargani Sari 36 Sargon
36, 47, 56, 93, 95 Sarhu'l-Ġedîr 196 Sâsânîler 101 Satrûn
101

Sebe 16, 105, 118, 151, 162, 184

Sebeiler (Sabaei) 109, 116, 233

Sebeîye 109

Seddu Me'rib 158

Seddu'l-Arim 158

Sedîr 205

Sedillot 12

Sehm Ali Yenûf 159

Sehm b. Amroğullan 244

Sekânit 89

Selefkiye 67, 68, 78, 86 Seleucide 67, 68, 78 Selhîn 114
Selhîn Sarayı 154 Semârinî 89 Semava 19 Semerkant 107
Semûd 39 Senâharib 94, 95

Sengar 91 Senhât 48 Septime Seve 78 Serâsîn 89, 90
Serâsînler 89, 92 Serât 16, 19 Serevât 171, 175 Setoue 163

Seyf ZiYezen 143, 144, 158 Sıdkiya 63 Sin 45

Sicilyalı Diyodore 71, 236 Sila' 73

Sin-mubalit 42 Sina Dağı 32 Sina Yarımadası 20 Sincar 177
Smsharishkoun 98 Sirvâh 114, 125, 129 Sitmiya 80 Siverek
177 Sohrâb 213 Sokodra Adası 18 Somali 115, 163
Spenger 12, 147

Strabon 15, 69, 72, 109, 115, 119,

150, 152, 153 Sudan 37 Suhâr21 Suleyh 172, 173 Sumu-
abum 42 Sumu-la-el 42 Sunûn 101

Suriye 20, 32, 33, 35-37, 39, 41, 46, 49, 54, 67, 68, 71, 76,
77, 79, 80, 81, 86, 89-92, 95, 115, 128, 129, 162, 163, 165,
168, 172, 174, 176, 184, 185, 187, 192, 195-197, 202, 206-
209, 220, 238, 245-247, 251, 253

Suud b. Abdulaziz 22

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Suveyk 26 Sümer 42 Sümerler 35 Süryanî 37, 44 Süryanîce
36

Şahr Şayian 147 Şahr Yâğûl Yuhercib 147 Şaklla 70 Şalatî
49

Şam 56, 76, 90, 162

Şam Badiyesi 19

Şapûr 102, 200

Şapûrb. Erdeşir 101, 175

Şapûr Zü'l-Ektaf 101, 190, 203

Şâsû 47, 48, 124

Şâsûlar 41, 47-51, 91, 120

Şecer Yâğûl 147

Şemer Beldeşi 107

Şemer Yaraş (Chamir Youhair'ich)

107, 130, 133, 203 Şemerkend 107 Şemer Kabilesi 30
Şems 235 Şemsi Eyluna 44 Şibâm 21, 114 Şihr 17, 21, 32,
54, 103, 104 Şuara 22 Şubek 71

Şubve 103, 110, 116, 147, 149, 152,

153 Şumûs 61

Taberi 13 Tâbiha 179 Tâbûya 98

Tağlib 177, 178, 218, 225 Taharka (Tirhakah) 95 Taif 17, 25, 29, 31, 142, 179 Taiz 21

Tarajan 70, 71 Tasim 39

Taşlık Arabistan 16 Tay 211, 217 Teb 49 Tebabia 126
Tebûk21, 175

Tedmur 44, 72, 192, 196, 199, 209, 249

Telfem 114, 157 Temen 22

Temîm 179, 212, 218

Tenûh 101, 172, 173, 198, 204, 221

Teofaus 152

Terim 21

Teşr 47

Teym b. Murreoğullan 244

Teyma 16, 21, 52, 56, 173, 193, 229

Teymoğullan 245

Teymu'l-Lât 80, 172

Tezid 172

Thamudeni 57

Thanoit 173

Theodore 113, 192

Theophanes 138, 191

Tibere 193

Tiberiuos 69, 70

Tidre 193

Tihâme 16, 19, 23, 53, 134, 165,

175, 178, 179, 188 Tikrit 175, 176 Tomas Arnaud 114

Troglodytes 62 Tubba 60 Turaniler 35 Tura Sina 33

Ubâd 221 Ubâde 101 Uhdut 136 Ulrich Seetzen 111 Umde
58

Umman 16-18, 21, 25, 54, 103, 162, 184, 196

Dizin

271

Ummanîler (Omanitae) 109 Umuru 36, 44 Umuru Samîleri
46 Uneyze 22 Urâne 16 Urduvânîler 65 Uristasenle 48
Uteybe Kabilesi 29 Uzeyne 79, 82, 86, 87 Uzeyne b.
Semeyda 199 Uzzâ 167

Vadiu Dûğen 31 Vadiu Ezine 154 Vadiu İbn Râşid 32 Vadiu
Leyser 31 Vadiu Musa 72, 73 Vadiu Veybe 30 Vâdiu'd-
Devâsir 30 Vadiu'l-Akabe 20 Vadiu'l-Arîş 97 Vadiu'l-Fatıma
26 Vadiu'l-Kenûne 30 Vadiu'l-Kura 56, 71, 119, 172, 175,
233

Vadiu'l-Mekteb 71 Vadiu'l-Yemûn 26 Vadiyu'l-Mukattab 20
Valens 89 Valerian 79

Vârâil Şâyılân Yuhan'am 147 Vecc 17

Vehbu'l-Lât 80, 82, 84 Vittellius 69, 70 Vlancer 113 Von Haven 111

Xadramotitai 54

Ya'rub b. Kahtân 104

Yahuda Devleti 93

Yahudi 37

Yakubî 13

Yakut el-Hamevî 13

Yas'amer Beyin 159

Yatîl (Uathyl) 118

Yebas Vadisi 31

Yede' Eb Yâğûl 147

Yede' Eb Zebyân 147

Yemâme 17, 60-62, 97, 102, 148,

157, 177, 179, 181, 184, 222

Yemen 16-18, 21, 23, 25, 34, 54, 56, 59, 60, 72, 77, 103, 104, 106, 108, 109, 111-117, 119-128, 133-135, 137, 144, 146, 150, 152, 153, 155,

158, 162, 164-168, 175, 182, 184, 198, 201, 208, 220, 223, 227, 229, 236, 246, 248, 252

Yenbu' 163, 173 Yenbu'u'l-Bahr 22, 26-28 Yenbu'u'n-Nahl 26, 27 Yesrib 17, 21, 52, 53, 108, 128, 163,

173, 186, 247, 249, 251,

252, 256 Yesu' 45 Yevâhîm 63 Yevmu Rahrahân 205
Yevmü's-Sulân 180 Yezîd b. Abdulmelik 74 Yezid b. Muaviye
28

Wair 12 Wellested 139 Welsted 18 Winckler 117 Wüstenfeld
12

Zamarinî 89 Zatu'l-Îrk 171 Zemer Ala 147 Zenbe 30

Zenubiya 79, 81-84, 86, 87, 199

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Zeydâyîl 67

Zeyn Ahi İrba 94

Zî Kâr 102

Zî Ruayn 103

Zîbâl 68

Zila 134, 135

Zkomos 175

Zû Askelân 145

Zû Cerfez 145

Zû Gamdan 145

Zû Halil 145

Zû İmrân 145

Zû Merâsld 145

Zû Muğâr 145

Zû Nuvâs 136, 138, 208

Zû Sirvâh 145

Zû Su'lebân 145

Zû Şecer 145

Zû Tuba' 145

Zû Yezen 145

Zû'l-Kila' 145

Zû'l-Kunâs 145

Zû'ş-Şa'beyn 145

Zu'ş-Şlra 58, 235

Zû't-Tlcân 145

Zubyân 182

Zufâr 16, 21, 32, 110, 114, 129,

130, 152, 160, 162 Zufârîler (Sappharitae) 109 Zufer 111

Zuffâr 126

Zuraiyye 26, 49, 68, 90 Zû Ceden 106, 108, 137, 145 Zû'l-Ektaf 102 Zû'l-Karneyn 107 Zûheyr b. Kays 205 Zühre b. Kilâboğullan 244 Zühreoğullan 245

Zümâr 104, 170, 176, 177, 179, 186, 187

M. Şemsettin GÜNALTAY

İslâm Öncesi Arap Tarihi

Milletlerin toplumsal gelişimleri, fikri uyanışları üzerinde tarihin eğitici etkilerinin inkârı mümkün değildir. Fakat tarih sadece bu yönüyle önemli değildir. İnsanlığın sel gibi akan kaderinin cereyan şeklini ve gel gitlerini izah etmesi açısından en çok ilgilendiğimiz alandır. Bundan başka bir milletin tarihi, o milletin dinî, toplumsal, edebî, mitolojik, kültürel... bütün varlığının sonsuz bir hazinesidir. Bir milletin tarihini kaldırırsanız, o milletin mazisini gömmüş, geleceğini karanlık içerisinde bırakmış olursunuz!.. Çünkü içinde yaşadığımız anı kurtaran olağanüstü olaylar, geleceği aydınlatan ışık demetleri, yaşam bahşeden güç ve ışığı geçmişin derinliklerinden alırlar.

Tarih, dinî heyecanın, milli azim ve iradenin nurlu kaynağıdır. Bu kaynaktan içmeyi ihmal etmeyen millet, ab-ı hayat kaynağına ulaşmış, ebedi zindelik tılsımını bulmuş sayılır. Aksine tarihini ihmal eden bir kavim de, mazisini ne kadar karanlık bırakmış ise, geleceğini de o kadar karanlık kalmaya mahkûm etmiş demektir. Karanlıklar içerisinde ilerleme ve tekamül yolları bulunabileceğine ihtimal verilebilir mi?

III)

ANKARA OKULU YAYINLARI